

**COMMUNICATION
AS A FACTOR OF TRANSPARENCY
OF SOCIAL INTERACTION: PSYCHOLOGICAL,
HISTORICAL, LEGAL, ECONOMIC
AND POLITICAL DIMENSIONS.
NEW REALITIES IN THE CONDITIONS OF
WAR AND IN THE POST-WAR PERSPECTIVE**



ISBN 978-83-66760-32-5

SCIENTIFIC EDITORS

JACEK MROZEK, OKSANA KOVAL, MARCIN RADZILOWICZ

ELK 2024

**COMMUNICATION AS A FACTOR
OF TRANSPARENCY OF SOCIAL
INTERACTION: PSYCHOLOGICAL,
HISTORICAL, LEGAL, ECONOMIC
AND POLITICAL DIMENSIONS.
NEW REALITIES IN THE CONDITIONS OF
WAR AND IN THE POST-WAR PERSPECTIVE**

**Jacek Mrozek
Oksana Koval
Marcin Radziłowicz**

(Scientific Editors)

**COMMUNICATION AS A FACTOR
OF TRANSPARENCY OF SOCIAL
INTERACTION: PSYCHOLOGICAL,
HISTORICAL, LEGAL, ECONOMIC
AND POLITICAL DIMENSIONS.
NEW REALITIES IN THE CONDITIONS OF
WAR AND IN THE POST-WAR PERSPECTIVE**

*Recommended by the Academic Council
of the West Ukrainian National University
from June 26, protocol No. 11.*

Reviewers:

Jan van Zwieten

(Netherlands Business Academy)

Anatoly Vykhreshch

(I. Horbachevsky Ternopil National Medical University)

Panok Vitalii Hryhorovych

(Ukrainian Research Center for Practical Psychology and Social Work of the
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine)

ISBN 978-83-66760-32-5

Publishing house:

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Filia w Elku

University of Warmia and Mazury in Olsztyn
Elk Campus Branch

CONTENTS

Introduction	7
---------------------------	---

PART I

Oksana Koval

Features of humanitarian negotiations on the release of civilian persons in the context of armed conflicts	11
---	----

Shovkat Jabarova

How the media pose a danger to the nation state in the spread of terrorism?	29
---	----

Rusudan Beridze, Ketevan Devadze, Eteri Varshnidze

The tendency of behavior in a conflict situation and its role in the negotiation process	37
--	----

Oksana Vivchar, Maria Ziailyk

Formation of communication relations of business economic security: regulatory – legal basis and application pragmatics	47
--	----

Oksana Vivchar, Mariya Ziailyk, Roman Oliynychuk

Formation of communication links of the socio-humanitarian component of enterprise security: legal basis and pragmatics of application	57
---	----

Mariya Shesternyak, Volodymyr Zabchuk

Communication as a means of achieving quality audit services	67
--	----

Yusubzada Novruzali

Brokers' War in the Levant: In the Cases of Israel-Lebanon and Israel-Palestine	79
---	----

Svitlana Mazepa

Calls against wartime mobilization: freedom of speech or crime?	89
---	----

PART II

Марія Бригадир

Міжнародна медіація як особлива форма управління конфліктами	101
--	-----

Вероніка Деркач

Конституційні принципи медіації в законодавстві України	113
---	-----

Віктор Савченко

Юрисдикційна форма захисту цивільних прав як різновид комунікації	123
---	-----

Катерина Каращук

Медіація у виконавчому провадженні в Україні: проблеми та перспективи	131
---	-----

Катерина Гутаріна Конфлікти у сфері мистецтва і медіація	141
Олена Макарова Психологія вдення переговорів: механізми, технології та умови успіху	157
Марія Бригадир Баланс емпатії та нейтральності у процесі медіації	173
Руслана Гаврилюк, Петро Пацурківський Природні принципи медіації	185
Алла Загородня Осмилення соціально-абтропологічних ідей в українській філософії освіти	197
Світлана Шевченко Освітні та філософсько-освітні погляди українських діячів: політична філософія Дмитра Донцова	205
Маркіян Варивода, Наталія Романь Політична медіація (політичне посередництво)	213
Наталія Калініна Чому навички перемовин важливі в бізнесі або як зробити базову компетенцію керівника частиною ДНК компанії?	225
Ярослава Бугерко Транспарентність освітньої діяльності як умова професійного становлення майбутнього фахівця	233

PART III

Piotr Wojnicz, Magdalena Możejewska Komunikacja ze społeczeństwem w zakresie przeciwdziałania przestępczości – pozyskiwanie informacji przez organy ścigania. Wybrane zagadnienia	265
Agnieszka Gilewska Mediacja jako skuteczne narzędzie w dydaktyce nauczania języków obcych	279
Mikołaj Mirecki Instytucja mediacji uregulowana w Kodeksie Postępowania Administracyjnego jako alternatywny sposób załatwienia sprawy administracyjnej	285
Nina Kurpios Mediacja jako narzędzie alternatywnego rozwiązywania sporów w systemie prawnym ...	299
Jacek Janusz Mrozek Komunikowanie religijne w Siłach Zbrojnych Ukrainy	309
Opinions	327

Introduction

Сучасний світ швидко трансформується. Зміни відбуваються не лише на технологічному чи економічному рівнях, а й у сфері людських взаємовідносин. Комунікація є засадничим елементом будь-якої соціальної, політичної або фінансової системи, а тому в умовах сьогодення України набуває особливої актуальності.

Від того наскільки ефективно ми ведемо переговори, залежить вирішення глобальних і локальних конфліктів, збереження миру та розвиток співробітництва на усіх рівнях. Розуміння процесів комунікації стає надзвичайно важливим, адже слово – це зброя, яку необхідно вміти розумно застосовувати.

Тематика монографії розкриває різноманітні аспекти взаємодії між людьми, суспільством та інституціями, тому дає унікальну можливість ознайомитися із міркуваннями провідних світових фахівців та науковців з різних країн. У контексті теперішніх викликів – це стимул для нових досліджень та ідей щодо комунікаційних стратегій і тактик переговорів, спрямованих на сприяння транспарентності в суспільстві.

У час перманентних криз, – від міжнародних збройних конфліктів до кліматичних змін та соціальних потрясінь, – вміння знаходити компроміси має бути питанням глобального виживання для людства.

Останні дослідження у галузі перемовин та комунікації доводять, що традиційні методи досягнення консенсусу часто виявляються недостатніми в умовах гіперконкурентного середовища та інформаційного перенасичення. Паралельно з цим зростає інтерес до нових способів врегулювання конфліктів, а також застосування штучного інтелекту та аналітики великих даних для моделювання та прогнозування результатів перемовин. Емоційний інтелект та емпатія стають основними інструментами в арсеналі ефективних перемовників, адже сьогодні вміння зрозуміти та передбачити реакцію партнера є не менш важливими, ніж знання логіки перемовин чи тактик переконання.

В умовах глобальних трансформацій та наростання політичної й економічної напруженості, комунікація залишається одним з небагатьох інструментів, здатних зменшити ризик ескалації конфліктів. Глибоке розуміння процесів комунікації та переговорів дозволяє знаходити нові шляхи для ді-

логу, розв'язувати конфлікти без застосування сили та будувати світ, фундаментом якого є співробітництво і взаєморозуміння.

Ми прагнемо розширювати межі кооперації з досвідченими українськими та міжнародними фахівцями у сфері перемовин, медіації і культури толерантної взаємодії шляхом поглиблення співпраці із національними та закордонними закладами вищої освіти, органами державної влади, громадськими організаціями.

Переконана, що зусилля авторів монографії сприятимуть розвитку науки і практики у сфері комунікації та стануть поштовхом для розбудови відкритого, транспарентного та гармонійного суспільства.

Ректор ЗУНУ, доктор економічних наук, професор – Оксана ДЕСЯТНЮК

PART I

Oksana Koval

*Director of the Educational and Research Institute of Communications,
Ph.D., Associate Professor of the Department of Psychology and Social Work
West Ukrainian National University (Ukraine)
ORCID: 0000-0003-4224-601X*

Features of humanitarian negotiations on the release of civilian persons in the context of armed conflicts¹

In the period of armed conflict, human rights are under threat of significant and systematic violation due to the violent and traumatizing nature of war, the profiles and widely young age and lack of experience of combatants. Let alone the widespread absence of awareness and training on international humanitarian law, known as the law of war. Mechanisms for the protection of human rights, which are designed mainly for peacetime conditions, are not sufficiently effective in the period of armed conflict.

According to the testimony of Dmytro Lubinets, the authorized representative of the Verkhovna Rada on Human Rights, during the conference in Kyiv «Civilians in illegal detention by Russia: joint steps of the authorities and civil society for their release (April 16, 2024)», as of today, the Unified Register of Persons Disappeared Under Extraordinary Circumstances has been entered more than 37 thousand citizens of Ukraine².

Therefore, the most important task facing the country's authorities is to find ways and opportunities to return illegally deported citizens of Ukraine and those who disappeared under extraordinary circumstances.

In this context, humanitarian negotiations take place as a special form of interaction exclusively for humanitarian purposes with communities, parties to armed conflict, governments and other subjects. During armed conflicts and other crisis situations, humanitarian negotiations can often be a necessity. These negotiations

¹ The article uses the advisory tips of Farid Jean Chrabieh – co-founder and chief operating director of the company «Chrabieh & Schweizer Consultancy», ex-adviser on the release of hostages and chief negotiator of the International Committee of the Red Cross, laureate of the UNITAR/ADN «Best Negotiator of the Year» award at the «World Negotiation Day 2023 | UNITAR».

² Plakina O. «Over 37,000 citizens are missing»: a conference was held in Kyiv with the participation of the Ombudsman. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/97378/>

are conducted according to humanitarian principles and have a unique and strong basis in international law and politics that many other forms of engagement do not have. For these and other reasons, humanitarian negotiations occupy a special «space» among other forms of interaction^{3 4}.

Of course, some form of volunteering and helping has been around for a very long time. However, humanitarian aid in an organized form began only in 1859, when the Red Cross was founded. The Red Cross was founded by businessman Henri Dunant after he was injured in the fighting during the Franco-Austrian War near his home. So he organized a group of volunteers to help wounded soldiers from both sides. This became the starting point for what grew into the international Red Cross movement and the Geneva Convention. It soon became a principle that humanitarian negotiating groups should maintain a neutral position and thus be able to act at points of conflict. Since then, many humanitarian work groups have emerged.

Securing a job in a humanitarian group can seem like a daunting task. In fact, this requires not only will and heart. With thousands of talented people with warm hearts willing to apply, humanitarian organizations are increasingly focusing on professional candidates. They are looking for candidates who can adhere to current humanitarian standards and contribute useful skills.

The effective and timely delivery of humanitarian assistance and protection of the civilian population and protected objects as per the Geneva Conventions depends on the ability of humanitarian personnel to be able to interact freely with all relevant actors in the areas where they operate. These include affected communities, government agencies, civil society, donor organizations, UN agencies, government forces, non-state armed groups and development actors and humanitarian organizations. Such humanitarian activities can take several forms, including communication, advocacy, negotiation, mediation and neutral intermediary role^{5 6 7}.

³ Humanitarian Negotiations with Armed Groups a Manual for Practitioners. June 2005. URL: https://interagencystandingcommittee.org/sites/default/files/migrated/2014-12/Human_Neg_Manual.pdf

⁴ Preserving the integrity of humanitarian negotiations. Issue 58. Article 1. URL: <https://odihpn.org/publication/preserving-the-integrity-of-humanitarian-negotiations/>

⁵ Studying international humanitarian law: educational and methodological manual. Second edition / O. Voytenko, M. Yeligulashvili, O. Kozorog, T. Korotky, V. Potapova, O. Stokoz, N. Handel; in general ed. adviser to the president of the Red Cross Society of Ukraine on international humanitarian law, Doctor of Jurisprudence T. Korotky. Kyiv, UGSPL; Odesa: Phoenix, 2021. 268p.

⁶ Humanitarian Negotiations with Armed Groups a Manual for Practitioners. June 2005. URL: https://interagencystandingcommittee.org/sites/default/files/migrated/2014-12/Human_Neg_Manual.pdf

⁷ Preserving the integrity of humanitarian negotiations. Issue 58. Article 1. URL: <https://odihpn.org/publication/preserving-the-integrity-of-humanitarian-negotiations/>

The issue of studying the methods of conducting humanitarian negotiations was the subject of research by specialists in various scientific fields. Having analyzed the research of scientists and practitioners, we state that humanitarian negotiations are defined as negotiations conducted by civilians involved in the management, coordination and provision of humanitarian assistance and protection in order to ensure the provision of humanitarian assistance and protection of vulnerable populations; preservation of humanitarian space⁸. Thus, humanitarian negotiations are a distinct type of humanitarian interaction that involves finding a mutually acceptable way forward when humanitarian organizations and other parties have initially failed to agree on a particular issue or group of issues. Humanitarian negotiations are a separate part of a broader practice that a number of actors engage in to cooperate to protect civilians.

Having a person (or a group of people) able to take responsibility for negotiations and be convincing enough for the parties to the conflict, ready to take risks, can become a key factor for the release of hostages (civilians) in the course of an armed conflict. Humanitarian professionals often collaborate with military counterparts amongst state and non-state actors out of necessity, as they must work in complex, conflict-affected environments. Effective negotiations and cooperation between these two sectors can help ensure that humanitarian aid reaches those in need, while respecting humanitarian principles and protecting the safety and independence of aid workers⁹.

Negotiators can be very different people. In certain cases, we are talking about individuals with an impeccable reputation and moral authority, who should have access to high offices or parties to the conflict at the level of command, and have the potential to influence them, as well as enjoy the trust of the parties (from those who make decisions about release).

The participants in the negotiations related to the armed conflict and the release of civilians under the control of the opposing side can vary significantly depending on the specific situation. However, it can be attributed to them:

Governments or government representatives of conflicting parties.

- Representatives of international organizations or mediators who facilitate the conclusion of peace agreements.

⁸ Same as ⁴, ⁶.

⁹ Tomak M., Brodik P., Volkova N., Pavlyuk A., Vynokurov I. Prisoner wars. International practice regarding the release of prisoners, hostages and political prisoners: conclusions for Ukraine. The report was prepared by the Media Initiative for Human Rights (MIPL), the Ukrainian Helsinki Union for Human Rights (UGSPL) and Euromaidan Press (EP). The report was created with the support of the Matra program of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of the Netherlands. Kyiv. 2018.

- Representatives of international peacekeeping missions or peacekeeping forces.
- Representatives of other countries or international blocs that may have interests or influence on the conflict.
- Representatives of the public or non-governmental organizations working on a peaceful settlement of the conflict.

The above list shows that many participants in negotiations (to whom the term «agents» can be applied) conduct negotiations on behalf of other persons («principals»).

In negotiation studies, the relationship between agent and principal is one of the key aspects. In this context, the agent can act as a representative, intermediary or adviser, and the principal – the person or organization on whose behalf the agent acts. The principal usually sets the goals and instructions for the negotiation, defines the parameters within which the agent must operate, and may set limits or conditions that must be taken into account in the negotiation process. Agents, in turn, are accountable to the principals, inform them about the progress of negotiations, explain the decisions made and justify them in case they deviate from the defined goals or instructions. Such a system of interaction allows to ensure compliance of the results of negotiations with the goals and interests of the principal. Coherent cooperation and coordination between the strategic (principal) and tactical levels is a must in order to achieve a positive outcome.

Political scientist Benedict Anderson in his research pointed to the need for reasoned decisions and consistency in international politics. He emphasized that new proposals or decisions must have arguments that can be logically explained or be based on existing precedents. This helps ensure stability and predictability in international relations, as it allows avoiding sudden changes that may violate established norms and lead to conflicts.

A characteristic and important nuance in the agent-principal relationship is that agents who are directly involved in negotiations on the ground often have more practical experience and a deeper understanding of the specific situation because they are in direct contact with the participants, aspects of the culture and the context that surrounds the negotiation. Accordingly, while principals may have a shared strategic vision and goals, agents are better able to appreciate the actual opportunities and constraints on the ground. Their deeper understanding of the reality of negotiations can help in adapting strategies and tactics to specific circumstances, which in turn contributes to more successful outcomes in negotiations.

«In the Middle East for instance where westerners are negotiating with adversaries of Arabic ethnicity. Significant numbers of these situations get resolved when one of the parties engages a negotiator from the same ethnicity or cultural background of his adversary, in most cases I witnessed the negotiator, mediator and/or communicator was chosen within the same nationality of the adversary.

Speaking the same language, similar norms, culture, mentality often accelerates the resolution process».

Stephen Kilpatrick, an adviser to the International Committee of the Red Cross on relations with arms carriers and a former British soldier, shares six practical tips for humanitarians on negotiating with the military¹⁰ (see Table 1).

Table 1.

Typology of negotiations as one of the tools for structuring humanitarian negotiations

LEVEL	TYPE OF NEGOTIATION	ISSUES AT STAKE	COMMON SHARED SPACE (CSS)	TYPE OF APPROACH	MEASURE OF RISK
A	Political	Identity/values/ principles/norms Q: Who are you? Why are you here?	Sharing values	Find the right compromise on specific shared values	HIGH
B	Professional	Method/standard of operations Q: How will you work?	Sharing professional standards	Build consensus on method among local professionals	AVERAGE
C	Technical	Operational arrangements based on facts/data of the situation Q: What will you do? When/Where/With Whom will you work?	Shared understanding on the practical arrangements in terms of location, timing, resources needed, logistics, etc.	Share information and expertise on the situation and proposed methods	LOW

1. Use your elevator pitch.

When you first meet a military colleague, briefly explain who you are, who you work for, and why you're here. Do not rush the negotiations at the political level! If you are going with a team, introduce yourself properly, offer some details of their presence. Often military commanders meet with many different organizations. A clear and concise explanation will help both parties. Remember, you don't get a second chance to make a good first impression!

2. Expect that your partner may be ahead.

Power projection, combat power, and offensive spirit are key elements that the military uses to achieve its goals, such as defeating the adversary. This can easily affect their attitude towards negotiations. Some military commanders may use «offensive spirit» as a basis for their negotiations.

¹⁰ Negotiating with the military: Six practical tips for humanitarians. URL: <https://frontline-negotiations.org/blog/blog-practical-tips-negotiating-with-the-military/>

For best effect, use tools such as a negotiation iceberg, a negotiation typology, or a stakeholder map. They will help you understand and get to know your counterparty and prepare for negotiations. Whenever you can, use repetition of what you say.

3. Anticipate the security argument.

Negotiators should not confuse and merge dialog with a negotiation, which they do often; those are two different processes that require different approaches and tools. It happens often in critical incident management and negotiation where one of the parties reach out and initiate talks then suddenly withdraw and disappears. They were not negotiating; they were just talking. Talking makes you understand better, enhance your knowledge in order to reinforce your negotiation strategy. Negotiations start once you acquire a clearer picture of the situation, became equipped and ready to give and take; ready to compromise, agreements, etc.

Security is the principle of war and the baseline from which the military conducts all other actions. Military commanders often use «security» as a bargaining chip. If you want to work in their area of responsibility, the military will likely use this argument to limit your organization's ability to operate in a certain area or to deny you access to it. Since security is a strong argument, anticipate and respect it. For the military, security is paramount and neglecting it will not help your negotiations.

Avoid using the computer to take notes while talking to a military colleague. An electronic device can compromise the confidentiality of the meeting, as your interlocutor may suspect that you are recording the conversation. Instead, kick back and use an old-fashioned notebook.

4. Consider hierarchy.

The military has a huge hierarchy. Understanding their rank and command means understanding who you're talking to. Addressing your colleague with the correct rank shows that you've done your research and are serious about the meeting. In other words, it shows professionalism. Likewise, knowing insignia and medals can help you understand who you're talking to. Another idea is to try to understand what «command culture» they operate under. Some armies allow responsibility to be delegated to lower levels of command; it is a «mission» culture of command. Conversely, if you talk to a colonel in a military with a «directive» command, there control is vested only in very high positions.

5. Find out their needs (and how you can meet them).

Identifying the needs of the military and how to meet them can help your partner understand the value of your organization and gain their acceptance.

Understanding your interlocutor can be better achieved with the help of a negotiation «iceberg». What are their values, motivations, and reasoning? How does this support their position? What needs do they have and how can you help them meet them?

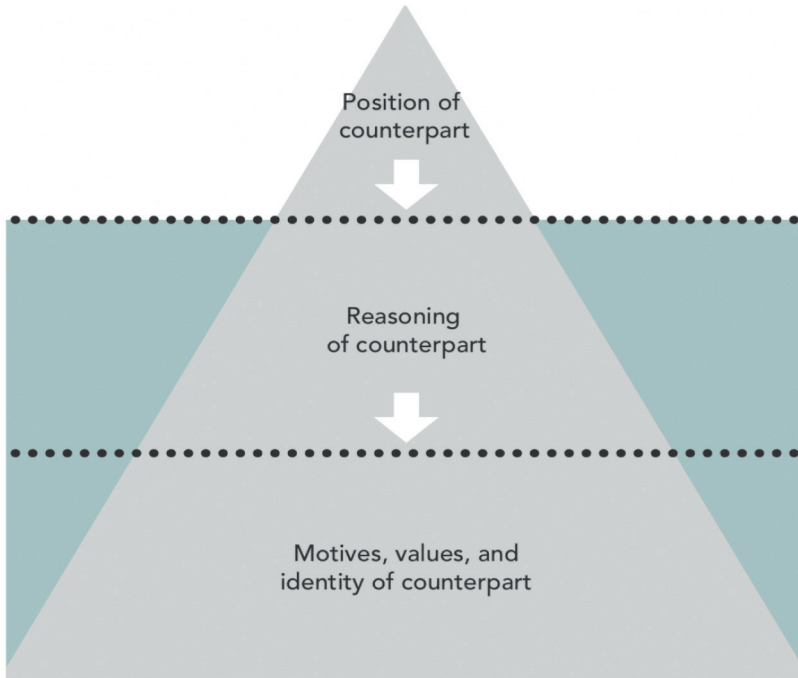


Fig. 1. The negotiating iceberg as one of the tools used to structure humanitarian negotiations.

6. Determine who is pulling the strings.

It's not what you know... it's who you know. There are times when negotiations get stuck (or fail) and all your negotiation experience won't make a difference. Why? Because you are talking to the wrong person.

Stakeholder mapping (see Figure 2) can help you identify who might be blocking (or «ruining») your negotiations and who might influence their position. If you can figure out who is pulling the strings, you may be able to break the deadlock.

The Naivasha grid, the result of a multiple process that began with an informal meeting of 25 ICRC negotiators in Naivasha (Kenya, November 2014), during which the negotiators considered the common features of their negotiation practices, will be quite helpful in preparing for the humanitarian negotiations. Providing an analytical tool for observing and analyzing humanitarian negotiation processes, the Naivasha grid serves as a map for planning sequential tasks, roles



Fig. 2. Stakeholder mapping as one of the tools used to structure humanitarian negotiations.

and responsibilities between the negotiators, their support team, as well as the commissioner and the organization responsible for the development of the negotiations¹¹ (see Fig. 3).

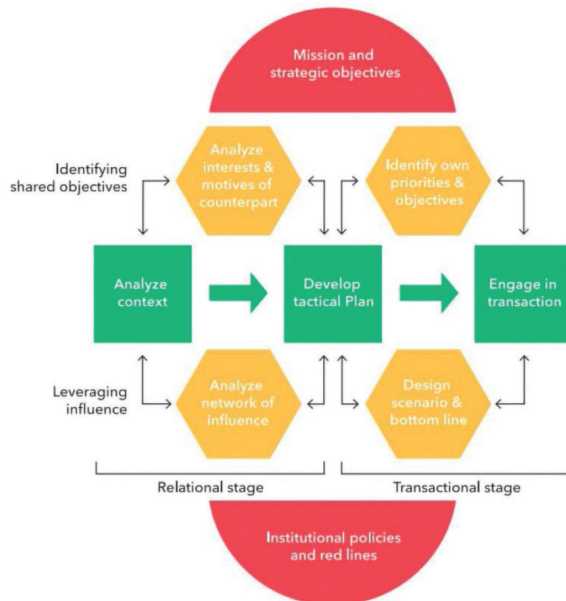


Fig. 3. The Naivasha Grid

¹¹ CCHN Field Manual on Frontline Humanitarian Negotiation. Center of Competence on Humanitarian Negotiation (CCHN). V 2.0 (November 2019).

Modern negotiations are built on many years of scientific research, in particular in the field of cognitive psychology. Only by thoroughly understanding the nature of negotiation tactics (win-lose, win-win, lose-lose, lose-win, etc.) in symbiosis with the experience of their application, one can hope to achieve the necessary result of the negotiation process.

In the analytical note «Understanding Humanitarian Negotiation: Five Analytical Approaches»¹² five analytical approaches to negotiations are defined:

1. Distributive or power negotiations;
2. Integrative or interest-based negotiations;
3. Negotiations based on basic human needs;
4. Behavioral approach to negotiations;
5. Culture as a factor in negotiations.

According to the authors, a review of these analytical approaches will provide insight into the nature of humanitarian negotiations, drawing on findings from the literature that has developed over the past few decades on negotiations in political, commercial and legal contexts.

I. Distributive (power) negotiations

The essence of distributive negotiations is that there is a fixed amount of value on the negotiation table that must be distributed between the negotiating parties (what one party gains as a result of negotiations is equal to what the other party loses).

Since power plays an important role in the distribution process, this type of negotiation is often called power negotiation¹³.

The key stages of the negotiation process defined by power negotiations are the following (Understanding Humanitarian Negotiation: Five Analytical Approaches):

- The parties make initial proposals.
- The parties take steps to demonstrate their commitment to their initial proposals. This step, called «binding», can be accomplished in many different ways, such as by arguing that the public or a superior decision maker will not accept a deviation from the original proposal. This move reduces the parties' ability to compromise¹⁴.
- The parties put pressure on each other to make concessions by threatening or imposing sanctions, as well as incentives by offering rewards. Strength plays a crucial role in the coercive effort inherent in this step.

¹² Analysis note edited by Rob Grace. ATHA, Harvard University, Sida. 2015.

¹³ P. Terrence Hopmann, «Two Paradigms of Negotiation: Bargaining and Problem Solving», *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 542, no. 1 (1995): 24-47.

¹⁴ Robert D. Putnam, «Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games», *International Organization* 42, No. 3 (1988).

- After some time, the parties make concessions that begin to bring their positions closer together. However, this process is dynamic; previous concessions can be, and often are, reversed, driving the parties further apart again. Then the process of pressure and offering incentives for concessions continues.
- The parties agree to a final compromise and enter into an agreement¹⁵.

Distribution negotiations require some compromise from each party in order for either party to gain anything, and adverse consequences can arise if one party believes that the other has not compromised sufficiently.

II. Integrative or interest-based negotiations

Integrative negotiation is a strategy in which parties cooperate to find «win-win» solutions. The focus is on developing mutually beneficial agreements based on the interests of the negotiators, with the understanding that interests are the main reason people become involved in conflict. The goal of integrative negotiation is to create shared value for both parties, also known as «enlarging the pie».

For the effective conduct of civil-military dialogues, it is extremely important to train highly qualified specialists in negotiations, communication and facilitation of dialogues. One of the effective methods of conducting negotiations is the method of the Harvard Negotiation Project (principled method), developed by Roger Fisher, William Urie and Bruce Patton. The authors are leading specialists of the Harvard Negotiation Project, who offer an effective method of principled negotiations – to perceive opponents as co-participants in solving the problem, and not as enemies¹⁶.

Based on the methods of Mark Goulston, who taught US special services employees to negotiate with terrorists about the release of hostages, we believe that the use of special negotiation techniques makes it possible to overcome protective psychological barriers and convince interlocutors. Determining which method of conducting negotiations is the best to choose in crisis situations – soft or hard, we conclude: neither the one nor the other. An alternative method was developed as part of the Harvard Negotiation Project. It is called the «method of principled negotiations» and is based on four principles:

1. People. When communicating, it is difficult for people to maintain objectivity: their Ego is inextricably linked to their position. We fight the problem, not the people.

¹⁵ Charles Walcott and P. Terrence Hopmann, «Interaction Analysis and Bargaining Behavior» in Political Science Small Group, ed. Robert Thomas Golembiewski (Athens: University of Georgia Press, 1978), 251-58.

¹⁶ Roger Fisher, William Ury, Bruce Patton: Negotiating Without Defeat.: Svarog. Year of publication: 2023. 248 p.

2. Interests. Instead of defending the stated positions too rigidly, lawyers should focus on interests. «Focus on interests, not positions». We also try to satisfy the interests of the other party, which, in the first place, forced it to take a certain position.

3. Options. Acting objectively and effectively under pressure is not easy. The need to decide in the presence of the opponent narrows our possibilities. It is difficult to feel creative freedom when you are risking the most important thing and all the time of negotiations is wasted on finding the right solution. In order to overcome these obstacles, we set aside some time in advance to consider possible options that would meet the interests of both parties and prevent disagreements between them.

4. Criteria. Sometimes negotiators achieve the desired result solely due to their stubbornness. Such tactics can also be opposed: for us, a personal opinion is not yet an argument. We require that the decision reflect obvious objective criteria independent of the will of the parties.

In contrast to the active defense of one's positions, the principled negotiation method is focused on the main interests of the parties, mutually beneficial options and fair standards, which, as a rule, leads to a reasonable decision. This method allows you to gradually reach an agreement that will satisfy the interests of the parties, and not defend the positions taken at the beginning.

In our case, humanitarian negotiations are unique because of how they are conducted – impartially, neutrally and independently – and because of what they aim to achieve: better humanitarian outcomes. Thus, humanitarian negotiations differ from negotiations related to peacebuilding, human rights, and other issues.

Conducting principled negotiations includes two questions: how to develop objective criteria and how to apply them in negotiations? The objective criterion must be independent of the wishes of the parties, be legal and practical. Objective criteria should be suitable, at least theoretically, for both sides¹⁷. Once the objective criteria are found, they should be discussed with the other party. During the discussion, the following main points must be remembered: 1. Prepare each problem for a joint search for objective criteria. 2. Consider and be open to arguments to which principles can be most effectively applied. Consider how this can be done. 3. Never give in to pressure, only to principle. Focus on objective criteria, being firm but also flexible.

A guide published by the HD Center for Humanitarian Dialogue states: «Negotiations can easily become deadlocked if they follow the same path or consistently

¹⁷ Charles Walcott and P. Terrence Hopmann, «Interaction Analysis and Bargaining Behavior» in Political Science Small Group, ed. Robert Thomas Golembiewski (Athens: University of Georgia Press, 1978), 251-58.

look at issues in the same way. Successful negotiators are often nimble and creative in the way they approach the debate, at every sign of impasse finding ways to look at the facts differently, shifting the focus of the argument and making new proposals»¹⁸.

However, there are limitations of the integrative model. When interests are tied to basic assumptions about the world, deeply held values, ideologies, or religious beliefs, and when these values and beliefs differ among negotiators from different cultural backgrounds, the process of disentangling interests from positions can be more difficult¹⁹.

III. The basic theory of human needs

This theory posits that interest-based negotiation is limited in its ability to identify and address underlying intangible needs, and therefore in its ability to resolve conflicts.

This theory led to the development of interactive conflict resolution as an alternative methodology for responding to conflicts arising from unmet basic needs. For example, Herbert Kelman integrated John Burton's human needs theory into social psychology research on intergroup and identity relations to develop problem-solving workshops that he has used with Israelis and Palestinians since the 1970s²⁰. The workshops were designed to encourage parties in conflict to move beyond incompatible positions and explore basic needs such as identity and security as the real sources of conflict. Since basic needs are not inherently «zero-sum», this process can contribute to the development of mutually satisfactory solutions²¹.

In cases where governmental or non-governmental organizations deny or impede access to beneficiaries, recognition of the government's basic social needs for identity, participation, and security can inform the humanitarian organization's approach to negotiations. Adopting approaches and positions that are sensitive to these social needs can be an important way of fostering positive, stable relationships with interlocutors in order to achieve the goal of securing a favorable negotiation outcome.

¹⁸ Humanitarian Negotiations: A Guide to Access, Assistance and protection for Civilians in Armed Conflict, HD Center for Humanitarian Dialogue, 2004, 93.

¹⁹ Kevin Avruch, «Culture as context, culture as communication: considerations for humanitarian negotiators», *Harvard Negotiation Law Review* 9 (2004): 391.

²⁰ *Peacebuilding: practical lessons on the ground*, ed. Craig Zelizer and Robert Rubenstein (Sterling, VA: Kumarian Press, 2009), 160.

²¹ Herbert S. Kelman, «Interactive Problem Solving: Informal Mediation by Scholar-Practitioner», in *Studies in International Mediation*, ed. Jacob Berkowitz (New York: Palgrave Macmillan, 2002), 185.

IV. Behavioral approach

The behavioral approach focuses on the characters, characteristics, and emotions of individuals participating in negotiations, emphasizing the impact of personal and psychological qualities, as well as tactics and strategies on negotiation outcomes.

At the same time, the following personality types are distinguished in the continuum of four specific orientations:

- Individualistic – care only about one's own well-being and results.
- Altruistic – concerned solely with the well-being and outcomes of other parties.
- Cooperation is concerned with the well-being and results of both parties.
- Competitive – concerned with obtaining a result for himself that is better than the one obtained by the opponent²².

V. The role of culture

Cultural differences between negotiators are sometimes an obstacle to the successful implementation of an integrative approach to negotiations.

a. Individualistic and communal paradigms.

Individualist cultures «highlight freedom, individual personality development, self-expression, personal entrepreneurship and achievement as the highest values»²³.

Because of these differences, there cannot be a single universal problem-solving methodology applicable to all negotiations. Instead, success may depend on the negotiator's ability to assess and anticipate the interlocutor's culturally embedded behaviors and preferences.

b. Negotiation style.

Culture can also shape negotiation style. While some cultures emphasize the importance of a contract, decision, or agreement as the end product of negotiations, other cultures believe that relationship building is of greater value (Salakooz, «Special Barrier No. 2: Culture», 96). This difference may explain why the pre-negotiation stage is more important in some cultures, while the deal-making stage is more important in others.

²² Oliver Ramsbottom, Hugh Meall and Tom Woodhouse, *Contemporary Conflict Resolution*, 3rd ed. (Cambridge: Polity Press, 2011), 187-88.

²³ Lynn E. Metcalf and Alan Bird, «Integrating the Hofstede dimensions and twelve aspects of planning behavior: A six country comparison», in *Comparing Culture: Dimensions of Culture in a Comparative Perspective*, ed. Henk Winken, Joseph Souters, and Peter Ester (Leiden: Brill, 2004).

c. Concept of time.

The concept of time has been widely studied as a reflection of culture and a strong influence on the negotiation process.

First, time affects the day-to-day logistics of negotiations (for example, the need to start or end at a certain time and the rigidity of the overall negotiation schedule). Second, the substantive content of negotiations and the agreements reached must often be based on a culturally specific timescale – for example, questions about when a conflict began or how long legal remedies should remain active or available can have very different meanings. answers depending on the cultural understanding of time. Third, the amount of time spent on certain points in the negotiation process (eg pre-negotiation, discussion, contract acceptance and execution) may vary depending on the parties' high-context/low-context paradigm.

d. Religion.

The role of religion is also an integral part of how different cultures negotiate. For some, «the continued ability of ancestors to influence people's lives maintains social control and minimizes the need for formal laws or regulations» (LeBaron, *Culturally Based Negotiation Styles*, 6). To others, however, such a worldview may seem irrational in an environment where «the standards of law and religion are different»²⁴. On this question, Ira William Zartman suggests that negotiators ask the question: «Do different groups have different conceptions of fairness and justice regarding divisions, exchanges, and creations that are determined by some external factor?»²⁵. Such questions directly concern the participants in the humanitarian negotiations.

Conclusions

Humanitarian negotiations differ from other types of negotiations and from other types of interaction in a broader sense. As Dmytro Usov, an employee of Ukrainian military intelligence who heads the coordination center monitoring the prisoner exchange negotiations, noted: «It's very, very emotionally difficult. They are enemies, but if we talk about the negotiation process, then this conflict of interests must be overcome. We understand that no matter what happens, no matter what relationship we have now, we as Ukrainians are interested in the return of our citizens, and if we reject all communication channels, we will not be able to do this».

²⁴ Macduff, «Your Pace or Mine?», citing PM Belbutowski, «The Strategic Implications of Cultures in Conflict», *Parameters: US Army War College Quarterly* (Spring 1996): 39-42.

²⁵ Zartman, «A Skeptic's View», 21, citing Daniel Druckman et al., «Cultural Differences in Negotiation Behavior: India, Argentina, and the United States», *Journal of Conflict Resolution* 20, no. 3 (September 1976): 413-52.

Therefore, taking into account all the above, we conclude that taking the practice of humanitarian negotiations beyond its specific goals and expected results can weaken its unique character and weaken the normative basis of such interaction. To be a useful tool in the toolbox of humanitarian practitioners, it is important that the goals, processes, agreements and outcomes of humanitarian negotiations are not compromised. Although many factors create challenges for the effective conduct of humanitarian negotiations, the degree to which these negotiations are preserved will depend to a large extent on the decisive and principled actions of humanitarian organizations and the highly qualified practitioners themselves.

Bibliography

- Analysis note edited by Rob Grace. ATHA, Harvard University, Sida. 2015.
- Charles Walcott and P. Terrence Hopmann, «Interaction Analysis and Bargaining Behavior» in Political Science Small Group, ed. Robert Thomas Golembiewski (Athens: University of Georgia Press, 1978), 251-58.
- CCHN Field Manual on Frontline Humanitarian Negotiation. Center of Competence on Humanitarian Negotiation (CCHN). V 2.0 (November 2019).
- Herbert S. Kelman, «Interactive Problem Solving: Informal Mediation by Scholar-Practitioner», in Studies in International Mediation, ed. Jacob Berkowitz (New York: Palgrave Macmillan, 2002), 185.
- Humanitarian Negotiations: A Guide to Access, Assistance and protection for Civilians in Armed Conflict, HD Center for Humanitarian Dialogue, 2004, 93.
- Humanitarian Negotiations with Armed Groups a Manual for Practitioners. June 2005. URL: https://interagencystandingcommittee.org/sites/default/files/migrated/2014-12/Human_Neg_Manual.pdf
- Kevin Avruch, «Culture as context, culture as communication: considerations for humanitarian negotiators», Harvard Negotiation Law Review 9 (2004): 391.
- Lynn E. Metcalf and Alan Bird, «Integrating the Hofstede dimensions and twelve aspects of planning behavior: A six country comparison», in Comparing Culture: Dimensions of Culture in a Comparative Perspective, ed. Henk Winken, Joseph Souters, and Peter Ester (Leiden: Brill, 2004).
- Macduff, «Your Pace or Mine?», citing PM Belbutowski, «The Strategic Implications of Cultures in Conflict», Parameters: US Army War College Quarterly (Spring 1996): 39-42.
- Negotiating with the military: Six practical tips for humanitarians. URL: <https://frontline-negotiations.org/blog/blog-practical-tips-negotiating-with-the-military/>
- Oliver Ramsbottom, Hugh Meall and Tom Woodhouse, Contemporary Conflict Resolution, 3rd ed. (Cambridge: Polity Press, 2011), 187-88.
- Peacebuilding: practical lessons on the ground, ed. Craig Zelizer and Robert Rubenstein (Sterling, VA: Kumarian Press, 2009), 160.
- Plakina O. «Over 37,000 citizens are missing»: a conference was held in Kyiv with the participation of the Ombudsman. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/97378/>
- Preserving the integrity of humanitarian negotiations. Issue 58. Article 1. URL: <https://odihpn.org/publication/preserving-the-integrity-of-humanitarian-negotiations/>

- P. Terrence Hopmann, «Two Paradigms of Negotiation: Bargaining and Problem Solving», *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 542, no. 1 (1995): 24-47.
- Robert D. Putnam, «Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games», *International Organization* 42, No. 3 (1988).
- Roger Fisher, William Ury, Bruce Patton: *Negotiating Without Defeat.*: Svarog. Year of publication: 2023. 248 p.
- Studying international humanitarian law: educational and methodological manual. Second edition / O. Voytenko, M. Yeligulashvili, O. Kozorog, T. Korotky, V. Potapova, O. Stokoz, N. Handel; in general ed. adviser to the president of the Red Cross Society of Ukraine on international humanitarian law, Doctor of Jurisprudence T. Korotky. Kyiv, UGSPL; Odesa: Phoenix, 2021. 268p.
- Tomak M., Brodik P., Volkova N., Pavlyuk A., Vynokurov I. Prisoner wars. International practice regarding the release of prisoners, hostages and political prisoners: conclusions for Ukraine. The report was prepared by the Media Initiative for Human Rights (MIPL), the Ukrainian Helsinki Union for Human Rights (UGSPL) and Euromaidan Press (EP). The report was created with the support of the Matra program of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of the Netherlands. Kyiv. 2018.
- Zartman, «A Skeptic's View», 21, citing Daniel Druckman et al., «Cultural Differences in Negotiation Behavior: India, Argentina, and the United States», *Journal of Conflict Resolution* 20, no. 3 (September 1976): 413-52.

Abstract

In the conditions of the modern world, armed conflicts remain one of the main problems for the international community. Related humanitarian negotiations for the release of illegally detained civilians by the opposing side of the armed conflict become a complex task that requires careful analysis and understanding of psychological aspects (from the issues of the conflict to the psychological qualities of the negotiators who are delegated to conduct communication between the warring parties). The study of these features in the context of armed conflicts is of great importance for the development of effective conflict management strategies and the achievement of peaceful resolution of armed conflicts (and especially the release of hostages).

Understanding the psychological aspects of conducting humanitarian negotiations for the release of civilians taken hostage by the opposing side of an armed conflict is important for the development of effective strategies for managing armed conflicts. The article examines the main definitions of the research topic, assesses the importance of using flexible (adaptive) strategies and constant improvement of humanitarian negotiation strategies in response to changing conditions of armed conflict. On the basis of the analysis of psychological features of humanitarian negotiations, a relationship with social judgment and emotions influencing the results of armed conflict negotiations was revealed.

Effective ways of conducting humanitarian negotiations are defined, the importance of the role of humanitarian organizations and highly qualified practitioners is emphasized.

Key words: humanitarian negotiations, armed conflicts, «agents» and «principals», structuring humanitarian negotiations, the Naivasha grid, method of principled negotiations, release of hostages.

Author

Oksana Koval – Director of the Education and Research Institute of Communications of West Ukrainian National University, Associate Professor at the Department of Psychology and Social Work, PhD in Pedagogical Sciences, Psychologist, Psychoconsultant, Trainer. Certified Consultant in the method of Positive Transcultural Psychotherapy (Wiesbaden, Germany), has certificates of the Norwegian Center of the Akershus University Clinic under the 8-Step Program for Work with Severe Losses.

Author of more than 100 publications in specialized and professional publications of Ukraine, Poland, Slovakia and Hungary. A member of the editorial board of international collective monographs.

Author and organizer of numerous international conferences, discussion platforms, summer schools. Author and trainer of the projects: «Reboot» – training for the intensive development of soft and hard skills; Intensive training for improving the qualifications of medical workers; Training programs for civil servants «Negotiations»; Business trainings «Negotiating strategies for women's business»; International trainings on crisis negotiations for police officers; Psychologist and trainer of the Program of individual classes «Life Skills» in the Restorative Justice Project «Rehabilitation Program for Juveniles Suspected of Crime».

Awards: Medal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine for the high level of psychological and pedagogical training of teachers of the Department of Professional Development of Civil Servants of the Prosecutor's Office of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine (2018); Award of the University of Warmia and Mazury (Poland) for organization and coordination of international academic mobility (2019); Diploma of the Verkhovna Rada of Ukraine for significant contribution to the development of Ukrainian education and science, implementation of modern methods of education and upbringing of youth, high professionalism (2023).

Member of the World Organization of Positive and Transcultural Psychotherapy; the National Association of Psychotherapists of Ukraine; the Association of Psychologists of Ukraine «Together for the Future». Active member of the International Negotiation Teaching and Research Association INTRA.

The article uses the advisory tips of Farid Jean Chrabieh – co-founder and chief operating director of the company «Chrabieh & Schweizer Consultancy», ex-adviser on the release of hostages and chief negotiator of the International Committee of the Red Cross, laureate of the UNITAR/ADN «Best Negotiator of the Year» award at the «World Negotiation Day 2023 | UNITAR».

Shovkat Jabarova

*Researcher on Middle East Studies at Caucasian Center for International Relations and Strategic Studies,
Master Degree at Peace and Conflict Studies,
Otto-von-Guericke University Magdeburg*

How the media pose a danger to the nation state in the spread of terrorism?

What is Terrorism?

Although the emergence of terrorism goes up to the 1880s in Russia followed by spread to Western Europe, the Balkans and Asia¹, with the diversifying and widening of the security threats, it evolved as the new kind of security threat to the nation state that is directed by non-state actor. It is a branch of political violence that evolved in the light of social dynamics and conditions, which has roots in radical and revolutionary developments.

In this context, 9/11 attack has special place in world affairs and in the evolution of terrorism; It is possible to analyze the attack in the light of many parameters from international security to global politics, from hegemonic context to geopolitical area, and from geostrategic axis to theo-political perspective, as it was done yesterday, today as well².

In terms of defining terrorism, it seems that there is no still universally accepted sole definition for terrorism in all jurisdictions. However, most expressions share some main common elements, like involving violence, seeking to create fear and having political message, being purposive and planned, and being extraordinary³. Terrorism involves, at least, the intimidation or coercion of people or governments

¹ Rapoport, *The Four Waves of Rebel Terror and September 11*, the Journal of Generative Anthropology, 8(1). URL: <http://anthropoetics.ucla.edu/ap0801/terror/>, 2002, p. 47.

² Bakaç, *20 yıl sonra 11 Eylül'ü okumak (2) (To analyze 9/11 in 20 years (2))*, Independent Türkçe. Stable URL: <https://www.indyturk.com/node/410351/haber/20-y%C4%B1l-sonra-11-eyl%C3%BCl%C3%BC-okumak-2>, 2021.

³ J.P. Jenkins, *Terrorism*, *Britannica*. Stable URL: <https://www.britannica.com/topic/terrorism/Types-of-terrorism>, 2023; T. Ramluckan and B. Niekerk, *The Terrorism/Mass Media Symbiosis*, Journal of Information Warfare, Vol. 8, No. 2, pp. 1-12. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/26486754>, 2009.

by the threat or use of violent acts that result in death, significant injury, or the kidnapping of hostages (OHCHR)⁴.

In addition to the uncertainty in conceptual problems of terrorism, labelling terror and terrorist can be sometimes biased and vague. According to OHCHR, in practice, national definitions of terrorism are still mainly left up to the states' judgment, which results in differing interpretations of domestic counterterrorism law. Some states'/governments' ambiguous definitions of terrorism have resulted in laws and practices that violate peoples' fundamental rights and target specific racial groups. However, national definitions must always comply with international principles of legality and legal certainty (OHCHR).

Because of undeniable impact of political developments on the concepts like terrorism reflects itself in some evolutionary changes of the concepts itself. According to Rapaport, underlying political and ideological forces shape distinct patterns of terrorism. These patterns form in cyclical waves, helping researchers to understand and identify the different theme precipitating the respective cycle⁵.

Terrorism as a threat to the national and international security

In multiple contexts, terrorism is the great threat to the both national security and international communal security from the violence as the main element on itself to the long term impacts, like radicalization, direct economic destruction of properties, xenophobia, uncertainty, loss of tourism, et al. Furthermore, terrorism as a branch of political violence builds "other" vs "self", "victim" vs "perpetrator" that can create the elements of social degradation in a long term either in ethnic base or in religious base or in other elements of socio-political borders⁶.

The states' primary concern is, and must remain, ensuring the security of its citizens. The battle against terrorism is spearheaded by state institutions like the

⁴ OHCHR, *OHCHR and terrorism and violent extremism*, Stable URL: <https://www.ohchr.org/en/terrorism>

⁵ G. Gerbner, et al., *Growing up with Television: Cultivation Processes*, Media Effects: Advances in Theory and Research. Stable URL: https://www.researchgate.net/publication/310842660_Growing_up_with_television_Cultivation_processes, 2002.

⁶ D. L. Altheide, *The Mass Media, Crime and Terrorism*, Journal of International Criminal Justice 4(5), pp. 982–997. Stable URL: https://search.lib.utexas.edu/discovery/openurl?institution=01UTAU_INST&rft_id=info:sid%252Fprimo.exlibrisgroup.com-bX-Bx&rft_id=info:sid%2Fprimo.exlibrisgroup.com-7501618-Bx&rft_val_fmt=info:ofi%2Ffmt:kev:mtx:epage=308&rft.volume=1&rft_id=info:doi%2F&rft.jtitle=Discourse%20&%20communication&rft.isbn=&rft.btitle=&rft.genre=article&rft.issue=3&rft.aunit1=D&rft.eisbn=&rft.aulast=Altheide&rft.aunit=DL&rft.spage=287&rft.au=Altheide,%20David%20L&rft.atitle=The%20mass%20media%20and%20terrorism&rft_dat=&rft.issn=1750-4813&rft.eissn=1750-4821&svc_dat=CTO&u.ignore_date_coverage=true&vid=01UTAU_INST:SEARCH, 2006.

intelligence, justice, and security forces, and the administration has accepted that terrorism cannot be defeated alone through military means. To combat terrorists, there is need a wide range of resources and skills which can be achieved thanks to development and soft power elements⁷.

Why terrorists need media? How media pose a threat in the spread of terrorism: The relationship between the media and terrorism

It has been observed that terrorist organizations have changed as a result of the changing environment of today. It is impossible to comprehend modern terrorism since there is no accepted definition of what constitutes terrorism. However, this new type of terrorism can be explained in terms of the current wave of terrorism. With this new wave, it is clear that terrorist organizations have used propaganda on social media and in the media in addition to weaponry, lone wolf attacks, and suicide attacks to reach their objectives. Scholars claim that this new wave's primary objective is demonstrating, creating sensationalistic and visual shows rather than killing. Horror vision of 9/11, beheadings by ISIS, an increase in suicide terrorism are the examples of creating fear and panic and take the attention of greater audiences with the help of visual tragedies, but not the death itself.

Media as a communication tool

If the first goal of terrorist organizations is to achieve their goals under the political message, the other goal is to grow, reach more people, make more noise and gain recognition. The development of technology in the age of communication, the spread of information at the great speed make the media an invaluable tool for profiting a terrorist organization.

Nacos highlights the existence of rational goals of terrorists both in short and long term and emphasizes the role of media for the terrorists to maintain their goals. According to him, most terrorist organizations or loners have short- and long-term objectives that go beyond their desire for attention. A single violent act can frequently achieve several short-term objectives at once, including releasing their comrades, getting revenge, or spreading panic, fear and dread.

The same group or individual may also have much more ambitious long-term objectives, such as regime change or national independence, which will not be achieved with a single act of terrorism. Terrorists need the attention of the media to influence, threaten, intimidate, or co-opt the general public, particular organi-

⁷ H. Pesto, *The Role of Diplomacy in the Fight Against Terrorism, Connections*, Vol. 10, No. 1, pp. 64-81. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/26326234>, 2010, p. 65.

zations and individuals, and government officials in order to accomplish these ultimate goals. Terrorists are guaranteed to receive a lot of press publicity by turning to increasingly outrageous and violent activities and raising the bar for violence⁸. In addition to this, Hoffman points media as a tool to reach greater audience which can be only way to maintain their political aims – political change⁹.

Furthermore, developments emerged with the globalization made the expansion and growth of connections among the audience easier and inevitable. In other words, development of communicational technologies and spread of social media can help terrorist organizations to realize their political desires within the audience, to spread the news and to create panic about terrorist attack to gain ratings and public support who shares same political ideologies with the organization or at least to be heard and known which can be their main aim. In addition to this, spread of the news of terrorist attack in a target region of the country can create more panic and fear within the audience, considering that this is another main aim of terrorist organizations, even in another part of the country which is not the real target for the terrorist organization. Furthermore, it can be disadvantageous in terms of unsecure and uncontrollable nature of large scale “boundaries” of social media in terms of disinformation, fake news or/and misinformation that can create more panic.

Media in a role of public opinion formulator

The media makes it possible for people to analyze and interpret events immediately. People simplify and arrange the narrative of terrorist acts and attacks this way¹⁰. The news structures in the media aid the general people in creating estimates and ideas regarding terrorist incidents. The importance of the media in shaping people's perceptions of social reality and determining the public agenda is stressed by Gerbner and others¹¹. These academics contend that the media has a bigger influence on public opinion than previously thought. Similarly, Dorothee believes that

⁸ G. Duwe, *Body-Count Journalism: The Presentation of Mass Murder in the News Media, Homicide Studies*, Vol. 4, No. 4, pp. 364–99. Stable URL: https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1088767900004004004?casa_token=1goFRPoZqp0AAAAA:Y1_-dqUVb3uH6_Wlu-CrbJF1WIRXjxTo4aFQSBGPY5PFU8EGBdqKf8cuK6PA2pwGmiQ04vslT7XjfiE4, 2000, p. 176.

⁹ B. Hoffman, *Inside Terrorism*, Revised and expanded edition. New York: Columbia University Press, 2006, p. 174.

¹⁰ N. Pippa, K. Montague, and R. Marion, *Just, Framing Terrorism: Understanding Terrorist Threats and Mass Media*, London: Routledge, 2003, p. 54.

¹¹ G. Gerbner, et al., *Growing up with Television: Cultivation Processes*, Media Effects: Advances in Theory and Research. Stable URL: https://www.researchgate.net/publication/310842660_Growing_up_with_television_Cultivation_processes, 2002.

after the terrorist attacks in Oklahoma, London, and Madrid on September 11, the media has contributed to how the public views terrorism¹²). Clearly, the majority of academic research have demonstrated that watching television broadcasts can lead to post-traumatic stress disorder and depression in people, particularly in the wake of the September 11 and Oklahoma City terrorist attacks¹³.

Contagion of Violence and Radicalization

In addition to media's role as a tool for the terrorist organization to spread their political desires or panic and fear, there is a broad agreement that how the media portrays terrorism may influence those in public who are already committed to a terrorist strategy to act or maybe utilize a method (violence) that was depicted by the media in a particular way. Besides the traditional media, social media, recruiters, blogs and chat-rooms can catalyze the contagion of violence in the society and can have a role in social degradation¹⁴.

The ability to point to the media as a cause of radicalization is the greatest theoretically supported relationship between them. Theoretically, there is broad agreement that radicalization can be encouraged by the media. Some claim that the media's coverage of social and political events, as well as issues and crises around the world, indirectly adds to the process of radicalization and the attractiveness of militant groups. According to White, media coverage indirectly encouraged the delegitimization of generally accepted views, which in turn provided greater space for the legitimization of militant discourse. In addition, it's possible that media coverage of terrorism could encourage someone who was already considering terrorist strategies to seek recruitment or to be susceptible to recruiters' influence. This is relevant to the traditional mass media's encouragement or persuasion of recruitment¹⁵.

On the other hand, it has been argued that the media is more responsible for encouraging people to become violent by overemphasizing high-profile and exciting violent acts. This is partially because media organizations want to maximize

¹² D.C. Bruhn, *News Coverage on Terrorism: The Influence of Affect-Laden Images on Information Processing*, Undergraduate Thesis, University of Twente. Stable URL: https://essay.utwente.nl/59347/1/scriptie_D_Bruhn.pdf, 2009, p. 16.

¹³ A.Y. Tulga, *The Role of Mass Media in Terrorism and Its Effect on Individuals, İnsan&İnsan*, Year 7, Issue 25, Stable URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1187448>, 2020, p. 50.

¹⁴ J. White, *Terrorism and the Mass Media*, Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, Stable URL: https://static.rusi.org/terrorism_and_the_mass_media_final_web_version.pdf, 2020, p. 27.

¹⁵ B. Nacos, *Accomplice or Witness? The Media's Role in Terrorism*, *Current History*, Vol. 99, No. 636, Terrorism, pp. 174-178. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/45318436>, 2000, p. 29.

viewing numbers and their earnings¹⁶. Due to the multitude of interrelated factors, it is ultimately impracticable to attempt to scientifically demonstrate whether the media directly promotes or discourages radicalization, recruitment, or mobilization to violence. It is nevertheless clear that media coverage of terrorism does not have neutral impacts on these developments¹⁷.

Conclusion

In conclusion, the evolving nature of security threats in today's complex world has expanded the scope of security studies, shifting from a focus on nation-states to encompassing broader concerns such as human security, climate crisis, gender issues, economic stability, and personal security. Terrorism, as a form of political violence, has emerged as a significant security threat directed by non-state actors. The definition of terrorism remains contentious, but it generally involves violence aimed at creating fear and conveying a political message. The relationship between terrorism and the media has become increasingly intertwined, with terrorist organizations utilizing media platforms for propaganda and to reach a wider audience. The media plays a crucial role in shaping public opinion and perception of terrorist acts, influencing the way people understand and interpret these events. Additionally, the media's portrayal of terrorism can contribute to the contagion of violence and radicalization, potentially attracting individuals who are already predisposed to a terrorist strategy. While the media's impact on radicalization is a subject of debate, it is clear that media coverage of terrorism has significant implications and should be approached with caution. Overall, understanding the complex dynamics between terrorism and the media is essential for effectively addressing the threats posed by terrorism and safeguarding national and international security.

References:

Altheide D. L., *The Mass Media, Crime and Terrorism*, Journal of International Criminal Justice 4(5), pp. 982–997. Stable URL: https://search.lib.utexas.edu/discovery/openurl?institution=01UTAU_INST&rft_id=info:sid%252Fprimo.exlibrisgroup.com-bX-Bx&rft_id=info:sid%2Fprimo.exlibrisgroup.com-7501618-Bx&rft_val_fmt=in-

¹⁶ G. Duwe, *Body-Count Journalism: The Presentation of Mass Murder in the News Media*, *Homicide Studies*, Vol. 4, No. 4, pp. 364–99. Stable URL: https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1088767900004004004?casa_token=IgoFRPoZqp0AAAAA:Y1_-dqUVb3uH6_WluCrbJF1WIRXjxTo4aFQSBGPY5PFU8EGBdqKf8cuK6PA2pwGmiQ04vsLT7XjfiE4, 2000.

¹⁷ J. White, *Terrorism and the Mass Media*, Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, Stable URL: https://static.rusi.org/terrorism_and_the_mass_media_final_web_version.pdf, 2020, p. 28.

fo:ofi%2Ffmt:kev:mtx:&rf.t.epage=308&rf.t.volume=1&rf.t_id=info:doi%2F&rf.t.jtitle=-Discourse%20&%20communication&rf.t.isbn=&rf.t.btitle=&rf.t.genre=article&rf.t.issue=3&rf.t.aunit1=D&rf.t.eisbn=&rf.t.aulast=Altheide&rf.t.aunit=DL&rf.t.spage=287&rf.t.au=Altheide,%20David%20L&rf.t.atitle=The%20mass%20media%20and%20terrorism&rf.t_dat=&rf.t.issn=1750-4813&rf.t.eissn=1750-4821&svc_dat=CTO&u.ignore_date_coverage=true&vid=01UTAU_INST:SEARCH, 2006.

Bakaç, N., *20 yıl sonra 11 Eylül'ü okumak (2) (To analyze 9/11 in 20 years (2))*, Independent Türkçe. Stable URL: <https://www.indyturk.com/node/410351/haber/20-y%C4%B1l-sonra-11-eyl%C3%BCl%C3%BC-okumak-2>, 2021.

Bruhn D.C. "News Coverage on Terrorism: The Influence of Affect-Laden Images on Information Processing", Undergraduate Thesis, University of Twente. Stable URL: https://essay.utwente.nl/59347/1/scriptie_D_Bruhn.pdf, 2009.

Duwe G., *Body-Count Journalism: The Presentation of Mass Murder in the News Media, Homicide Studies*, Vol. 4, No. 4, pp. 364–99. Stable URL: https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1088767900004004004?casa_token=1goFRPoZqp0AAAAA:Y1_-dqUVb3uH6_WluCrBJF1WIRXjxTo4aFQSBGPY5PFU8EGBdqKf8cuK6PA2pwG-miQ04vsLT7XjfiE4, 2000.

Gerbner G., et al., *Growing up with Television: Cultivation Processes, Media Effects: Advances in Theory and Research*. Stable URL: https://www.researchgate.net/publication/310842660_Growing_up_with_television_Cultivation_processes, 2002.

Hoffman B., *Inside Terrorism. Revised and expanded edition*, New York: Columbia University Press, 2006.

Jenkins J.P., *Terrorism, Britannica*, Stable URL: <https://www.britannica.com/topic/terrorism/Types-of-terrorism>, 2023.

Nacos B., *Accomplice or Witness? The Media's Role in Terrorism*, Current History, Vol. 99, No. 636, Terrorism, pp. 174-178. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/45318436>, 2000.

OHCHR. "OHCHR and terrorism and violent extremism". Stable URL: <https://www.ohchr.org/en/terrorism>

Pesto H., *The Role of Diplomacy in the Fight Against Terrorism, Connections*, Vol. 10, No. 1, pp. 64-81. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/26326234>, 2010.

Pippa N., Montague K., and Marion R., *Just, Framing Terrorism: Understanding Terrorist Threats and Mass Media*, London: Routledge, 2003.

Ramluckan T. and Niekerk B., *The Terrorism/Mass Media Symbiosis*, Journal of Information Warfare, Vol. 8, No. 2, pp. 1-12. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/26486754>, 2009.

Rapoport D., *The Four Waves of Rebel Terror and September 11*, the Journal of Generative Anthropology, 8(1). URL: <http://anthropoetics.ucla.edu/ap0801/terror/>, 2002.

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs Center for Strategic Research (for NATO), Workshop Report: The Role of Diplomacy and Soft Power in Combatting Terrorism - Concepts, Fighting Methods and Case Studies. Stable URL: https://www.coedat.nato.int/publication/workshop_reports/02-Diplomacy_Soft_Power_Report.pdf

Tulga A.Y., *The Role of Mass Media in Terrorism and Its Effect on Individuals, İnsan&İnsan*, Year 7, Issue 25, pp. 47-64. Stable URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1187448>, 2020.

White J., *Terrorism and the Mass Media*, Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, Stable URL: https://static.rusi.org/terrorism_and_the_mass_media_final_web_version.pdf, 2020.

Abstract

In this article, the answer to the research question “How the media pose a danger to the nation state in the spread of terrorism?” has been researched in the evolving nature of security threats and the role of terrorism in the contemporary global landscape. It highlights how security studies have transitioned from a focus on nation-states to encompass broader concerns such as human security, national and international security, and economic stability. The media’s role in posing threat in terms of the spread of terrorism is analyzed in three main subheadings: 1) The symbiotic relationship between terrorism and the media, with terrorist organizations utilizing media platforms for propaganda and to reach wider audiences; 2) its influence capability in shaping public opinion; and 3) the potential for the contagion of violence and radicalization through media coverage.

In complicating and highly multidimensional world affairs, the security threats are widening to all target groups in all levels of analysis from the individual to the national and international. The security studies – an academic sub-field within the wider discipline of international relations that studies organized violence, military conflict, national security, and international security – can be handled as an evolutionary process that diversifies for the political developments and dynamics. For instance, till the end of the Cold War the main security threat was the competition for more power and arms race between the nation states and the main focus of the security studies was the survivability of nation-state. Since the 1990s it diversified to realize new focus like the human security. Furthermore, development of nuclear threats in the mid-20th century was revolutionary happening for its period. Consequently, the nuclear armament became the main threat to the national and international security at the beginning of this new era named as nuclear race in security studies. This new era was followed by the empowerment of individual’s role in academic and political agendas in post-Cold War era. Development of critical security studies can be analyzed as the product of this evolutionary process and widening of security studies. While the nation state was the main focus of security studies till the 1990s, it turned to focus on human security and handle the threats that affect human’s survivability. Nowadays climate crisis, gender issues, economic, political, food security and personal security are the main concerns of security studies, while the military threat was more common danger a few decades ago.

Author

Shovkat Jabarova – I pursued Bachelor’s degree in “International Relations” at Hacettepe University in years 2017-2021. During those years and since then I have attended many seminars, educational programs related to International Relations and Political Science in different countries, Türkiye, Azerbaijan, Greece and Germany. My research focus is the Middle East and Arab identity. Since 2022, I work as a Middle East Research Analyst at Caucasian Center for International Relations and Strategic Studies. I have published my academic article “What Effects does the Ukrainian Conflict have on Ties between the United States, Saudi Arabia, and Russia?” on academic journal “Turkish Policy Quarterly” in March, 2023.

Rusudan Beridze

Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia

ORCID: 0000-0001-5374-2815

Ketevan Devadze

Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia

ORCID: 0000-0001-5967-0816

Eteri Varshsnidze

Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia

ORCID: 0000-0002-4779-2733

The tendency of behavior in a conflict situation and its role in the negotiation process

Negotiations are an integral part of modern society. In recent years, negotiation has been especially frequently used to settle various issues, which has significantly increased the demand for it. However, it should be noted that each person looks at the process of negotiation in his own way and is guided by different theoretical views and practical experiences¹. Therefore, the outcomes are more or less different.

Negotiation can be seen as a process of interaction between two or more parties². Each of them can offer the partner their own approach to managing the process in relation to the existing controversial issue. However, the extent to which the proposed tactics and strategy will be approved and accepted greatly depends on the other side. No matter how we describe the negotiation process, one thing is certain this is a modern, civilized way of resolving negotiation issues, where each party tries to prove its opinion and points of view³.

Experts believe that a clear definition of the goal is very important⁴ for the

¹ A. Bell & B. Mandell, Cognitive maelstroms, nested negotiation networks, and cascading decision effects: Modeling and teaching negotiation complexity with systemic multiconstituency exercises. *Negotiation Journal*, 34(1), 2018, pp. 37-67.

² M. H. Bazerman, J. R. Curhan, D. A. Moore & K. L. Valley, *Negotiation*, Annual review of psychology, 51(1), 2000, pp. 279-314.

³ L. L. Thompson, J. Wang, & B. C. Gunia, *Negotiation*, Annual review of psychology, 61, 2010, pp. 491-515.

⁴ C. Eden & C. Huxham, *The negotiation of purpose in multi-organizational collaborative groups*, Journal of Management Studies, 38(3), 2001, pp. 373-391.

negotiation process. Any problematic situation, regardless of its characteristics, gradually poses various tasks for the participants in the negotiation process, which both parties must solve in order to reach an agreement. For example, it is desirable to interest a partner, determine the attitude to the subject of negotiations, develop and argue actions that are beneficial for both parties, etc.

Negotiations can be interpersonal⁵ or between two organizations; with or without an intermediary; bilateral or multilateral.

Today, especially in large organizations, we meet multicultural staff, that makes important to recognize the cultural context and adapt the communication style to specific skills. As a response to these issues in 2019 researchers Anrea Caputo and his colleagues studied the impact of cultural intelligence on the negotiation process⁶. This included research into cultural values and individual characteristics in relation to negotiation style. The study, which included 431 respondents, shows that cultural values such as power distance, uncertainty avoidance, collectivism and masculinity directly influence negotiation style. The results confirmed the importance of cultural intelligence in the process of studying negotiation style.

Depending on the nature of communication, negotiations can be conducted as follows: Business conversation, substantive dialogue, discussion of debatable issues, bringing arguments in support of evidence, dispute, controversy, discussion, debate (Thompson et al., 2010), and more.

There can be arisen conflict relations in the process of negotiations, as well. In the course of the ongoing negotiations within the framework of cooperation, the parties involved facing common tasks, mainly the identification and implementation of specific ways to achieve common goals. In a conflict situation, the attitude of the parties is different, at such moments the emphasis is mainly on the division of property, profit, territory, or other disputed objects. Negotiations can be compromised, reaching a new agreement, achieving partial or complete agreement, and others. Negotiations can take place both directly, at the negotiating table, and indirectly, where the mediator works individually with the opposing parties, in order to avoid conflicts between the parties, since the hostility between them is clearly obvious.

Planning and preparing the negotiation process is very important⁷, because future success depends on it. Negotiation planning includes the following items:

⁵ F. Y. Kung & M. M. Chao, *The impact of mixed emotions on creativity in negotiation: An interpersonal perspective*, *Frontiers in Psychology*, 9, 2019, p. 2660.

⁶ A. Caputo, O. B. Ayoko, N. Amoo & C. Menke, *The relationship between cultural values, cultural intelligence and negotiation styles*, *Journal of Business Research*, 99, 2019, pp. 23-36.

⁷ R. M. Peterson & C. D. Shepherd, *Preparing to negotiate: An exploratory analysis of the activities comprising the pre-negotiation process in a buyer-seller interaction*, *Marketing Management Journal*, 20(1), 2010, pp. 66-75.

- 1) Setting a specific goal;
- 2) definition of the tasks necessary to achieve the goal;
- 3) solution of organizational issues necessary for negotiations;

It should be noted that during the negotiation process, the warring parties find it quite difficult to defend their opinion. It should be noted that the conversation should not take the form of a heated argument under any circumstances. If one of the parties tries to prove his opinion in the form of an argument, does not stop expressing his opinion, and contradicts the other in everything, such behavior may bring him success, but it is temporary because for successful negotiation the most important is to achieve the goal⁸. For reaching a mutual agreement and maintain a favorable attitude toward each other, it is necessary to regulate interpersonal relations and manage emotions.

Knowledge of tendencies in people's behavior in conflict situations is widely known in international negotiation practice⁹. Each participant in the negotiation process is guided by their own interests. During negotiations, participants have to protect their own interests at the same time, not interfere, but, on the contrary, contribute to taking into account the interests of others. In different cases, the degree of protection of your or someone else's interests may be different. In this case, the following moods of behavior can be formed. A. Low degree of protection of interests (model of behavior "avoidance"). This strategy of behavior is carried out when the subject of the dispute is of little value to the parties and they believe that maintaining the relationship may be more important. Such situations can arise during negotiations, but rarely. b. One participant defends his own interests to a high degree, attaching less importance to the interests of his partner. (Model: "rivalry", "struggle", "competition"). At such a moment, one side tries to force and pressure the other side to accept his offer.

This strategy characterizes such a participant who views the negotiation situation as a matter of win or loss. We can say that he/she takes a rather tough, aggressive position during negotiations. V. When one side protects its interests to a lesser extent, giving more importance to the interests of the opposite side. (Unilateral concession model). This tendency is used when one side does not like to spoil the relationship or is under the influence of the opposite side. e. A high degree of protection of the interests of both one's own and the opposite side. (model „cooperation“, „collaboration“). At such moments in the negotiation process, the parties try to agree on mutually acceptable solutions. e. The average level of protection of both own interests and the interests of a partner (model: "compromise").

⁸ *Ibidem*.

⁹ L. K. Guerrero & A. G. La Valley, *Conflict, emotion*, The Sage handbook of conflict communication: Integrating theory, research, and practice, 2006, p. 69.

It involves concession, which is the main way to reach an agreement between the parties in the negotiation process.

Thus, the purpose of our study was to study the gender and age characteristics of the choice of behavioral strategies in conflict situations. To carry out the study, the test of K. Thomas was used¹⁰.

To describe the types of people's behavior in conflict situations, K. Thomas used a two-dimensional model of conflict regulation. The fundamental dimensions of this model are: cooperation, associated with taking into account the interests of other people involved in conflict, and assertiveness, which is characterized by an emphasis on protecting one's own interests. In accordance with these two dimensions, K. Thomas identifies the following ways of conflict regulation¹¹:

1. competition as the desire to achieve the satisfaction of one's interests to the detriment of another;
2. adaptation, which means, in contrast to rivalry, sacrificing one's own interests for the sake of another;
3. compromise;
4. avoidance, which is characterized by both the lack of desire for cooperation and the lack of a tendency to achieve one's own goals;
5. cooperation, when the participants in the situation come to an alternative that fully satisfies the interests of both parties.

Accordingly, the test contains five scales. The number of points scored by the participants on each scale gives an idea of the severity of the trend in the manifestation of the corresponding forms of behavior in conflict situations.

According to K. Thomas, when avoiding, neither side achieves success¹². As for such forms of behavior as competition, adaptation, and compromise, in this case, either one of the participants wins and the other loses, or both lose because they make compromise concessions. And only in a situation of cooperation, do both parties win.

The study involved 140 participants, including men and women. Participants were adults aged 25-60 years. The study was conducted in Georgia.

Tab. 1 presents data reflecting the features of the adult behavior strategy, and Tab. 2 shows the data of testing the statistical significance of differences between the average indicators using Student's t test. For a more visual illustration of the results obtained, the data are also presented in graphical form (see Picture 1).

¹⁰ K. W. Thomas, *Conflict and conflict management: Reflections and update*, Journal of organizational behavior, 1992, pp. 265-274.

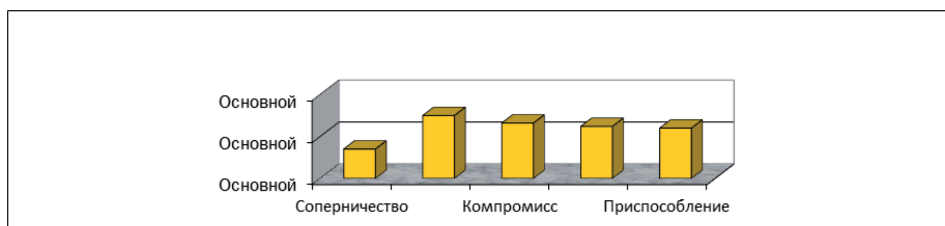
¹¹ K. W. Thomas, *Thomas-kilmann conflict mode*, TKI Profile and Interpretive Report, 1(11), 2008.

¹² K. W. Thomas, *Conflict and negotiation processes in organizations*, 1992.

Tab. 1

Strategies of behavior in a conflict situation

Rivalry		Cooperation		Compromise		Avoidance		adaptation	
mean	St, deviation	mean	St, deviation	mean	St, deviation	mean	St, deviation	mean	St, deviation
3.5	2.71	7.5	1.75	6.6	1.81	6.2	1.87	6.0	1.97



Picture 1. Strategies of behavior in a conflict situation

Tab. 2

Checking the reliability of differences between indicators of forms of behavior

	Cooperation	Compromise	Avoidance	adaptation
Rivalry	13.50; p=0.00	10.39; p=0.00	9.09; p=0.00	13.98; p=0.00
Cooperation		3.85; p=0.00	5.32; p=0.00	6.11; p=0.00
Compromise			1.51; p>0.05	2.39; p<0.02
Avoidance				0.91; p>0.05

Thus, in a conflict situation, the leading form of adult behavior (without taking into account age and gender) turned out to be cooperation; second is compromise, third is avoidance and accommodation, and last is rivalry.

In order to establish the relationship between different strategies of behavior in a conflict situation, a correlation analysis was carried out (using the Pearson correlation coefficient), the results of which are presented in Tab. 3.

Tab. 3

The relationship between different strategies of behavior in a conflict situation

	Cooperation	Compromise	Avoidance	adaptation
Rivalry	-0.260 ; p=0.003	-0.400 ; p=0.000	-0.512 ; p=0.000	-0.458 ; p=0.000
Cooperation		-0.127; p=0.151	-0.091; p=0.301	-0.123; p=0.162
Compromise			-0.135; p=0.126	-0.138; p=0.118
Avoidance				0.083 ; p=0.349

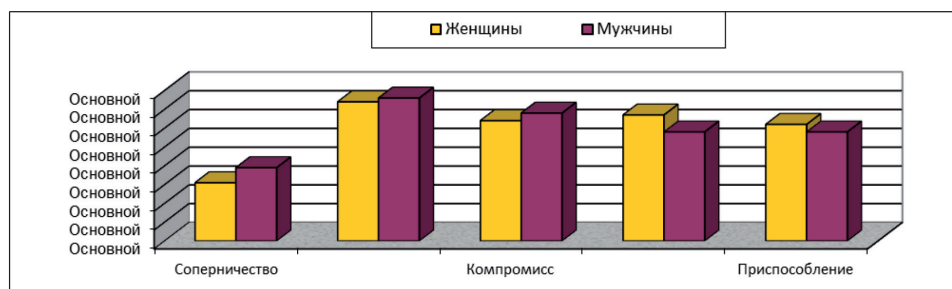
As you can see, a statistically significant correlation (negative) was revealed only between rivalry and other behavioral strategies. Consequently, the higher the propensity to compete, the less pronounced the tendency to choose the strategies of avoidance, adaptation, compromise and cooperation.

As for the gender characteristics of the choice of behavior strategies in a conflict situation, the results of men and women are presented separately. As we can see, from the point of view of the choice of behavioral strategies in a conflict situation, the differences between men and women are not actually confirmed. In particular, out of the five identified types of behavior, gender differences were revealed only in avoidance, the propensity for which is higher among women. (Tab. 4)

Tab. 4

Behavioral strategies of men and women in a conflict situation

Strategies behavior	Women		Men		Difference check	
	Average indicator	Standard deviation	Average indicator	Standard deviation	Student's criterion	Reliability
Rivalry	3.1	2.779	3.9	2.881	1.677	0.096
Cooperation	7.4	1.964	7.6	1.739	0.738	0.462
Compromise	6.4	1.907	6.8	1.750	1.047	0.297
Avoidance	6.7	1.795	5.8	1.980	2.801	0.006
adaptation	6.2	2.315	5.8	1.947	1.067	0.288



Picture 2. Behavioral strategies of men and women in a conflict situation

Thus, among adults (regardless of age), the gender factor does not affect the choice of behavior strategies in a conflict situation. The leading form of behavior for both men and women is cooperation, which ensures the adoption of a decision that is favorable for both parties. In second place in terms of severity were compromise, adaptation and avoidance, the propensity for which is higher among women. Least of all adults, regardless of gender, turn to rivalry.

It should be noted that this result differs from the data available in the literature confirming the existence of clear gender differences in behavior strategies

in a conflict situation. In particular, men are more likely to use strategies such as competition and compromise, while women are more likely to choose adaptation and cooperative strategies. As far as the avoidance strategy is concerned, men and women resort to it with equal frequency. In our case, the difference was revealed precisely in this last strategy, which confirms the research hypothesis that the change in traditional gender roles, due to the difficult socio-economic situation in our country, was also reflected in the forms of behavior of men and women in conflict situations.

As for the relationship between different strategies of behavior of men and women in a conflict situation, the values of the Pearson correlation coefficient are presented in tables 5-6.

Tab. 5

Relationship between different strategies of women's behavior in a conflict situation

Strategies	Cooperation	Compromise	Avoidance	adaptation
Rivalry	-0.047; p=0.712	-0.333; p=0.007	-0.513; p=0.000	-0.534; p=0.000
Cooperation		-.321; p=0.009	-0.140; p=0.265	-0.128; p=0.311
Compromise			-0.110; p=0.383	-0.187; p=0.135
Avoidance				0.133 ; p=0.292

Tab. 6

The relationship between different strategies for the behavior of men in a conflict situation

Strategies	Cooperation	Compromise	Avoidance	adaptation
Rivalry	-0.440 ; p=0.000	-0.502 ; p=0.000	-0.456 ; p=0.000	-0.412 ; p=0.000
Cooperation		-0.061; p=0.400	-0.103; p=0.416	-0.121; p=0.335
Compromise			-0.148; p=0.238	-0.081; p=0.520
Avoidance				0.034 ; p=0.790

As evidenced by the data, a single difference was found. In particular, a negative correlation between cooperation and competition among women is not confirmed.

The leading form of behavior of Georgians in a conflict situation is cooperation, which ensures the adoption of a decision that is beneficial for both sides of the conflict. The second most pronounced place is occupied by compromise, avoidance and adaptation. When resolving a conflict situation, Georgians are the least likely to resort to rivalry. At the same time, the more pronounced the tendency to

choose rivalry, the less often the strategies of cooperation, compromise, avoidance and adaptation are used.

In adults, the gender factor does not actually influence the choice of behavioral strategy in a conflict situation. The leading strategy of behavior in a conflict situation is cooperation, in second place is compromise, avoidance and adaptation, and in the last place is rivalry. The only difference is confirmed by the avoidance strategy, which is more typical for women than for men. The results obtained differ from the data available in foreign literature, which confirms the presence of clear gender differences in the strategies of behavior in a conflict situation.

As a conclusion, we can say that if the parties choose the “cooperation” strategy, then they try to reach such agreements during the negotiation process that will be beneficial to both of them. In such a situation, the negotiation process becomes not an arena of competition, but a space for finding mutually beneficial solutions. At this time, the principle applies, one side should not succeed at the expense of the other side, and also take into account the wishes of others. In this case, both parties will be satisfied with the decision and will do everything to fulfill the agreement.

When using the “rivalry” strategy, the main task in negotiations is only to obtain one’s own benefit. At this time, the interests of the partner are not taken into account. A participant who advocates this strategy cares only about his own interests and forces his partner to act for this. They can turn into ruthless competitors and demand maximum concessions from each other. It is believed that such a strategy is unstable, it can give a profit to one side at the expense of a complete loss to the other.

The “compromise” strategy is relatively simple. The principle “I-you”, “you-me” operates here. As a result, one negotiator gives something and receives something in return from the partner. However, on the one hand, this concession may be minimal. This strategy is aimed not only at improving relationships with a partner, but also at achieving their own goals.

To achieve success in the negotiation process, it can be said that the most important thing is the separation of the problem and the person, focusing on interests, not positions, the search for mutually acceptable options and the use of objective criteria.

Bibliography

- Amanatullah E. T. & Morris M. W., *Negotiating gender roles: Gender differences in assertive negotiating are mediated by women’s fear of backlash and attenuated when negotiating on behalf of others*, Journal of personality and social psychology, 98(2), 2010, p. 256.
- Amgoud L., Dimopoulos Y. & Moraitis P., *A unified and general framework for argumentation-based negotiation*, In Proceedings of the 6th international joint conference on Autonomous agents and multiagent systems, 2007, May, pp. 1-8.

- Bazerman M. H., Curhan J. R., Moore D. A., & Valley K. L., *Negotiation*, Annual review of psychology, 51(1), 2000, pp. 279-314.
- Bell A., & Mandell B., *Cognitive maelstroms, nested negotiation networks, and cascading decision effects: Modeling and teaching negotiation complexity with systemic multiconstituency exercises*, Negotiation Journal, 34(1), 2018, pp. 37-67.
- Beridze R. *An empirical study of conflict resolution strategies*, Batumi 2011.
- Boardman S., Horowitz S., *Constructive Conflict Management and Social Problems: An Introduction*, Journal of Social Issues, Vol. 50, 1994.
- Boulding K., *The Role of Conflict in the Dynamics of Society*, Current Research on Peace and Violence. Vol. 9, 1986.
- Brantbjerg M. H., *Integrating polarities through regulation of hypo-and hyper-responses to stress—An experiential keynote*, Body, Movement and Dance in Psychotherapy, 10(1), 2015, pp. 39-50.
- Caputo A., Ayoko O. B., Amoo N. & Menke C., *The relationship between cultural values, cultural intelligence and negotiation styles*, Journal of Business Research, 99, 2019, pp. 23-36.
- Eden C., & Huxham C., *The negotiation of purpose in multi-organizational collaborative groups*, Journal of Management Studies, 38(3), 2001, pp. 373-391.
- Guerrero L. K. & La Valley A. G., *Conflict, emotion*, The Sage handbook of conflict communication: Integrating theory, research, and practice, 2006, p. 69.
- Heiss J., *Social roles*, In Social psychology, Routledge 2017, pp. 94-130.
- Hofstede G., *Cultural predictors of national negotiation styles*, In Processes of international negotiations, Routledge 2019, pp. 193-201.
- Jolia G., *Theory and practice of negotiation*, Diplomatic and business relations, Tbilisi 2004.
- Ketevan D., *Access to profession of mediator in Georgia: gender, education, and other dimensions*, Legal Bulletin, 2021, pp. 20-24.
- Kung F. Y., & Chao M. M., *The impact of mixed emotions on creativity in negotiation: An interpersonal perspective*, Frontiers in Psychology, 9, 2019, p. 2660.
- Peterson R. M., & Shepherd C. D., *Preparing to negotiate: An exploratory analysis of the activities comprising the pre-negotiation process in a buyer-seller interaction*, Marketing Management Journal, 20(1), 2010, pp. 66-75.
- Taylor Peplau, Sears, *Social Psychology*, Ninth Editor, 1997.
- Thomas K. W., *Conflict and conflict management: Reflections and update*, Journal of organizational behavior, 1992, pp. 265-274.
- Thomas K. W., *Conflict and negotiation processes in organizations*, 1992.
- Thomas K. W., *Thomas-kilmann conflict mode*, TKI Profile and Interpretive Report, 1(11), 2008.
- Thomas K. W., Fann Thomas, G., & Schaubhut, N., *Conflict styles of men and women at six organization levels*, International journal of conflict management, 19(2), 2008, pp. 148-166.
- Thompson L. L., Wang, J., & Gunia, B. C., *Negotiation*, Annual review of psychology, 61, 2010, pp. 491-515.

Abstract

In recent years, negotiations have been especially frequently used to agree on various issues, which has significantly increased the demand for them. However, it should be noted that each person looks at this important process in his own way and is guided by different theoretical views and practical experience. Therefore, the results are more or less different.

Knowledge of tendencies in people's behavior in conflict situations is widely known in international negotiation practice. As you know, each participant in the negotiations is guided by their own interests. In the course of negotiations, each participant must, in addition to protecting their own interests, not interfere, but, on the contrary, contribute to taking into account the interests of others. In different cases, the degree of protection of your or someone else's interests may be different.

Therefore, we aimed to investigate what strategies people choose during conflict or the propensity to behave in a conflict situation, among both women and men.

The well-known Thomas test was used as a method. The study was conducted in Georgia.

As a result of the study, we can determine that In adults, the gender factor does not actually influence the choice of behavioral strategy in a conflict situation. The leading strategy of behavior in a conflict situation is cooperation, in second place is compromise, avoidance and adaptation, and in the last place is rivalry. The only difference is confirmed by the avoidance strategy, which is more typical for women than for men. The results obtained differ from the data available in foreign literature, which confirms the presence of clear gender differences in the strategies of behavior in a conflict situation.

Oksana Vivchar

*Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Security and Law Enforcement,
West Ukrainian National University
ORCID: 0000-0001-9246-2226*

Maria Ziailyk

*Ph.D., Associate Professor of the Department of Management and Administration,
Ivan Puluž Ternopil National Technical University
ORCID ID: 0000-0002-8435-8565*

Formation of communication relations of business economic security: regulatory – legal basis and application pragmatics

Problem statement. Nowadays economic processes are characterized by the main features of the growth and crisis phase, justified by the requirement of ensuring business economic security. In such operating conditions, the theoretical basis includes various methodological approaches to the investigation of this category. On the basis of the carried out research, it is defined that the enterprise choice of the appropriate approach to its provision depends on the scientific definition of business economic security. Regardless of the chosen approach, each system of business economic security has a certain set of elements, such as object, subject and subjects of countermeasures, monitoring, analysis and assessment of risks, dangers, challenges and threats, countermeasures mechanism. Clear understanding of the features of each approach for the determination of these elements is required for methodologically correct solution of the problem of ensuring business economic security.

Analysis of current research. The investigation of modern problems of business economic security is highlighted by such leading scientists as B. Andrushkiv, O. Arefieva, O. Vivchar, M. Voinarenko, V. Heiets, L. Holovkova, V. Dukhov, M. Yermoshenko, Ya. Zhalilo, T. Kosianchuk, T. Kuzenko, V. Mykytenko, V. Muntian, V. Khrapkina and others. In practical activities, too little attention is paid to business security: in most cases, problems are realized only when crisis phenomena acquire significant dimensions or, much worse, irreversible nature.

Statement of the paper goals. The objective of the paper is to substantiate the legal basis of communication relationships of business economic security, as well as practical mechanism for ensuring security in the context of the project approach based on the criteria for assessing its reliability and effectiveness in modern conditions.

The main material presentation. The development of economic idea in terms of ensuring business economic security is based on the need to eliminate shortcomings, which forms theoretical approaches to enterprise management and accounting of modern trends, challenges and threats affecting the subject of the investigation.

It should be noted that business economic security is an important element of the strategic management system of the enterprise. In our opinion, it is reasonable to consider the increasing the level of business economic security exactly as a project, that is, to interpret this category from the standpoint of a project approach ¹.

Meanwhile, it should be noted that the project approach creates the possibility of solving any technical problem with a sufficient amount of time and money. In practice, there is often a shortage of one or more resources, which determines the need to develop the tools of this approach. The essence of project management is determined by the implementation of project solutions with the maximum possible efficiency under time, financial and material resource limitations, as well as high requirements for the quality of the final project results.

It is determined that business economic security will provide the project target vector – the achievement of a certain level of economic security in the context of classical restrictions - time and resources.

We note that business economic security depends on the state of economic security of the country. In general, business security is the state of corporate resources (capital resources, personnel, information and technology, machinery and equipment, rights) and entrepreneurial opportunities, which guarantees the most effective use of them for stable functioning and dynamic scientific, technical and social development, prevention of internal and external negative influences. The main functional elements of enterprise security are: protection of commercial secrets and confidential information; computer security; internal security; safety of buildings and structures; physical security; technical security; communication security; safety of transportation of goods and people; ecological safety; competitive intelligence, etc ².

¹ Alkema V. G. (2010) Parametry ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva yak lohistychnoi systemy [Parameters of the economic security of the enterprise as a logistics system]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of the Economy of Transport and Industry: science and practice works*. Vol. 29. Kharkiv. 51–59 [in Ukrainian].

² Kozachenko G. V., Ponomaryev, V. P., Lyashenko, O. M. (2003) Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennia : *monohrafiia* [Economic security of the enterprise: essence and mechanism of provision: *monograph*. K.: Libra. 280 [in Ukrainian].

Scientific investigations make it possible to state that business economic security is such state of the enterprise management system, which achieves the management of financial resources and has the opportunity to respond adequately to the changes in external and internal environment and to project possible threats and responses to them in order to ensure the crisis-free development of the enterprise. After all, it is the management system that recognizes threats and develops measures to overcome them^{3 4}.

On the basis of the above mentioned, we highlight the main features of “Business economic security” project based on the use of effective communication relationships:

1. The objective of the project is to achieve a certain level of business economic security.
2. The need to comply with the project financial and time restrictions under the influence of external and internal threats.
3. The uniqueness of each project based on the definition of the target component (overcoming the crisis, increasing certain indicators, achieving the optimal level).
4. Targeted formation of the system from the existing state to the required one⁵.

It is impossible to neglect the fact that in these operation conditions, the project approach is actively formed at all levels of the management hierarchy. The effective application of the project management tools is aimed at the creation of the comprehensive methodology for implementing this approach in the activities of business structures.

On the basis of the carried out investigation, it is determined that project management is based on the definition and achievement of goals in the security system with the interconnection of object, resources, time, quality and risks. The key factor in the success of project management of economic security is the presence of clear predetermined plan, minimization of risks and deviations from the plan, effective management of changes. The result of the project can be not only products, but also the solution of certain internal tasks concerning the improvement of products quality and the efficiency of work organization, optimization of financial flows. According to the above mentioned, it is proven that economic security can be considered in the context of providing project solutions⁶.

³ Bondarchuk, Yu., Marushchak, A. (2003) *Bezpeka biznesu: orhanizatsiino-pravovi osnovy* [Business security: organizational and legal foundations]. K.: Edition of KNT. 2008. 369 p. [in Ukrainian].

⁴ Moroz O. V., Karachyna, N. P., Shyian, A. A. (2011) *Kontseptsiia ekonomichnoi bezpeky suchasnoho pidpriemstva: monohrafiia* [The concept of economic security of a modern enterprise: monograph]. Vinnytsia: VNTU. 241. [in Ukrainian].

⁵ Vivchar O.I. (2018) *Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv: sotsiohumanitarni konteksty* [Management of economic security of enterprises: socio-humanitarian contexts]. Ternopil, FOP Palianytsia V. A. 515 [in Ukrainian].

⁶ Andrushkiv B. M., Vivchar O. I., Gevko V. L. (2009) *Problemy teorii i praktyky menedzhmentu : navch.-metodych. posibn.* [Problems of theory and practice of management textbook]. Ternopil: Terno-Graf LLC. 312. [in Ukrainian].

At present, project management is an integral element of the organization's management system. Let us consider the main approaches to project management, based on the existing methodologies, and present the results in Table. 1.

In our opinion, PRINCE2 methodology is the most adapted one for the objectives of "Business economic security" project. Let us note the main stages of the work on this project:

1. Determination of the actual indicator deviation from the target one.
2. Identification of the threats to business economic security.
3. Calculations of predicted scenarios of the development of ratio of financial resources and time (P/T): a) high budget, short-term period; b) average budget, medium-term period; c) low budget, long-term period.
4. Implementation of the task for optimizing the distribution of temporary and financial resources of the organization.
5. Drawing up the action plan – Gantt chart for three periods (short-term, medium-term and long-term);
6. Separation of business economic security according to the main determinants⁷.

The modern theory of project management has received sufficiently high-quality scientific substantiation and wide practical application. At present, the main procedures of project management are formed in accordance with the traditional methodology and such methodologies as IPMA, PMI, PRINCE2.

Table 1

Basic communication methodologies of project management

	Traditional methodology	IPMA	PMI	PRINCE2
STAGES	Definition of the project environment. Project formation. Project planning. Technical implementation of the project. Control over the project implementation	IPMA project management system support. National requirements for the specialists competence in project management	Determination of the project requirements. Setting clear and perspective goals. Balancing quality, capability, time and cost requirements. Adaptation to the specifics of work, plans and approaches for interested persons	Project starting (SU). Project launching (IP). Project planning (PL). Project management (DP). Stage control (CS). Product life cycle control (SB). Product management (MP). Project completion (CP).

⁷ Korobchynskiy O. L. Metodyka formuvannya systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [The method of formation of the system of economic security of the enterprise]. URL: <http://www.masters.donntu.edu.ua/2011/iem/kuzenkova/library/statya4.htm> [in Ukrainian].

Further, we adapt the main stages of project work on the basis of PRINCE2 communication methodology. In order to do this, let us compare the main components of business economic security and procedures of the project approach. The obtained results are presented in Table. 2

Table 2

The ratio of the main components of business economic security and procedures of project approach

No	Component systems of economic security	Procedures appropriate to project approach	Implementation of “Enterprise economic security project”
1	Determination of economic security level	Project starting(SU).	Determination of the of the actual level of economic deviation of the enterprise security the enterprise from the target one
2	Economic security threats		Identification of economic security threats
3	Criteria, indexes, economic security indicators, limit values of indicators	Project planning (PL).	Calculations of the scenario options ratio: a) high budget, short-term period; b) average budget, medium-term period; c) low budget, long term period.
4	Countermeasures against threats	Project management (DP).	Drawing up the action plan - Gantt chart for three periods (short-term, medium-term, long-term)
5	Countermeasures mechanism	Stage control (CS). Stage boundaries control (SB). Product sales management (MP).	Implementation of the task of optimizing financial resources based on the critical chains method
6	Monitoring	Project completion (CP).	Determination of threats to the enterprise economic security in accordance with key determinants

The final stage is the formation of the plan reflecting the key determinants and indicators of the system of business economic security, in order to determine the available resources, time and opportunities for increasing the economic security level.

It should be noted that the assessment of the economic security level is carried out on the basis of regulatory and legal principles application:

- 1) based on the traditional approach, it is worth distinguishing the main indicators according to the key determinants characterizing activity of the specific enterprise at macro, meso, and micro levels;
- 2) calculations of the indicators actual values;
- 3) determination of the indicators limit values;
- 4) comparison of the indicators actual and limit values;
- 5) substantiation of key indicators;

- 6) determination of the minimum (min), average (ave) and maximum (max) time required to achieve the indicators target value;
- 7) determination of the minimum (min), average (ave) and maximum (max) budget necessary to achieve the indicators target value;
- 8) ranking of economic security threats;
- 9) action plan regarding economic security ensuring⁸.

The schematic diagram of the system of enterprise economic security indicators in accordance with the project approach is presented in Table. 3.

Table 3

Comprehensive system of business economic security indicators respectively to the project approach

Traditional approach				Project approach		
Key determinants (Y)	Indicators (I)	Actual indicator value (U ϕ)	Limit indicator value (U σ)	Targeted indicator value (U π)	Time (T)	Resources (P)
Y1	I (Y1)	U ϕ 1	U σ 1	U π 1	T {min, ave, max}	P {min, ave, max}
Y2	I (Y2)	U ϕ 2	U σ 2	U π 2	T {min, ave, max}	P {min, ave, max}
Y...	I (Y...)	U ϕ ...	U σ ...	U π ...	T {min, ave, max}	P {min, ave, max}
Yn	I (Yn)	U ϕ n	U σ n	U π n	T {min, ave, max}	P {min, ave, max}
Разом						Σ (Pn)

Conclusions. Summarizing the above mentioned, we note that the proposed methodology makes it possible to adapt the process of ensuring economic security, taking into account all its components, based on the traditional methodology (detection of threats, assessment, countermeasures, monitoring) to the project approach (goal achievement the in limited resources conditions), which enables us to use all the advantages for the enterprise activity in the context of effective communication relationships of regulatory and legal functioning. The system of indicators makes it possible to perform monitoring of threats and apply countermeasures based on the applied organizational structure.

⁸ Vivchar O. I. (2013) Spetsyfika osoblyvostei finansovo-ekonomichnoi bezpeky bankivskoho kontroliu nad ekonomichnoiu zlochynnistiu [Specific features of financial and economic security of bank control over economic crime]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu Naukovyi zhurnal – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Scientific Journal*. No. 4. Volume 24. Dnipropetrovsk. 53–58 [inUkrainian].

References

- Alkema V. G. (2010) Parametry ekonomichnoi bezpeky pidprijemstva yak lohistychnoi systemy [Parameters of the economic security of the enterprise as a logistics system]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of the Economy of Transport and Industry: science and practice works*. Vol. 29. Kharkiv. 51–59 [in Ukrainian].
- Kozachenko G. V., Ponomaryev, V. P., Lyashenko, O. M. (2003) Ekonomichna bezpeka pidprijemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennia : *monohrafiia* [Economic security of the enterprise: essence and mechanism of provision: *monograph*. K.: Libra. 280 [in Ukrainian].
- Bondarchuk Yu., Marushchak A. (2003) Bezpeka biznesu: orhanizatsiino-pravovi osnovy [Business security: organizational and legal foundations]. Kyiv: Edition of KNT. 2008. 369 p.
- Moroz O. V., Karachyna, N. P., Shyian, A. A. (2011) Kontseptsiiia ekonomichnoi bezpeky suchasnoho pidprijemstva: *monohrafiia* [The concept of economic security of a modern enterprise: *monograph*]. Vinnytsia: VNTU. 241 p. [in Ukrainian].
- Vivchar O. I. (2018) *Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidprijemstv: sotsiohumanitarni konteksty* [Management of economic security of enterprises: socio-humanitarian contexts]. Ternopil, FOP Palianytsia V. A. 515. [in Ukrainian].
- Andrushkiv B. M., Vivchar O. I., Gevko, V. L. (2009) *Problemy teorii i praktyky menedzhmentu : navch.-metodych. posibn.* [Problems of theory and practice of management textbook]. Ternopil: Terno-Graf LLC. 312 p. [in Ukrainian].
- Korobchynskiy O. L. Metodyka formuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky pidprijemstva [The method of formation of the system of economic security of the enterprise]. URL: <http://www.masters.donntu.edu.ua/2011/iem/kuzenkova/library/statya4.htm> [in Ukrainian].
- Vivchar O. I. (2013) Spetsyfika osoblyvostei finansovo-ekonomichnoi bezpeky bankivskoho kontroliu nad ekonomichnoiu zlochynnistiu [Specific features of financial and economic security of bank control over economic crime]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu Naukovyi zhurnal – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Scientific Journal*. No. 4. Volume 24. Dnipropetrovsk. 53–58. [in Ukrainian].

Abstract

The purpose of the article is to substantiate the essential characteristics of economic security of business, as well as the formation of the main procedure for assessing the level of economic security with justification of efficiency in modern transformational conditions. A comprehensive study of the substantive characteristics of the project management methodology was conducted. The main stages of work on the project based on the PRINCE2 methodology are substantiated. The practical mechanism of realization of economic security of business in the context of the project approach is also investigated. It is presented that the assessment of the level of economic security of business is based on the use of communication relationships regulatory framework: based on the traditional approach should identify key indicators according to key determinants that characterize the activities of a particular enterprise at macro, meso and micro levels; calculations of actual values indi-

cators; determination of limit values of indicators; comparison of actual and limit values indicators; justification of key indicators; determination of the minimum (min), average (ave) and maximum (max) time required to achieve the target value; determination of the minimum (min), average (ave) and maximum (max) budget required to achieve the target value of the indicators; ranking of threats to economic security; formation of an action plan to ensure economic security

It is proved that the methodological basis based on the use of communication links allows to adapt the process of economic security taking into account all its components on the basis of traditional methodology (threat detection, assessment, counteraction, monitoring) to the project approach (achieving goals in limited resources). Allows to use all advantages for activity of the enterprise in the context of effective communication interrelations of normative-legal functioning. From a practical point of view, the system of indicators allows monitoring of threats and countermeasures based on the applied organizational structure.

Authors

Oksana Vivchar – in 2011, she defended her thesis for the degree of Candidate of Economic Sciences. The academic title of Associate Professor was awarded in 2017. In 2018, she successfully defended her doctoral thesis in the specialized academic council D 58. 052. 05 on the topic «Management of the Socio-Humanitarian Component of the Economic Security of the Enterprise» with the specialty 08.00.04 - Economics and Management of Enterprises (by types of economic activity). The academic title of Professor was awarded in 2019.

Since 2017, Oksana Vivchar has been academician of the Social Policy Academy of the Academy of Social Management. Since 2017, she has been a corresponding member and since 2018 an academician in the specialty «Management» of the Academy of Economic Sciences of Ukraine. Since 2021, she has been an academician at the «Economics of New Technologies» department of the Ukrainian Academy of Technology.

From 2020 to 2022, she was a scholarship holder of the Cabinet of Ministers of Ukraine for Young Scientists. In 2022, she is a candidate for the Prize of the Verkhovna Rada of Ukraine for a Young Scientists (work consisting of a cycle of scientific works «Security of economic agents: determinants and mechanisms of provision in the context of digitalization»).

Since 2021, she has been a member of the specialized academic council D 58.082.03 of the West Ukrainian National University; since 2018, she has been the head of the Center for International Security and Cooperation of the West Ukrainian National University. Since 2019 – a member of the public organization «Union of Economists of Ukraine»; TOBO «Association of Computer Information Technology Specialists», since 2022 a member of the All-Ukrainian public organization «Research and Consulting and Practical Center of Business, Marketing and Law». Since 2020, she has been a member of the editorial boards of three professional publications (category B). She received three copyright certificates for an extraordinary idea.

She has more than 200 scientific works in her scientific output, of which 100 works have been published in leading national specialized publications and international publications, 1 deposited scientific work, as well as 22 collective monographs, including 1 individual work, 30 educational and methodological works.

Scientific interests: business security, security of economic agents, ecostate, socio-humanitarian component of economic security of enterprises.

Life motto «VICTORY LOVES PREPARATION, WHO CONTINUES TO GO ON THAT WINS».

Maria Ziailyk – in 2000, she defended her thesis for the degree of Candidate of Economic Sciences, majoring in 08.01.04 – Economic History and the History of Economic Thought. The academic title of Associate Professor was awarded in 2003. In 2011, she received the academic title of Doctor of Philosophy (Supplement – «Doctor of Sciences»).

Executor of the research topic «Research of modern management technologies in the public administration system» (No. VK 0117U003209, 2017-2021) and the contract topic «Services for the development of scientific and technical documentation in the field of market research of multi-zonal systems in the Ternopil region» (2022).

She completed advanced training in the course «Computer technologies in the organization of the educational process and distance learning» (SPK 001692 dated 24.12.2020) and international advanced training on the topic «Informal education in the preparation of masters and PhD candidates in the countries of the European Union and Ukraine» (certificate No. AD 1237/12.04.2023).

She has more than 106 scientific works in her scientific output, of which 36 works have been published in leading national specialized publications and international publications, 1 deposited scientific work, as well as 38 scientific works of the approbation nature of collective monographs, including 1 individual work, 70 educational and methodological works.

Scientific interests: market research, marketing research, business planning, public relations, development of marketing plans and strategies.

Life motto «Love life and appreciate every minute of it».

Oksana Vivchar

*Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Security and Law Enforcement,
West Ukrainian National University
ORCID ID: 0000-0001-9246-2226*

Mariya Ziailyk

*Ph.D. in Economics, Associate Professor of Management and Administration,
Ivan Puluji Ternopil National Technical University
ORCID ID: 0000-0002-8435-8565*

Roman Oliynychuk

*Ph.D. in Law, Associate Professor of the Department of Security and Law Enforcement,
West Ukrainian National University
ORCID ID: 0000-0003-4228-1384*

Formation of communication links of the socio-humanitarian component of enterprise security: legal basis and pragmatics of application

Problem statement. Modern economic processes have growth and crisis phases, which require guarantees of economic security for business. A thorough study of this problem requires using scientific tools, which should include various methodological approaches to its study. The author has established that an enterprise's choice of an appropriate approach to ensuring the economic security of business depends on the scientific definition of this concept. Regardless of the chosen approach to its formation, each system of business economic security has a specific set of elements: object, subject, and subjects of counteraction, monitoring, analysis, and assessment of risks, hazards, challenges, and threats, and a counteraction mechanism. A clear understanding of the peculiarities of each approach to defining these elements is necessary for a methodologically correct solution to the problem of providing guarantees of economic security of business.

Analysis of current research. The study of modern business economic security problems became a scientific interest of such leading scientists as B. Andrush-

kiv, O. Arefieva, O. Vivchar, M. Voinarenko, V. Heiets, L. Holovkova, V. Dukhov, M. Yermoshenko, Ya. Zhalilo, T. Kosianchuk, T. Kuzenko, V. Mykytenko, V. Muntian, V. Khrapkina and others. In practical activities, entrepreneurs pay little attention to business security. In most cases, they recognize problems only when crises acquire significant dimensions or, much worse, irreversible nature.

The purpose of the study is to examine the legal framework of communication relations of economic security of business and the specifics of the practical application of the security guarantee mechanism in the context of the project approach, considering the criteria for assessing its reliability and efficiency in modern conditions.

The main material presentation. The evolution of scientific thought about ensuring the economic security of business is influenced by the need to eliminate shortcomings in the operation of an enterprise and to take into account current trends, challenges, and threats that affect the formation of theoretical approaches to its management.

The authors note that the economic security of business is an integral element of the enterprise's strategic management system. In our opinion, it is advisable to consider improving its level as a project, i.e., to interpret this category from the standpoint of the project approach¹.

The project approach must make it possible to solve any technical problem with sufficient time and money. In practice, one or more resources are often in short supply, which requires improved tools for this approach. The essence of project management is determined by the project solutions implemented with the highest possible efficiency under time, financial, and material constraints and high-quality requirements for the final project results.

It is determined that business economic security will provide the project target vector – to achieve a certain level of economic security in the context of classical restrictions – time and resources.

We note that business economic security depends on the state of economic security of the country. In general, business security is the state of corporate resources (capital resources, personnel, information and technology, machinery and equipment, rights) and entrepreneurial opportunities, which guarantees the most effective use of them for stable functioning and dynamic scientific, technical, and social development, prevention of internal and external negative influences. The main functional elements of enterprise security are commercial secrets and confidential information protection, computer security, internal security, buildings and structures

¹ Alkema V. G. (2010) Parametry ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva yak lohistychnoi systemy [Parameters of the economic security of the enterprise as a logistics system]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of the Economy of Transport and Industry: science and practice works*. Vol. 29. Kharkiv. P. 51–59 [In Ukrainian].

safety, physical security, technical security, communication security, safe transportation of goods and people, ecological security, competitive intelligence, etc².

Scientific research makes it possible to state that business economic security is such a state of the enterprise management system, which achieves the management of financial resources and has the opportunity to respond adequately to the changes in external and internal environments and to project possible threats and responses to them to ensure the crisis-free development of the enterprise. After all, such a security is the management system that recognizes threats and develops measures to overcome them^{3 4}.

Using the information mentioned above, we highlight the main features of the Business economic security project based on the use of effective communication relationships:

1. The project objective is to achieve a certain level of business economic security.
2. The need to comply with financial and time restrictions of the project under the influence of external and internal threats.
3. The uniqueness of each project is based on the definition of the target component (overcoming the crisis, increasing indicators, achieving the optimal level).
4. Targeted system formation from the existing state to the required one⁵.

We can not ignore this, but the project approach can continue its implementation at all levels of the management hierarchy in these operating conditions. The effective use of project management tools aims to create a comprehensive methodology for applying this approach in the activities of business structures.

According to the study results, project management is carried out based on defining and achieving goals in the security system. It should consider the interconnection of objects, resources, time, quality, and risks. The key to the success of project management of economic security is the availability of a clear and pre-defined plan, minimizing risks and deviations from the planned, and effective change management. The project may result in products and solving specific internal tasks to improve product quality, work organization efficiency, and optimize

² Kozachenko G. V., Ponomaryev, V. P., Lyashenko, O. M. (2003) Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennia : *monohrafiia* [Economic security of the enterprise: essence and mechanism of provision: *monograph*. K.: Libra. 280 p. [In Ukrainian].

³ Bondarchuk, Yu., Marushchak, A. (2003) Bezpeka biznesu: orhanizatsiino-pravovi osnovy [Business security: organizational and legal foundations]. K.: Edition of KNT. 2008. 369 p.

⁴ Moroz, O. V., Karachyna, N. P., Shyian, A. A. (2011) Kontseptsiiia ekonomichnoi bezpeky suchasnoho pidpriemstva: *monohrafiia* [The concept of economic security of a modern enterprise: *monograph*]. Vinnytsia: VNTU. 241 p. [In Ukrainian].

⁵ Vivchar O. I. (2018) Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv: sotsiohumanitarni konteksty [Management of economic security of enterprises: socio-humanitarian contexts]. Ternopil, FOP Palianytsia V. A. 515 p. [In Ukrainian].

financial flows. Given the above, we can conclude that it is possible to consider economic security simultaneously when making project decisions⁶.

At present, project management is an integral element of an organization's management system. Let's consider the main approaches to project management based on existing methodologies and present the results in the Table 1.

In our opinion, the PRINCE2 methodology is the most adapted for the economic security of business project. Let us note the main stages of work on this project:

1. Determining the deviation of the actual indicator from the target.
2. Identification of threats to business economic security.
3. Calculations of forecast scenarios for the development of the ratio of financial resources and time (P/T):
 - a) high budget, short-term period;
 - b) medium budget, medium-term period;
 - c) low budget, long-term period.
4. Implementation of the task of optimizing the distribution of time and financial resources of the organization.
5. Drawing up an action plan – a Gantt chart for three periods (short, medium, and long term);
6. Separation of business economic security by the main determinants⁷.

Modern project management theory received high-quality scientific substantiation and wide practical application. Project management uses both traditional and IPMA, PMI, PRINCE2 methodologies.

⁶ Andrushkiv, B.M., Vivchar, O.I., Gevko, V.L. (2009) *Problemy teorii i praktyky menedzhmentu : navch.-metodych. posibn.* [Problems of theory and practice of management textbook]. Ternopil: Terno-Graf LLC. 312 p. [InUkrainian].

⁷ Korobchynskiy O. L. *Metodyka formuvannya systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva* [The method of formation of the system of economic security of the enterprise]. URL: <http://www.masters.donntu.edu.ua/2011/iem/kuzenkova/library/statya4.htm> [In Ukrainian].

Table 1

Basic communication methodologies of project management

	Traditional methodology	IPMA	PMI	PRINCE2
STAGES	1. Definition of the project environment. 2. Project formation. 3. Project planning. 4. Technical implementation of the project. 5. Control over the project implementation	1. IPMA project management system support. 2. National requirements for the specialists competence in project management	1. Determination of the project requirements. 2. Setting clear and perspective goals. 3. Balancing quality, capability, time and cost requirements. 4. Adaptation to the specifics of work, plans and approaches for interested persons	1. Project starting (SU). 2. Project launching (IP). 3. Project planning (PL). 4. Project management (DP). 5. Stage control (CS). 6. Product life cycle control (SB). 7. Product management (MP). 8. Project completion (CP).

Next, we will adapt the main stages of project work based on the PRINCE2 communication methodology. To do this, we compare the main components of business economic security and the procedures of the project approach. The results are presented in Table 2.

Table 2

The ratio of the main components of business economic security and procedures of project approach

Component systems of economic security	Procedures appropriate to project approach	Implementation of “Enterprise economic security project”
Determination of economic security level	Project starting (SU).	Determination of the of the actual level of economic deviation of the enterprise security the enterprise from the target one
Economic security threats		Identification of economic security threats
Criteria, indexes, economic security indicators, limit values of indicators	Project planning (PL).	Calculations of the scenario options ratio: a) high budget, short-term period; b) average budget, medium-term period; c) low budget, long term period.
Countermeasures against threats	Project management (DP).	Drawing up the action plan – Gantt chart for three periods (short-term, medium-term, long-term)
Countermeasures mechanism	Stage control (CS). Stage boundaries control (SB). Product sales management (MP).	Implementation of the task of optimizing financial resources based on the critical chains method
Monitoring	Project completion (CP).	Determination of threats to the enterprise economic security in accordance with key determinants

The final stage of the planning reflects the main determinants and indicators of the business economic security system in order to determine the available resources, time, and opportunities to improve the economic security level.

It is important to note that the assessment of the level of economic security follows the regulatory and legal principles:

- 1) according to the traditional approach, the indicators should correspond to the key determinants that characterize the activities of a particular enterprise at the macro-, meso- and micro-levels;
- 2) calculation of the actual values of the indicators;
- 3) determining the limit values of the indicators;
- 4) comparison of actual and threshold values of indicators
- 5) justification of key indicators;
- 6) determination of the minimum (min), average (ave), and maximum (max) time required to achieve the target value of the indicator
- 7) determination of the minimum (min), average (ave), and maximum (max) budget required to achieve the target value of the indicators;
- 8) ranking of threats to economic security;
- 9) action plan to ensure economic security⁸.

The schematic diagram of the enterprise economic security system indicators in accordance with the project approach is presented in Table. 3.

Table 3

Comprehensive system of business economic security indicators respectively to the project approach

Traditional approach				Project approach		
Key determinants (Y)	Indicators (I)	Actual indicator value (U ϕ)	Limit indicator value (U \circ)	Targeted indicator value (U Π)	Time (T)	Resources (P)
Y1	I (Y1)	U ϕ 1	U \circ 1	U Π 1	T {min, ave, max}	P {min, ave, max}
Y2	I (Y2)	U ϕ 2	U \circ 2	U Π 2	T {min, ave, max}	P {min, ave, max}
Y...	I (Y...)	U ϕ ...	U \circ ...	U Π ...	T {min, ave, max}	P {min, ave, max}
Yn	I (Yn)	U ϕ n	U \circ n	U Π n	T {min, ave, max}	P {min, ave, max}
Total						Σ (Pn)

⁸ Vivchar O. I. (2013) Spetsyfika osoblyvostei finansovo-ekonomichnoi bezpeky bankivskoho kontroliu nad ekonomichnoiu zlochynnistiu [Specific features of financial and economic security of bank control over economic crime]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu Naukovyi zhurnal – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Scientific Journal*. No. 4. Volume 24. Dnipropetrovsk. P. 53–58. [InUkrainian].

Conclusion. In summary, we note that the proposed methodology allows adapting the process of ensuring economic security, taking into account all its components, based on the traditional methods (threat identification, assessment, countermeasures, monitoring) to the project approach (achieving the goal with limited resources), which makes it possible to use all the advantages for the enterprise in the context of effective communication links of regulatory and legal functioning. The system of indicators allows for monitoring threats and taking countermeasures based on the applied organizational structure.

References

- Alkema V. G. (2010) Parametry ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva yak lohistychnoi systemy [Parameters of the economic security of the enterprise as a logistics system]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of the Economy of Transport and Industry: science and practice works*. Vol. 29. Kharkiv. P. 51–59. [In Ukrainian].
- Kozachenko G. V., Ponomaryev, V. P., Lyashenko, O. M. (2003) Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennia : *monohrafiia* [Economic security of the enterprise: essence and mechanism of provision: *monograph*. K.: Libra. 280 p. [In Ukrainian].
- Bondarchuk Yu., Marushchak, A. (2003) Bezpeka biznesu: orhanizatsiino-pravovi osnovy [Business security: organizational and legal foundations]. K.: Edition of KNT. 2008. 369 p.
- Moroz O. V., Karachyna, N. P., Shyian, A. A. (2011) Kontsepsiia ekonomichnoi bezpeky suchasnoho pidpriemstva: *monohrafiia* [The concept of economic security of a modern enterprise: *monograph*]. Vinnytsia: VNTU. 241 p. [In Ukrainian].
- Vivchar O. I. (2018) *Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv: sotsiohumanitarni konteksty* [Management of economic security of enterprises: socio-humanitarian contexts]. Ternopil, FOP Palianytsia V. A. 515 p. [In Ukrainian].
- Andrushkiv, B. M., Vivchar, O.I., Gevko, V. L. (2009) *Problemy teorii i praktyky menedzhmentu : navch.-metodych. posibn.* [Problems of theory and practice of management textbook]. Ternopil: Terno-Graf LLC. 312 p. [In Ukrainian].
- Korobchynskiy O. L. Metodyka formuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [The method of formation of the system of economic security of the enterprise]. URL: <http://www.masters.donntu.edu.ua/2011/iem/kuzenkova/library/statya4.htm> [In Ukrainian].
- Vivchar, O. I. (2013) Spetsyfika osoblyvostei finansovo-ekonomichnoi bezpeky bankivskoho kontroliu nad ekonomichnoiu zlochynnistiu [Specific features of financial and economic security of bank control over economic crime]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu Naukovyi zhurnal – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Scientific Journal*. No. 4. Volume 24. Dnipropetrovsk. P. 53–58. [In Ukrainian].

Abstract

The purpose of the article is to substantiate the essential characteristics of the economic security of business, as well as to form the assessment procedure for its level and the justification of its efficiency in modern transformational conditions.

A comprehensive study of the fundamentals of the project management methodology is accomplished. The main stages of work on a project using the PRINCE2 methodology are substantiated. The practical mechanism for realizing the economic security of business in the context of the project approach is investigated. It is shown that the basis for assessing the level of economic security of the business is the use of the regulatory framework of communication relations: based on the traditional approach, core indicators should be defined by the main determinants that characterize the activities of a particular enterprise at the macro-, meso- and micro-levels; calculations of actual values of indicators; determination of boundary values of indicators; comparison of actual and boundary values of indicators; substantiation of core indicators; determination of minimum (min), average (ave) and maximum (max) values of indicators.

It is proved that the methodological framework based on the use of communication links allows adapting the process of ensuring economic security, taking into account all its components based on the traditional methodology (identification, assessment, counteraction, monitoring) to the project approach (achieving goals with limited resources), and also makes it possible to use all the advantages for the enterprise in the context of effective communication interrelations of regulatory and legal functioning. From a practical point of view, the system of indicators allows one to monitor threats and countermeasures based on the applied organizational structure.

Authors

Oksana Vivchar is a Doctor of Economics Professor at the West Ukrainian National University. She defended her dissertation for the Candidate of Economic Sciences degree in 2011 and was awarded the academic title of Associate Professor in 2017. In 2018, she defended her doctoral thesis "Management of the Socio-humanitarian Component of Economic Security of the Enterprise in Economics and Management of Enterprises (by Type of Economic Activities)". Then, in 2019, she obtained the academic title of Professor.

Since 2017, Oksana Vivchar has been an academician of the Academy of Social Policy of the Academy of Social Management. In 2017, she became a corresponding member of the Academy of Economic Sciences of Ukraine. Since 2018, an Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine in Management, and since 2021 - an Academician of the Department of Economics of New Technologies of the Ukrainian Technological Academy.

She had been holding a scholarship for young scientists from the Cabinet of Ministers of Ukraine from 2020 to 2022. In 2022, Oksana Vivchar was a candidate for the Verkhovna Rada of Ukraine Prize for Young Scientists (a series of scientific research "Security of Business Entities: Determinants and Mechanisms of Ensuring in the Context of Digitalization.")

A member of the Dissertation Council D 58.082.03 of the Western Ukrainian National University (since 2021); the Head of the Center for International Security and Cooperation of the Western Ukrainian National University (since 2018); a member of the Ukrainian Union of Economists and the Association of Computer Information Technology Specialists

(since 2019); a member of the All-Ukrainian Public Organization Scientific and Advisory Center for Business, Marketing, and Law (since 2022); a member of the editorial boards of three professional publications of category B (since 2020). She has obtained three copyright certificates for an extraordinary idea.

Oksana Vivchar wrote over 200 scientific papers (100 published in leading Ukrainian and international professional journals), one deposited scientific paper, 22 collective monographs, one individual monograph, and 30 educational and methodological works.

Her research interests are business security, security of business entities, eco-state, and socio-humanitarian component of economic security of enterprises.

Life motto: Victory loves preparation. Whoever keeps moving forward wins.

Mariya Ziailyk, PhD in Economics, Associate Professor at the Department of Management and Administration at Ivan Puluj Ternopil National Technical University. She defended her thesis for the Candidate of Economic Sciences degree in 2000. Mariya Ziailyk obtained the academic title of Associate Professor in 2003. Since 2011, she received the academic title of Doctor of Philosophy (Supplement – «Doctor of Sciences»).

Executor of the research topic «Research of modern management technologies in the public administration system» (2017-2021) and the contract topic «Services for the development of scientific and technical documentation in the field of market research of multi-zonal systems in the Ternopil region» (2022).

She completed advanced training in the course «Computer Technologies in the Organization of the Educational Process and Distance Learning» (2020) and international advanced training on the topic «Informal education in the preparation of masters and PhD candidates in the countries of the European Union and Ukraine» (2023).

There are more than 106 scientific works in her output (36 published in leading national and international journals, one deposited scientific work, 38 in collective monographs, one individual monograph, and 70 educational and methodological works.

The author's scientific interests are market research, marketing research, business planning, public relations, development of marketing plans and strategies.

Life motto: «Love life and appreciate every minute of it.»

Roman Oliynychuk – Roman Oliynychuk is a PhD in Law Associate Professor at the Department of Security and Law Enforcement at the Western Ukrainian National University. From 1993 to 2002, he served in the internal affairs agencies (training in the Ministry of Internal Affairs specialized institutions and practical experience in various positions). In 2011, he defended his dissertation for the degree of Candidate of Law in the specialty 12.00.08 - Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. He was awarded the academic title of associate professor in 2013.

He completed an internship at the Ternopil Scientific Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2022).

He is the author of more than 80 printed works, including 34 published in leading professional editions of Ukraine, a chapter of a collective monograph, and 11 works of an educational and methodological nature.

Research interests: public security, protection of citizens from unlawful encroachments, law enforcement management, peculiarities of crime investigation, use of operational and search measures, and covert investigative (detective) actions during crime investigation.

Life motto: “If you want to be happy, be so!”

Mariya Shesternyak

*Doctor in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Financial Control and Audit
West Ukrainian National University (Ukraine)
Orcid ID: 0000-0001-9775-6637*

Volodymyr Zabchuk

*Lecturer of the Department of Business Analytics and Innovation Engineering
Western Ukrainian National University (Ukraine)
Orcid ID: 0000-0002-2758-3651*

Communication as a means of achieving quality audit services

Problem statement. In the modern globalized world, international partnerships and communications play a leading role as they contribute to international trade and economic growth. Countries cooperate to create common markets, reduce customs barriers, and create favorable conditions for business. International cooperation enables countries to share knowledge and technology, stimulates innovation, and improves productivity. The growth of international trade and economics leads to higher living standards for people around the globe. This fact can manifest itself in such forms as increased incomes and improved access to education and healthcare. International partnerships and cooperation can help reduce tensions and conflicts between countries, contributing to peace and security in the world. Through communication and international cooperation, countries can also work together to address global issues such as climate change and environmental pollution. An influential tool in international partnerships is audit. Audits help countries and organizations use funds appropriately and by agreed rules. It promotes trust between partners and reduces the risk of corruption and fraud. Audits can help identify shortcomings and inefficiencies in the work of government agencies and international organizations. It can also help countries and organizations comply with international standards and norms, improve performance, and increase efficiency. The quality of audit services depends on the client's trust, understanding of their needs and expectations, and effective performance of audit engagements. It is possible due to good communication.

The aim of the research – to explore and analyze the specialties of communication as a means of the quality of audit services.

Main material presentation. Practice shows that the quality of audit services is built on trust (in particular, on the reputation of the audit firm, the experience and qualifications of its auditors, as well as the clear audit standards they adhere to) and transparency (this concerns audit methods, identified risks, and conclusions). At the same time, effective communication is crucial establishing these relationships and achieving high audit standards.

Research shows that attracting foreign investment into the domestic economy requires enterprises to improve their status as economic entities and business reputations. Determining this status and the business reputation of enterprises is not only a result of competent business conduct but also the outcome of audit checks. Participants in the audit network, as independent experts, contribute to the determination of trust in a particular enterprise. All these aspects force audit entities to accumulate a high business reputation so that their opinion can be trusted in domestic and international markets¹.

The prime information product of an audit check is financial reporting. The better the financial information presented, the higher the audit quality is.

O. O. Razborska and Kh.O.Pudkalyuk proposed a model that shows directions for improving the quality of audit services (Figure 1).

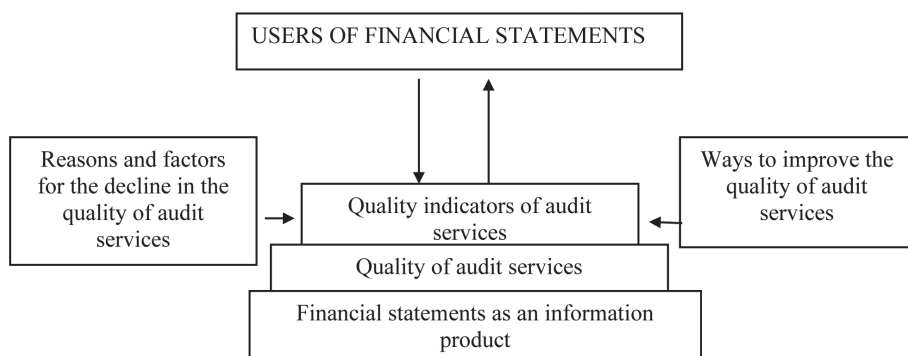


Figure 1. Model of the relationship between audit services and users of financial statements²

An audit has the same value to a business entity as the financial statements on which it obtained.

¹ Razborska O. O., Pudkalyuk H.O. Quality of auditing services in Ukraine. Economic analysis. Ternopil, 2018. Volume 28. No. 4. P. 67-75. URL: file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/1634-6565657109-1-PB.pdf [in Ukrainian].

² Razborska O. O., Pudkalyuk H.O. Quality of auditing services in Ukraine. Economic analysis. Ternopil, 2018. Volume 28. No. 4. P. 67-75. URL: file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/1634-6565657109-1-PB.pdf [in Ukrainian]

Within the audit opinion, financial reporting is unconsidered in detail – many scientists believe that the desire to cover more predictive, qualitative, and non-financial data could increase its significance. The role of the audit and the nature of its methodology should also change depending on the requirements of modernity and the realities in which the economic entity operates.

While auditing international economic partnerships, where various forms of cooperation are possible, special attention should be given to treaties, agreements, and free trade agreements as the most common forms of such cooperation. In this regard, conducting an audit of the financial reporting of an international cooperation is substantial, as it helps to establish the effectiveness and compliance with the obligations set in partnership agreements, ensuring transparency, trust, and effective management within the cooperation between organizations from different countries.

The Law of Ukraine “On Audit of Financial Statements and Auditing Activities,” article 1, paragraph 1, defines an audit of financial statements as “an audit service for verifying accounting data and indicators of financial statements and (or) consolidated financial statements of a legal entity or a representative office of a foreign business entity, or another entity that submits financial statements and consolidated financial statements of a group to express an independent auditor’s opinion on their compliance in all material respects with the requirements of national accounting standards, international financial reporting standards, or other requirements.”³

For a business entity to obtain such an audit service, it needs to conclude a contract with an audit firm. The ability to communicate is a decisive factor when concluding a contract for auditing services, discussing issues in the business environment, concluding a beneficial agreement, etc.

Due to the ability to communicate with other people, the auditor gets the opportunity to get to know the client better, interact with the working group of auditors, and gain the necessary experience. Communication in an auditor’s work helps achieve many important goals. Under such conditions, the research into the essence of the category “communication” becomes relevant.

According to the scientific literature, the history of the formation of scientific research and consideration of the term “communication” has been unfolding since ancient times. As of today, the definition of “communication” does not have a generally accepted scientific definition. The analysis of the works of American

³ The Law of Ukraine “On the Audit of Financial Statements and Auditing Activities” dated December 21, 2017 (Vedomosti Verkhovna Rada (VVR), 2018, No. 9, Article 50), (with amendments and additions), current version dated March 16, 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text> (date of application 04/05/2024) [in Ukrainian]

researchers K. Larson and F. Dance shows that there are more than 126 definitions of communication today⁴.

The founder of American sociology, C. Cooley, was the first to scientifically substantiate the term “communication,” which he understood as a complex mechanism capable of systematically ensuring all possible ways of transmitting symbols of the mind in space and preserving them in time. That is a mechanism by which the existence and development of human relationships become possible – all symbols of the mind along with the ways of transmitting them in space and preserving them in time. It includes mimicry, communication, gestures, tone of voice, words, writing, printing, railways, telegraph, telephone, and the latest achievements in conquering space and time. There is no clear boundary between means of communication and the external world. Along with the birth of the external world comes a system of standard symbols designed solely for the thought transmission, marking the beginning of the traditional development of communication”⁵.

The Ukrainian scholar M. D. Pryshchak believes that the term “communication” should be used in two senses: broad and narrow. In the broad sense – “communication” is the most general concept that defines the entire field of “communication issues”. In the narrow one – it is a concept that characterizes purely technical or technologically informational aspects⁶.

T. V. Pavlenko notes that communication is a way of interacting with the surrounding environment, through which a person can assimilate social values, and form an individual style of activity and communication⁷.

N. Ishchuk and S. Ishchuk note that “due to the efforts of representatives from various fields of philosophical knowledge, many aspects of communication studied today, and many points clarified that make it possible to understand the patterns of the formation of the communicative space of modern society. Recently,

⁴ Myazova I. Yu. Intercultural communication: content, essence and features of manifestation (social-philosophical analysis): autoref. thesis Ph.D. Philos. Sciences: 09.00.03. Kyiv, 2008. 18 c. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=ARD_EX&P21DBN=ARD2008/08miysfa.zip [in Ukrainian]

⁵ Yershova N.G. Public communications in public policy: definition of basic concepts. Public administration: improvement and development. 2019. No. 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1418> (access date 06/10/2024) [in Ukrainian]

⁶ Pryshchak M. D. Communication, communication, communicativeness: categorical analysis. Bulletin of the Vinnytsia Polytechnic Institute. 2010. No. 2. P. 5-8. URL: <https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/1696/1696> [in Ukrainian]

⁷ Pavlenko T.V. Basic psychological approaches to defining the concept of “communication”. Actual problems of psychology: Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after H.S. Kostyuka Volume. IX, General psychology. Ethnic psychology. Historical psychology. 2016, Issue 9. P. 368-376. URL: <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v9/i9/47.pdf> [in Ukrainian]

the communication potential of new technologies, particularly the Internet, has been one of the most studied topics. At the same time, the term denotes interpersonal interaction and even, in some cases, internal speech or dialogue with oneself”⁸. The authors are confident that the purpose of communication is to perform informational and representative functions concerning the unity of communicants. When studying the personal connotations of communication interaction, it is more reasonable to talk about dialogue, relationships, and communication.

G.D. Yarova notes that the term “communication” is used by many social, biological, and technical sciences. However, despite its multifaceted characteristics in various fields of science, there is still no conceptual correlation with understanding the term “communication.” In addition, the objective essential description of communication remains enriched with new and substantial features⁹.

Communication is exchanging information, ideas, thoughts, feelings, and knowledge between people or groups of people. It can occur in various forms, such as spoken language, written communication, non-verbal signals (gestures, facial expressions, tone of voice), and others. Communication is crucial for interpersonal relationships, organizational development, conflict resolution, and achieving common goals¹⁰.

Regarding the implementation of auditing activities, communication will be the key success factor for any audit firm. Practice shows that audit firms that focus on quality communication are more likely to succeed, as they can better meet the needs of their clients and provide them with the highest quality services.

The International Standard on Auditing (ISA) 220, “Quality Management for an Audit of Financial Statements,” states that “communication is the means by which the engagement team shares relevant information promptly in accordance with the requirements of this ISA, thereby contributing to the achievement of audit engagement quality.”¹¹

⁸ Ishchuk N., Ishchuk S. Concept of communication: multiplicity of connotations. EAST No. 1 (147), January-February 2017. Philosophical sciences. 2017. P. 97-100. URL: https://www.researchgate.net/publication/315951757_The_concept_of_communication_plurality_of_connotations/fulltext/5bbf95df92851c88fd651149/The-concept-of-communication-plurality-of-connotations.pdf (accessed on June 12, 2024) [in Ukrainian]

⁹ Yarova G.D. The genesis of scientific views on communications in public administration. Investments: practice and experience. 2021. No. 11. P. 103-107. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2021/19.pdf [in Ukrainian]

¹⁰ Shesternyak M. M., Zabchuk V. D. Communication in audit as a decisive factor for success in concluding an agreement on the provision of audit services. Communication as a factor of transparency of social interaction: psychological, historical, legal, economic and political dimensions: materials of the III International. science and practice conf. (Ternopil, West Ukrainian National University, May 9-10, 2024 p.). Ternopil: ZUHU, 2024. P. 31-36. [in Ukrainian]

¹¹ International Auditing Standard 220 “Managing the Quality of Auditing of Financial Statements”. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/1_ISA_220_\(Revised\)_Final_Standard_\(Not_Formatted\)\(uk\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/1_ISA_220_(Revised)_Final_Standard_(Not_Formatted)(uk).pdf) [in Ukrainian]

As we can see from the above, ISA 220, “Quality Management for an Audit of Financial Statements,” emphasizes the importance of communication as a core tool for achieving audit quality. The international standard clearly states that the engagement team must exchange information throughout the audit process promptly and suitably. It involves internal communication among team members and external communication with the client and other stakeholders.

From this point of view, we can state that communicative skills are the cornerstone of successful audit tasks. Clear communication with management and stakeholders at the beginning of the audit ensures that everyone understands the scope of work, expected outcomes, and deadlines. The ability to ask open and specific questions, listen carefully, and take notes helps auditors obtain accurate and relevant information from interviewees and other sources. Positive communication with the staff of the audited entity fosters cooperation and encourages open discussion of issues and risks. Concise presentation of audit findings, recommendations, and action plans to management and stakeholders ensures they understand the audit results and can take appropriate actions.

We should also note that “communicative skills” involve direct and indirect interaction, the ability to explain one’s thoughts correctly and competently, and adequately perceive information from a communication partner. Their development is related to the formation of personal growth in both intellectual and professionally significant individual features¹².

In practice, clear communication between the auditor and the client helps minimize misunderstandings and avoid potential conflicts. Moreover, it ensures that audit judgments are grounded in comprehensive and reliable information. Open information exchange allows the team to quickly identify and resolve potential issues during the audit. Effective communication also enhances team coordination, increases the productivity of audit procedures, and ultimately leads to more reliable and credible audit conclusions.

If the communication approach is adequate, it provides the auditor with the following advantages:

1. ***Increased client trust through clear and open communication.*** This approach helps clients understand the audit process and have confidence in its results, leading to greater trust in the audit firm and improved client relationships.

¹² Trygub I.P., Vlasenko L.V. Communication skills and abilities for effective English language learning on your own. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology. 2019. No. 40, T. 2. P. 137-140. [in Ukrainian]

2. **Improved quality of audit services.** Effective communication among audit firm members helps better coordinate actions, share information, and make informed decisions, resulting in higher-quality audits and better understanding of the client.
3. **Risk reduction.** Open and transparent communication with clients can help identify potential problems early, allowing for timely measures to address them, thereby reducing risks for both the audit firm and its clients.
4. **Increase customer satisfaction.** Clear and timely communication with clients regarding audit results and any identified issues helps them better understand the audit process and be more satisfied with its outcomes.

It is important to note that drafting a contract for the provision of audit services is an integral part of performing an audit of an entity by an audit company. This document is regulated and includes a list of items outlining the obligations of both parties. It is subject to the conditions and norms of a typical service contract. The subject of this agreement is the performance of an independent auditor's examination of any phenomenon or activity.

Under the terms of the audit services agreement, the fee for the services rendered may be set either upon receipt by the client of the final result, for example, the independent auditor's report (audit opinion), or for separate stages of the work performed, or based on the relevant hourly or daily rates.

Successful contract negotiations require good preparation, an appropriate communication approach, and the ability to understand the needs of both parties. It is advisable to consider the following:

- before starting negotiations, it is important to thoroughly study all aspects of the contract and have a deep understanding of the needs and expectations of both parties;
- it is needed to formulate specific goals that the party wants to achieve during the negotiations (this may include obtaining the best terms, protecting interests, and securing long-term benefits);
- one should be ready to listen and openly discuss the terms of the contract with partners (it is vital to actively identify the interests of both parties and seek compromise solutions);
- one should strive to ensure that the contract satisfies the interests of both parties (this will create the basis for a long-term partnership);
- one should be borne in mind that negotiations could be complicated, which requires flexibility with respect to the terms that were proposed previously (it is essential to understand that it is not always possible to agree as planned before the negotiations);
- it is necessary to find out in advance where a compromise is possible and where the parties are not ready for any concessions;

- after reaching an agreement with the partner, it is necessary to be sure that the contract terms are correctly fixed in written form and enshrined in the relevant document¹³.

Communication in auditing is a crucial component of the audit process. Effective communication between the auditor and the client, as well as between the auditor and internal stakeholders, such as company management, the board of directors, regulatory bodies, etc., can significantly enhance the quality of the audit.

Considering this, we propose to distinguish five main stages of communication in the audit:

1. *Collect client data.* The auditor should collect accurate and understandable information from the client and other sources to assess risks and perform audit activities. It may include analyzing financial statements, internal control procedures, etc.
2. *Communication with the client.* The auditor must interact with the client to obtain additional information, explanations, and confirmations. Clear and open communication with the client helps to understand the specifics of the business and its peculiarities.
3. *Presentation of the audit report.* Upon completing the audit, the auditor must present their findings in written form as an audit report. This report should be clear and informative for various users of financial information.
4. *Communication with other stakeholders.* The auditor should also interact with other interested parties, such as investors, banks, regulatory bodies, etc. This communication can include explaining audit results and responding to their inquiries.
5. *Internal communication within the audit firm.* Clear communication within the audit firm is vital, especially when working on a joint project with several team members. It can involve discussing issues, dividing responsibilities, planning the workload, understanding set goals, effective information exchange, open dialogue, and efficient use of professional audit accounting software and project management tools¹⁴.

¹³ Shesternyak M. M., Zabchuk V. D. Communication in audit as a decisive factor for success in concluding an agreement on the provision of audit services. Communication as a factor of transparency of social interaction: psychological, historical, legal, economic and political dimensions: materials of the III International. science and practice conf. (Ternopil, West Ukrainian National University, May 9-10, 2024 p.). Ternopil: ZUHU, 2024. P. 31-36. [in Ukrainian]

¹⁴ Shesternyak M. M., Zabchuk V. D. Communication in audit as a decisive factor for success in concluding an agreement on the provision of audit services. Communication as a factor of transparency of social interaction: psychological, historical, legal, economic and political dimensions: materials of the III International. science and practice conf. (Ternopil, West Ukrainian National University, May 9-10, 2024 p.). Ternopil: ZUHU, 2024. P. 31-36. [in Ukrainian]

Overall, effective communication is a decisive factor for success, not only in contract negotiations but also in ensuring the quality of audit services. Key aspects of effective communication include:

1. **conciseness** (competent and informative expression of opinion) **and clarity**. Expressing thoughts in a concise and informative manner helps avoid misunderstandings and ensures that all parties have a shared understanding;
2. **openness with clients**, manifested through honesty about any problems that were discovered during the audit. It will help them better understand the risks they face and take action to address them;
3. **active listening**, helps the auditor make more informed decisions and improve communication. It is important to listen attentively to clients and other members of the audit team to understand their perspectives and viewpoints;
4. empathy (when you don't put your own experience and feelings first but try to understand other people and help them as much as you can). It is evident in the ability to put yourself in the client's place and understand their needs and expectations. Empathy will help the auditor communicate more effectively and build trusting relationships with people;
5. politeness to create a positive atmosphere and promote effective communication. Being polite and respectful to everyone you come in contact with is one of the core success factors in modern life.

Conclusions and Future Research Prospects

Communication is crucial for the success of any auditing firm because it helps establish trust with clients, understand their needs and expectations, and execute audit tasks with quality. Effective communication is an integral part of quality audit services. It provides the understanding necessary for effective collaboration between auditors and clients, especially when drafting audit service agreements. Auditors should utilize various communication methods, including written forms such as reports, letters, emails, and websites, as well as oral forms like meetings, phone calls, and presentations, to effectively engage with clients and stakeholders (i.e., adapting their communication style to meet the specific needs of the audience). From this viewpoint, communication is a multifaceted process that requires constant improvement and adaptation. Effective communication does not enhance an auditor's job performance only. It also fosters professional growth and development.

References

- Goncharova V.G. Methodical approaches to the formation of procedures for the communicative process of interaction with management personnel during the audit. Electronic scientific publication "Efficient Economy". 2020 URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2020/55.pdf [in Ukrainian]
- International Auditing Standard 220 "Managing the Quality of Auditing of Financial Statements". URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/1_ISA_220_\(Revised\)_Final_Standard_\(Not_Formatted\)\(uk\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/1_ISA_220_(Revised)_Final_Standard_(Not_Formatted)(uk).pdf) [in Ukrainian]
- International auditing standards. International standards for quality control, auditing, review, other assurance and related services, 2018 edition. Part I, Part II, Part III. URL: <https://mof.gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-audituu> (application date 04/05/2024) [in Ukrainian]
- Ishchuk N., Ishchuk S. Concept of communication: multiplicity of connotations. EAST No. 1 (147), January-February 2017. Philosophical sciences. 2017. P. 97-100. URL: https://www.researchgate.net/publication/315951757_The_concept_of_communication_plurality_of_connotations/fulltext/5bbf95df92851c88fd651149/The-concept-of-communication-plurality-of-connotations.pdf (accessed on June 12, 2024) [in Ukrainian]
- M.D. Pryshchak Communication, communication, communicativeness: categorical analysis. Bulletin of the Vinnytsia Polytechnic Institute. 2010. No. 2. P. 5-8. URL: <https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/1696/1696> [in Ukrainian]
- Myazova I.Yu. Intercultural communication: content, essence and features of manifestation (social-philosophical analysis): autoref. thesis Ph.D. Philos. Sciences: 09.00.03. Kyiv, 2008. 18 c. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=ARD_EX&P21DBN=ARD2008/08miysfa.zip [in Ukrainian]
- Pavlenko T.V. Basic psychological approaches to defining the concept of "communication". Actual problems of psychology: Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after H.S. Kostyuka Volume. IX, General psychology. Ethnic psychology. Historical psychology. 2016, Issue 9. P. 368-376. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i9/47.pdf> [in Ukrainian]
- Razborska O. O., Pudkalyuk H.O. Quality of auditing services in Ukraine. Economic analysis. Ternopil, 2018. Volume 28. No. 4. P. 67-75. URL: <file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/1634-6565657109-1-PB.pdf> [in Ukrainian]
- Shesternyak M. M., Zabchuk V. D. Communication in audit as a decisive factor for success in concluding an agreement on the provision of audit services. Communication as a factor of transparency of social interaction: psychological, historical, legal, economic and political dimensions: materials of the III International. science and practice conf. (Ternopil, West Ukrainian National University, May 9-10, 2024 p.). Ternopil: ZUHU, 2024. C. 31-36. [in Ukrainian]
- The Law of Ukraine "On the Audit of Financial Statements and Auditing Activities" dated December 21, 2017 (Vedomosti Verkhovna Rada (VVR), 2018, No. 9, Article 50), (with amendments and additions), current version dated March 16, 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text> (date of application 04/05/2024) [in Ukrainian]
- Translation of International Financial Reporting Standards 2023. URL: https://mof.gov.ua/uk/translation_of_international_financial_reporting_standards_of_2023-718 (date of application 04/05/2024) [in Ukrainian]

- Trygub I.P., Vlasenko L.V. Communication skills and abilities for effective English language learning on your own. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology*. 2019. No. 40, T. 2. P. 137-140. [in Ukrainian]
- Yarova G.D. The genesis of scientific views on communications in public administration. *Investments: practice and experience*. 2021. No. 11. P. 103-107. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2021/19.pdf [in Ukrainian]
- Yershova N.G. Public communications in public policy: definition of basic concepts. *Public administration: improvement and development*. 2019. No. 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1418> (access date 06/10/2024) [in Ukrainian]

Abstract

In the modern globalized world, foreign partnerships and communications play a leading role as they contribute to international trade and economic growth. An influential tool in international partnerships is audit. It helps countries and organizations use funds appropriately and by agreed rules. It also identifies shortcomings and inefficiencies in the work of government agencies and international organizations. Audit can help countries and organizations comply with international standards and norms, improve performance, and increase efficiency. The quality of audit services depends on the client's trust, understanding of their needs and expectations, and effective performance of audit engagements. It is possible due to good communication.

The article aims to explore and analyze the specialties of communication as a tool for the quality of audit services.

Attracting foreign investment into the domestic economy requires companies to improve their status as business entities and their business reputation. They are determined not only by the competent conduct of business but also by the results of audits. It is the members of the audit network who, as independent experts, can contribute to the determination of the credibility of a particular company.

If a business entity needs an audit service, it would agree with an audit firm. Communication is crucial when concluding an audit services agreement, discussing problems in the business environment, concluding a profitable deal, etc. Due to the ability to communicate with people, the auditor can get to know the client better, interact with the working group of auditors, and gain the necessary experience.

Communication became a core factor in the success of any audit firm. Practice shows that audit firms that rely on high-quality communication have a better chance of success, as they can better meet the needs of their clients and provide them with the highest quality services. Communication is a multifaceted process that requires constant improvement and adaptation. Effective communication does not enhance an auditor's job performance only. It also fosters professional growth and development.

Authors

Mariya Shesternyak, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Financial Control and Audit at the West Ukrainian National University (Ukraine). In 2013, she defended her PhD thesis on “Accounting for Costs and Results of Joint Ventures without Establishing a Legal Entity”. In 2022, she was awarded the academic title of Associate Professor of the Department of Financial Control and Audit of the West Ukrainian National University. Author of over 120 publications in professional and scientific periodicals, including 3 indexed in the Web of Science (1 indexed in Scopus). She has participated in more than 50 international and national scientific conferences in Ukraine, Poland, Canada, Turkey, the United Kingdom, Greece, and Hungary. Hirsch index (h-index) - 9. Member of the Public Organization “Center for Financial and Digital Literacy” (NGO “CFDL”).

Volodymyr Zabchuk, Lecturer of the Department of Business Analytics and Innovation Engineering, Western Ukrainian National University (Ukraine). Since 1991, he has been developing and maintaining accounting automation software. In December 2017, he received a certificate of agricultural expert advisor.

Yusubzada Novruzali

Ph.D. (c), Researcher on Levantine Studies at Caucasian Center for International Relations and Strategic Studies, Bursa Uludag University

Brokers' War in the Levant: In the Cases of Israel-Lebanon and Israel-Palestine

The Levant is a region with a rich and complex history. Present-day Israel is home to Jordan, Lebanon, Syria, and some neighboring areas. The term “levant” comes from the French word “lever,” meaning “to rise,” and refers to the eastern Mediterranean region. It has been used throughout history to describe various parts, including Asia Minor, Syria, and the Anatolian coast. It is also sometimes synonymous with the Middle East or the Near East. The term “Levant” became prominent during the Crusades when trade ventures with cities such as Tire and Sidon brought trade to the region. It also referred to the Far East in the 16th and 17th centuries. Later, the Levant States stated that Syria and Lebanon became a French mandate after World War I. It is still occasionally used today to refer to these two countries that gained independence in 1946¹.

The maritime agreement signed between Lebanon and Israel on October 27, 2022, is a significant development in the Eastern Mediterranean. The deal designates Line 23 as the official marine border between the two countries and addresses several key points. Lebanon retains rights to the Kana gas field, including the section south of Line 23 in Israel's economic zone, while Israel obtains full ownership of the Karish gas field. In addition, Israel receives financial compensation from the French company Total Energies, which produces gas in the Kana field. This naval agreement comes after years of conflicting claims and negotiations between Israel and Lebanon. A contract signed between Israel and Cyprus in 2010 created overlapping claims in the region, resulting in a dispute of approximately 860 square kilometers. The United States resumed in 2020, facilitating negotiations and culminating in the signed agreement².

The agreement is essential for all parties involved. Israel aims to acquire new resources to meet its increasing domestic gas demand and strategically control

¹ Metych M. Britannica: Levant. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/place/Levant> (accessed: 05.17.2023).

² Asmar A. Maritime border deal between Lebanon, Israel marked by compromises. Istanbul: Anadolu Agency, 13.10.2022. URL: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/maritime-border-deal-between-lebanon-israel-marked-by-compromises/2709008#menu-icerik> (accessed: 05.17.2023).

gas fields for potential export to the European Union. The agreement offers Lebanon an opportunity to attract foreign investment, start gas production in the Kana field and increase its bargaining power in regional energy developments. The US is mandated to ensure energy security for the EU and open up new areas for energy companies like Chevron. France is trying to consolidate regional alliances through the energy giant Total and protect the EU's energy supply security. However, while the deal has positive implications, there are also potential challenges and risks. Hezbollah, a prominent militant group in Lebanon, threatens Israel's energy assets in the Mediterranean, and the long-range missile upgrade project remains a significant concern. In addition, the economic benefits of the agreement with Lebanon may be hampered by corruption and lack of transparency³.

As a result, the maritime agreement signed between Lebanon and Israel in the Levant presents a fragile opportunity for both countries. It resolves naval border disputes, provides economic benefits, and temporarily prevents a military conflict. Still, it does not guarantee long-term security for Israel, and Hezbollah's influence and potential rise remain significant issues. The agreement highlights the potential for a diplomatic solution between Israel and Lebanon and sets a precedent for future negotiations.

The purpose of this article

The maritime border agreement signed between Lebanon and Israel on October 27, 2022, has important implications for countries and regional stakeholders such as the USA and France. This article overviews the agreement, its key provisions, and potential opportunities and challenges.

The Levant has a long and complex history of conflict over maritime borders. The agreement between Lebanon and Israel resolves such a dispute by establishing Line 23 as the official sea line between the two countries. The agreement also gives both countries rights in specific gas fields and financially compensates French company Total Energies⁴.

The agreement has many potential benefits for both countries. It secures Israel's access to new gas resources necessary for its energy security. For Lebanon, it opens the possibility of gas exploration and economic benefits from foreign investment. The agreement could also improve relations between Lebanon and Israel, leading

³ Nakhle C. Lebanon and Israel's historic maritime border deal. Geopolitical Intelligence Services, 09.02.2023. URL: <https://www.gisreportsonline.com/r/israel-lebanon-maritime/> (accessed: 05.17.2023).

⁴ Nakhle C. Lebanon and Israel's historic maritime border deal. Geopolitical Intelligence Services, 09.02.2023. URL: <https://www.gisreportsonline.com/r/israel-lebanon-maritime/> (accessed: 05.17.2023).

to greater cooperation on other issues. However, there are also some potential difficulties with the deal. The Hezbollah threat remains a significant concern for Israel, and the group risks using the economic gains from the agreement to improve its military capabilities. Additionally, the deal does not address all regional maritime border disputes, so further conflicts will likely arise⁵.

Overall, the maritime border agreement between Lebanon and Israel is a significant development that could benefit both countries. However, some potential challenges need to be addressed. The deal is a step in the right direction, but continuing to work to resolve all maritime border disputes in the region is crucial. Maritime border disputes between Lebanon and Israel are urgent issues that must be resolved as soon as possible. These conflicts have been ongoing for decades, causing tension and instability in the region. They affect the two countries directly involved and have broader implications for regional stability, energy security, and diplomatic relations.

There are several reasons to resolve these disputes urgently:

- First, the conflict has the potential to escalate. Maritime conflicts have the potential to lead to military conflicts, as seen in past events between Israel and Lebanon. The lack of clear boundaries and overlapping claims create a volatile environment where even minor incidents can quickly escalate into more significant conflicts. It is crucial to prevent the outbreak of armed hostilities that could have far-reaching consequences for the entire region.
- Second, resolving these disputes is crucial for countries like Lebanon and Israel to unlock the economic potential of offshore gas reserves. The Eastern Mediterranean has emerged as a vital energy hub in recent years, and these reserves could provide much-needed income and energy security for the region. Delays in reaching agreements can hinder exploration and production activities, depriving countries of much-needed resources.
- Third, the urgency of resolving these conflicts increases with the involvement of external actors. The United States and France, among others, have been actively engaged in facilitating negotiations and promoting dialogue between Lebanon and Israel. Their participation underlines the recognition that these disputes need to be addressed urgently to ensure regional stability and security. The international community must resolve these conflicts promptly to prevent them from becoming flashpoints for broader regional tensions or rivalries.

⁵ Aslanlı K. The Energy Dimension of the Israel-Lebanon Maritime Border Deal. Center for Iranian Studies, 17.10. 2022. URL: https://iramcenter.org/en/the-energy-dimension-of-the-israel-lebanon-maritime-border-deal_en-825 (accessed: 05.17.2023)

- Finally, resolving these disagreements will open up the possibility of cooperation and mutual benefit. Lebanon and Israel can secure their rights and develop a more stable and cooperative relationship by reaching an agreement on maritime borders. Collaboration exploiting offshore resources such as gas fields can positively impact both countries and contribute to regional prosperity⁶.

In conclusion, there are several reasons why maritime border disputes between Lebanon and Israel should be resolved urgently. These disputes threaten regional stability, energy security, and diplomatic relations. They also have the potential to hinder economic development and cooperation. The time to address this issue is now, as the consequences of inaction can be severe and far-reaching.

Cases of Israel-Lebanon Maritime

In recent years, there have been significant developments in pursuing a naval agreement between Israel and Lebanon. Despite the longstanding disputes over their maritime boundaries, both countries have taken steps toward resolving them.

Negotiations under U.S. mediation

In 2019, the United States, through then-Secretary of State Mike Pompeo, launched a mediation effort to facilitate negotiations between Lebanon and Israel. Several talks were held under American auspices to find common ground and reach a mutually acceptable agreement. While these negotiations have not yet led to a final resolution, they signify a significant step forward:

- Framework Agreement on Negotiations: In October 2020, the United States announced that Israel and Lebanon had agreed to a framework for negotiations on their maritime border disputes. The agreement outlined a roadmap for the discussions and set the stage for further engagement. This development was a positive sign of both countries' willingness to engage in a constructive dialogue to resolve the longstanding issue.
- Consultations with the United Nations: Lebanon and Israel have engaged with the United Nations to seek assistance in resolving their maritime disputes. Through its special coordinator for Lebanon, the United Nations has facilitated talks and provided technical support. This engagement demon-

⁶ Schenker D. Securing or Insecuring Israel? Assessing the Israel-Lebanon Maritime Agreement. Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 07.03.2023. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/securing-or-insecuring-israel-assessing-israel-lebanon-maritime-agreement> (accessed: 05. 17. 2023)

- strates the international community's recognition of the importance of resolving the issue and the role of multilateral diplomacy in finding a solution.
- Potential Economic Cooperation: As negotiations progress, there is a growing recognition of the potential economic benefits of a maritime deal between Israel and Lebanon. Both countries have significant offshore gas reserves, and resolving the disputes could pave the way for joint exploration and development projects. This cooperation can boost economic growth, enhance energy security, and foster regional stability.
 - Public Support for Resolution: There has been a notable increase in public support within Lebanon and Israel for a maritime deal. Many recognize that resolving disputes is in the best interest of both countries and the broader region. Civil society organizations, think tanks, and business communities have advocated for a peaceful resolution and urged their respective governments to work toward a fair and equitable agreement⁷.

While challenges and disagreements remain, these cases demonstrate the progress in pursuing a maritime deal between Israel and Lebanon. The ongoing negotiations, international mediation, and growing public support provide hope for a resolution that can enhance cooperation, stability, and economic benefits for both countries. Continued efforts and dialogue are essential to achieving a comprehensive and lasting agreement.

The Israel-Palestine peace processes

The Israeli-Palestinian peace process has been long and complex, with many different actors and proposals trying to resolve the conflict. The Trump administration's January 2020 "Deal of the Century" announcement was a notable development. Titled "Prosperity from Peace," this plan combined the economic and political aspects and aimed to improve the lives of the Palestinian and Israeli people. The plan consisted of 181 pages divided into 22 sections covering a wide range of issues, including the legitimate aspirations of both sides, the two-state solution, the status of Jerusalem, borders, security, refugees, and trade exchange. It also included annexes to the proposed boundaries, Israel's security concerns, counter-terrorism criteria, and Israel's security control over a "disarmed" Palestinian state⁸.

⁷ Schenker D. Securing or Insecuring Israel? Assessing the Israel-Lebanon Maritime Agreement. Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 07.03.2023. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/securing-or-insecuring-israel-assessing-israel-lebanon-maritime-agreement> (accessed: 05. 17. 2023)

⁸ Al Hajj Ali M. "Deal of the Century": What Is It and Why Now? Doha: Arab Center for Research and Policy Studies, 03.02.2020. URL: <https://www.dohainstitute.org/en/PoliticalStudies/Pages/Trump-Administration-Plan-for-the-Palestinian-Israeli-Conflict.aspx> (accessed: 05. 17. 2023)

The plan was met with mixed reactions, with some praising him for his bravery while others criticizing it for lacking realism. The Palestinian leadership rejected the plan, calling it “a death sentence for the Palestinian people.” The Israeli government was more understanding, but there were concerns about the plan’s potential to undermine Israel’s security. The Trump administration’s plan was not the first attempt to resolve the Israeli-Palestinian conflict, and it probably won’t be the last. Conflict is complex and has no easy solution. However, the plan offers a starting point for further negotiations⁹.

Biden’s meeting with President Mahmoud Abbas marked a reset in US relations with the Palestinian leadership. Biden announced \$316 million in aid to the Palestinians and several measures to improve daily life in the West Bank. He also reiterated his support for a two-state solution “in line with 1967”. Biden’s approach to the Palestinian issue differs from the Trump administration, which has been more hostile towards Palestinians. Time will tell if Biden can revive the peace process, but his meeting with Abbas was a positive step¹⁰.

China’s Role in the Peace Process

China’s relationship with Israel and the Palestinians has evolved. In the early years, China was cool towards Israel and warm towards the Palestinians. This was due to China’s interest in cultivating the Arab world, whose leadership strongly opposed Israel’s existence. However, China’s relationship with Israel began to thaw in the late 1970s, and diplomatic relations were established in 1992. Since then, China has sought good relations with both sides and has maintained support for a negotiated settlement to the conflict¹¹.

There is debate about whether China can play a constructive role in resolving the conflict. Some argue that China’s growing economic interests in Israel could give it leverage to press Israel back into negotiations with the Palestinians. Others say that China’s unwillingness to address the power asymmetry between Israel and the Palestinians will make it difficult for China to be an effective mediator.

Ultimately, the extent to which China can play a constructive role in resolving the conflict will depend on several factors, including China’s interests in the re-

⁹ Al Hajj Ali M. “Deal of the Century”: What Is It and Why Now? Doha: Arab Center for Research and Policy Studies, 03.02.2020. URL: <https://www.dohainstitute.org/en/PoliticalStudies/Pages/Trump-Administration-Plan-for-the-Palestinian-Israeli-Conflict.aspx> (accessed: 05. 17. 2023)

¹⁰ Lincoln B.J. Middle East Peace: The Biden Administration’s Approach. California: The RAND Corporation, 31.08.2022. URL: <https://www.rand.org/blog/2022/08/middle-east-peace-the-biden-administrations-approach.html> (accessed 05. 17. 2023)

¹¹ Burton G. China and the Palestinian-Israeli Conflict. *Confluences Méditerranée*. Vol.109. 2019. Issue 2. P. 147-160.

gion, the willingness of the two sides to engage with China, and China's ability to develop a mediation strategy that can address the root causes of the conflict.

Conclusion

The US and China have different approaches to the Israeli-Palestinian peace process. While the United States has historically played a dominant role, China has taken a more neutral and economically focused approach.

The US approach is based on its interests in protecting its interests and maintaining stability in the Middle East. It has used its strategic position and regional alliances to deploy military assets, regional security agreements, and other political instruments to achieve this goal.

China's approach is based on its interest in economic growth, trade expansion, and resource acquisition. It used its economic power to reach the Middle East's energy resources and make infrastructure projects and investments. China has also deepened its trade links and economic cooperation agreements with the region's countries.

The different approaches of the USA and China affect the peace process. The dominant role of the United States can facilitate negotiations between the parties, but it can also undermine trust and create imbalances. China's more neutral and economically oriented approach may encourage dialogue and cooperation between the parties but may also raise concerns and complicate the process among some parties.

In conclusion, there are notable differences in the approaches of the US and China to the Israeli-Palestinian peace process. Both countries' pursuit of their own interests and strategic goals affect the dynamics of the process. However, achieving sustainable peace between the parties requires a balanced approach, impartiality, and an international effort considering all parties' interests.

Bibliography

- Al Hajj Ali M. "Deal of the Century": What Is It and Why Now? Doha: Arab Center for Research and Policy Studies, 03.02.2020. URL: <https://www.dohainstitute.org/en/PoliticalStudies/Pages/Trump-Administration-Plan-for-the-Palestinian-Israeli-Conflict.aspx> (accessed: 05.17.2023)
- Aslanlı K. The Energy Dimension of the Israel-Lebanon Maritime Border Deal. Center for Iranian Studies, 17.10.2022. URL: https://iramcenter.org/en/the-energy-dimension-of-the-israel-lebanon-maritime-border-deal_en-825 (accessed: 05.17.2023)
- Asmar A. Maritime border deal between Lebanon, Israel marked by compromises. Istanbul: Anadolu Agency, 13.10.2022. URL: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/maritime-border-deal-between-lebanon-israel-marked-by-compromises/2709008#menu-icerik> (accessed: 05.17.2023)

- Burton G. China and the Palestinian-Israeli Conflict. *Confluences Méditerranée*. Vol.109. 2019. Issue 2. P. 147-160.
- Lincoln B.J. Middle East Peace: The Biden Administration's Approach. California: The RAND Corporation, 31.08.2022. URL: <https://www.rand.org/blog/2022/08/middle-east-peace-the-biden-administrations-approach.html> (accessed 05. 17. 2023)
- Metych M. Britannica: Levant. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/place/Levant> (accessed: 05.17.2023)
- Nakhle C. Lebanon and Israel's historic maritime border deal. *Geopolitical Intelligence Services*, 09.02.2023. URL: <https://www.gisreportsonline.com/r/israel-lebanon-maritime/> (accessed: 05.17.2023)
- Schenker D. Securing or Insecuring Israel? Assessing the Israel-Lebanon Maritime Agreement. Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 07.03.2023. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/securing-or-insecuring-israel-assessing-israel-lebanon-maritime-agreement> (accessed: 05. 17. 2023)

Abstract

Novruzali Yusubzada is a highly motivated and dedicated PhD candidate in International Relations, specializing in Middle East studies, Israel studies, and the foreign policy and history of Caucasus countries. With a strong aptitude for independent research and advanced analytical skills, Novruzali is passionate about exploring the complexities of international relations and delving into theoretical frameworks.

With a track record of conducting extensive research and publishing academic articles, Novruzali is committed to contributing valuable insights to the field. Their expertise encompasses various aspects of the Middle East, including Levant, Basra, and the wider region, as well as the influence of tribes on Middle Eastern foreign policy. Additionally, Novruzali has investigated the impact of Israel's foreign policy on global politics, further enhancing their understanding of regional dynamics.

Throughout their academic journey, Novruzali has developed proficiency in multiple languages, including Azerbaijani, English, Turkish, Russian, French, and Hebrew, enabling effective communication and research across diverse contexts. They have also demonstrated exceptional IT skills, including proficiency in MS Power, Word, Excel, and Outlook, facilitating efficient data analysis and academic writing.

As an aspiring educator, Novruzali is actively seeking new teaching opportunities to further enhance their skills and contribute to the advancement of education in the field of International Relations. Their commitment to continuous learning is evident in their pursuit of a PhD in IR, where they are currently researching new cases and employing post-modern theories to enrich academic discourse.

Novruzali's professional experience includes a research assistantship at the Caucasian Center for International Relations and Strategic Studies, where they gathered and analyzed data on Middle Eastern countries, honed their archival research and translation skills, and prepared UNESCO's library resources. They have also completed an internship at the Ministry of Foreign Affairs of Azerbaijan, specifically the National Commission for UNESCO, gaining firsthand exposure to diplomatic processes and international relations.

With a Bachelor's degree in IR and Economy from Baku State University and a Master's degree in IR and Diplomacy from Khazar University, Novruzali has laid a strong foundation in understanding the interdisciplinary aspects of international relations. Their academic achievements include a noteworthy Master's thesis on Israel's policy toward the South Caucasus, exploring the continuity and changes in Israel's approach.

Novruzali's research contributions extend beyond their academic pursuits, as evidenced by their published works on various topics, such as the US-China trade war, the role of Russia in BRICS, and the potential shift from presidentialism to parliamentarism in Azerbaijan. They have also shared valuable insights on subjects like the response of democratic systems to the COVID-19 pandemic and the internal politics of Israel during the crisis.

With a desire to actively engage in scholarly discussions, Novruzali has participated in conferences and congresses, presenting research papers on diverse themes like the geopolitical significance of the Zangezur Corridor for the Turkish world and the impact of Lebanese Armenian diaspora activities on the Turkish world.

Overall, Novruzali Yusubzada's exemplary academic background, research expertise, language proficiency, and dedication to continuous learning make them a promising scholar in the field of International Relations. Their enthusiasm for teaching and commitment to producing impactful research contribute to their potential as a valuable asset to any academic institution or research organization.

Author

Yusubzada Novruzali – I pursued a Master's degree in "International Relations and Diplomacy" at Khazar University from 2015 to 2019 academic years. Since then, I have worked as a Levant Specialist at the Caucasian Center for International Relations and Strategic Studies. In 2021, I was awarded a full scholarship through the Türkiye Bursları government program, and currently, I am pursuing a Ph.D. in "International Relations" at Uludağ University in Bursa, Turkey. I have participated in numerous international conferences and presented papers. My research focuses on the Middle East, Levant, Israel, Lebanon, and identity politics.

Svitlana Mazepa

West Ukrainian National University

ORCID: 0000-0003-1282-9089

Calls against wartime mobilization: freedom of speech or crime?

Introduction

Russia's full-scale war against Ukraine has been going on for three years in a row. The real challenge for a democratic state is to find a balance in protecting national security and respecting human rights. It is easy to criticize the decisions of the authorities of a country at war when you have never walked in those boots. Numerous military and civilians are dying every day, and systematic power and water cuts throughout Ukraine affect even the most morally resilient Ukrainians. The issue of mobilization and recruitment of new soldiers to defend the country is now an urgent one.

Various positions are expressed on social media in support and criticism of the next wave of mobilization. Constructive criticism of the government is the foundation of a democratic society, but what statements cross the line and are illegal?

In 2014, the Criminal Code of Ukraine was supplemented with Article 114-1 "Obstruction of the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations". This article provides for criminal liability for obstructing the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations during a special period in the form of imprisonment for a term of five to eight years. If such an act was accompanied by death or other grave consequences, it entails imprisonment for a term of eight to fifteen years¹.

According to the official statistics of the Prosecutor General's Office, there is a tendency for a significant increase in the commission of these criminal offenses. Thus, in 2023, 140 criminal offenses were recorded, and in the first five months of 2024, 152² were already recorded. In this study, we will analyze the court practice and identify problematic issues of investigation and qualification.

¹ The Criminal Code of Ukraine (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny (VVR), 2001, No. 25-26, Art. 131) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

² Official webpage of the Office of Prosecutor General of Ukraine <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

Freedom of speech restrictions during wartime

Since the first days of the Russian-Ukrainian war, the National Security and Defence Council of Ukraine has decided to unite all Ukrainian TV channels and oblige them to broadcast a round-the-clock telethon called United News #UkraineTogether. This is stated in the decision of the National Security and Defence Council of 18.03.2022, which the President of Ukraine put into effect by his decree the next day, on March 19³.

As of this writing, martial law has been extended in Ukraine. This document provides for the possibility of temporary restrictions on a number of constitutional rights and freedoms, including the right to freedom of expression, for the duration of the martial law regime.

With the introduction of martial law, the state of Ukraine has partially derogated from its international human rights obligations under Article 15 of the European Convention on Human Rights. In particular, the derogation of the state from its international legal obligations concerned Articles 9, 10 and 11 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

In view of this, it is important to analyze whether the derogation from obligations led to the introduction of “...measures ... only to the extent required by the exigencies of the situation ...” or whether the state went beyond the necessary⁴.

The real challenge for the state in such circumstances is to strike a balance during a partial derogation from international legal obligations in introducing measures by the state only to the extent required by the urgency of the situation and to observe these limits. In order to assess such measures, a number of circumstances must be taken into account:

- The nature of the rights affected.
- The circumstances that caused the derogation.
- The duration of such circumstances.
- Proportionality of the measures taken by the state in relation to the threat and necessity.
- Effectiveness of the measures in the context of ensuring public safety and order.

In particular, according to the Guidelines on Article 15 of the Convention - Derogation in time of public emergency, the following factors are taken into account:

³ DECREE OF THE PRESIDENT OF UKRAINE NO. 152/2022 On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of March 18, 2022 “On the Implementation of a Unified Information Policy under Martial Law” <https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761?fbclid=IwAR0C-HehSa0M5SFf0sEilWMQdkFqIPIQZo39VHsvTxc6rdhd7WrMI4MUQk>

⁴ Note verbale від 02.03.2022 // <https://rm.coe.int/0900001680a5b0b0> та від 07.06.2022 р. // <https://rm.coe.int/0900001680a6ccc2>

- whether ordinary law would be sufficient to deal with the threat posed by the public danger
- whether the measures are truly a response to an emergency;
- whether the measures were used for the purpose for which they were introduced;
- whether the derogation from obligations is limited in scope and the reasons given in its justification;
- whether the need for the derogation is continually reviewed;
- whether there has been any relaxation of the measures taken;
- whether safeguards against abuse have been provided;
- the importance of the right at stake and the broader purpose of judicial review of interference with that right;
- whether judicial review of the measures was practicable;
- the proportionality of the measures and whether they involved any unjustified discrimination; whether legal certainty is undermined by a judicial interpretation that is contrary to existing legal provisions;
- the views of any national courts that have considered the issue: if the highest national court of a State party to the treaty has concluded that the measures were not strictly necessary, the European Court of Human Rights may justifiably reach the opposite conclusion only if it is satisfied that the national court has misinterpreted or misapplied Article 15 or the ECtHR case-law on this Article, or has reached a manifestly unreasonable conclusion⁵.

The actions of the National Council on Television and Radio Broadcasting, which deprived certain TV channels of the opportunity to broadcast digitally, are still being debated. The public has not been provided with information that would indicate that such actions by the authorities are necessary in a democratic society, as the motives that led to the termination of digital broadcasting of the mentioned TV channels are also debatable.

Ukraine's derogation from its obligations under the ECHR does not change the above conclusions, as there are no facts to indicate that the "urgency of the situation" required such actions by the authorities in relation to the said TV channels.

Several amendments were also made to the Criminal Code of Ukraine, which prohibit a number of statements regarding the Russian-Ukrainian war. A detailed analysis is provided in previous studies⁶.

⁵ Guide to Article 15 of the European Convention on Human Rights. Derogation from Obligations in Time of Emergency, Council of Europe/European Court of Human Rights, updated 31.08.2022, para. 24 // https://www.echr.coe.int/documents/Guide_Art_15_ENG.pdf

⁶ Mazepa S. A Dangerous Combination of the Propaganda and the Internet in the Conditions of the Russian-Ukrainian War // *Law Ukr.: Legal J.* – 2024. – C. 129; Mazepa S. Criminal Law Provisions Countering Propaganda on Social Media in Connection with the Russo-Ukrainian War // *OER Osteuropa Recht.* – 2023. – T. 68. – №. 4. – C. 443-456.

How to find the balance between protection of national security and upholding of fundamental human rights?

I would like to suggest here next arguments:

1. Legal Frameworks and Safeguards. Establishing comprehensive legal frameworks and safeguards ensures that national security measures do not infringe on fundamental human rights. Laws and regulations should explicitly define the limits and oversight mechanisms for security measures⁷. Clear legal standards prevent abuses of power and ensure accountability. For instance, judicial oversight of surveillance activities can protect against unwarranted intrusions into privacy.

2. Proportionality Principle. Security measures must be proportionate to the threat they aim to counter. This means that any restriction on human rights should be necessary and the least intrusive means to achieve the security objective⁸. Proportionality ensures that human rights are not unduly compromised. For example, targeted surveillance of individuals posing a clear threat is more justifiable than mass surveillance of the general population.

3. Transparency and Public Accountability. Governments should maintain transparency and be accountable to the public regarding national security measures. Regular reporting and independent oversight bodies can help maintain this balance.

Transparency builds public trust and ensures that security measures are scrutinized and justified. Independent oversight bodies can investigate abuses and recommend corrective actions⁹.

4. International Human Rights Standards. National security policies should comply with international human rights standards and treaties. Adhering to global norms reinforces the commitment to uphold fundamental rights while addressing security concerns. International treaties, such as the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), provide a benchmark for balancing security and rights. Compliance ensures that national policies are in line with globally accepted principles¹⁰.

5. Engagement with Civil Society. Involving civil society organizations in the development and review of security policies ensures that diverse perspectives are

⁷ International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), Article 17. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. ICCPR.

⁸ «Human Rights and Counter-Terrorism: A Handbook on Legal Standards and Best Practices.» United Nations Office on Drugs and Crime, 2014. UNODC Handbook.

⁹ «National Security and Human Rights: Oversight and Accountability in Countering Terrorism.» International Commission of Jurists, 2010. ICJ Report.

¹⁰ «The Role of International Human Rights Law in Confronting Terrorism.» Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). OHCHR Report.

considered and human rights are prioritized. Civil society can offer valuable insights and advocate for those potentially affected by security measures. Their involvement can lead to more balanced and inclusive policies¹¹.

6. Technological and Ethical Considerations. The use of technology in national security should be guided by ethical considerations and respect for human rights. Robust cybersecurity measures should protect citizens without unjustified surveillance. Use of technology prevents misuse and overreach. Encryption and other privacy-enhancing technologies can protect individual rights while still addressing security needs¹².

These arguments highlight the importance of a balanced approach that respects both national security imperatives and fundamental human rights.

Criminal cases

In accordance with the Decree of the President of Ukraine “On General Mobilization” No. 65/2022 of February 24, 2022, in connection with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine and in order to ensure the defense of the state, mobilization is announced and carried out on the territory of Ukraine. As of today, the aggression is ongoing, so the mobilization process does not stop, and the term of general mobilization is extended every three months.

Today, one of the main directions of the state’s legal policy is to improve the mobilization procedure in Ukraine. The circle of persons not subject to mobilization has been reduced, effective mechanisms for responding to persons avoiding military registration have been introduced, etc. This study focuses on obstruction of mobilization and criminal liability for these actions. Criminal law ensures proper protection of mobilization relations in Chapter XIV of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter - CC) “Criminal offenses in the field of protection of state secrets, inviolability of state borders, ensuring conscription and mobilization” contains a number of prohibitions in this area (Articles 335-337).

Criminal law provisions provide for liability for acts aimed at evading military service by persons subject to such service. Actions committed to obstruct mobilization are assessed under the relevant Article 114-1 of the CC (Criminal Code of Ukraine) “Obstruction of the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations” of the Special Part of the CC. Some scholars consider the absence of an explicit provision for obstructing mobilization to be a gap in

¹¹ The Role of Civil Society in the Prevention of Armed Conflict and Peacebuilding.» United Nations Development Programme (UNDP), 2010. UNDP Report.

¹² «Privacy and Human Rights: An International Survey of Privacy Laws and Developments.» Electronic Privacy Information Center (EPIC) and Privacy International, 2006. EPIC Report.

criminal law. In their opinion, counteraction to obstruction of mobilization began to be carried out using the existing Article 114-1, which can be recognized as an erroneous manifestation of the development of criminal law in the field of its application. After all, obstruction of the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations as a crime against the foundations of national security of Ukraine can hardly entail liability for actions to obstruct mobilization. According to Part 1 of Article 2 of the CC, the grounds for criminal liability are the commission by a person of a socially dangerous act that contains the elements of a criminal offense under the CC¹³. Thus, this issue is still controversial.

Article 114-1 of the CC appeared with the adoption of the Law of Ukraine “On Amendments to the Criminal Code of Ukraine” on April 08, 2014. The Law of Ukraine “On Amendments to the Criminal Code” was adopted in the initial stage of the first phase of the Russian-Ukrainian war, during which there were cases when some Ukrainian citizens obstructed the movement of military equipment as part of measures to repel aggression. The study of case law demonstrates a tendency to use the provision of Article 114-1 of the Criminal Code as a tool to influence persons who impede the activities of military formations, namely, those who oppose mobilization.

Criminal cases for the period from February 24, 2022 to July 1, 2024 show that the article of the Criminal Code of Ukraine on obstructing the lawful actions of the Armed Forces was used in the vast majority of cases to qualify actions against administrators of telegrams or Viber channels that disseminated information about where mobilization activities were taking place. Thus, calls against mobilization are usually combined with messages about the activities of the territorial recruitment center of the Armed Forces of Ukraine.

Below is a typical criminal case for analysis. Thus, during the period of operation of the Viber group “ua AUTO Varva ua” (from July 18, 2023 to April 18, 2024), messages were posted with information about the time and place of delivery of calls by employees of the territorial recruitment center of the Armed Forces of Ukraine, which allowed persons of military age to avoid receiving such calls in the designated places, and as a result, created prerequisites for evading their military duty. Subscribers were automatically notified of new publications on the channel, and all publications on the channel were available to all members of the “ua AUTO Varva ua” group and were true, which in turn led to the disclosure of forms and

¹³ Pysmenskyi E. The abstracts were prepared within the framework of the project “Criminal Law Policy of Ukraine under the Influence of Military Factors and its Reflection in Expert Opinion” (registration number 2022.02/0046) of the National Research Foundation of Ukraine with the support of the University of Cambridge, UK. 155 Pysmenskyi E.O. On the Problems of Formation and Implementation of Criminal Law Policy of Ukraine under Martial Law (on the Example of One Case of Collaboration Activities) // Bulletin of Luhansk E.O. Didorenko Educational and Research Institute - 2024 - no. 1. - C. 130-144.

methods of implementing the mobilization plan in the city of Pryluky and Pryluky district, and disruption of mobilization activities. Deliberate dissemination of information among citizens of Ukraine subject to military registration and conscription, in particular in social networks via the Internet, about the places of actual mobilization activities by military personnel of the armed forces recruitment departments, impedes their legitimate activities, as defined by Articles 1, 14, 33, 34 of the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service”, Article 22 of the Law of Ukraine “On Mobilization Training and Mobilization”, as it allows citizens of Ukraine who wish to evade military service to do so¹⁴.

Since the beginning of the Russian-Ukrainian war, courts have been bringing evaders to justice in large numbers. The most common article under which evaders are tried is Article 336 of the Criminal Code of Ukraine. This is “evasion from military service during mobilization”. The punishment is imprisonment for a term of three to five years. But calls for the violent overthrow of the constitutional order are accompanied by a set of articles.

Several bloggers who actively spoke out about ignoring mobilization and denying the war were notified of suspicion of attempting to overthrow the constitutional order. The authorities must respond immediately to such cases, because the war is not only on the battlefield, but also in the information space.

Conclusion

The situation with mobilization in Ukraine is very difficult now. The Internet space is simply bursting with anti-mobilization movement, in which both Russian propagandists and ordinary Ukrainians are involved. This poses a significant threat to the country’s national security. Therefore, it is quite justified to retreat from the protection of freedom of speech during the war. The real challenge for the state in such circumstances is to strike a balance during a partial derogation from international legal obligations in introducing measures by the state only to the extent required by the urgency of the situation and to observe these limits. In order to assess such measures, a number of circumstances must be taken into account:

- The nature of the rights affected.
- The circumstances that caused the derogation.
- The duration of such circumstances.
- Proportionality of the measures taken by the state in relation to the threat and necessity.
- Effectiveness of the measures in the context of ensuring public safety and order.

¹⁴ Sentence of the Varvynskyi District Court of Chernihiv Region No. 731/344/24 of June 28, 2024 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120042672>

References

- “National Security and Human Rights: Oversight and Accountability in Countering Terrorism.” International Commission of Jurists, 2010. ICJ Report.
- “Privacy and Human Rights: An International Survey of Privacy Laws and Developments.” Electronic Privacy Information Center (EPIC) and Privacy International, 2006. EPIC Report.
- “The Role of International Human Rights Law in Confronting Terrorism.” Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). OHCHR Report.
- DECREE OF THE PRESIDENT OF UKRAINE NO. 152/2022 On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of March 18, 2022 “On the Implementation of a Unified Information Policy under Martial Law” <https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761?fbclid=IwAR0C-HehSa0M5SFf0sEilWMQd-kFqIPIQZo39VHsvTxc6rdhd7WrMI4MUQk>
- Guide to Article 15 of the European Convention on Human Rights. Derogation from Obligations in Time of Emergency, Council of Europe/European Court of Human Rights, updated 31.08.2022, para. 24 // <https://rm.coe.int/0900001680a6ccc2>
- https://www.echr.coe.int/documents/Guide_Art_15_ENG.pdf
- Human Rights and Counter-Terrorism: A Handbook on Legal Standards and Best Practices.” United Nations Office on Drugs and Crime, 2014. UNODC Handbook.
- International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), Article 17. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. ICCPR.
- Mazepa S. A Dangerous Combination of the Propaganda and the Internet in the Conditions of the Russian-Ukrainian War // *Law Ukr.*: Legal J. – 2024. – C. 129.
- Mazepa S. Criminal Law Provisions Countering Propaganda on Social Media in Connection with the Russo-Ukrainian War // *OER Osteuropa Recht.* – 2023. – T. 68. – №. 4. – C. 443-456.
- Note verbale від 02.03.2022 // <https://rm.coe.int/0900001680a5b0b0> та від 07.06.2022 p. // Official webpage of the Office of Prosecutor General of Ukraine <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovvani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
- Pysmynskiy E. The abstracts were prepared within the framework of the project “Criminal Law Policy of Ukraine under the Influence of Military Factors and its Reflection in Expert Opinion” (registration number 2022.02/0046) of the National Research Foundation of Ukraine with the support of the University of Cambridge, UK. 155
- Pysmynskiy E.O. On the Problems of Formation and Implementation of Criminal Law Policy of Ukraine under Martial Law (on the Example of One Case of Collaboration Activities) // *Bulletin of Luhansk E.O. Didorenko Educational and Research Institute* - 2024 - no. 1. - C. 130-144.
- Sentence of the Varvynskiy District Court of Chernihiv Region No. 731/344/24 of June 28, 2024 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120042672>
- The Criminal Code of Ukraine (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny (VVR), 2001, No. 25-26, Art. 131) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
- The Role of Civil Society in the Prevention of Armed Conflict and Peacebuilding.” United Nations Development Programme (UNDP), 2010. UNDP Report.

Abstract

The article examines the legal challenges and implications surrounding calls against mobilization in Ukraine amid the ongoing military aggression by the Russian Federation. In response to this aggression, the President of Ukraine issued Decree No. 65/2022 on February 24, 2022, initiating a general mobilization that has been extended every three months. Legal reforms have aimed to enhance the mobilization process by narrowing exemptions and introducing measures to counter evasion of military registration. Article 114-1 of the Criminal Code of Ukraine, which concerns the obstruction of lawful activities of the Armed Forces, is pertinent to actions hindering mobilization. However, there is scholarly debate over whether using Article 114-1 to prosecute those obstructing mobilization is appropriate. Some argue that this article, intended for broader national security offenses, is being misapplied to specific acts of mobilization obstruction. This raises significant concerns about the potential infringement on freedom of speech in the context of expressing opposition to mobilization efforts. Recent case law shows a trend of applying Article 114-1 against individuals opposing mobilization, raising concerns about its suitability and the balance between national security and civil liberties. The article concludes that there is a pressing need for clear legislative provisions to address the issue of mobilization obstruction, ensuring a balance between national security and the protection of individual rights.

Author

Svitlana Mazepa – Dr. Ass. professor of the Department of criminal law and procedure, West Ukrainian National University, s.mazepa@wunu.edu.ua, Ukraine; Osnabrueck University, svitlana.mazepa@uni-osnabrueck.de, Germany.

PART II

Марія Бригадир

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та соціальної роботи,
директор Школи професійного розвитку «АКМЕ»
Навчально-наукового інституту комунікацій
Західноукраїнського національного університету
ORCID ID: 0000-0002-1101-7479

Міжнародна медіація як особлива форма управління конфліктами

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі гостро постає проблема міжкультурної, міжетнічної взаємодії. Як свідчать останні події, традиційні стратегії і тактики вирішення міждержавних конфліктів не є дієвими, а на фоні війни, яка зараз триває, остаточно підтвердилась недієздатність та малоефективність таких організацій, як ООН, Червоний Хрест та ін. Особливої актуальності набуває міжнародна медіація як добровільна, непримусова форма управління конфліктами. Метою такої посередницької діяльності є досягнення певного компромісного врегулювання суперечливих питань між сторонами конфлікту або принаймні припинення руйнівної конфліктної поведінки.

Мета дослідження – проаналізувати особливості здійснення міжнародної медіації при врегулюванні конфліктів різного масштабу та характеру.

Виклад основного матеріалу

Перші спроби застосування міжнародної медіації стосувалися сфери економіки¹. Особливістю таких перемовин є те, що сторони максимально прагнуть зберегти свою незалежність, а відтак особливого значення набувають особисті інтереси. Це важливо врахувати третій стороні, яка залучається до процедури посередництва. Остання має бути максимально нейтральною та неупередженою, тому доречно, щоб вона була представлена множинним суб'єктом, який «так само численний і часто так само різноманітний за своїми інтересами, як і самі ворогуючі сторони»².

¹ Zartman I.W. Introduction: bias, prenegotiation and leverage in mediation. *International Negotiation*. 2008. Vol. 13. No. 3. P. 305-310.

² Hampson F.O., Zartman I.W. *The Global Power of Talk: Negotiating America's Interests*. New York: Paradigm, 2012. P 133.

Найновіші дослідження кейсів із міжнародного посередництва дали змогу визначити різноманітні чинники, які потенційно можуть впливати як на динаміку, так і на результат процесу посередництва³.

Першочерговою умовою успішною медіації є неупередженість сторін, проте дослідники вважають її «невловимою концепцією» і зосереджують свої наукові пошуки на характеристиках упередженого посередника⁴. Тому упереджені медіатори «можуть розширити повноваження слабших сторін; у їхніх інтересах справедливе врегулювання [конфлікту – М. Б.], щоб покласти край людським стражданям»⁵. Упереджений посередник може бути прийнятним для несприятливої сторони, оскільки ця конкретна третя сторона може бути єдиною, що здатна зібрати необхідні ресурси для створення стимулів, які можуть зробити процес медіації можливим.

Як стверджують Дж. Берковітч і С. Гартнер, «... посередництво – це добровільний процес. Щоб воно було ефективним, медіатори процесу мають сприйматися як «неупереджені, прийнятні для сторін конфлікту і викликати у них довіру»⁶.

При цьому слід пам'ятати, що медіатори діють у складному середовищі, яке відображає заплутану мережу політичних, економічних, соціальних, культурних, ментальних особливостей. Оскільки конфлікти відрізняються за рядом параметрів, змінюються і цілі стратегії посередництва від контексту до контексту.

Медіація є частиною складного процесу, який включає численні змінні, і справді сама стає змінною у визначенні кінцевого результату ще ширшого процесу конфлікту.

Відтак на перший план виходять такі вимоги до медіатора, як довіра та надійність. Перша є «... мірою, до якої сторони конфлікту вважають, що

³ Bercovitch J., Gartner S.S. *International Conflict Management: New Approaches and Findings*. London: Routledge, 2009. 332 p.; Vuković S. *Strategies and bias in international mediation. Cooperation and Conflict*. 2011. Vol. 46. No. 1. P. 113-119.; Zartman I.W. *Introduction: bias, prenegotiation and leverage in mediation. International Negotiation*. 2008. Vol. 13. No. 3. P. 305-310.

⁴ Touval S., Zartman I.W. *International mediation: conflict resolution and power politics. Journal of Social Issues*. 1985. Vol. 41. No. 2. P. 27-45.; Bercovitch J., Anagnoson T.J., Wille D.L. *Some conceptual issues and empirical trends in the study of successful mediation in international relations. Journal of Peace Research*. 1991. Vol. 28. No. 1. P. 7-17.; Kydd A. *Which side are you on? Bias, credibility and mediation. American Journal of Political Science*. 2003. Vol. 47. No. 4. P. 579-611.

⁵ Kleiboer M. *Understanding success and failure of international mediation. The Journal of Conflict Resolution*. 1996 Vol. 40. No. P. 370.

⁶ Bercovitch J., Gartner S.S. *International Conflict Management: New Approaches and Findings*. London: Routledge, 2009. 332 p. P. 26

пропозиція посередника є правдоподібною (тобто посередник не блефує та/або його не обманює опонент), і вона з високою імовірністю є прийнятною для опонентів (тобто посередник може спонукати до прийняття пропозиції)⁷.

Довіра не є сталою характеристикою, вона зростає саме під час здійснення медіаційного процесу. Б. Уолтер зазначає, що для того, щоб вона з'явилась, гарант повинен задовільняти три основні умови: мати особливий особистий інтерес у дотриманні обіцянки; бути готовим застосувати силу, якщо є потреба у покаранні тих, хто порушує умови договору; проявляти рішучість⁸. Ці умови є реальними для виконання, коли третя сторона, залучена до конфлікту, має свої інтереси щодо вирішення суперечки між учасниками конфлікту.

Довіра до посередника визначається мірою, до якої сторони конфлікту вірять заявам, погрозам чи обіцянкам медіатора та можливостям виконати обіцяне. У більшості випадків відстежується позитивна кореляція між мірою довіри та прийняттям конфліктувальниками запропонованих шляхів подолання конфлікту. Все ж, посередник не знає, наскільки йому довіряють сторони конфлікту. Така невизначеність впливає на рішення медіатора щодо глибини втручання у конфлікт і на вибір стратегій посередництва.

Сторони конфлікту приймуть пропозицію посередника настільки, наскільки очікувана корисність угоди перевищує очікувану корисність продовження конфлікту⁹ й угода вважається стабільною (тобто жодна зі сторін не має бажання її порушувати).

Численні дослідження виявили вплив багатьох чинників, від яких залежить успіх міжнародної медіації. З метою систематизації, ми поділили їх на три групи: 1) характеристики сторін конфлікту (тип влади, режим управління, соціальні та культурні особливості); 2) можливості й імідж медіатора (репутація, володіння ресурсами, сферами впливу, можливостями); 3) зміст і сутність самого конфлікту (тривалість, тип проблеми, рівень насильства та ін.)¹⁰.

⁷ Maoz Z., Terris L.G. Credibility and strategy in international mediation. *International Interactions*. 2006. Vol. 32. No. 4. P. 409.

⁸ Walter B.F. The critical barrier to Civil War settlement. *International Organization*. 1997. Vol. 51. No. 3. P. 335-364.

⁹ Terris L., Maoz Z. Rational Mediation: A Theory and a Test. *Journal of Peace Research*. 2005. Vol. 42. No. 5. P. 563-583.

¹⁰ Bercovitch J., Anagnoson T.J., Wille D.L. Some conceptual issues and empirical trends in the study of successful mediation in international relations. *Journal of Peace Research*. 1991. Vol. 28. No. 1. P. 7-17.; Dixon W. Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict. *American Political Science Review*. 1994. Vol. 88. No. 1. P. 14-32.; Greig M. Stepping into the Fray: When Do Mediators Mediate? *American Journal of Political Science*. 2005. Vol. 49. No. 2. P. 249-266.; Terris L., Maoz Z. Rational Mediation: A Theory and a Test. *Journal of Peace Research*. 2005. Vol. 42. No. 5. P. 563-583.

У процесі міжнародної медіації, посередники можуть виступати в різних ролях, які, в свою чергу, визначають різну міру відповідальності за процес і результат перемовин. Серед наукових досліджень знаходимо різні класифікації ролей. К. Кресель виокремлює наступні: директивна (спрямована на досягнення конкретних результатів), недирективна (акцент робиться на процесі створення сприятливого для медіації клімату) і рефлексивна (орієнтована на виявлення проблем та сприяння кращому порозумінню між сторонами)¹¹. С. Тувал, І. Зартман розрізняють такі функціональні ролі медіатора: сприяння спілкуванню, формування та маніпулювання¹². Ролі, які виконують медіатори, і цілі, які вони ставлять, різноманітні, оскільки суперечки та конфлікти, в які вони втягуються, відрізняються за інтенсивністю, ескалацією, динамікою, змістом і контекстом, учасниками, обставинами та іншими деталями.

Зазвичай у наукових джерелах, присвячених проблемі втручання третіх сторін, наголошується на важливості військової сили як форми примусу¹³. П. Карневейл запропонував свою класифікацію різних форм застосування примусу та влади: «стратегічна сила», складається з усіх типів соціальної влади, що базується на ресурсах, якими можуть володіти посередники; «тактична сила» – відображає поведінковий аспект посередництва, потребує залучення потенціалу комунікації, іміджу (посереднику вдається змінити негативне уявлення конфліктуючих один про одного), спонукання (посередники ініціюють та стимулюють довіру, яка прокладає шлях подальшої співпраці між сторонами конфлікту) і тактика відносин¹⁴. Однак класифікація П. Карневейла є доцільною та ефективною за умови відсутності військового конфлікту між сторонами. Коли ж одна зі сторін конфлікту застосовує військову агресію, то їй відповідь має бути такою ж. І. В. Зартман не виключає можливості застосування сили при вирішенні воєнного конфлікту й зазначає, що боротьба за встановлення миру може потребувати сили та погроз¹⁵. При використанні військової агресії у відповідь із метою встанов-

¹¹ Kressel K. *Labor Mediation: An Exploratory Survey*. New York: Association of Labor Mediation Agencies, 1972. 36 p.

¹² Zartman I. W., Touval S. *International mediation: Conflict resolution and power politics*. *Journal of Social Issues* 1985. Vol. 41(2), P. 27–45.

¹³ Walter B.F. Does conflict beget conflict? Explaining recurring Civil War. *Journal of Peace Research*. 2004. Vol. 41. No. 3. P. 371-388.; Werner S., Yuen, A. Making and keeping peace. *International Organization*. 2005. Vol. 59. No. 2. P. 261-292.

¹⁴ Carnevale P. J. *Mediating from strength*. *Studies in International Mediation*. London, 2002. P. 25-40.

¹⁵ Zartman I. W. *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques*. United States Institute of Peace, 2007. 505 p.

лення миру, безумовно буде порушено права і свободи мирного населення. Виникає правова колізія, але поки міжнародне співтовариство не винайшло інших механізмів врегулювання військових конфліктів.

Постає питання: що робити в ситуаціях, коли дипломатії, економічних заходів і політичних стратегій недостатньо, щоб запобігти або зупинити спалах чи повторення насильницького конфлікту? Якщо вдасться до застосування агресії та сили у відповідь, то виникне нова суперечка між лідерами різних держав щодо міри та кількості, що можемо зараз спостерігати, коли на міжнародних зібраннях обговорюється питання надання Україні допомоги з летальною зброєю в боротьбі з тоталітарною агресивною Росією, що напала на незалежну державу та вже упродовж 10 років терорезує населення, яке має прагнення та бажання жити у своїй вільній країні.

Досвід останнього часу показує, що в деяких випадках ситуація вимагає від медіаторів використання значної кількості ресурсів, починаючи від цільових фінансових заохочень до розгортання військових сил, щоб спонукати сторони рухатися до взаємоприйняттого рішення. Т. Сиск визначив три дуже важливі заходи, які посередники можуть використовувати як важіль впливу при врегулювання конфлікту. Це, по-перше, різні форми фінансової допомоги, спрямовані на заохочення сторін конфлікту до зміни їхніх позицій. По-друге, ідея розгортання нейтральних миротворчих сил, щоб спонукати слабші сторони визнати вразливі місця в середовищі після угоди. По-третє, допомога у наданні необхідного ступеня легітимності, яка інакше була б маргіналізована¹⁶.

Заходи примусу, як правило, здійснюються через різні форми погроз або покарання: дипломатичний тиск (різні види переконання, заклики ЗМІ), відкликання, невизнання або публічна ганьба; режим санкцій; використання військової сили.

При спробі розв'язання конфлікту через медіацію дуже важливо, крім зовнішніх умов, враховувати внутрішні характеристики кожної зі сторін конфлікту та посередництва, а також тип режиму, міжнародну спроможність і попередні стосунки між сторонами. Дослідники вказують на позитивність та ефективність перемовин якщо сторони сповідують демократичні цінності, тоді як у випадку недемократичних режимів, третій стороні доведеться набагато більше покладатися на примусові методи, щоб врегулювати конфлікт. Якщо в минулому стосунки між сторонами конфлікту не були дуже конструктивними і їхня ворожнеча глибоко вкорінена, це також може обумовити (негативно) результат посередницьких зусиль¹⁷.

¹⁶ Sisk T. *International Mediation in Civil Wars: Bargaining with Bullets*. London, 2009. P. 54-55.

¹⁷ Fortna V.P. *Scraps of paper? Agreements and the durability of peace*. *International Organization*. 2003. Vol. 57. No. 2. P. 337-372.

Застосовуючи міжнародну медіацію, слід враховувати і природу конфлікту. На думку Дж. Берковича, «такі питання, як переконання, основні цінності та ідентичність, мають значення і спроможні захопити осіб, які приймають рішення»¹⁸. Якщо конфлікт пов'язаний із нематеріальними питаннями, медіація може бути серйозно ускладнена. Попередньо нерозв'язні конфлікти передбачають постійну напругу й насильство; вони тривають досить довго і породжують незліченну кількість невдалих спроб управління конфліктами. Ці конфлікти мають здатність зберігатися в часі, іноді навіть десятиліттями, передбачають використання деструктиву, часті акти мілітаризованої діяльності та насильства з великою кількістю жертв серед цивільного населення. Як зазначає Дж. Беркович, «це означає, що сторони конфлікту відчувають, що в кращому випадку вони можуть досягти тимчасового припинення насильства і що вони не можуть досягти фундаментального та справжнього вирішення своїх проблем»¹⁹.

Нерозв'язність конфлікту передбачає наявність відносин між його сторонами, які заплямовані ознаками повної ворожості та глибокими почуттями страху й недовіри. Так, конфлікт стає благодатним ґрунтом для перебільшених стереотипів і побоювань, що виникають в обох його сторін. Це лише підживлює взаємне вороже сприйняття.

Дж. Беркович вважає успішною діяльність з управління конфліктами у нерозв'язних суперечках, коли процес досягає певного ступеня зміни базової структури конфлікту. За його дослідженнями, медіація становить майже 44 % загальної діяльності з управління конфліктами, спрямованої на вирішення нерозв'язаних суперечок. Незважаючи на те, що медіація «ідеально підходить для таких конфліктів», понад 52 % посередницьких зусиль у нерозв'язних конфліктах закінчується поразкою²⁰.

Після закінчення Другої світової війни недержавні утворення (зокрема, міжнародні та неурядові організації) поступово стали важливими посередниками. Підтримуючу цю позицію, дослідники вказали на ряд важливих подій у міжнародній політиці, які змінили зміст і характер міжнародного посередництва. Кінець холодної війни позбавив (до певної міри) міжнародні організації від існуючих біполярних обмежень і дозволив їм взяти на себе нові ролі в медіації та управлінні конфліктами в цілому²¹.

¹⁸ Bercovitch J. Mediation in the most resistant cases. *Grasping the Nettle: Analyzing Cases of Intractable Conflict*. USA: United State Institute for Peace Press, 2005. P. 108

¹⁹ Bercovitch J. Mediation in the most resistant cases. *Grasping the Nettle: Analyzing Cases of Intractable Conflict*. USA: United State Institute for Peace Press, 2005. P. 100.

²⁰ Bercovitch J. Mediation in the most resistant cases. *Grasping the Nettle: Analyzing Cases of Intractable Conflict*. USA: United State Institute for Peace Press, 2005, P. 99-121.

²¹ Crocker C.A., Hampson F.O., Aall, P. *Herding Cats: Multiparty Mediation in a Complex World*. USA: United States Institute for Peace Press, 1999. 735 p.

Проте зараз можемо спостерігати нову хвилю порушення встановлених правил міжнародної взаємодії. Суттєво змінились основи довіри та надійності в неурядових організаціях, які тривалий час виступали в ролі медіаторів. Відбувається перерозподіл сфер впливу й демонстрація залякування населення Землі через маніпуляцію фактами та подіями.

Рідко міжнародна організація має важелі впливу й ресурси, якими володіють її країни-члени. Не маючи цих можливостей, вона змушена поклатися на свій статус (до прикладу, ООН, ЄС), завдяки цьому статусу її легітимність набуває авторитету міжнародного гравця і, за замовчуванням, статусу медіатора²². Проте, на сьогодні ці звичні норми і традиції є недовірними, їх основи вже давно порушені, що ми могли спостерігати при незаконному вторгненні Росії в Україну, Чечню, Грузію та ін.. Так, водночас бачимо обмеженість впливу окремих держав-членів.

У наукових джерелах знаходимо опис проблем, які виникають у процесі багатосторонньої медіації. С. Крокер, Ф. Хемпсон та П. Ол зауважують: «Якщо немає спільного аналізу проблеми й відсутнє почуття спільного рішення, різні медіатори заплутають сторони»²³. Відсутність спільної ідеї, як правило, генерує змішані сигнали, які надсилаються сторонам конфлікту, а це значно підриває посередницькі зусилля. Генеральний секретар ООН Гі Мун зазначив, що «кілька учасників, які змагаються за роль посередника, конкурують і протистоять один одному. Така міжнародна реакція посилює фрагментацію конфлікту й ускладнює його розв'язання»²⁴. При цьому медіатори також можуть перекладати свої зобов'язання та відповідальність на інших учасників.

Попри цілу низку недоліків, на сьогодні не існує іншого варіанта вирішення міжнародних конфліктних ситуацій, крім перемовин із залученням третього суб'єкта. Сьогодні оголило й загострило наявні проблеми міжнародного посередництва, зокрема, у площині морального, соціального та психологічного контекстів. На перший план виступають політичні та меркантильні вигоди серед медіаторів. За таких обставин компромісне рішення не буде реалізоване на засадах рівності, справедливості та гуманності. Повернення в площину моральності та рефлексії у підсумку забезпечить ефективність, користь і вигоду для всіх учасників медіації.

²² Fretter J. International organizations and conflict management: the United Nations and the mediation of international conflicts. *Studies in International Mediation*. London, 2002. P. 98.

²³ Crocker C.A., Hampson F.O., Aall P.R. Crowded stage: liabilities and benefits of multiparty mediation. *International Studies Perspectives*. 2001. Vol. 2. No. 1.P. 57.

²⁴ Ki-Moon B. Report of the Secretary General on Enhancing Mediation and its Support Activities. New York, 2009. URL: <http://daccess-dds ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/278/78/PDF/N0927878.pdf?>

У теорії медіації немає консенсусу щодо того, що є успішною медіацією. Але вчені та практики, які намагалися піддати медіацію системному аналізу, вже виробили певні критерії для полегшення її оцінювання. Дж. Берковіч запропонував дві категорії оцінок міжнародного посередництва – суб'єктивну й об'єктивну²⁵. Перша стосується того, як сторони сприймають медіацію і наскільки відчувають зміни, які відбулися завдяки перемовинам. Цілі посередництва або бажані зміни стосуються будь-якого процесу взаємодії або його результату. Медіація вважається успішною якщо: 1) сторони висловлюють задоволення процесом або результатом медіації (вжиті заходи й застосовані засоби сприймаються як справедливі, ефективні); 2) домовленості вважаються справедливими, очікування сторін справджуються або розподіл обмежених ресурсів узгоджується за принципами рівності, справедливості; 3) міжнародне посередництво є своєчасним, мінімізує витрати і дає результати, які максимізують переваги, отримані кожною стороною; 4) домовленість є ефективною, стабільною, реалістичною і дає змогу уникнути подібної незгоди в майбутньому.

Об'єктивні критерії оцінки медіації використовуються після припинення медіації та визначають ступінь змін, які відбулася. Якщо сторони продовжують взаємодіяти так само дисфункціонально, то медіацію можна оцінити як невдалу. З об'єктивної точки зору, медіація вважається успішною, якщо: 1) медіаційні зусилля сприяють припиненню насильства, між сторонами починається діалог; 2) сторони приймають результат, який врегулює багато суперечливих питань і створює нову та більш продуктивну атмосферу взаємодії.

Л. Саскінд і Е. Беббіт пропонують п'ять критеріїв успішного посередництва: 1) сторони конфлікту, повинні усвідомлювати, що вони навряд чи отримають бажане шляхом односторонніх дій; 2) альтернативні варіанти вирішення конфлікту спричинять неприйнятні економічні чи політичні витрати; 3) представники сторін конфлікту повинні мати достатні повноваження, щоб говорити від імені своїх членів і взяти на себе зобов'язання щодо стратегії дій; 4) міжнародні та регіональні спостерігачі, зацікавлені у вирішенні конфлікту, повинні чинити тиск, спонукаючи до його вирішення; 5) посередник має бути прийнятним для всіх сторін²⁶.

²⁵ Bercovitch J., Rubin Z. J. *Mediation in International Relations: Multiple Approaches to Conflict Management*. Great Britain: Macmillan Press Ltd., 1992. 302 p.

²⁶ Susskind L., Babbitt. E. *Overcoming the Obstacles to Effective Mediation of International Disputes*. *Mediation in International Relations*. 1992. P. 30-51.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Міжнародна медіація має свої особливості та відмінності від решти видів посередництва. При цьому медіатори є не просто пасивними спостерігачами процесу, а радше активною третьою стороною, яка неминуче відіграє роль (навіть мінімальну) у формуванні остаточного вирішення конфлікту. Особливої ваги набувають характеристики медіаторів, їхній імідж, порядність та попередній досвід ефективного й успішного врегулювання конфліктних ситуацій. При міжнародному посередництві варто враховувати доцільність використання механізмів врегулювання спірних питань. До прикладу, якщо одна зі сторін конфлікту є агресивною, диктаторською, у попередніх конфліктних ситуаціях демонструвала «грубу силу», обман, аморальність, то, відповідно, дії перемовника й медіатора мають бути дзеркальними. Вибір тактики і стратегії ведення перемовин потенційно визначає успішність та ефективність медіації.

Список використаних джерел

- Bercovitch J. Mediation in the most resistant cases. *Grasping the Nettle: Analyzing Cases of Intractable Conflict*. USA: United State Institute for Peace Press, 2005. P. 99-121.
- Bercovitch J., Anagnoson T.J., Wille D.L. Some conceptual issues and empirical trends in the study of successful mediation in international relations. *Journal of Peace Research*. 1991. Vol. 28. No. 1. P. 7-17.
- Bercovitch J., Gartner S.S. *International Conflict Management: New Approaches and Findings*. London: Routledge, 2009. 332 p.
- Bercovitch J., Rubin Z. J. *Mediation in International Relations: Multiple Approaches to Conflict Management*. Great Britain: Macmillan Press Ltd., 1992. 302 p.
- Carnevale P.J. Mediating from strength. *Studies in International Mediation*. London, 2002. P. 25-40.
- Crocker C.A., Hampson F.O., Aall P. *Herding Cats: Multiparty Mediation in a Complex World*. USA: United States Institute for Peace Press, 1999. 735 p.
- Crocker C.A., Hampson F.O., Aall P.R. Crowded stage: liabilities and benefits of multiparty mediation. *International Studies Perspectives*. 2001. Vol. 2. No. 1. P. 51-67.
- Dixon W. Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict. *American Political Science Review*. 1994. Vol. 88. No. 1. P. 14-32.
- Fortna V.P. Scraps of paper? Agreements and the durability of peace. *International Organization*. 2003. Vol. 57. No. 2. P. 337-372.
- Fretter J. International organizations and conflict management: the United Nations and the mediation of international conflicts. *Studies in International Mediation*. London, 2002. P. 98-126.
- Greig M. Stepping into the Fray: When Do Mediators Mediate? *American Journal of Political Science*. 2005. Vol. 49. No. 2. P. 249-266.

- Hampson F.O., Zartman I.W. *The Global Power of Talk: Negotiating America's Interests*. New York: Paradigm, 2012. 230 p.
- Ki-Moon B. Report of the Secretary General on Enhancing Mediation and its Support Activities. New York, 2009. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/278/78/PDF/N0927878.pdf?>
- Kleiboer M. Understanding success and failure of international mediation. *The Journal of Conflict Resolution*. 1996 Vol. 40. No. 2. P. 360-389.
- Kressel K. *Labor Mediation: An Exploratory Survey*. New York: Association of Labor Mediation Agencies, 1972. 36 p.
- Kydd A. Which side are you on? Bias, credibility and mediation. *American Journal of Political Science*. 2003. Vol. 47. No. 4. P. 579-611.
- Maoz Z., Terris L.G. Credibility and strategy in international mediation. *International Interactions*. 2006. Vol. 32. No. 4. P. 409-440.
- Sisk T. *International Mediation in Civil Wars: Bargaining with Bullets*. London, 2009. 266 p.
- Susskind L., Babbitt, E. Overcoming the Obstacles to Effective Mediation of International Disputes. *Mediation in International Relations*. 1992. P. 30-51.
- Terris L., Maoz Z. Rational Mediation: A Theory and a Test. *Journal of Peace Research*. 2005. Vol. 42. No. 5. P. 563-583.
- Touval S., Zartman I.W. International mediation: conflict resolution and power politics. *Journal of Social Issues*. 1985. Vol. 41. No. 2. P. 27-45.
- Vuković S. Strategies and bias in international mediation. *Cooperation and Conflict*. 2011. Vol. 46. No. 1. P. 113-119.
- Walter B.F. The critical barrier to Civil War settlement. *International Organization*. 1997. Vol. 51. No. 3. P. 335-364.
- Zartman I.W. Introduction: bias, prenegotiation and leverage in mediation. *International Negotiation*. 2008. Vol. 13. No. 3. P. 305-310.
- Zartman I. W. *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques*. United States Institute of Peace, 2007. 505 p.
- Zartman I. W., Touval S. International mediation: Conflict resolution and power politics. *Journal of Social Issues* 1985. Vol. 41(2), P. 27-45.
- Walter B.F. Does conflict beget conflict? Explaining recurring Civil War. *Journal of Peace Research*. 2004. Vol. 41. No. 3. P. 371-388.
- Werner S., Yuen, A. Making and keeping peace. *International Organization*. 2005. Vol. 59. No. 2. P. 261-292.

Анотація

У сучасному глобалізованому світі актуальною є проблема міжкультурної та міжетнічної взаємодії. Події останніх років доводять, що традиційні стратегії і тактики вирішення міждержавних конфліктів є неефективними. Більше того, на тлі нинішньої війни остаточно підтвердилася недієздатність і неефективність таких організацій, як ООН, Червоний Хрест тощо. Особливої актуальності набуває міжнародна медіація як добровільна, непримусова форма вирішення конфліктів. Така посередницька діяльність спрямована на досягнення компромісного врегулювання конфліктів між сторонами-опонентами або, принаймні, на припинення деструктив-

ної конфліктної поведінки. Метою статті є аналіз особливостей міжнародної медіації у вирішенні конфліктів різного масштабу та характеру.

Першочерговою умовою успішної медіації є неупередженість сторін. Однак дослідники вважають це беззаперечним і зосереджують свої дослідження на характеристиках заангажованого медіатора. Втім, упереджені медіатори в інтересах слабших сторін можуть надати їм можливість досягти справедливого врегулювання, щоб покласти край людським стражданям.

Упереджений посередник може бути прийнятним для несприятливої сторони, оскільки ця конкретна третя сторона може бути єдиною, що здатна зібрати необхідні ресурси для створення стимулів, які можуть зробити процес медіації можливим.

Незважаючи на ряд недоліків, наразі не існує іншого варіанту вирішення конфліктів, крім медіації.

Ключові слова: міжнародна медіація, фактори успішної медіації, неупередженість, неупереджений медіатор, вирішення конфлікту, сторони конфлікту.

Abstract

In today's globalized world, the problem of intercultural and interethnic interaction is actual. Recent events prove that traditional strategies and tactics for resolving interstate conflicts are ineffective. Moreover, against the backdrop of the current war, the incapacity and ineffectiveness of organizations such as the UN, the Red Cross, etc., have been finally confirmed. International mediation as a voluntary, non-coercive form of conflict resolution is gaining particular relevance. Such mediation activities work towards reaching a compromise settlement of disputes between the conflicting parties or, at least, to stop destructive conflict behavior. The article aims to analyze the peculiarities of international mediation in solving conflicts of various scales and natures.

The primary condition for successful mediation is the impartiality of the parties. However, researchers consider this conclusive and focus their research on the characteristics of a biased mediator. However, biased mediators may empower weaker parties in their interests to make a just settlement to end human suffering.

A biased mediator may be acceptable to the opposing party, as this third party may be the only one able to gather the necessary resources to create the incentives and make the mediation process possible.

Despite several disadvantages, there is currently no other option for conflict resolution than mediation.

Key words: international mediation, factors for successful mediation, impartiality, impartial mediator, conflict resolution, conflicting parties.

Author

Марія Бригадир – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи, директор Школи професійного розвитку «АКМЕ» Навчально-наукового інституту комунікацій, психолог, консультант, тренер. Автор понад 135 публікацій у фахових та професійних виданнях України, Польщі, Словаччини.

Брала участь у більш ніж 50 міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях, семінарах із психології та соціальної роботи. Співкоординатор і тренер проєктів: «Перезавантаження» – тренінгу-інтенсиву розвитку soft- та hard-skills; тренінгу-інтенсиву з підвищення кваліфікації працівників структурних підрозділів медичних установ, які відповідають за надання медичних послуг. Співавтор та ведуча тренінгових занять у Школі професійного розвитку «Акме» для студентів спеціальностей «Психологія» та «Соціальна робота» ЗУНУ. Ведуча тренінгових занять із соціально-психологічної реабілітації та адаптації воїнів АТО та їх сімей. Член Всесвітньої організації Позитивної і транскультурної психотерапії; Громадської спілки «Національна психологічна асоціація»; Громадської організації «Асоціація психологів України «Разом заради майбутнього»; Соціологічної Асоціації України; редакційної колегії наукового часопису «Вітакультурний млин». Заступник редактора науково-практичного альманаху «Акме». Нагороджена відзнакою Національної Академії прокуратури України – 2018 р. Сертифікований консультант у напрямі «Позитивна психотерапія», сертифікований арт-терапевт.

Вероніка Деркач

*магістр права, аспірантка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму
ORCID ID: 0000-0002-8312-9250*

Конституційні принципи медіації в законодавстві України

Постановка проблеми. Основою становлення медіації та удосконалення її складних процесів у різних галузях права є виокремлення та дотримання конституційних принципів згаданого явища.

Актуальність теми полягає в тому, що все частіше у нашій державі для вирішення конфліктів, які виникають у кримінальному, цивільному чи адміністративному провадженні застосовується процес примирення – медіації. В основі проведення такої процедури є система принципів, найважливішими серед яких виступають конституційні засади та норми Закону України «Про медіацію».

Для визначення основних конституційних засад та принципів медіації необхідно розглянути сутність Конституції України, адже Конституція (лат. *Constitutio* – установлення, устрій, порядок) – основний державний документ (закон), який визначає державний устрій, порядок і принципи функціонування представницьких, виконавчих та судових органів влади, виборчу систему, права й обов'язки держави, суспільства та громадян¹.

Конституція є основним законом України, який визначає засади та принципи регулювання суспільних відносин, суб'єктами яких виступають держава в особі її органів, суспільство і людина. Норми Конституції України мають найвищу юридичну силу та пряму дію, виступають орієнтиром і стандартом правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності. Важливість дотримання норм та принципів Основного Закону породжує стабільність усієї правової системи. Сутність конституційних засад та принципів відображається в Законі України «Про медіацію».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти засад та принципів Конституції і конституційного права досліджували, зокрема, А. П. Заєць, І. П. Ільїнський, А. І. Лепешкін, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков,

¹ Конституція. / *Словник української мови : в 11 тт.* Київ : Наукова думка, 1970-1980.

Л. Т. Кривенко, С. Л. Лисенков, В. Т. Маляренко, Н.М. Онищенко, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, Ю. М. Тодика, В. М. Шаповал, Б. В. Щетинін.

В останні роки було проведено ряд комплексних досліджень медіації у правовій сфері. Зокрема, у своїх працях медіацію розглядали такі вчені, як О. В. Адамантис (проаналізувала переваги та недоліки медіації)²; Г. Єрмоєнко (комплексно розглянув перспективи розвитку медіації в Україні³; А. Коренюк (дослідила особливості застосування медіації в системі ювенальної юстиції)⁴; Т. Подковенко (вивчала медіацію як явище, яке має вплив на правову культуру суспільства)⁵. Окремі проблеми медіації у своїх працях порушували Ю. В. Баулін, В. С. Гопанчук, І. А. Войтюк, В. Т. Маляренко, Н. В. Нестор, М. І. Хавронюк, Д. П. Яніцька, однак, комплексних досліджень конституційних засад та принципів медіації в законодавстві України не проводилося.

Метою дослідження є аналіз конституційних принципів медіації в законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. У теорії конституційного права точаться тривалі дискусії щодо визначення конституційних принципів, і до сьогодні немає єдиного підходу до їх розуміння. У правових теоретичних дослідженнях часто ототожнюють принципи та засади юридичних норм, адже принцип – це завжди вихідна точка, завжди ідея, а крім неї, є і норми, і соціальні відносини, оскільки вони набувають нормативного і правозастосовного змісту. Принципи поширюються на багато сфер життєдіяльності людини. Вони реально перетворюються у дійсність, мають певне ідеологічне і виховне значення⁶.

А. Колодій стверджує, що будь-які принципи, у тому числі й принципи права – це продукт людської діяльності, результатом якої вони є й інтереси якої вони задовольняють. Принципи є соціальними явищами, як за джерелом виникнення, так і за змістом: їх виникнення зумовлюється потребами суспільного розвитку і в них відображаються закономірності суспільного життя⁷.

² Адамантис Є. Медіація в Україні: «за» та «проти». *Юрист & Закон*. 2011. № 42. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/EA002546.html

³ Єрмоєнко Г. Перспективи розвитку медіації в Україні. *Інформаційний ресурс «Українського центру медіації»*. URL: <http://ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectuyy.pdf>

⁴ Коренюк А. Роль медіації в системі ювенальної юстиції. *Публічне право*. 2019. № 4(36). С. 119-124. DOI : <http://doi.org/10.37374/2019-36-13>

⁵ Подковенко Т. Медіація як один з альтернативних способів вирішення спорів та її вплив на правову культуру суспільства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1(17). С. 11-16. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/34130/1/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>

⁶ Онищенко Н. М. Проблеми поняття, сутності та природи права. *Юрист України - Lawyer of Ukraine*. 2011. № 2. С. 5-10. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ц_2011_2\(15\)_1](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ц_2011_2(15)_1)

⁷ Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63807/08-Kolodiy.pdf?sequence=1>.

Основоположним у побудові будь-якого правового механізму розв'язання правових конфліктів, чи державного (у формі здійснення правосуддя), чи альтернативних способів, до якого, зокрема, належить і медіація, є система принципів⁸.

Конституційні принципи є першоосною, що застосовується у різних сферах регулювання суспільних відносин. Принципи можна розглянути як узагальнену основу, яка здатна поширитися на нескінченну кількість застосувань.

До основних принципів Конституції України О. Г. Кушніренко і Ю. М. Тодика відносять: народовладдя; державний суверенітет; пріоритет прав і свобод людини і громадянина; унітаризм; поділ влади; соціальну, демократичну, правову державу; верховенство права; політичний і економічний плюралізм; законність; свободу особи та її розвиток; рівноправність усіх громадян, незалежно від національності та інші чинники; оптимальне поєднання форм прямої та представницької демократії. На їхню думку, принципи Конституції України є визначальними засадами, головними ідеями, що закріплюють закономірності розвитку економічної, політичної та соціальної систем суспільства, правовий статус людини і громадянина, які повинні братися до уваги при створенні поточного галузевого законодавства. Конституційні принципи визначають сутність Конституції, її зміст, а також основи всіх галузей національного права. Принципи мають нормативний характер, вони є обов'язковими для дотримання⁹.

У науковій літературі поряд із терміном «принципи конституції» вживається словосполучення «конституційні принципи». Під конституційними принципами розуміють закріплені в конституції основні засади, вихідні ідеї права, що визначають його сутність і основний зміст¹⁰. А під конституційними принципами, на наш погляд, потрібно розуміти основні засади кожного окремого нормативно-правового акта, які не суперечать Конституційним принципам, однак мають специфічні риси, є більш вузьким поняттям.

Принципи Конституції можна поділити на загальнолюдські, загальні, основні, фундаментальні, спеціальні. У загальних принципах втілюються основні, визначальні ідеї, засади, її призначення і соціальна роль. Це принципи народного та державного суверенітету, здійснення державної влади, невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини і громадянина

⁸ Притика Ю. Д. Зміст та класифікація принципів медіації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 10. С. 86-92.

⁹ Конституційне право України / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2002. С. 62.

¹⁰ Лисенков С. Л., Коваль О. А. Принципи права та їх відображення в Конституції України. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ*. 1998. № 2. С. 20.

тощо. Спеціальні принципи мають обмежену сферу дії, поширюючись на конкретні конституційно-правові відносини. Вони мають чітко окреслену юридичну природу і знаходять конкретне застосування в безпосередній діяльності держави та її органів.

Принципи медіації реалізуються взаємопов'язано, а їх дотримання уможливує досягнення кінцевої мети медіації – справедливого вирішення спору мирним шляхом та формування передумов для подальших взаємовідносин сторін.

Щоб з'ясувати суть та значення засад медіації, співвідношення її принципів, слід розглянути їх класифікацію за різними ознаками.

Класифікація принципів медіації Ю. Притики заснована на розумінні медіації як правового механізму, тому за основу взято загальноновизнану класифікацію принципів права з урахуванням особливостей медіації, що дало можливість виділити:

- а) загально-правові принципи медіації (демократизм, гуманізм, соціальна справедливість, законність, взаємокореспондентність прав та обов'язків, поєднання примусу та переконання, невід'ємність природних прав людини, вища цінність людського життя, пріоритетність норм міжнародного права, вища сила Конституції, верховенство права тощо);
- б) міжгалузеві принципи медіації (диспозитивність, процесуальна рівність перед законом, безпосередність дослідження доказів, поєднання гласності й конфіденційності, принцип об'єктивної істини, охорони честі й гідності особистості, недоторканності особистості, презумпції невинуватості, незалежності суддів (у випадку судової медіації), допустимості й належності доказів, всебічності повноти й об'єктивності дослідження всіх матеріалів, дотримання вимог мовного режиму провадження, оцінки доказів за внутрішнім переконанням, дотримання процесуальної форми);
- в) конкретно-правові принципи медіації (добровільність, рівність сторін, нейтральність медіатора, конфіденційність)

Традиційно принципи права поділяють на загальноправові, міжгалузеві та галузеві. Ю. Притика припускає, що така класифікаційна закономірність притаманна і для медіації, і пропонує умовно виділити: а) загальноправові принципи медіації; б) міжгалузеві принципи медіації; в) конкретноправові принципи медіації¹¹.

¹¹ Притика Ю. Зміст та класифікація принципів медіації. [Електронний ресурс] URL : file:///C:/Users/VELES%20TRAVEL/ Downloads/bmju_2010_10_13.pdf

У статті 4 Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року конкретно визначено принципи медіації, зокрема вказано, що медіація проводиться за взаємною згодою сторін із урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації. Також зазначено, що принципи медіації поширюються і на стадію підготовки до її проведення¹².

Окрім того, у статті 5 Закону закріплено зміст принципу добровільності. Зокрема те, що участь у медіації є добровільним волевиявленням учасників медіації. Ніхто не може бути примушений до врегулювання конфлікту (спору) шляхом проведення медіації. Сторони медіації та медіатор можуть у будь-який момент відмовитися від участі в медіації. Участь сторони в медіації не може вважатися визнанням такою стороною вини, позовних вимог або відмовою від позовних вимог¹³.

У статті 6 розкрито зміст принципу конфіденційності. Так, зазначено, що медіатор та інші учасники медіації, а також суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, не мають права розголошувати конфіденційну інформацію, якщо інше не встановлено законом або якщо всі сторони медіації не домовилися в письмовій формі про інше. Конфіденційною і вважається вся інформація, яка стала відома під час підготовки до медіації та проведення медіації, зокрема про пропозицію та готовність сторін конфлікту (спору) до участі в медіації, факти та обставини, висловлені судження та пропозиції сторін медіації щодо врегулювання конфлікту (спору), зміст угоди за результатами медіації. За розголошення конфіденційної інформації, без дозволу суб'єкта медіації, яка стала відомою медіатору, законом передбачено юридичну відповідальність¹⁴.

У випадках пред'явлення стороною медіації вимог до медіатора щодо невиконання чи неналежного виконання ним умов договору про проведення медіації медіатор звільняється від обов'язку збереження конфіденційної інформації в межах, необхідних для захисту його прав та інтересів.

У такому разі суд, інші органи чи посадові особи, які розглядають вимоги сторони медіації до медіатора, або яким стало відомо про пред'явлення таких вимог, зобов'язані вжити заходів для унеможливлення доступу сторонніх осіб до конфіденційної інформації та її розголошення.

Закон гарантує медіатору захист від допиту як свідка у справі (проводженні) щодо інформації, яка стала йому відома під час підготовки до медіації або її проведення.

¹² Про медіацію: Закон України № 1875-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

Також у статті 7 визначено принцип нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, суть якого полягає в тому, що під час проведення медіації, медіатор повинен бути нейтральним у ставленні до сторін та незалежним від сторін медіації, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, інших фізичних і юридичних осіб.

З метою гарантування вищезокресленого принципу, наголошено, що медіатор не може:

- 1) суміщати функцію медіатора з функцією іншого учасника медіації в одному конфлікті (спорі);
- 2) надавати сторонам медіації консультації та рекомендації щодо прийняття рішення по суті конфлікту (спору);
- 3) приймати рішення по суті конфлікту (спору) між сторонами медіації;
- 4) бути представником або захисником будь-якої зі сторін у досудовому розслідуванні, судовому, третейському чи арбітражному провадженні в конфлікті (спорі), у якому він є чи був медіатором.

Будь-яке втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та підпорядкування, громадських об'єднань, посадових та службових осіб, фізичних осіб під час підготовки та проведення медіації забороняється. Медіатор має бути неупередженою особою, яка допомагає сторонам конфлікту (спору) здійснювати комунікацію, досягати порозуміння та проводити переговори.

Медіатор має право лише надавати сторонам медіації консультації та рекомендації щодо порядку проведення медіації та фіксування її результатів¹⁵.

У статті 8 Закону передбачено принципи самовизначення та рівність прав сторін медіації. Цим принципом визначено можливість сторін медіації самостійно обирати медіатора (медіаторів) та/або суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, а також можливість сторін медіації самостійно визначати перелік питань для обговорення, варіанти врегулювання конфлікту (спору), зміст угоди за результатами медіації, строки та способи її виконання, інші питання щодо конфлікту (спору) та проведення медіації. Інші учасники медіації можуть надавати консультації та рекомендації сторонам медіації, але рішення приймається виключно сторонами медіації.

Якщо стороною медіації є неповнолітня особа, вона приймає рішення з дотриманням вимог законодавства з урахуванням обсягу її дієздатності.

Якщо стороною медіації є особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вона приймає рішення з дотриманням вимог законодавства з урахуванням обсягу її дієздатності.

¹⁵Про медіацію: Закон України № 1875-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

Медіація проводиться на засадах рівності сторін. Сторонам медіації має бути надано рівні можливості під час проведення медіації. Зобов'язання медіатора повинні бути однаковими стосовно всіх сторін медіації¹⁶.

Висновки. Резюмуючи проведене дослідження, варто зазначити, що принципи Конституції України є головними засадами, початковими ідеями, а також основними нормами, які мають найвищу юридичну силу. Конституційним принципам надається пріоритет у застосуванні. Вони є основою для формування норм у різних сферах суспільних відносин і виступають джерелом становлення принципів медіації. У попередніх дослідженнях нами було проведено аналіз норм кримінального, цивільного, сімейного й адміністративного законодавства України і виокремлено принципи проведення медіації в кожній галузі з урахуванням конституційних засад та принципів медіації¹⁷. Науковці розглядають низку класифікацій та визначень конституційних принципів та по-різному тлумачать принципи медіації.

Як свідчить практика, усе частіше відбувається застосування процедури примирення в конфліктних ситуаціях, що виникають у різних сферах суспільних відносин, що і є розумінням того, що медіація набуває популярності в сучасному суспільстві, а її процедура потребує постійного дослідження та удосконалення.

Процес удосконалення медіації не можливий без чіткого розуміння її змісту та визначення основних засад. Конституційні засади стали основою формування принципів медіації, а принципи Конституції України визначили рамки її удосконалення. Опрацьовані доктринальні джерела свідчать про те, що існує ряд не закріплених законодавчо принципів, які лежать в основі медіації, наприклад: транспарентність, відповідальність сторін медіації, гнучкість, неформальний характер процедури примирення, змагальність.

Отже, на наш погляд, варто зазначити, що результат процедури медіації більшою мірою залежить від особистісних і професійних якостей особи медіатора, від рівня готовності учасників медіації до її проведення та від ступеня конфліктної ситуації, яку потрібно розв'язати.

На основі вищеокреслених робимо висновок про доцільність власного визначення конституційних принципів медіації, які варто розглядати як систему ідей, норм та основних засад, що визначені в Конституції України й поглиблено висвітлені в Законі України «Про медіацію» та в інших галузевих нормативних актах. Конституційні принципи медіації, на наш погляд, відображають основні засади Конституції України.

¹⁶ Про медіацію: Закон України № 1875-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

¹⁷ Деркач В. В. Конституційно-правове забезпечення розвитку медіації в Україні. DOI: <http://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2023.11>

Дослідження конституційних принципів медіації потребує постійного переосмислення та нових підходів до оцінки.

Використані джерела

- Адамантіс Є. Медіація в Україні: «за» та «проти». *Юрист & Закон*. 2011. № 42. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/EA002546.html.
- Деркач В. В. Конституційно-правове забезпечення розвитку медіації в Україні. DOI: <http://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2023.11>.
- Єрємченко Г. Перспективи розвитку медіації в Україні. *Інформаційний ресурс «Українського центру медіації»*. URL: <http://ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectuyv.pdf>.
- Закон України «Про медіацію» [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
- Конституційне право України / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2002. С. 62.
- Конституція. / *Словник української мови : в 11 тт. Київ* : Наукова думка, 1970-1980.
- Коренюк А. Роль медіації в системі ювенальної юстиції. *Публічне право*. 2019. № 4(36). С. 119-124. DOI : <http://doi.org/10.37374/2019-36-13>.
- Лисенков С. Л., Коваль О. А. Принципи права та їх відображення в Конституції України. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ*. 1998. № 2. С. 20.
- Онисьченко Н. М. Проблеми поняття, сутності та природи права. *Юрист України - Lawyer of Ukraine*. 2011. № 2. С. 5-10. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2011_2\(15\)_1](http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2011_2(15)_1).
- Подковенко Т. Медіація як один з альтернативних способів вирішення спорів та її вплив на правову культуру суспільства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1(17). С. 11-16. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/34130/1/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>.
- Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63807/08-Kolodiy.pdf?sequence=1>.
- Притика Ю. Д. Зміст та класифікація принципів медіації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 10. С. 86-92.
- Притика Ю. Зміст та класифікація принципів медіації. [Електронний ресурс] URL : file:///C:/Users/VELES%20TRAVEL/Downloads/bmju_2010_10_13.pdf.

Анотація

У статті досліджено поняття принципів Конституції України та конституційні принципи, зроблено власні узагальнення та авторську інтерпретацію розуміння згаданих явищ крізь призму медіації. Запропоновано авторське розуміння понять «конституційні принципи» та «принципи Конституції України». Зосереджено увагу на аналізі конституційних принципів медіації. Розкрито їх зміст і суть з урахуванням значення й змісту конституційних принципів і принципів Конституції України.

Автор пропонує класифікацію принципів Конституції, виділяючи загальнолюдські, загальні, основні, фундаментальні, спеціальні. Визначено юридичну природу і практичне застосування цих принципів у конкретній діяльності держави та її органів.

Проаналізовано наукові здобутки правників у сфері медіації, зокрема, щодо інтерпретації конституційних принципів медіації в Законі України «Про медіацію». Здійснено власний аналіз конституційних норм, які є основою проведення медіації в різних галузях права. Доведено, що принципи Конституції України є головними засадами, початковими ідеями, а також основними нормами, які мають найвищу юридичну силу. Конституційним принципам надається пріоритет у застосуванні. Вони є основою для формування норм у різних сферах суспільних відносин і виступають джерелом становлення принципів медіації.

Опрацьовані теоретичні та правові джерела дали можливість сформулювати власне визначення конституційних принципів медіації, як системи ідей, норм та основних засад, що визначені в Конституції України й поглиблено відображені у Законі України «Про медіацію» та в інших галузевих нормативних актах. Конституційні принципи медіації, на думку автора, відображають основні засади Конституції України.

Доведено, що зміст явища медіації є не новим для українського суспільства, адже з найдавніших часів авторитетні члени людської спільноти здійснювали примирення в спорах, що виникали. З аналізу сучасного законодавства України та практики його застосування зроблено висновок, що медіація має ряд важливих переваг над судовими процесами. Усе частіше учасники конфліктних ситуацій обирають медіацію в трудових, цивільних, сімейних та інших спорах. Укладені угоди про примирення у встановленому законом порядку дають право кожному учаснику спору отримати бажане й справедливо завершити конфлікт. Медіація є вдалим надбанням суспільства та має низку переваг над вирішенням конфліктних ситуацій у судовому порядку, особливо в сучасних умовах воєнного стану, проблем кадрового забезпечення та завантаженості судів.

Резюмуючи проведену роботу, автор зазначає, що результат процедури медіації в більшості випадків залежить від особистісних і професійних якостей особи медіатора, від рівня готовності до її проведення учасників медіації та від ступеня конфліктної ситуації, яку потрібно розв'язати.

Ключові слова: принципи, засади, медіація, конституційні принципи, принципи Конституції, законодавство, Конституція України, медіатор.

Abstract

The article highlights the concepts of principles of the Constitution and constitutional principles. The interpretation of these concepts through the prism of mediation is offered. Based on an understanding of the content of the principles of the Constitution and constitutional principles, the author focused on the constitutional principles of mediation. Their content and meaning are explained.

The author proposes a classification of the principles of the Constitution, distinguishing between universal, general, basic, fundamental, and special principles. The author defines the legal nature and practical application of these principles in the specific activities of the state and its bodies.

The scientific achievements of legal scholars in mediation, especially the interpretation of the constitutional principles of mediation in the Law of Ukraine “On Mediation” are reviewed.

The author analyses the constitutional provisions which form the basis for mediation in various branches of law. She proves that the principles of the Constitution of Ukraine are initial ideas, and basic norms of the highest legal force. Constitutional principles are given priority in application. They are the basis for the norm formation in various spheres of social relations and serve as a source of mediation principles.

The analyzed theoretical and legal sources made it possible to define the constitutional principles of mediation as a system of ideas, norms, and basic principles stated in the Constitution of Ukraine and reflected in depth in the Law of Ukraine “On Mediation” and other branch-specific regulations. The author believes that the constitutional principles of mediation reflect the basic principles of the Constitution of Ukraine.

The content of the phenomenon of mediation is not new for Ukrainian society because, since ancient times, authoritative members of the human community have carried out reconciliation in emerging disputes. Based on the analysis of current Ukrainian legislation and its application, the author concludes that mediation has a number of advantages over litigation.

Increasingly, participants in conflict situations choose mediation in labor, civil, family, and other disputes. Concluded agreements on reconciliation in the manner prescribed by law give each participant in the dispute the right to get what they want and to end the conflict fairly. Mediation is a valuable asset for society and has several advantages in resolving conflict situations in court. In conditions of martial law, problems of staffing of courts, and workload of courts.

Summarizing, the author points out that the result of the mediation procedure largely depends on the personal and professional qualities of the mediator, the level of readiness of the mediation participants to carry it out, and the degree of the conflict situation that needs to be solved.

Keywords: principles, fundamentals, mediation, constitutional principles, principles of the Constitution, legislation, Constitution of Ukraine, mediator.

Віктор Савченко

*кандидат юридичних наук, доцент,
науковий співробітник Оксфордського університету,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна
ORCID: 0000-0001-7104-3559*

Юрисдикційна форма захисту цивільних прав як різновид комунікації

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Комунікація як спосіб поширення інформації завжди має перед собою певну мету. Для правових конфліктів комунікація є основним способом захисту цивільних прав та інтересів і визнається формалізованим процесом, який регламентується правовими нормами. Найбільший прояв цього відбувається у юрисдикційній формі захисту прав та інтересів, який передбачає звернення сторони конфлікту до уповноважених державою органів, в порядку визначеному процесуальним та спеціальним законодавством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, де розглядаються різні аспекти проблеми, і на які спирається автор. Проблематика форм захисту цивільних прав та інтересів детально висвітлена у правовій доктрині, але недостатньо розглядалась у контексті її визначення як різновиду комунікації. Окремим питанням цієї тематики приділяли увагу І. Ромащенко, О. О. Кот, О. Сокурєнко, В. Марченко, Т. Кійко, Н. В. Жмур, В. В. Тодчук, Н. В. Ільків, М. С. Долинська та інші.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Визначити юрисдикційну форму захисту цивільних прав як різновид комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Конфлікт – це завжди протистояння різних поглядів, але не будь-який конфлікт є правовим. Наприклад, коли дружина хоче піти в кіно, а чоловік хоче піти у ресторан, цей побутовий конфлікт, непов'язаний із порушенням правових норм, а тому методи його вирішення матимуть інший характер. У той же час, вирішення будь-якого конфлікту ґрунтується на комунікації між сторонами. Для вирішення правових конфліктів застосовуються юрисдикційні та неюрисдикційні форми захисту цивільних прав. Проте деякі способи вирішення конфліктів однаково акту-

альні для правової і побутової сфери відносин. Прикладом цього можуть бути перемовини та медіація. Але навіть такий юрисдикційний спосіб, як звернення до суду, може застосовуватись для побутових конфліктів. Зокрема, Конституцією України гарантується право на судовий захист¹, а значить навіть у конфлікті між чоловіком і дружиною, який був наведений вище, вони можуть звернутися до суду. Інше питання, чи прийме суд таку заяву і чи відкріє відповідне провадження.

У першу чергу слід зазначити, що вирішення правових конфліктів також є способом комунікації. У широкому розумінні, комунікація – це передача вербальних і невербальних повідомлень², обмін інформацією та вираження почуттів, що може призвести до порозуміння³. Специфіка комунікації для вирішення правових конфліктів полягає конкретній меті, захисті цивільних прав та інтересів, а її процес формалізується процесуальними нормами. У праві такий вид комунікації має форму захисту цивільних прав та інтересів.

Кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання, а також на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства⁴. Для форми захисту цивільних прав характерна цілісність правового захисту, що передбачає системне поєднання усіх необхідних для захисту прав певним суб'єктом елементів механізму правового регулювання, в певному порядку, з певними матеріально-правовими та процесуально-правовими особливостями.⁵ Отже, вирішення правових конфліктів передбачає певну формалізацію процесу комунікації, суворість правил якої залежить від обраного способу, юрисдикційного, або неюрисдикційного.

Юрисдикційними формами захисту прав та інтересів, виходячи із сучасного розуміння юрисдикції, можна розглядати як судову, так і альтернативну (адміністративну та нотаріальну) форми⁶. Юрисдикційна форма – це особливий вид комунікації, який передбачає звернення сторони конфлік-

¹ Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 08.06.2023).

² Munodawafa D. Communication: concepts, practice and challenges. *Health education research*. 2008. Vol. 23, no. 3. P. 369–370. URL: <https://doi.org/10.1093/her/cyn024> (date of access: 08.06.2023).

³ Communication. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/communication> (date of access: 08.06.2023).

⁴ ст.15 Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 28 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.06.2023).

⁵ с.110 Ромащенко І. Порядок та форми захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів шляхом зміни та припинення правовідношення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Т. 1, № 3. С. 110–115.

⁶ с.314 Кот О. О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 550 с.

ту до уповноважених державою органів. За власною волею сторона самостійно обирає різновид юрисдикційної форми, до якої відносять наступні: 1) захист цивільних прав та інтересів судом⁷; 2) захист цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування⁸; 3) захист цивільних прав нотаріусом⁹. Всі ці форми захисту є формалізованою процедурою комунікації, яка регулюється спеціальними нормами.

Судовий захист цивільних прав та інтересів це найбільш регламентований спосіб комунікації, який регулюється процесуальним законодавством. Порушення процесуальних норм є підставою для перегляду судової справи наступними інстанціями. Фактично, процесуальний кодекс є посібником, який формалізує весь процес вирішення конфлікту в суді, виключаючи самодіяльність сторін. Найбільшою перевагою такого способу вирішення конфлікту є обов'язковість виконання судового рішення. Проте, його примусовий характер призводить до ситуації win-lose, коли сторона, яка «програла» залишається незадоволеною результатом. Виключення становить лише укладання мирової угоди з метою врегулювання спору на підставі взаємних поступок. Вона має стосуватися лише прав та обов'язків сторін, але вони можуть вийти за межі предмета спору за умови, що мирова угода не порушує прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб¹⁰. Проте за своїм характером, мирова угода більше схожа на перемовини, а не на судовий спосіб вирішення конфлікту. Процес укладання такої угоди менш формалізований, що залишає для сторін широкі комунікаційні можливості. Головним недоліком судового захисту цивільних прав є заформалізованість комунікації, тривалість процесу та висока вартість (в окремих випадках). В умовах високого рівня правового нігілізму та поширених випадків корупції, таку форму вирішення конфліктів важко назвати найбільш доцільною. Також така комунікація передбачає залучення широкого кола учасників процесу: сторони (заявник і боржник у наказному провадженні), суддя та його помічник, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідки, експерти, спеціалісти, перекладач та інші заінтересовані особи. У разі залучення адвоката, сторони фактично делегують комунікативні функції своєму представнику.

⁷ ст. 16 Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 28 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.06.2023).

⁸ ст.17 Там же

⁹ ст.18 Там же

¹⁰ ч.1 ст.207 Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV : станом на 15 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 08.06.2023).

Іншим різновидом юрисдикційної форми захисту прав є адміністративно-правові способи, які слід розуміти як врегульовану адміністративно-правовими нормами діяльність уповноважених органів (посадових осіб) у сфері державного управління, спрямовану на адекватне, правильне розуміння та застосування чинного законодавства, що визначає права та свободи громадян¹¹. Сторони конфлікту можуть звернутися до Президента України, органів державної влади, місцевого самоврядування тощо з метою вирішення конфлікту. Зазвичай таке звернення має форму листа і приводить до делегування вирішення спору відповідному органу. Здебільшого, такий вид комунікації має обмежений характер і складається зі звернення особи та відповіді на нього. У такому випадку реально відсутній елемент змагальності сторін та дискусії, а конфлікт вирішується шляхом проведення перевірки проблемного питання за фактом звернення. Такий спосіб комунікації дуже простий за своєю формою, адже звернення можна подати в електронній формі на відповідному сайті або надіслати поштою. У певних випадках особа може особисто прийти на прийом до відповідного органу та висловити зміст претензії. Такий спосіб вирішення конфлікту не обмежує право на подання позову до суду і стосується оскарження дій, актів та рішень державних органів у вищу інстанцію виконавчої влади, або для захисту приватних інтересів. Існує широке коло суб'єктів такої комунікації, звернення до яких має бути релевантним до конкретного випадку. Прикладом може бути випадок, коли пацієнт не зміг вирішити конфлікт із медичним закладом та звертається до органу управління охорони здоров'я або ліцензійно-акредитаційної комісії.

Останнім способом юрисдикційного захисту цивільних прав є звернення до нотаріуса. Нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом¹². На рівні правопорядку можна говорити, що загалом діяльність нотаріусів спрямована на захист суб'єктивних прав учасників цивільних правовідносин, однак на рівні вчинення кожної окремої нотаріальної дії нотаріус здійснює діяльність, спрямовану безпосередньо на здійснення, охорону чи захист прав суб'єктів відповідних правовідносин¹³.

¹¹ с.85 Сокурєнко О. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина як основна функція правової держави. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. № 1. С. 82–87.

¹² ст.18 Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 28 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.06.2023).

¹³ с.34 Марченко В. Щодо питання здійснення нотаріусом захисту суб'єктивних цивільних прав. *Entrepreneurship, economy and law*. 2020. № 3. С. 31–35. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.06> (дата звернення: 08.06.2023).

Основними засобами захисту прав та інтересів нотаріусом є посвідчення правочинів, підтвердження прав, вчинення виконавчого напису, посвідчення згоди одного з батьків на вивезення іншим дитини за межі держави тощо¹⁴. Проте слід погодитись, що в усіх цих випадках нотаріус не здійснює захисту суб'єктивного права в його традиційному розумінні як застосування певного примусового заходу, спрямованого на відновлення порушеного права чи майнової сфери потерпілого та, можливо, існують підстави вести мову про превентивний (попереджувальний) характер нотаріальної діяльності і, відповідно, віднесення її до складу заходів з охорони права, але не захисту¹⁵. Зазвичай такий спосіб комунікації має на меті не допустити виникнення конфлікту, адже сторони звертаються для фіксації їх волі, яка вже попередньо узгоджена між ними. Проте комунікація з нотаріусом може бути і способом вирішення конфлікту, коли сторони мають різне уявлення про ситуацію, а нотаріус надає правову консультацію, чим вирішує спір. Комунікація із нотаріусом є найбільш варіативним, гнучким видом спілкування, у порівнянні з іншими юрисдикційними формами. І хоча діяльність нотаріуса детально врегульована ЗУ «Про нотаріат» та Наказом міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 22.02.2012 №296/5, сам процес комунікації може не бути формалізованим. Це наближує такий спосіб комунікації до неюрисдикційних форм захисту прав та інтересів, до яких відносять самозахист, медіацію, переговори, врегулювання спорів за участю судді, звернення до третейських судів, Міжнародного комерційного арбітражного суду і Морської арбітражної комісії із вирішення господарських спорів¹⁶.

У цілому слід зазначити, що неюрисдикційні форми захисту цивільних прав є більш диспозитивним способом комунікації з меншою кількістю суворих правил і дозволяє сторонам швидко та якісно вирішити конфлікт. Ця тема потребує окремого детального дослідження.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що вирішення правових конфліктів також є способом комунікації, специфіка якої полягає в конкретній меті, захисті цивільних прав, а її процес формалізується процесуальними нормами. Вирішення правових конфліктів передбачає певну формалізацію процесу комунікації, суворість правил якої залежить від обраного способу, юрисдикційного та неюрисдикційного. Юрисдикцій-

¹⁴ с.192 Кійко (Ковальчук) Т. *Форми захисту особистих немайнових прав батьків. Право і Безпека.* 2013. № 1. С. 190–194.

¹⁵ с.124 Жмур Н. В., Тодчук В. В. *Особливості захисту цивільних прав та інтересів нотаріусом. Юридичний вісник.* 2019. Т. 50, № 1. С. 122–127.

¹⁶ Ільків Н. В., Долинська М. С., та ін.; за заг. ред. М. С. Долинської. Львів : ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2020. 174 с.

на форма захисту – це особливий вид комунікації, що передбачає звернення сторони конфлікту до уповноважених державою органів. За власною волею сторона самостійно обирає різновид юрисдикційної форми, до якої відносять наступні: 1) захист цивільних прав та інтересів судом; 2) захист цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування; 3) захист цивільних прав нотаріусом. Усі ці форми захисту є формалізованою процедурою комунікації, яка регулюється спеціальними нормами. Судовий захист цивільних прав – це найбільш регламентований спосіб комунікації, який регулюється процесуальним законодавством. Порушення процесуальних норм є підставою для перегляду судової справи наступними інстанціями.

Адміністративний спосіб здебільшого, носить обмежений комунікаційний характер, адже складається зі звернення особи та відповіді на неї. Нотаріальний захист є найбільш варіативним, гнучким видом комунікації, у порівнянні з іншими юрисдикційними формами.

Література

- Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 08.06.2023).
- Munodawafa D. Communication: concepts, practice and challenges. *Health education research*. 2008. Vol. 23, no. 3. P. 369–370. URL: <https://doi.org/10.1093/her/cyn024> (date of access: 08.06.2023).
- Communication. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/communication> (date of access: 08.06.2023).
- Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 28 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.06.2023).
- Ромашенко І. Порядок та форми захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів шляхом зміни та припинення правовідношення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Т. 1, № 3. С. 110–115.
- Кот О. О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 550 с.
- Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV : станом на 15 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 08.06.2023).
- Сокурченко О. Адміністративно-правові способи захисту правта свобод людини і громадянина як основна функція правової держави. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. № 1. С. 82–87.
- Марченко В. Щодо питання здійснення нотаріусом захисту суб'єктивних цивільних прав. *Entrepreneurship, economy and law*. 2020. № 3. С. 31–35. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.06> (дата звернення: 08.06.2023).

- Кійко (Ковальчук) Т. Форми захисту особистих немайнових прав батьків. *Право і Безпека*. 2013. № 1. С. 190–194.
- Жмур Н. В., Тодчук В. В. Особливості захисту цивільних прав та інтересів нотаріусом. *Юридичний вісник*. 2019. Т. 50, № 1. С. 122–127.
- Неюрисдикційні форми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання: монографія / Ільків Н. В., Долинська М. С., та ін.; за заг. ред. М. С. Долинської. Львів : ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2020. 174 с.

Анотація

У статті досліджується юрисдикційна форма захисту цивільних прав як різновид комунікації. Наголошується, що вирішення правових конфліктів також є способом комунікації, специфіка якої полягає в конкретній меті, захисті цивільних прав, а її процес формалізується процесуальними нормами. Доводиться, що вирішення правових конфліктів передбачає певну формалізацію процесу комунікації, суворість правил якої залежить від обраного способу, юрисдикційного чи неюрисдикційного. Юрисдикційна форма захисту – це особливий вид комунікації, який передбачає звернення сторони конфлікту до уповноважених державою органів. Судовий захист цивільних прав – це найбільш регламентований спосіб комунікації, який регулюється процесуальним законодавством. Порушення процесуальних норм є підставою для перегляду судової справи наступними інстанціями. Адміністративний спосіб здебільшого має обмежений комунікаційний характер, адже складається зі звернення особи та відповіді на звернення. Нотаріальний захист є найбільш варіативним, гнучким видом комунікації, у порівнянні з іншими юрисдикційними формами.

Ключові слова: захист цивільних прав, комунікації, судовий захист, адміністративний захист, нотаріальний захист, цивільні права та інтереси, види комунікації.

Abstract

The aim. The paper studies the jurisdictional form of protection of civil rights as a type of communication. Results. Academic emphasises that resolving legal conflicts is also a way of communication, the specificity of which is a specific goal, the protection of civil rights and interests, and procedural norms formalise its process. The study proves that the resolution of legal conflicts involves a particular formalisation of the communication process, the strictness of the rules of which depends on the chosen method, jurisdictional or non-jurisdictional. A jurisdictional form of protection is a particular type of communication that involves addressing the parties of the conflict to state-authorized bodies. Judicial protection of civil rights is the most regulated communication method, controlled by procedural legislation. Violation of procedural norms is grounds for review of the court case by subsequent instances. For the most part, the administrative method has a limited communicative nature because it consists of an appeal by a person and a response to a request. Notarial protection is the most variable, flexible communication type compared to other jurisdiction methods.

Keywords: protection of civil rights, communications, judicial protection, administrative protection, notarial protection, civil rights and interests, types of communication.

Author

Савченко Віктор Олександрович – Кандидат юридичних наук, доцент, сертифікований міжнародний медіатор. Має вищу юридичну (диплом магістра та бакалавра з відзнакою) та соціологічну освіту. Науковий співробітник Науково-дослідного центру практичної етики Уехіро, Оксфордський університет, м. Оксфорд, Велика Британія. Доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна. Автор понад 90 наукових публікацій, включаючи підручники, навчальні посібники, монографії та статті у журналах, що індексуються у наукометричних базах даних Scopus та Web of Science. Проходив навчання та практику у бізнес-школах Німеччини, Нідерландів, Іспанії та Латвії. Брав участь у понад десяти міжнародних грантових програмах. Запрошений лектор в університетах Литви та Німеччини. Має більше 50 виступів на міжнародних науко-практичних конференціях та круглих столах. Наукові інтереси: цивільне право, філософія права, медіація та вирішення конфліктів, права людини, договірне право, медичне право, комерційне право, міжнародне приватне право, порівняльне приватне право.

Катерина Карашук

медіатор, адвокат, приватний виконавець виконавчого округу м. Києва
ORCID: 0009-0008-6445-5836

Медіація у виконавчому провадженні в Україні: проблеми та перспективи

В останні десятиріччя у світі набула широкого поширення медіація як заснований на гарвардській концепції ведення переговорів альтернативний спосіб вирішення спорів, що полягає у досягненні сторонами конфлікту згоди за допомогою незаінтересованого нейтрального посередника (медіатора). Широке застосування медіації у різних країнах пов'язане значною мірою із перевагами, які має медіація, порівняно із судовим розглядом, а саме: можливість обрати медіатора, якому обидві сторони довіряють; скорочення термінів розгляду спору; здешевлення процесу; можливість гнучкого підходу до узгодження інтересів сторін конфлікту з метою досягнення компромісу і визначення порядку виконання рішення.

У вітчизняній науковій літературі тема медіації є досить розробленою, зокрема, цим питанням присвячені роботи таких вчених, як О. Б. Верба, У. Б. Воробель, А. В. Гайченко, Г. В. Єрмоєнко, О. О. Кармаза, Р. В. Карпенко, Н. А. Мазаракі та ін. Проте застосуванню процедури медіації у виконавчому провадженні в Україні вітчизняними дослідниками приділено недостатньо уваги. Зокрема, зарубіжному досвіду медіації у виконавчому провадженні присвячена стаття Ю. Д. Притики¹.

Разом із тим, медіація на завершальній стадії є складною процедурою, вимагає спеціальних знань та підготовки не тільки у сфері медіації, але й, що важливо, у сфері виконавчого провадження. Відповідальність місії медіатора на стадії виконавчого провадження пов'язана з тим, що виконавець, навіть приватний, виконуючи рішення суду реалізує функцію держави. Окрім того, актуальність медіації у виконавчому провадженні пов'язана з тим, що на цьому етапі вже існує рішення суду, але часто залишається конфлікт між сторонами і рішення не виконується. Так, за даними Асоціації приватних виконавців України виконано у 2020 р. – 29,8% рішень; у 2021 р. – 32,5%;

¹ Притика Ю.Д. Медіація у виконавчому провадженні з огляду на зарубіжний досвід// Актуальні питання у сучасній науці, 2023, № 8 (14), с. 607-617.

у 2022 р. – 21,6%². Отже, закономірним є те, що більшість справ проти нашої країни у Європейському суді з прав людини стосується саме невиконання або тривалого виконання рішень національних судів. Наведені факти говорять про те, що питання застосування медіації у виконавчому провадженні є надзвичайно важливим.

Правові підстави процедури медіації в Україні закладені у Законі від 16.11.2021 р. «Про медіацію», який визначає відповідне поняття як «позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів»³. Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України «Про медіацію» медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу. Відповідні норми містяться і в інших нормативно-правових актах, зокрема, Цивільному процесуальному кодексі України, Господарському процесуальному кодексі України, Кодексі законів про працю України, Земельному кодексі України. Так, ч. 7 ст. 49 ЦПК⁴ і ч. 7 ст. 46 ГПК⁵ передбачають, що сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу. Результат домовленості сторін може бути оформлений мировою угодою. Слід звернути увагу на те, що попри встановлення загальної можливості медіації на стадії виконавчого провадження відсутня її деталізація, зокрема, щодо порядку її застосування, вимог до медіатора та ін. Тому застосування процедури медіації у виконавчому провадженні має низку перешкод.

Інформативною перешкодою застосування медіації у виконавчому провадженні є необізнаність сторін про можливість застосування цієї процедури при виконанні рішення. Це пов'язане, з однієї сторони, з відсутністю відповідних знань у виконавця та неврегульованістю у законодавстві обов'язку виконавця при відкритті виконавчого провадження проінформувати сторони про можливість врегулювання конфлікту за допомогою медіатора. Тому доцільно було б передбачити у законодавстві обов'язок виконавця роз'ясни-

² Показники ефективності системи примусового виконання судових рішень у 2022 році// Вісник Асоціації приватних виконавців України. 2023. № 1. С. 16.

³ Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX// Відомості Верховної Ради України. 2022. № 7. Ст.51.

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

⁵ Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

ти у постанові про відкриття виконавчого провадження, а також особисто сторонам при виклику їх до виконавця переваги медіації та правові наслідки її застосування у виконавчому провадженні. Відповідні процедури наразі існують і добре зарекомендували себе у зарубіжних країнах. З іншої сторони, виконавець може бути незаінтересований у запрошенні посередника, оскільки виконавче провадження потребує спеціальних знань, які можуть бути відсутні у медіатора, що не є виконавцем. Наразі чинне законодавство не прямо не передбачає можливості виконавця виступати медіатором.

Слід зауважити, що існує позитивний зарубіжний досвід щодо проведення медіації виконавцями на завершальній стадії судочинства. Зокрема, «у Франції, Нідерландах, Бельгії, Португалії виконавці можуть виконувати функцію медіатора у виконавчих провадженнях, які ведуть їхні колеги», а в Албанії, Північній Македонії та Болгарії приватний виконавець навіть може виступати медіатором у виконавчому провадженні, яке сам веде»⁶. Видеться доцільним застосовувати в Україні саме другий варіант регулювання, оскільки це сприяло б не тільки більш активному застосуванню медіації у виконавчому провадженні, але й підвищенню інтересу виконавців до навчання й опанування навичок медіатора.

Наразі відсутність спеціальної підготовки медіаторів для виконавчого провадження є ще однією перешкодою для розвитку медіації на цій стадії судочинства. Слід визнати, що останнім часом відбулася певна інституалізація медіації у виконавчому провадженні. Так, рішенням Ради Приватних виконавців України (далі – РПВУ) від 06.11.2023 затверджено Положення про Комітет з медіації та інших видів альтернативного врегулювання спорів при РПВУ (далі – Комітет). Комітет утворено як дорадчий орган РПВУ. Він діє з метою поширення інформації серед приватних виконавців про альтернативні види врегулювання конфліктів (спорів), а саме медіацію. Завданням Комітету є: поєднання медіації та діяльності приватних виконавців для гарантованого вирішення питань. Завдяки діяльності Комітету, застосування медіації при розгляді скарг на дії приватних виконавців має позитивну динаміку. Так, починаючи з 26.12.2023 по 01.02.2024 Голова Ради приватних виконавців України, відповідно до п. 2.2 Положення про Комітет з медіації та інших видів альтернативного врегулювання спорів РПВУ скерувала до Голови Комітету з медіації РПВУ 31 скаргу від сторін виконавчого провадження щодо порушення приватними виконавцями Кодексу професійної етики.

⁶ Медіація у виконавчому провадженні: міжнародний досвід та перспективи для України - Проект ЄС «Право-Justice» провів Стратегічну сесію для АПВУ. URL: <https://www.pravojustice.eu/ua/post/mediaciya-u-vikonavchomu-provazhenni-mizhnarodnij-dosvid-ta-perspektivi-dlya-ukrayini>.

З 31 скарги 11 відкликані заявниками завдяки проведеній медіації. Отже, розгляд скарг на приватних виконавців із залученням виконавців-медіаторів показав свою ефективність. Тому рішенням від 02.02.2024 РПВУ затвердила зміни до Положення про Комітет з медіації в частині уточнення завдань Комітету щодо сприяння врегулюванню конфліктів, що виникають між приватними виконавцями та учасниками виконавчого провадження.

Комітетом розробляються заходи з підвищення ефективності медіації у виконавчому провадженні. Видається, що першочерговими проблемами, які потребують вирішення, є встановлення вимог та обмежень для медіатора у виконавчому провадженні; участь в організації навчання медіаторів у сфері виконавчого провадження та вироблення пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства з метою вдосконалення правового регулювання медіації у виконавчому провадженні. Наразі в Законі «Про медіацію» передбачені загальні вимоги до медіаторів. Проте доцільно було б прямо передбачити надання виконавцеві дозволу виконувати функції медіатора у виконавчому провадженні, яке він веде. Подібна норма передбачена ч. 4 ст. 3 Закону України «Про нотаріат»⁷. Слід також регламентувати повноваження виконавця як медіатора та передбачити обмеження. Наприклад, у Франції офіцер юстиції (виконавець) не може бути медіатором, якщо він раніше був залучений до врегулювання цього спору (доставляв повістку, видавав процесурні акти, тощо). Після проведення медіації виконавець також не може брати участі у справі, в якій він уже фігурував як медіатор⁸.

На нашу думку, РВПУ має активізувати участь у спеціалізованій підготовці медіаторів для виконавчого провадження. Для цього слід було б у взаємодії із суб'єктами освітньої діяльності, які, відповідно до ст. 10 Закону «Про медіацію», мають право здійснювати підготовку медіаторів, розробити навчальні програми та забезпечити безоплатне навчання виконавців, які бажають набути навичок медіаторів. Також РПВУ має створити власний реєстр приватних виконавців-медіаторів, які пройшли спеціалізовану підготовку й одержали сертифікат. У цьому випадку слід використати аналогію зі ст. 16¹ Закону України «Про нотаріат», яка передбачає, що Нотаріальна палата України здійснює підготовку нотаріусів у сфері медіації, веде та оприлюднює реєстри нотаріусів, які пройшли підготовку у сфері медіації⁹.

⁷ Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

⁸ Décret № 2011-1173 du 23 septembre 2011 portant diverses dispositions relatives à certaines professions judiciaires et juridiques réglementées // Legifrance.gouv.fr. URL: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000024584361&dateTexte=&categorieLien=id>

⁹ Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

Важливою передумовою конкурентоздатності медіації, порівняно із судовим розглядом, є надання угоді за результатами медіації статусу виконавчого документа. Відсутність такого статусу у відповідній угоді, за українським законодавством, є істотною перешкодою на шляху розвитку медіації в нашій країні. Втім, у більшості країн світу угода за результатами медіації підлягає обов'язковому виконанню. Основою розвитку законодавства про медіацію держав-членів Європейського Союзу є Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року «Про певні аспекти медіації в цивільних та господарських правовідносинах». Директива передбачає запровадження процедур медіації для сприяння досягненню справедливості у спорах міжнародного характеру. Проте Директива заохочує створення законодавства про медіацію в кожній країні Європейського Союзу. Зокрема, Директива передбачає: «Медіація не повинна розглядатися як слабша альтернатива судовому розгляду у тому сенсі, що виконання домовленостей, досягнутих в результаті медіації, залежить від доброї волі самих сторін. Відтак держави-члени мають подбати про те, щоб сторони письмової домовленості, досягнутої в результаті медіації, мали змогу отримати забезпечення виконання суті їх домовленості. Держава-член може відмовити у забезпеченні виконання такої домовленості лише у тому разі, якщо її зміст суперечить законодавству, включаючи міжнародне приватне право або якщо законодавство держави-члена не передбачає забезпечення виконання змісту конкретної угоди»¹⁰. Базуючись на цій нормі, законодавство країн ЄС у більшості випадків передбачає обов'язкове виконання угоди за результатами медіації, або відносячи її до виконавчих документів, або вважаючи її угодою, укладеною в суді (у випадку судової медіації), що також означає можливість примусового виконання.

Так, у **Франції для вирішення комерційних спорів застосовуються два основних види медіації: медіація за рішенням суду, медіація на основі договору**¹¹. У Франції медіація може бути застосована до будь-якого комерційного спору за згоди обох сторін. У випадку медіації за рішенням суду суд може рекомендувати або зобов'язати сторони конфлікту взяти участь у медіації перед тим, як розглядати справу по суті. У випадку медіації на основі договору сторони конфлікту можуть добровільно погодитися на провадження медіації, уклавши відповідний договір. У разі успішного завершен-

¹⁰ Про певні аспекти медіації в цивільних та господарських правовідносинах: Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21.05.2008 р. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>

¹¹ Карашук К. Л. Інститут медіації та його дієвість: аналіз французького законодавства// Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»: журнал. 2024. № 2 (30). С. 641–650. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/9035/9082>.

ня медіації сторони укладають угоду, яка може бути виконана як договір або через процедуру визнання її судом. Відповідна угода може бути виконана в примусовому порядку (виконавчого провадження) так само, як і судові рішення, що надає їй «*force exécutoire*» (виконавчу силу)¹². При цьому угода, укладена за результатами проведення медіації, визнається обов'язковою до виконання у всіх країнах ЄС.

Слід також відзначити позитивний досвід у Франції у сфері вирішення спорів шляхом медіації, в тому числі й на стадії виконавчого провадження, через створену у 2015 році онлайн-платформу Médicys (<http://www.medicys.fr>). Запровадження подібної платформи було б надзвичайно актуальним для України, особливо під час війни, коли сторони виконавчого провадження знаходяться в різних частинах України або світу. У сфері виконання рішень судів або інших виконавчих документів відповідну платформу можна було б створити під егідою РПВУ.

Аналізуючи досвід медіації у сфері виконавчого провадження у Польщі, О. Б. Верба, зазначає, що законодавець Республіки Польща (надалі – РП) визначив правову природу угоди за результатами медіації як виконавчого документа, внівши зміни до ЦПК РП у 2011 р. До 2012 р. угода за результатами медіації була одним із виконавчих документів у переліку, який міститься у ст. 777 ЦПК РП. Законом від 16.09.2011 р. «Про внесення змін до Закону – Цивільного процесуального кодексу та деяких інших законів» (Dz.U. 2011, nr 233, roz. 1381), угоду за результатами медіації, було вилучено з переліку підстав виконання і виконавчих документів (*wykreślona z katalogu tytułów egzekucyjnych*). Такі зміни до угоди за результатами медіації обґрунтовувалися тим, що це приватний документ, тому він не може бути у закритому переліку підстав виконання і виконавчих документів (ст. 777 ЦПК РП). Зараз чинна норма ст. 183-15 ЦПК РП передбачає, що «угода за результатами медіації після її затвердження судом має юридичну силу угоди, укладеної в суді. Угода за результатами медіації, яку затверджено шляхом проставлення на ній дозволу на застосування державного примусу (*klauzuli wykonalności*), є виконавчим документом. Відповідно до положень ст. 183-14 ЦПК РП, «§ 1. Якщо укладено угоду за результатами медіації, суд за ст. 183-13 за клопотанням сторони негайно проводить провадження щодо затвердження угоди за результатами медіації. § 2. Якщо угода за результатами медіації підлягає виконанню у порядку виконавчого провадження, суд затверджує її шляхом надання (проставлення на ній) дозволу на застосування державного приму-

¹² Карашук К. Л. Особливості механізму виконання угод, укладених за результатами медіації, відповідно до законодавства Франції. The III International Scientific and Practical Conference «Intellectual education of students and schoolchildren of the new generation», January 22–24, 2024. Paris, France. P. 106–107.

су (klauzuli wykonalności); в іншому випадку угода за результатами медіації затверджується ухвалою. § 3. Суд відмовляє у наданні (проставленні на ній) дозволу на застосування державного примусу (klauzuli wykonalności) або затвердженні угоди за результатами медіації, повністю або в частині, якщо угода суперечить закону або принципам соціального співжиття або має на меті обійти закон, а також коли її положення незрозумілі або суперечливі»¹³.

Обов'язковість виконання угоди за результатами медіації передбачена і таким актом міжнародного права, як Сінгапурська конвенція про медіацію, яка прийнята 20.12.2018 р. та набрала чинності 12.09.2020 р.¹⁴ (підписана Україною 07.08.2019 р.). Конвенція стосується тільки сфери врегулювання комерційних спорів і не належить до угод, укладених в особистих, сімейних, домашніх цілях, а також мирових угод у сімейних, спадкових та трудових правовідносинах. Що стосується мирових угод, досягнутих у результаті медіації, які підпадають під дію Конвенції, вони, відповідно до п.1 ст. 3, є обов'язковими та підлягають виконанню. При цьому процедура виконання угод, які досягнуті у межах посередництва, встановлюється кожною державою-учасницею самостійно (ст. 2 Конвенції). Ст. 5 Конвенції передбачає підстави відмови у наданні допомоги у виконанні угоди за результатами медіації за підкріпленої доказами заявою сторони, проти якої запитується допомога. Зокрема, такими підставами є: неідеатність або відсутність відповідних повноважень у сторони; нікчемність самої угоди, втрата сили, неможливість виконання та ін.; серйозне порушення стандартів та етичних норм медіатором, а також невідповідність угоди публічному порядку та неможливість предмета спору бути об'єктом врегулювання шляхом медіації.

Отже, акти міжнародного права та позитивний досвід зарубіжних країн дають підстави для надання угоді за результатами медіації в Україні статусу документа, який підлягає обов'язковому виконанню. Запровадження на законодавчому рівні такої норми підвищить конкурентоздатність медіації, порівняно з судовим розглядом, та сприятиме ширшому застосуванню цього альтернативного способу вирішення спорів.

- Таким чином, можна зробити висновки, що для підвищення ефективності застосування медіації у виконавчому провадженні в Україні доцільно було б вжити таких заходів:

¹³ Верба О. Б. Медіація і виконавче провадження за законодавством Республіки Польща: запитання позитивного досвіду // Стратегічна сесія «Медіація у виконавчому провадженні: міжнародний досвід та перспективи для України». URL: <https://www.facebook.com/olya.verba/posts/pfbid026Uk21bycUVYXg4kK5qKEHLz7BdeLpP4zJj22vNxbcGkZT3b716qjQKqG QD6eXHX6l>.

¹⁴ United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation. United Nations: United Nations Commission on International Trade Law, March 2019. URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/singapore_convention_eng.pdf

- забезпечення інформування виконавцями сторін конфліктів (спорів) про можливість застосування медіації;
- надання приватним виконавцям можливості виконання функції медіатора у виконавчому провадженні та регламентація їх повноважень як медіаторів;
- внесення змін до законодавства щодо віднесення угоди, укладеної за результатами медіації, до виконавчих документів;
- створення он-лайн-платформи під егідою Ради приватних виконавців України для вирішення конфліктів сторін виконавчого провадження шляхом медіації;
- розгляд скарг на приватних виконавців із залученням виконавців-медіаторів;
- надання РПВУ повноважень із підготовки виконавців у сфері медіації, ведення та оприлюднення власного реєстру приватних виконавців-медіаторів за аналогією із ст. 16¹ Закону України «Про нотаріат».

Список використаних джерел

Décret № 2011-1173 du 23 septembre 2011 portant diverses dispositions relatives à certaines professions judiciaires et juridiques réglementées // Legifrance.gouv.fr. URL: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000024584361&dateTexte=&categorieLien=id>.

United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation. United Nations: United Nations Commission on International Trade Law, March 2019. URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/singapore_convention_eng.pdf

Верба О. Б. Медіація і виконавче провадження за законодавством Республіки Польща: запозичення позитивного досвіду // Стратегічна сесія «Медіація у виконавчому провадженні: міжнародний досвід та перспективи для України». URL: <https://www.facebook.com/olya.verba/posts/pfbid026Uk21bycUVYXg4kK5qKEHLz7BdeLpP4zJ22vNxbcGkZT3b716qjQKqG QD6eXHX6l>.

Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

Карашук К. Л. Інститут медіації та його дієвість: аналіз французького законодавства// Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»: журнал. 2024. № 2 (30). 1638 с. URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/9035/9082>.

Карашук К. Л. Особливості механізму виконання угод, укладених за результатами медіації, відповідно до законодавства Франції. The III International Scientific and Practical Conference “Intellectual education of students and schoolchildren of the new generation”, January 22–24, 2024. Paris, France. 279 p.

Медіація у виконавчому провадженні: міжнародний досвід та перспективи для України – Проект ЄС «Право-Justice» провів Стратегічну сесію для АПВУ.

URL: <https://www.pravojustice.eu/ua/post/mediaciya-u-vikonavchomu-provazhenni-mizhnarodnij-dosvid-ta-perspektivi-dlya-ukrayini>

Показники ефективності системи примусового виконання судових рішень у 2022 році. Вісник Асоціації приватних виконавців України. 2023. № 1. С. 12-22.

Притика Ю.Д. Медіація у виконавчому провадженні з огляду на зарубіжний досвід// Актуальні питання у сучасній науці. 2023. № 8 (14). С. 607-617.

Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX// Відомості Верховної Ради України. 2022. № 7. Ст.51.

Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

Abstract

The article analyzes mediation in enforcement proceedings problems perspectives in Ukraine. The use of mediation has increased essentially over the recent decades. The main advantages of mediation in enforcement proceedings are the ability to choose a disinterested third party to resolve the conflict, reduced proceeding time, less expensive proceedings, flexible approach to harmonization of the interests of the parties to the conflict, etc.

The author highlights several problems hindering the development of mediation in enforcement proceedings: lack of information on mediation applicability in enforcement proceedings; the absence of explicit legal permission for private executive officers (PEO); the lack of special training for mediators in enforcement proceedings; mediation settlement now is not the document mandatory for execution.

Based on an analysis of international law, practice, and enforcement experience, the author identified the main ways to improve the effectiveness of mediation in enforcement proceedings: to oblige a PEO to inform parties to proceedings on mediation applicability; to introduce legislative amendments, which could allow PEOs to practice mediation professionally; to provide in legislation the provision that mediation settlement is the document mandatory for execution; to go for the mediation procedure before imposing disciplinary liability on a PEO; to provide the special training for mediators in enforcement proceedings as well as certification and maintenance of the register of mediators in enforcement proceedings by the Council of Private Executors of Ukraine.

Author

Карашук Катерина Леонідівна – Автор понад 15 наукових публікацій у тому числі статей, опублікованих у провідних фахових виданнях України. Успішно закінчила аспірантуру в Одеському державному університеті внутрішніх справ, підготувала дисертацію «Медіація у виконавчому провадженні» на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права. Брала участь у більше, ніж 10 міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях, семінарах, вебінарах. Голова Комітету з медіації та інших видів альтернативного врегулювання спорів при Раді приватних виконавців України. E-mail: pv.karashuk@gmail.com.

Конфлікти у сфері мистецтва і медіація

Вступ. Мистецтво відіграє важливу роль у культурному житті суспільства, відображаючи його цінності, традиції та ідеї. Однак мистецька діяльність часто супроводжується конфліктами, які можуть виникати з різних причин: порушення авторських прав, спори щодо власності на мистецькі об'єкти, недотримання умов контрактів тощо. Ефективне вирішення таких конфліктів необхідне для забезпечення стабільності та розвитку культурної сфери. Важливу роль у цьому процесі може відігравати медіація – альтернативний метод вирішення конфліктів, що передбачає залучення нейтральної сторони (медіатора) для допомоги сторонам у досягненні взаємоприйняттого рішення.

Постановка проблеми. Конфлікти у сфері мистецтва можуть мати серйозні наслідки для всіх учасників процесу – художників, галерей, колекціонерів, продюсерів тощо. З одного боку, судові розгляди можуть бути тривалими та дорогими, що негативно впливає на творчий процес та фінансову стабільність. З іншого – відсутність ефективних механізмів вирішення конфліктів може призвести до ескалації спорів, втрати довіри між учасниками мистецького ринку та зіпсувати репутацію. Тому виникає потреба в дослідженні правового регулювання сфери мистецтва в Україні та можливостей застосування медіації для їх вирішення конфліктів у цій сфері.

Мета статті. Метою статті є аналіз правового регулювання сфери мистецтва в Україні, характеристика конфліктів у цій сфері та ролі медіації у їх вирішенні, відображення специфіки роботи медіатора з конфліктами у мистецькому середовищі, розгляд етичних аспектів медіації у мистецтві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мистецтво є важливою складовою культурного та соціального життя суспільства. Втім, як і будь-яка інша сфера людської діяльності, воно не є сферою, де немає конфліктів. Ці конфлікти можуть виникати через різні причини: авторські права, культурні привласнення, цензуру, комерційні суперечки та багато інших. У цьому контексті медіація як альтернативний спосіб вирішення конфліктів (спорів) діє як механізм, що сприяє досягненню консенсусу між сторонами. У цій статті ми розглянемо юридичні аспекти конфліктів у мистецтві та роль медіації у їх розв'язанні.

Звернемось до визначення деяких понять, щоб було зрозуміло, хто є суб'єктами таких конфліктів, і що є підставою для них. Перш за все, визначимо, що є мистецтвом. Так, «Філософський енциклопедичний слов-

ник» визначає це поняття як галузь людської культури, в якій за допомогою знаків через конкретні образи світу виражаються його узагальнені сенси¹. Відповідно до п. 12 статті 1 **Закону України «Про культуру»** від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI, «мистецтво – творча художня діяльність у сферах: літератури, архітектури, скульптури, живопису, графіки, декоративно-вжиткового мистецтва, музики, танцю, театру, кіно та інші види діяльності людини, що відображають дійсність у художніх образах»². У всіх цих сферах людина займається діяльністю, результат якої залежить від її таланту, ідей, емоцій, які вона відчуває під час цієї діяльності.

Стаття 54 **Конституції України** прямо вказує на те, що *«громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності»*³.

Серед основних міжнародних нормативних актів, які стосуються мистецтва, – Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів⁴, Всесвітня конвенція про авторське право⁵, Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право⁶, Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення⁷, Конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм від 29 жовтня 1971 року⁸, Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми⁹ й Угода

¹ Мистецтво // Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис. 2002. С. 380 -381.

² Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>

³ Конституція України від 28 червня 1996 р. Верховна Рада України, редакція від 03.09.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>;

⁴ Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 24.07.1971 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text;

⁵ Всесвітня конвенція про авторське право 1952 р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_052#Text;

⁶ Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право від 20.12.1996 р. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text;

⁷ Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення від 26.10.1961 р. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_763#Text;

⁸ Конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм від 29 жовтня 1971 року URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_124#Text;

⁹ Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми, прийнятий дипломатичною конференцією 20.12.1996 р. ;URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_769#Text;

про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності¹⁰. Слід відзначити, що свобода творчості захищена міжнародними стандартами захисту прав людини. У цьому аналітичному огляді свободою вираження поглядів у мистецтві й академічному середовищі, або свободою творчості, вважається широкий комплекс прав і свобод людини, які захищені Організацією Об'єднаних Націй із питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО)¹¹.

Відповідно до ст. 7. Закону України «Про культуру», «...*Держава гарантує свободу творчості, вільний вибір діяльності у сфері культури. Право людини провадити творчу діяльність може реалізовуватися і на професійній, і на аматорській основі. Держава сприяє творчій діяльності митців і творчих спілок...*»¹². Наведені вище визначення доводять, що майже всі питання, які стосуються мистецтва, в українському законодавстві та міжнародних правових актах пов'язані з інтелектуальною власністю.

Вперше поняття «інтелектуальна власність» було введено у 1967 році Конвенцією про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ). Відповідно до ст. 2 Конвенції про заснування ВОІВ, інтелектуальна власність включає права, що стосуються: літературних, художніх і наукових творів; виконавчої діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач; винаходів у всіх галузях людської діяльності, наукових відкриттів; промислових зразків, товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань та комерційних позначень; захисту проти недобросовісної конкуренції, а також всі інші права, що належать до інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній та художній галузях¹³.

В Україні термін «право інтелектуальної власності» нормативно закріплено у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України). Стаття 418 **Цивільного кодексу України** містить поняття права інтелектуальної власності і визначає його як «1. *право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом. 2. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних*

¹⁰ Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text;

¹¹ https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/artistic_freedom_pdf_web.pdf;

¹² Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>

¹³ Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), прийнятий дипломатичною конференцією від 20.12.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text;

об'єктів права інтелектуальної власності визначається цим Кодексом та іншим законом...»¹⁴.

Зауважимо, що авторське право є інститутом цивільного права і ключовою галуззю права інтелектуальної власності, призначення якого – захищати зовнішню форму вираження об'єкта (твір, малюнок, збірник, фотографію та інше), тобто їхнє «матеріальне втілення».

Відповідно до ст. 421 ЦК України, «Суб'єктами права інтелектуальної власності є: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до цього Кодексу, іншого закону чи договору...»¹⁵.

Таким чином, конфлікти у сфері мистецтва, перш за все, пов'язані саме з авторами, тобто особами, які створили об'єкти права інтелектуальної власності.

Виходячи із змісту статті 433 ЦК України, «Авторське право – це сукупність юридичних прав, що надаються авторам за створення оригінальних творів, включаючи літературу, музику, образотворче мистецтво та інші форми творчості. Авторські права включають в себе право на відтворення, розповсюдження, публічне виконання та інші форми використання твору»¹⁶.

Щоб визначити, які саме конфлікти виникають в авторів, треба з'ясувати, які права має автор. 1 грудня 2022 р. була прийнята нова редакція Закону України «Про авторське право і суміжні права» № 2811-IX (далі – Закон № 2811-IX). Пунктом 1 статті ст. 5 цього Закону визначено, що авторське право становлять **особисті немайнові права автора і майнові права суб'єкта авторського права**. Закон визначає, що «Первинним суб'єктом авторського права є автор твору. Суб'єктами майнових авторських прав можуть бути також інші фізичні або юридичні особи, до яких перейшли майнові права на твір на підставі правочину або закону» (п. 2 ст. 5 Закону № 2811-IX)¹⁷.

Що стосується прав авторів, до немайнових прав закон відносить право на авторство, право на ім'я, право на недоторканність твору тощо, до майнових – право на використання твору, право на розповсюдження та ін.).

Так, відповідно до ст. 12 Закону № 2811-IX «Суб'єкт авторського права має право використовувати твір будь-яким способом (способами), а також

¹⁴ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. із змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

¹⁵ Там само.

¹⁶ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. із змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

¹⁷ Про авторське право і суміжні права: Закон України № 2811-IX від 01 грудня 2022 № 2811-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

виключне право дозволяти або «забороняти використання твору іншими особами»¹⁸. Законодавець визначив, що **способами використання твору є:**

- 1) відтворення;
- 2) включення до складеного твору;
- 3) включення до іншого твору, крім складеного твору;
- 4) розповсюдження примірників твору;
- 5) імпорт примірників твору;
- 6) здавання в найм або в позичку примірників твору;
- 7) публічне виконання, публічний показ, публічне демонстрування, публічне сповіщення, інтерактивне надання доступу публіці та інші способи доведення до загального відома публіки;
- 8) переклад;
- 9) переробка, адаптація, аранжування та інші подібні зміни твору¹⁹.

Цей перелік не є вичерпним.

Щоб розглянути види конфліктів у сфері мистецтва, звернемось до змісту ст. 6 Закону № 2811-IX, що дає широкий перелік **об'єктів авторського права**, серед яких визначаються: літературні твори різного характеру (книги, брошури, статті тощо) у письмовій, електронній (цифровій) чи іншій формі; різні усні твори; музичні твори з текстом і без тексту; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, музично-світлові шоу, циркові вистави, хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки; театральні постановки, сценічні переробки творів, і обробки нематеріальної культурної спадщини, придатні для сценічного показу; аудіовізуальні твори; тексти перекладів для озвучення (у тому числі дублювання), субтитрування аудіовізуальних творів іншими мовами; твори образотворчого мистецтва; фотографічні твори; твори ужиткового мистецтва, у тому числі твори декоративного ткацтва, кераміки, художня ковка, ювелірні вироби тощо; твори архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтних утворень; твори художнього дизайну; похідні твори; збірки творів, збірки обробок нематеріальної культурної спадщини, енциклопедії та антології, збірки звичайних даних, інші складені твори, за умови що вони є результатом творчої діяльності за доббором або упорядкуванням змісту; ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються географії, геології, топографії, техніки, будівництва та інших сфер діяльності; комп'ютерні програми; бази даних (компіляції даних), якщо вони за

¹⁸ Там само.

¹⁹ Див. Про авторське право і суміжні права: Закон України № 2811-IX від 01 грудня 2022 № 2811-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності та інші твори²⁰.

Важливо звернути увагу і на те, що автори мають **немайнові права**. Закон № 2811-IX визначає перелік таких прав, серед яких:

«1) право вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора в оригіналі і копіях твору і за будь-якого використання твору, якщо це практично можливо;

2) право забороняти під час будь-якого використання твору згадування свого імені, якщо автор твору бажає залишитися анонімом;

3) право обирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора в оригіналі і копіях твору і за будь-якого використання твору;

4) право вимагати збереження цілісності твору, протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, у тому числі супроводження твору ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо без згоди автора;

5) право надати назву твору або залишити його без назви;

6) право присвятити твір особі (особам), події або даті...»²¹.

Особисті немайнові права належать лише автору й не можуть бути передані (відчужені) іншим особам і не переходять у спадщину.

Отже, ми бачимо, що суб'єкти та об'єкти, які є елементами будь-якого конфлікту, у сфері мистецтва мають певну специфіку. Зі змісту ст. 12 Закону № 2811-IX випливає, що порушення прав автора можуть бути підставою для конфліктів та спорів у сфері мистецтва, адже твір у згаданому законі трактується як «...оригінальне інтелектуальне творіння автора (співавторів) у сфері науки, літератури, мистецтва тощо, виражене в об'єктивній формі...» (п. 56 ст. 1 Закону № 2811-IX).

У цілому, основні **причини конфліктів у сфері мистецтва** можна поділити на чотири групи:

1. Авторські права і власність: Суперечки можуть виникати між творцями, учасниками проектів або власниками мистецьких творів через порушення авторських прав або нечіткі угоди щодо власності.
2. Комерційні інтереси: Угоди про продаж або використання мистецтва можуть призвести до конфліктів, якщо між сторонами немає чітких домовленостей щодо умов оплати, роялті та інших комерційних аспектів.

²⁰ Про авторське право і суміжні права: Закон України № 2811-IX від 01 грудня 2022 № 2811-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

²¹ Про авторське право і суміжні права: Закон України № 2811-IX від 01 грудня 2022 № 2811-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

3. Інтелектуальна власність: Спори можуть виникати щодо права на використання творів або ідей, особливо у випадках колаборації між художниками або учасниками творчих проєктів.
4. Моральні питання: Деякі конфлікти можуть мати етичний аспект, пов'язаний з інтерпретацією або використанням мистецтва, яке порушує чутливі моральні норми або цінності.

Важливо підкреслити, що створюючи об'єкт авторського права у мистецтві, автор насамперед дбає про те, щоб на його твір звернули увагу глядачі (слухачі), прагне отримати щирі внутрішню реакцію від прослуховування чи споглядання, що дуже часто стає підставою для конфліктів між митцями й окремими фізичними особами.

Конфліктологи стверджують, що конфлікт є невід'ємною частиною людського спілкування, існує у багатьох сферах життя людини і має не тільки негативний, але й позитивний вплив²².

Цікавим є дослідження **Мітчелла Хаммера** (англ. *Intercultural conflict style model, a model of ICS*)²³. Він зауважив, що сторони конфлікту здійснюють комунікацію один з одним по-різному, демонструючи неоднакове ставлення до серйозних протиріч між ними, відмінності у стилях поведінки й емоційних реакціях один на одного, і виділив дві основні характеристики динаміки конфлікту: суттєві явні розбіжності й емоційна реакція. Результатом подальших досліджень науковця стала культурно-орієнтована модель, що класифікує стратегії поведінки у міжкультурному конфлікті. Вона отримала назву «Контекст стилю міжкультурного конфлікту» (*Intercultural conflict style inventory, ICSI*)²⁴, яка дає змогу медіаторові з'ясувати потреби, мотиви, інтереси опонентів.

Стратегію конфліктної поведінки М. Хаммер визначив як набір дій сторін конфлікту, який забезпечує «інтерпретаційну рамку» для розуміння намірів, мотивів та дій один одного. За аналогією з моделлю подвійної зацікавленості, він виділяє два критерії, що визначають вибір стратегій виходу із конфліктної ситуації: як сторони вирішують розбіжності та які емоції вони переживають. Відмінність цієї моделі від моделі подвійної зацікавленості полягає в тому, що в основу її критеріїв покладено характеристики культури, а не

²² Региер Нейт. Конфликт – это подарок. Как направит энергию разногласий в мирное русло / Нейт Региер; пер. с англ И. Литвиновой. ВК Business book – 2020. – С. 15.

²³ Hammer M.R. Solving Problems and Resolving Conflict Using the Intercultural Conflict Style Model and Inventory // Contemporary Leadership and Intercultural Competence / Ed. by M.A. Moodian. Thousand Oaks: Sage, 2009. P. 220;

²⁴ Hammer M.R. Solving Problems and Resolving Conflict Using the Intercultural Conflict Style Model and Inventory // Contemporary Leadership and Intercultural Competence / Ed. by M.A. Moodian. Thousand Oaks: Sage, 2009. P. 222—232;

особиста мотивація сторін конфлікту. Для кожного критерію М. Хаммер описує діаметрально протилежні способи поведінки сторін у міжкультурному конфлікті: 1) поведінка, що демонструє прямі чи опосередковані підходи до обговорення розбіжностей; 2) поведінка, що ілюструє більш чи менш емоційні способи вираження сторонами конфлікту своїх почуттів²⁵.

Не можна оминати увагою і поширену модель поведінки у конфлікті, яку розробив Томас-Килдман²⁶ у 70-х роках ХХ століття. Він виділив п'ять основних стратегій поведінки у конфлікті: суперництво, співробітництво, компроміс, поступки та уникнення.

Медіатору важливо визначити, яку саме поведінку в конфлікті використовують сторони, щоб дібрати дієві медіативні техніки, зокрема працюючи з питаннями.

Зауважимо, що більшість відносини між учасниками мистецьких проєктів все ж таки регулюються договорами, укладеними відповідно до положень ЦК України. У випадку невиконання умов договору, сторона може звернутися до суду або використовувати альтернативні методи врегулювання спорів. Однак є випадки, коли під час створення об'єкта мистецтва ніякі документи не уклалися. Чинне законодавство України передбачає захист авторських прав у договірних відносинах та інших аспектах, що можуть стати предметом конфліктів у сфері мистецтва, але що робити, якщо конфлікт не перебуває у правовій площині? Це дуже часте явище у сфері мистецтва, бо мистецький твір є результатом праці творчої людини, яка зовсім не замислюється про жодні юридичні норми і захист власних прав, а потім стає дуже прикро, коли хтось ці права порушує. Ст.53 Закону № 2811-IX визначає цілий ряд порушень авторських прав, серед яких плагіат і використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав, якщо такі дії не підпадають під передбачені цим Законом випадки вільного використання об'єктів авторського права або об'єктів суміжних прав, без дозволу суб'єкта таких прав»²⁷. Серед **видів конфліктів у сфері мистецтва** можна виділити наступні:

1. Культурні привласнення та етнічні конфлікти. Культурне привласнення – це використання елементів однієї культури представниками іншої, що може призводити до конфліктів, особливо, коли це відбувається без на-

²⁵ Hammer M.R. The Developmental paradigm for intercultural competence research // International Journal of Intercultural Relations. 2015. Vol. 48. P. 12–13. doi: 10.1016/j.ijintrel.2015.03.004;

²⁶ Thomas K.W., Kilmann R.H. Developing a forced-choice measure of conflict-handling behavior: The “mode” instrument // Educational and Psychological Measurement. 1977. Vol. 37. Iss. 2. P. 309- 325;

²⁷ Про авторське право і суміжні права: Закон України № 2811-IX від 01 грудня 2022 № 2811-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

лежної поваги або розуміння культурного контексту. Приклади конфліктів щодо культурного привласнення можуть включати використання традиційних мотивів або технологій однієї культури у сучасному мистецтві іншої культури без дозволу або визнання. Такі конфлікти можуть призводити до звинувачень у крадіжці культурної спадщини та дискримінації. Медіація у таких конфліктах може включати діалог між представниками зацікавлених культур із метою знаходження шляхів взаємоповаги та співпраці. Це може включати укладення угод про використання культурних елементів, навчальні програми для митців та суспільства, а також інші заходи для підвищення обізнаності про значення культурного привласнення.

2. Цензура та свобода вираження. Цензура у мистецтві може здійснюватися державними органами або іншими організаціями з метою контролю змісту творів мистецтва. Це може включати заборону на публікацію, виставку або розповсюдження певних творів, що вважаються неприйнятними з політичних, релігійних або моральних міркувань. Конфлікти щодо цензури часто виникають між митцями, які прагнуть вільно виражати свої ідеї, та владою або суспільством, що вимагає дотримання певних норм. Наприклад, художник може оскаржувати заборону на виставку своїх робіт, які вважаються провокаційними або образливими. Медіація у конфліктах щодо цензури може включати переговори між митцями та цензорами для знаходження консенсусу, який дозволить зберегти свободу вираження, не порушуючи при цьому суспільних норм. Це може включати обмежене розповсюдження творів, надання попереджень про зміст або інші заходи для зниження конфліктного потенціалу.

3. Комерційні суперечки та арт-ринок. Мистецтво є важливою частиною комерційного ринку, що включає продаж, купівлю, оренду й обмін творами мистецтва. Це створює економічну цінність для митців, галерей, колекціонерів та інших учасників ринку. Комерційні конфлікти у мистецтві можуть виникати через розбіжності щодо цін, умов угод, авторства або прав власності. Наприклад, художник може звинувачувати галерею у несплаті гонорару або порушенні умов контракту. Медіація у комерційних конфліктах може включати переговори між сторонами для вирішення фінансових суперечок, укладення нових угод або зміни умов існуючих контрактів. Це допомагає зберегти професійні стосунки та уникнути тривалих судових процесів.

4. Реституція та повернення культурних цінностей. Реституція – це процес повернення культурних цінностей, які були незаконно вивезені або викрадені, до їхніх законних власників або країн походження. Це є важливою частиною міжнародного права та культурної дипломатії. Конфлікти щодо реституції можуть виникати між країнами, музеями, приватними колекціонерами та іншими учасниками ринку мистецтва. Наприклад, країна може

вимагати повернення артефактів, які були вивезені під час колоніального періоду. Медіація у конфліктах щодо реституції включає міжнародні переговори, юридичні консультації та співпрацю між різними установами для досягнення згоди щодо повернення культурних цінностей. Це може включати угоди про реституцію, обмін експонатами та інші форми співробітництва.

Спори щодо порушень авторських прав розглядаються у судах, але вони мають певну специфіку доказування. Так, відповідно до ч. 3 пункту 12 Постанови ПЛЕНУМУ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ від 04.06.2010 № 5 «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав» «Позивач повинен довести факт наявності в нього авторського права і (або) суміжних прав, факт порушення його прав відповідачем або загрозу такому порушенню, розмір шкоди (за винятком вимоги виплати компенсації), якщо вона завдана, та причинно-наслідковий зв'язок між завданою шкодою і діями відповідача. При цьому, суду слід виходити із наявності матеріально-правової презумпції авторства...»²⁸.

Із прийняттям **16 листопада 2021 року** Закону України «Про медіацію» № 1875-ІХ (далі – **Закон № 1875-ІХ**) законодавець закріпив можливість вирішувати конфлікти і спори альтернативним шляхом відповідно до певної процедури – медіації. Закон № 1875-ІХ визначає основні принципи медіації, порядок її проведення та правовий статус медіаторів. Відповідно до п. 4 ст. 1 **Закону № 1875-ІХ** «медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів»²⁹.

На думку Г. В. Єрмоєнко, медіація – це процес, під час якого зустрічаються разом дві чи більше сторін у присутності третьої – нейтральної – сторони (медіатора), яка сприяє досягненню сторонами взаємної згоди у вирішенні спору. При цьому фокус зосереджено на інтересах сторін, а не на правових позиціях та договірних правах. У разі медіації сторони конфлікту самі знаходять рішення³⁰.

Українське законодавство передбачає **захист** авторських прав, договірних відносин та інших аспектів, що можуть стати причинами конфліктів у сфері мистецтва. Так, у разі порушення авторських прав, автори мають право звертатися до суду або використовувати досудові способи врегулю-

²⁸ Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав: Постанова ПЛЕНУМУ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ від 04.06.2010 № 5, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10#Text>

²⁹ Про медіацію: Закон України № 1875-ІХ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>;

³⁰ Єрмоєнко Г. Перспективи розвитку медіації в Україні. URL: <http://ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectyvy.pdf>

вання спорів, включаючи медіацію. Термін «медіація» у Законі 2811-IX не вживається, але використання медіації як альтернативного способу захисту порушених прав цілком можливе внаслідок прийняття закону України «Про медіацію» та змін у законодавчих актах, які регулюють в Україні судовий процес під час розгляду спорів у суді.

Слід зауважити, що медіація є дещо новим та водночас забутим інструментом розв'язання конфліктів між вітчизняними фізичними та юридичними особами, адже перші медіатори в Україні з'явилися ще на початку 90-х років³¹. На сьогодні українське суспільство у своїй більшості не дуже розуміє різницю між медіацією та медитацією та будь-якими словами, які схожі на термін «медіація». Зауважмо, що термін «медіація» має походження від латинського слова *mediatio* (посередництво). У соціальній психології медіацію розуміють як специфічну форму регулювання спірних питань, конфліктів, узгодження інтересів; технологію вирішення конфлікту за участю нейтральної третьої сторони; певний підхід до розв'язання конфлікту, в якому нейтральна третя сторона забезпечує структурований процес, щоб допомогти сторонам конфлікту прийти до взаємно прийняттого вирішення спірних питань³². Під час медіації медіатор допомагає кожній зі сторін конфлікту усвідомити свої інтереси і зробити так, щоб ці інтереси можна було поєднати. Важливо підкреслити, що медіація є ефективним інструментом вирішення конфліктів загалом, у т. ч. у сфері мистецтва, що дозволяє зберегти відносини між сторонами, швидко та ефективно досягти взаємоприйнятних рішень. Серед основних переваг медіації, яка є доцільною у вирішенні конфліктів і у сфері мистецтва, є те, що вона є менш витратною та швидшою процедурою, порівняно з розглядом спорів у суді. Медіація сприяє збереженню та покращенню відносин між сторонами, налагоджує комунікацію. Великою перевагою цієї процедури конфіденційність, що дозволяє сторонам обговорювати питання без ризику розголошення інформації. Часто це має особливе значення для сторін конфлікту.

Успіх медіації значною мірою залежить від кваліфікації та досвіду медіатора. Важливо, щоб медіатор мав знання та розуміння специфіки мистецької сфери, а також досвід у врегулюванні конфліктів взагалі.

Процедура медіації просто необхідна, коли: потрібно прийти до певного рішення в результаті переговорів і зафіксувати його документально; між

³¹ Медіація у професійній діяльності юриста: підручник / авт. Кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, Ш. Городинський (та ін.); за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса: Екологія, 2019. С. 75-76;

³² Белінська О.В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 1(5). С. 158–172. URL: http://vru.gov.ua/Docs/visnik05_12.pdf

сторонами є домовленості, які вони не можуть або не бажають розкривати третім особам (а тим паче в суді) і хочуть зберегти конфіденційність; роздратування та емоції сторін конфлікту перешкоджають їх ефективному спілкуванню; сторони обмежені в часі й економлять кошти; сторони хочуть зберегти партнерські або дружні відносини³³.

Аналізуючи процедуру медіації, слід звернути увагу на те, що цей процес передбачає використання технік, які допомагають виявити справжні інтереси та потреби сторін конфлікту, якими він спричинений. Конфлікти у сфері мистецтва можуть виникати через різні інтереси та потреби сторін. Серед конфліктів значну частину складають спори, які виникають через незаконне використання та неотримання справедливої винагороди за свою працю. Також спори стосовно питання власності, адже власники мистецьких об'єктів можуть мати різні погляди на їх використання, збереження та передавання. Значну частину конфліктів складають спори, що виникають через різні очікування учасників мистецьких проектів щодо виконання умов договорів та розподілу доходів, особливо, якщо договори не укладаються, як слід. Цікавим видом конфліктів є, ті, що виникають у суб'єктів, – галерей, або продюсерів та інших учасників ринку, які мають на меті отримати максимальний прибуток і зберегти репутацію.

Медіація може мати успіх у сфері мистецтва, якщо медіатор має певні професійні навички і зможе попрацювати з потребами та інтересами сторін конфлікту. Так, як приклад успішної медіації можна навести таку, в результаті якої укладається угода між художником і галереєю, і сторони визначили розмір роялті за продаж картини, гарантуючи вигоду для обох сторін.

Окреме значення мають **етичні аспекти медіації**. Мається на увазі, що творчий процес для автора є чутливим, і збереження конфіденційності є дуже важливим, чого не можна отримати у суді, де засідання є відкритими. У більшості випадків для авторів дуже важлива повага до їх творчості. Медіатор під час медіації має сприяти збереженню та підтримці творчої автентичності й інтелектуальної цінності мистецтва.

Всі ці аспекти медіації саме у сфері мистецтва будуть сприяти збереженню творчих відносин та захисту інтелектуальних прав авторів. Принципи медіації як процедури дозволяють сторонам зосередитися на вирішенні проблеми, замість продовження конфлікту.

Таким чином, використовуючи техніки медіації з урахуванням саме цих інтересів і потреб, медіатор буде вести процес медіації, результат якої – рішення, що задовольнить всі сторони.

Щодо останнього пріоритету – медіація особливо доречна, коли суперечка між сторонами стосується ліцензійного договору, угоди про наукові

³³ Конфліктологія: навч. посіб. / П.С. Прибутко та ін. К: КНТ, 2010. С. 108.

дослідження та розробки об'єктів, що були створені у процесі наукової або творчої співпраці, оскільки медіація, щоб знайти рішення, враховує не тільки права й обов'язки сторін, але й їхні бізнес-інтереси.

Успіх медіації значною мірою залежить від кваліфікації та досвіду медіатора, а також його знання специфіки мистецької сфери. Медіатор у сфері мистецтва не повинен бути мистецтвознавцем, але знання деяких аспектів мистецтва, звісно, не будуть зайвими. Треба пам'ятати, що медіатор повинен залишатись нейтральним посередником, який має створити певні комфортні умови для обох сторін і провести процедуру медіації на високому професійному рівні. Треба пам'ятати, що творчі люди завжди чекають на зворотній зв'язок, пов'язаний зі створеним ним об'єктом мистецтва, і зберігати нейтральність у таких ситуаціях.

Важливими факторами успішної медіації є кваліфікація медіатора, готовність сторін до відкритого діалогу та дотримання основних принципів медіації, визначених законодавством.

Висновки. З огляду на викладене вище, можна сказати, що конфлікти у сфері мистецтва є складним і багатогранним явищем, яке потребує ефективних механізмів вирішення. Правове регулювання конфліктів в Україні передбачає захист авторських прав, договірних відносин та інших аспектів, що можуть стати предметом спорів і бути розглянуті у судовому порядку. Медіація є важливим інструментом вирішення конфліктів, у т. ч. у сфері мистецтва, що дозволяє зберегти відносини між сторонами, швидко й економічно досягти взаємоприйнятних рішень. Тому слід звернути увагу на цей альтернативний спосіб вирішення конфліктів (спорів) і у сфері мистецтва й обов'язково враховувати моделі поведінки сторін у конфлікті, етичні аспекти і загальну специфіку сфери мистецтва.

Список використаної літератури

Нормативно-правові акти

Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 24.07.1971 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text

Всесвітня конвенція про авторське право 1952 р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_052#Text

Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право від 20.12.1996 р. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text

Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми, прийнятий дипломатичною конференцією 20.12.1996 р. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_769#Text

- Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), прийнятий дипломатичною конференцією від 20.12.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text;
- Конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм від 29 жовтня 1971 року URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_124#Text
- Конституція України від 28 червня 1996 р. Верховна Рада України, редакція від 03.09.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>;
- Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення від 26.10.1961 р. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_763#Text
- Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) URL.: https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/artistic_freedom_pdf_web.pdf
- Про авторське право і суміжні права: Закон України № 2811-IX від 01 грудня 2022 № 2811-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
- Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав: Постанова ПЛЕНУМ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ від 04.06.2010 № 5, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10#Text>
- Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>
- Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>
- Про медіацію: Закон України № 1875-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
- Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994 р. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text
- Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

Наукові джерела

- Белінська О. В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 1(5). С. 158–172. URL: http://vru.gov.ua/Docs/visnik05_12.pdf
- Єрмоменко Г. Перспективи розвитку медіації в Україні. URL: <http://ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectyvyy.pdf>
- Конфліктологія: навч. посіб. / П.С. Прибутько та ін. К: КНТ, 2010. С. 108.
- Медіація у професійній діяльності юриста: підручник / авт. Кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, Ш. Городинський (та ін.); за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса: Екологія, 2019. С. 75-76.
- Мистецтво // Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис. 2002. С. 380-381.
- Региер Нейт. Конфликт – это подарок. Как направит энергию разногласий в мирное русло / Нейт Региер; пер. с англ И. Литвиновой. BK Business book. 2020. С. 15.
- Hammer M.R. Solving Problems and Resolving Conflict Using the Intercultural Conflict Style Model and Inventory // Contemporary Leadership and Intercultural Competence / Ed. by M.A. Moodian. Thousand Oaks: Sage, 2009. P. 220-232.

Hammer M.R. The Developmental paradigm for intercultural competence research // International Journal of Intercultural Relations. 2015. Vol. 48. P. 12-13. doi: 10.1016/j.ijintrel.2015.03.004;

Thomas K.W., Kilmann R.H. Developing a forced-choice measure of conflict-handling behavior: The “mode” instrument // Educational and Psychological Measurement. 1977. Vol. 37. Iss. 2. P. 309- 325.

Анотація

У статті подано визначення сфери мистецтва як важливого аспекту культурного життя суспільства. Вивчено причини та види конфліктів у цій сфері, з'ясовано роль медіації у їх вирішенні. Досліджено модель поведінки у конфлікті М. Хаммера, яку важливо брати до уваги при виникненні конфліктних ситуацій саме у мистецькій галузі. Проаналізовано механізм правового регулювання царини мистецтва й авторське право на мистецькі об'єкти у чинному законодавстві України. Здійснено огляд міжнародних нормативних актів із питань інтелектуальної власності. Проаналізовано роботу медіатора й етичні аспекти медіації у сфері мистецтва.

Ключові слова: мистецтво, медіація, авторські права, інтелектуальна власність, мистецька сфера, вирішення конфліктів.

Abstract

The article defines the domain of art as an essential aspect of the cultural life of society. The causes and types of conflicts in this domain are studied, and the role of mediation in their resolution is clarified. The model of behavior in conflict created by M. Hammer, which is crucial to consider when conflicts arise in the artistic sphere, is studied. The author analyzes the mechanism of legal regulation of the art field and the copyright on art objects in the current legislation of Ukraine. The author reviews international regulatory acts on intellectual property. The work of a mediator and the ethical aspects of mediation in art are analyzed.

Keywords: art, mediation, copyright, intellectual property, art domain, conflict resolution.

Олена Макарова

*кандидат психол. наук., доцент,
старший викладач
кафедри педагогіки та психології
Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-5480-5942*

Психологія ведення переговорів: механізми, технології та умови успіху

Постановка проблеми

У сучасному світі переговори є невід'ємною частиною життя людей у всіх сферах: бізнесі, політиці, особистих стосунках тощо. Уміння вести переговори ефективно може суттєво впливати на успішність людини в будь-якій діяльності. Незважаючи на загальну поширеність та важливість переговорів, багато людей відчують труднощі у цій сфері. Це може бути пов'язано з низкою факторів, таких як: незнання психологічних принципів ведення переговорів (люди часто не розуміють, як психологічні фактори, такі як емоції, сприйняття та особистісні характеристики, впливають на хід переговорів); відсутність навичок ведення переговорів (людям може не вистачати навичок активного слухання, формулювання аргументів, побудови компромісів та інших важливих для успішних переговорів навичок); нездатність керувати емоціями: під час переговорів люди часто відчують сильні емоції, такі як страх, гнів або розчарування, які можуть заважати їм мислити чітко та приймати раціональні рішення. Дослідження психології ведення переговорів може допомогти людям краще розуміти психологічні фактори, які впливають на хід переговорів; розвинути навички ведення переговорів, необхідні для успіху в різних сферах життя; навчитися керувати своїми емоціями під час переговорів; збільшити свою шанси на успішне вирішення конфліктів та досягнення бажаних цілей.

Мета статті

Дослідити психологічні аспекти ведення переговорів, що включають механізми, технології та умови успіху.

Виклад основного матеріалу

Переговори – це не просто розмова, а складна психологічна гра, де на кону стоять інтереси та цілі сторін. Їх особливість полягає в тому, що ці інтереси не завжди збігаються, і сторони змушені шукати спільну мову, йти на компроміси, враховуючи позиції та дії один одного. До психологічних механізмів, що рухають переговорним процесом належать: пошук «спільного знаменника» – сторони прагнуть знайти спільні цілі та інтереси, на яких можна побудувати конструктивну співпрацю; взаємна довіра – без довіри неможливо досягти стійких домовленостей, тому налагодження атмосфери довіри та поваги – це одне з ключових завдань переговорів; баланс сил – переговорний процес як балансування між силою та контролем: сторони прагнуть домогтися співвідношення сил, яке буде вигідним для них, але не призведе до домінування однієї сторони над іншою. Ці механізми тісно взаємопов'язані та впливають один на одного.

Плідні переговори – це не поле битви, де сторони борються за домінування, а плідний діалог, що веде до взаємного розуміння, співпраці та спільного успіху.

Зустріч цілей та інтересів – рушійна сила переговорів. Саме узгодження цілей та інтересів перетворює звичайну розмову на справжні переговори. Будь-яка схема переговорного процесу буде неефективною без цього ключового елемента. Лише знайшовши «спільні знаменники», сторони можуть досягти результату. Рівень узгодження може варіюватися: від повного врахування інтересів усіх учасників до часткового компромісу. У будь-якому випадку, якщо сторонам вдалося досягти домовленості, переговори можна вважати успішними. Навіть якщо переговори не закінчилися підписанням контракту, це не означає, що спроба знайти спільну мову не мала сенсу. Можливо, сторонам просто не вдалося досягти компромісу, який би задовільнив усіх. Важливо розуміти, що узгодження цілей та інтересів – це не статична точка, а динамічний процес. Сторони можуть міняти свої позиції та шукати нові шляхи до компромісу протягом усього переговорного процесу. Навіть часткове узгодження може мати позитивний результат. Наприклад, сторони можуть домовитися про продовження переговорів або про спільне дослідження проблеми. Неуспішні переговори – це не кінець світу. Це лише цінний досвід, який можна використовувати в майбутньому.

Суть цього механізму полягає в тому, що сторони, поступово висувуючи та обґрунтовуючи свої цілі, а потім обговорюючи їх поєднання, виробляють єдину, узгоджену мету.

Ефективне узгодження цілей та інтересів у переговорах значною мірою залежить від низки факторів: спільна орієнтація на вирішення проблеми,

коли обидві сторони зосереджуються на пошуку спільного рішення замість того, щоб просто відстоювати свої позиції, шанси на успіх значно зростають; позитивні міжособистісні стосунки, коли добрі або, щонайменше, нейтральні стосунки між учасниками переговорів створюють сприятливу атмосферу для взаєморозуміння та співпраці; повага до опонента, коли визнання та повага до інтересів та думок іншої сторони – це основа для конструктивного діалогу та компромісу; відкритість та чіткість, коли готовність сторін чітко та відкрито формулювати свої цілі та пропонувати конкретні рішення значно полегшує процес переговорів; гнучкість, коли здатність до розумного ко-регування своїх цілей та позицій у міру розвитку переговорів є ключовою для досягнення взаємовигідної угоди. Але, хочемо зазначити, що не всі з цих факторів є однаково важливими у всіх ситуаціях. Їх вплив може варіюватися залежно від контексту переговорів, особистісних характеристик учасників та інших чинників.

У людських стосунках довіра відіграє ключову роль, будучи не лише психологічним феноменом, але й з'єднувальним елементом, що поєднує сприйняття та ставлення до іншої людини.

Існують два виміри довіри: 1. Потенційна довіра – виникає на початкових етапах знайомства, коли ми робимо припущення про те, як людина може поводитися. 2. Реальна довіра – формується з часом, ґрунтуючись на реальному досвіді взаємодії та вчинках іншої людини¹.

Коли конфлікт виникає або затягується, говорити про довіру між сторонами стає складно. Протистояння, негативні емоції та шкода, завдана в ході конфлікту, можуть породжувати недовіру й постійне очікування небезпеки.

Вплив конфлікту на довіру: недовіра – конфлікт підриває віру в щирість та наміри іншої сторони, створюючи атмосферу підозри та ворожнечі; негативні емоції – гнів, образа, розчарування, які супроводжують конфлікт, роблять конструктивний діалог та відновлення довіри складними; шкода – збитки, завдані в ході конфлікту, можуть мати як матеріальний, так і емоційний характер, посилюючи недовіру та ускладнюючи примирення.

Коли сторони конфлікту вирішують вдатися до переговорів, це свідчить про припинення (хоча б тимчасове) ворожнечі. Згода на мирне врегулювання шляхом діалогу запускає механізм встановлення взаємної довіри. Звичайно, довіра до нещодавнього опонента несе в собі певний ризик. Проте, кроки назустріч один одному, пошук спільних інтересів, послаблення негативних емоцій та подолання спотвореного сприйняття поступово ведуть до розвитку взаємної довіри. Багато фахівців вважають, що саме довіра

¹ Блінов О. А. Психологічне забезпечення переговорного процесу : навч. посіб. Київ. НАУ, 2013. 248 с.

є головним елементом успішних переговорів. Ключові моменти: перехід від конфронтації до переговорів – перший крок до довіри; узгодження інтересів та взаємні поступки сприяють розвитку довіри; подолання негативних емоцій та упереджень – важливий фактор на шляху до довіри; довіра – це основа успішних переговорів².

Міцна довіра між сторонами конфлікту значно збільшує шанси на його конструктивне вирішення. Чим вищий рівень довіри, тим легше йти на компроміси, і сторони готові поступатися та шукати спільні рішення, не боячись обману чи зради. Відкрите спілкування, коли атмосфера щирості та взаєморозуміння робить діалог більш продуктивним. Досягнуті домовленості ґрунтуються на взаємній повазі та довірі, що робить їх більш стійкими до порушення, і дає більше шансів на довгострокове врегулювання.

Важливим психологічним механізмом переговорів є взаємний контроль та баланс влади між сторонами. Це означає, що під час переговорів кожна сторона прагне: зберегти або покращити свою позицію та співвідношення сил.

Фактори, що впливають на баланс сил: відносна сила кожної сторони; можливості кожної сторони впливати на іншу; Оцінка кожною стороною потенціалу іншої; ієрархія та статус сторін;

Під час переговорів на баланс сил впливає не лише об'єктивна потужність сторін, але й те, як саме ця потужність сприймається іншою стороною.

Іноді уявна сила може мати більший вплив на результат переговорів, ніж реальна. Це відбувається тому що, по-перше, люди схильні робити висновки на основі неповної та неточної інформації; по-друге, упередження та стереотипи можуть впливати на те, як ми сприймаємо інших; по-третє, страх та невпевненість можуть призвести до недооцінки власної сили та переоцінки сили іншої сторони.

На сприйняття сили впливають демонстрація своєї впевненості та компетентності; чітке та аргументоване озвучування своєї позиції; використання невербальних сигналів (контакт очей, мова тіла), щоб підкреслити свою силу; готовність до жорстких переговорів, якщо це необхідно.

Переговори – це не просто розмова, а витончене мистецтво, яке потребує знань, навичок та чіткої стратегії. Технологія ведення переговорів – це комплекс інструментів, що допомагають сторонам визначити та чітко сформулювати свої цілі; обґрунтовано та переконливо представити свою позицію; взаємодіяти з опонентом ефективно, зберігаючи повагу та професіоналізм;

² Комунікація як чинник транспарентності соціальної взаємодії: психологічний, історичний, правовий, економічний та політичний виміри: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 9-10 травня 2024 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2024. 413 с

досягти вигідного для всіх компромісу. До ключових елементів технології ведення переговорів відносять способи подання позиції: відкрита і прозора, жорстка та вимоглива, м'яка та гнучка; принципи взаємодії: співпраця та взаємна вигода, взаємоповага й етика, чесність та прозорість; тактичні прийоми: активне слухання, застосування емоційного інтелекту, використання невербальних сигналів, уміння ставити правильні питання.

Існує декілька способів подання позиції на переговорах. Відкрита позиція: пряме оголошення, розкриття інтересів, постановка мети, представлення запропонованого рішення. Закрита позиція: остаточне твердження, наголошення на принципах, встановлення чіткої межі, застосування тактики тиску. Підкреслення спільності в позиціях: пошук спільних інтересів, виявлення спільних цілей, знаходження спільних цінностей, підкреслення взаємо вигідності. Підкреслення відмінностей у позиціях: визнання розбіжностей, чітке формулювання своїх відмінностей, захист власної позиції, ведення конструктивної дискусії.

Якщо під час виступу ви опишете тільки свою позицію, не враховуючи позицію партнера, це вважається відкриттям позиції. Якщо переговорник критикує позицію опонента, не пропонуючи своєї альтернативи, то це означає закриття позиції. Якщо учасник переговорів порівнює дві або більше позицій, то, залежно від того, на що він звертає увагу, це може розглядатися як вказівка на спільність або відмінності. Підкреслення спільних рис та відкриття своєї позиції є ознаками м'якого, корпоративного стилю ведення переговорів. Натомість, акцентування розбіжностей та закриття позиції характерні для жорсткого, конкурентного стилю.

Нижченаведені принципи можна рекомендувати для конструктивної взаємодії зі стороною опонента під час переговорів: не варто першим використовувати методи, що призводять до конфронтації; уважно слухайте опонента, не перебивайте; пасивність у переговорах свідчить про слабкість позиції, її недосконалість, відсутність бажання домовлятися; не переконувати свого партнера, що його позиції неправильні; якщо партнер погоджується на поступку, це не слід розцінювати як прояв його слабкості.

Одержати перевагу буває складно, коли позиція опонента може бути об'єктивно сильнішою. До тактичних прийомів переговорів належать ряд тактик, які можна застосовувати незалежно від етапу переговорного процесу. Використання інших прийомів обмежене рамками певного етапу.

Розглянемо прийоми, які можуть бути застосованими на певних переговорних етапах:

«**Завершення**», пов'язане із закриттям позиції. «**Відкладення**» може використовуватися для перенесення розгляду питання на іншу зустріч. «**Ігнорування**» може бути прямим або непрямым. У першому випадку пря-

мо пропонується відкласти це питання. У випадку непрямого **ігнорування** відповідь на питання є **нечіткою** або **двозначною**.

«Затягування переговорів» використовується в тих випадках, коли сторона намагається відтермінувати переговори з якоїсь причини. Це призводить до нераціонального використання часу.

«Очікування» полягає в тому, що учасник спочатку прагне **почути думку опонента**, а потім, **залежно від отриманої інформації, сформулювати свою позицію**.

«Згода» – підтвердження згоди з думками партнера слугує для підкреслення єдності поглядів.

Висловлення незгоди з твердженнями опонента – це протилежна техніка, мета використання якої може різною:

- Заперечення аргументів: Ця техніка використовується, щоб показати, що ви не згодні з твердженнями опонента. Це можна зробити, надавши суперечливі докази, вказавши на помилки в логіці опонента або просто заявивши про свою незгоду;
- Підкреслення альтернативних точок зору: Ви можете використовувати цю техніку, щоб представити власні аргументи або запропонувати інші способи погляду на проблему. Це може допомогти змінити дискусію у більш сприятливому для вас напрямку;
- Контроль ходу дискусії: Використовуючи цю техніку, ви можете взяти на себе керівництво дискусією та спрямувати її в потрібне вам русло. Це може бути корисно, якщо ви хочете зосередитися на певних аспектах теми або уникнути обговорення певних питань.
- Повільне розкриття власної позиції – це техніка ведення переговорів, яка полягає в поступовому розкритті своїх аргументів та цілей. Її мета:
 - здобути інформаційну перевагу: завдяки тому, що ви не розкриваєте свою позицію одразу, ви можете спостерігати за реакцією опонента та збирати інформацію про його пріоритети, слабкі сторони та хибні уявлення. Ця інформація може бути використана для того, щоб вибудувати власну стратегію та підготуватись до торгів;
 - контролювати хід переговорів: повільне розкриття власної позиції може допомогти вам взяти на себе ініціативу в переговорах та контролювати їх хід. Ви можете визначати, які теми обговорювати, коли їх обговорювати та скільки часу їм приділяти.
 - змусити опонента розкритися: коли ви не розкриваєте свою позицію, це може змусити опонента розкритися раніше, щоб краще зрозуміти вашу точку зору. Це може дати вам додаткову інформацію, яку ви можете використовувати у своїх інтересах.

Прийоми, що стосуються всіх етапів переговорної діяльності, але мають певну специфіку при застосуванні. Комплексний підхід до переговорів – у мистецтві ведення переговорів важливу роль відіграє об'єднання питань, де декілька аспектів розглядаються комплексно, „пакетом”. Цей підхід може мати два основних напрями: торгові стратегії та спільне вирішення проблем:

Висування вимог в останню хвилину. Цей прийом використовується на завершальному етапі переговорів, коли всі питання вже узгоджені, і залишається тільки підписати угоду. У такій ситуації один із учасників переговорів висуває нові, несподівані вимоги. Мета цього прийому – отримати додаткові вигоди, висуваючи нові вимоги в останню хвилину, сторона може сподіватися здобути додаткові поступки від опонента, який вже зацікавлений у підписанні угоди.

Вплинути на баланс сил: цей прийом може бути використаний для того, щоб змінити баланс сил на свою користь наприкінці переговорів.

Змусити опонента піти на компроміс.

Поступове ускладнення обговорюваних питань. Прийом використовується під час спільного аналізу проблем. Суть полягає в тому, щоб поступово переходити від обговорення простих питань до більш складних.

«Розподіл проблеми на окремі компоненти». Цей прийом направлений на відмову від спроб вирішити проблему цілісно й одразу, а натомість зосередитися на окремих її складових.

Також існують тактичні прийоми, які застосовуються на певних етапах переговорів.

Завищення вимог. Цей прийом полягає у навмисному закладанні у свою позицію занадто високих вимог, від яких потім можна легко відступити, зображуючи це як поступку. Натомість, сторона, яка використовує цей прийом, вимагає від опонента подібних «поступок» в обмін на свої. Метою цього прийому є здобути вигоду, змусити опонента піти на компроміс.

Розставлення хибних акцентів у власній позиції – навмисне демонстрування великої зацікавленості вирішенням якогось питання, хоча насправді це питання є другорядним. Це робиться для того, щоб мати додатковий аргумент під час переговорів: згодом від цього питання можна легко відмовитися в обмін на поступку з боку опонента щодо більш важливого для вас питання.

Відмовчування як спосіб закрити позицію – цей прийом використовується на початковому етапі переговорів для того, щоб закрити свою позицію і створити атмосферу невизначеності.

Блеф та відкриття позиції під час переговорів. Блеф – це надання завідомо неправдивої інформації. Відкриття позиції під час її уточнення може здійснюватися за допомогою таких тактичних прийомів: пряме відкриття позиції у виступах або відповідях на поставлені запитання.

Етап обговорення позицій. На цьому етапі переговорів відбувається взаємне з'ясування цілей та інтересів сторін. Більшість технік, що використовуються на цьому етапі, спрямовані на виявлення розбіжностей між позиціями учасників переговорів.

Відкриття позиції через уточнення позиції партнера – це техніка переговорів, яка полягає в тому, щоб спочатку зрозуміти позицію опонента, а потім на основі отриманої інформації сформулювати та озвучити свою власну позицію. Перевагами цього прийому є: збереження переговорної гнучкості (це дозволить бути більш гнучкими під час переговорів і шукати компроміси); сприяння взаєморозумінню: ставлячи запитання для уточнення й уважно слухаючи відповіді опонента, з'являється можливість краще зрозуміти пріоритети та обмеження, що сприяє створенню атмосфери довіри та співпраці під час переговорів.

Техніка «Випереджувальна аргументація».

Підготовка до аргументації: розуміння позиції опонента дозволяє вам підготувати більш ефективні аргументи на користь вашої власної позиції. Недоліками цього прийому є втрата часу та неповне розуміння позиції опонента.

Ознаки слабких позицій опонента та варіанти їх реалізації: недостатність повноважень, ознаки нервозності та збудженого стану, нейтралітет альтернативних варіантів, внутрішні суперечності у твердженнях.

Заперечення та спростування аргументів опонента: виявити слабкі місця в аргументах опонента і представити контраргументи, які їх спростовують; використовувати логічні прийоми та факти, щоб підтвердити свою позицію; показати, що позиція опонента суперечлива або нелогічна.

Перехоплення ініціативи: запропонувати альтернативну точку зору, яка більш вигідна для вас; змінити тему розмови, щоб вивести опонента з комфортної зони; використовувати гумор або сарказм, щоб збити опонента з пантелику.

Маніпулювання: використовувати емоційні аргументи, щоб вплинути на почуття опонента; звертатися до авторитетів або експертів, щоб підтвердити свою позицію; застосовувати психологічний тиск, щоб змусити опонента зробити поступки.

Погрози і тиск: попередити про негативні наслідки для опонента, якщо він не погодиться на ваші умови; нагадати про свою владу або вплив, щоб змусити опонента підкоритися; висунути ультиматум, щоб змусити опонента зробити негайний вибір³.

³ Формування психологічної готовності працівників ОВС до дій в екстремальних ситуаціях затримання озброєного злочинця: наук.-практ. посібник / Казміренко В.П.,

Пошук спільної зони вирішення. Завданням цієї техніки є: знаходження спільних інтересів- визначити, які цілі та інтереси об'єднують вас та опонента; зосередитися на цих спільних інтересах при пошуку рішення; спільно розробити план дій, який буде вигідним для обох сторін.

Компроміс – бути готовим піти на певні поступки, щоб досягти згоди; шукати рішення, яке буде прийнятним для обох сторін; не намагатися нав'язати опонентові свою думку.

Брайнстормінг – разом генерувати ідеї, які можуть призвести до вирішення проблеми; не критикувати ідеї один одного, навіть якщо вони здаються вам нереальними; розглянути всі можливі варіанти, перш ніж приймати рішення.

Пошук креативних рішень не обмежуватися традиційними підходами до вирішення проблеми; використовувати свою уяву та креативність, щоб знайти нове та нестандартне рішення; бути відкритим до нових ідей.

Переговори – вести конструктивні переговори з опонентом; бути готовим слухати та розуміти точку зору опонента; шукати взаємовигідне рішення⁴.

На етапі узгодження позиції включається кілька аспектів: прийняття пропозицій, що передбачає погодження із запропонованими рішеннями; згода лише частково з пропозиціями; відхилення пропозицій опонента із підкресленням їх відмінностей; представлення неприйнятних пропозицій із метою звинувачення опонента у зриві переговорів; здирство, коли одна сторона ставить не вигідні для опонента, але безпечні для себе вимоги з метою підписання угоди; зростаючі вимоги, коли одна сторона ставить нові умови, якщо опонент уступив у чомусь; виправдання своєї непоступливості за об'єктивними обставинами; повернення до доопрацювання пропозицій; повернення до дискусій, що може статися для уникнення угод або у випадках непорозуміння щодо конкретних питань; подвійне трактування угоди, коли одна сторона додає подвійний смисл до формулювань без відома опонента⁵.

Існує кілька психологічних аспектів, які значно впливають на успішність переговорів шляхом діалогу.

Особистісні фактори. Чітко визначені ролі учасників у переговорах зменшують вплив особистісних характеристик. Невизначені наміри опонента збільшують вагу особистісних факторів. У складних ситуаціях важливі ті аспекти, що впливають на сприйняття або легко пояснюються.

Александров Д.О., Андросюк В.Г., Юсупов В.В., Черновський О.К.; за заг. ред. В.В. Коваленка. Чернівці, ЧДУ, 2013. 96 с.

⁴ Александров Д.О., Андросюк В.Г. та ін. Конфліктологія. Навч.-метод. посібн. Київ. НАВСУ, 2003. 106 с.

⁵ Стратегія і тактика ведення переговорів [Текст] : навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Міжнародні відносини» / за ред. А.М. Дегтяренко. Маріуполь, 2011. 196 с.

Застосування посередника. Для зміцнення успішності переговорного процесу часто використовується роль посередника, особливо в складних конфліктах.

Роль статі. Під час переговорів чоловіки зазвичай демонструють більшу задоволеність самим процесом, особливо коли партнер – представник протилежної статі.

Культурний контекст. Розуміння національних особливостей і стилю переговорів партнера має значний вплив на успіх взаємодії.

Соціально-психологічні аспекти. Ефективність переговорів у діадах та триадах відрізняється через різні соціально-психологічні характеристики цих типів взаємодії.

Управління груповими переговорами. Керування груповими переговорами краще здійснювати через представників, а не через усіх членів групи.

Вплив емоцій та контроль спілкування: Підвищення контролю за невербальним спілкуванням дозволяє уникнути емоційного впливу на процес прийняття рішень.

Гнучкість у позиціях. Жорсткість може знизити вимоги опонента, але також зменшити шанси на угоду.

Використання загрози. Зовнішня загроза може спонукати до компромісів і вирішення проблеми.

Позитивний вплив взаємозалежності. Взаємозалежність сторін сприяє досягненню спільної угоди та вирішенню конфліктів.

Важливість теми для сторін. Вирішення менш важливих тем часто полегшує досягнення згоди, порівняно з обговоренням важливих для сторін питань.

Фактор часу. Успіх переговорів часто залежить від доступності часу для учасників.

Стратегія переговорів із супротивником. Особливості таких переговорів вимагають спеціального підходу і чіткої підготовки.

Роль посередників. Залучення посередників може сприяти успішному вирішенню конфліктів і зниженню напруги.

Ці аспекти відіграють важливу роль у досягненні конструктивних результатів у переговорному процесі⁶.

Переговори з ворогом іноді є єдиним засобом уникнути застосування сили та зберегти життя заручників, військовослужбовців та мирного населення.

Особливості цього типу переговорів включають наступне: переговори із супротивниками, особливо, зі злочинцями, мають примусовий характер. Основними завданнями є захист життя людей (заручників, мирного насе-

⁶ Васильєва О.А. Психологія ділового спілкування : навчально-методичний посібник. Ізмаїл : ІДГУ, 2018. 177 с.

лення, військовослужбовців), затримка злочинців (нейтралізація супротивника) та повернення або захист власності.

Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду показує, що переговори із супротивником можна класифікувати за такими критеріями: цілі (звільнення заручників, обмін військовополоненими, запобігання вибухам та інших акціям, видача вкраденої зброї та боєприпасів, підтримка правопорядку); мотиви злочинців (політичні, націоналістичні, особисті користи, уникнення покарання, помста); тривалість (короткострокові (декілька годин), середньострокові (декілька діб), тривалі (від тижнів до років); кількість сторін (двосторонні, багатосторонні); кількість учасників (один на один, групові переговори); рівень представництва (місцевий, регіональний, державний, міжнародний); характер контакту (безпосередній або через посередників (перекладачі, треті сторони); рівень гласності (гласні (інформується громадськість) та негласні або таємні); умови супротивника (прийнятні, частково виконувані або не виконувані).

Протиборча сторона – представник, якого часто вибирають окремі особи або організації для участі переговорів. Це може бути особа чи організація, якій довіряють, або з якою мають досвід співпраці. Для участі у переговорах часто запрошують посередників, не пов'язані з протиборчою стороною, що покращує динаміку переговорного процесу. Доцільно залучати до цього процесу представників громадськості, ЗМІ, місцевих авторитетів, рідних та близьких злочинців, передбачаючи їхню поведінку⁷.

Це дозволяє ефективно оцінювати ситуацію, визначити місце перебування супротивника чи заручників, можливість застосування сили, отримати інформацію про сили ворога та його наміри.

Переговори з ворогом можна розділити на три основних етапи, що включають підготовку, ведення та узгодження умов. Підготовка зазвичай обмежена у часі, тому важливо враховувати особистість супротивника, його мотиви (розуміння цілей та мотивації злочинців). Прогноз поведінки передбачає аналіз можливих сценаріїв поведінки ворога. Вибір представника і психологічна підтримка (важливість вибору керівника переговорів та психолога-консультанта). Організація взаємодії: чітке планування співпраці між командою переговорників, керівництвом та групою захоплення.

Ці підходи допомагають підготуватися до ефективної взаємодії із супротивником на кожному етапі переговорного процесу. Особливу роль відіграє команда для переговорів, яка є «сполучною ланкою» між Міністерством внутрішніх справ, Службою. Безпеки України і терористами.

⁷ Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О. 208 с.

Практичний досвід переконливо доводить важливість залучення до переговорного процесу спеціалістів-психологів, лінгвістів та інших фахівців. Вони можуть допомогти встановити особливі риси особистості терористів, такі як етнічна належність, професія та місце проживання, що безпосередньо впливає на стратегію затримання. Досвід США, Великобританії, Франції та Німеччини підтверджує, що ефективність переговорного процесу зі злочинцями значно підвищується за умови залучення до цього процесу фахівців жінок.

Подання й обговорення пропозицій та умов є ключовим етапом переговорного процесу. Однією з головних проблем цього етапу є обговорення та розгляд умов, на яких наполягають злочинці. Це може сповільнювати процес через необхідність вивчення і розгляду різних варіантів рішень, які пропонуються тими, хто веде переговори. Ймовірним є те, що злочинці, які утримують заручників, можуть намагатися продовжувати психологічний тиск і створювати перешкоди для конструктивного обговорення суті переговорів.

Одним з ефективних тактичних прийомів є пропозиція злочинцям висунути свого представника, щоб обговорити їхні вимоги у більш спокійних умовах. Це зазвичай спрямовує переговори на конструктивніший та менш напружений шлях⁸.

Типові питання для обговорення на переговорах включають умови для звільнення заручників, постійний пошук можливостей для зменшення їх кількості; постачання харчування як для заручників, так і для злочинців; умови, за яких злочинців відпустять на волю; питання викупу заручників, у т. ч. й можливе значне зниження початково встановленої суми; організацію взаємодії між сторонами.

Під час переговорів існує можливість для перехоплення ініціативи, що сприяє ефективному впливу на психологічний стан злочинців та їхню схильність відмовлятися від незаконної поведінки. Успіх переговорів проявляється в тому, що злочинці знижують активність, перестають ставити постійні вимоги, займають оборонну позицію та прислуховуються до аргументів опонента.

Ефективний діалог можливий лише за умови, що злочинці не створюють загроз життю та безпеці заручників, інакше, застосування сили є законним. Протягом всіх переговорів критично важливо підтримувати у злочинців переконання, що їхні вимоги можуть бути виконані без насилля. Завершальним етапом переговорів є досягнення угоди та забезпечення її виконання.

⁸ Мельник Р. С. Взаємодія поліції та населення: деякі аспекти українських реалій та американського досвіду. Науковий вісник Дніпропетровськ. держ. ун-у внутр. справ. 2007. №1. С. 189–195.

Для реалізації узгоджених рішень важливо обговорити наступні питання: чи є впевненість у тому, що угода буде виконана; чи існує загальна згода щодо необхідності виконання угоди; чи здійснюються заходи таким чином, щоб можна було оцінити досягнуті результати.

Переговори з противником часто проходять із труднощами. Це може статися через висування неприйнятних умов, коли можлива шкода від угоди перевищує ту, що вже завдана в результаті злочинних дій. Це ставить питання про можливість застосування сили, особливо коли мова йде про захист життя заручників та мирного населення. Тому в таких переговорах іноді доводиться використовувати тактику «переговорів для прикриття», де потрібно зберігати тон діалогу таким чином, щоб противник не відчув зміни в підходах і не здогадався про можливість застосування сили. Іноді це передбачає фіктивну згоду на виконання вимог, детальне обговорення цієї процедури та показ виконаних умов, запропонованих ворожою стороною, і так далі. Чим більший контраст між спокійною атмосферою переговорів і раптовим застосуванням сили, тим більш ефективним може бути результат.

У випадках захоплення супротивником заручників критично важливо мати комплексний підхід до оцінки ситуації та визначення потреби у застосуванні сили. Цей підхід включає наступні аспекти: оцінка противника, його зброї, досвіду, рівня агресивності та мотивації до насильства; перевірка достовірності інформації про злочинні дії, скоєні щодо заручників, щоб уникнути можливої маніпуляції або «неправдивої демонстрації»; урахування можливостей застосування сили з урахуванням потреб безпеки заручників та самої групи захоплення⁹.

Розроблені та перевірені алгоритми переговорів із супротивником враховують можливість застосування сили. Якщо виникла протиправна, але прийнятна для обговорення ситуація, досягнення угоди є можливим. У разі, коли переговори стають безперспективними, активізується схема дій, що передбачає вжиття силових заходів. Незалежно від вибраної стратегії, переговори завжди спрямовані на знаходження конкретного рішення для складної ситуації. Якщо досягнуто згоди із супротивником, важливо чітко сформулювати умови звільнення заручників і уникати можливого обману або розриву угод, що може загострити ситуацію. Ключовим чинником успіху у таких переговорах є підготовка осіб, що їх проводять. Досвід показує, що необхідно спеціально підбирати людей для цієї специфічної діяльності. У Німеччині переговори зі злочинцями визнані важливою функцією поліцейської діяльності, зокрема, при захопленні заручників чи загрозах

⁹ Тихомирова Є. Б., Постоловський С. Р. Конфліктологія та теорія переговорів: підручник. Рівне: Перспектива, 2007. С. 389

терористичних актів протягом останніх двох десятиріч. У США у кожному підрозділі поліції працюють спеціалізовані переговорники із власною програмою підготовки.

Ефективність переговорів значно залежить від кількох ключових факторів: професіоналізму особи, що веде переговори, який включає знання та вміння в галузі переговорного процесу; розуміння психологічних особливостей місцевого населення, його традицій та звичаїв, а також поважне ставлення до людей; психологічної стійкості, здатності не піддаватися на провокації, незаконні обвинувачення тощо.

Отже, підбиваючи підсумки, можемо визначити, що переговори є методом вирішення конфліктів, який передбачає застосування ненасильницьких засобів для досягнення компромісу. Динаміка переговорного процесу включає підготовку, самі переговори, аналіз результатів та виконання досягнутих угод. Психологічні механізми переговорів включають узгодження цілей та інтересів, прагнення до взаємної довіри, збалансованість влади і взаємного контролю між сторонами. Успіх переговорів залежить від дотримання цих психологічних умов. Особливість переговорів із ворогом, зокрема, зі злочинцем, полягає у їх вимушеному характері. Підготовка до таких переговорів часто відбувається в обмежений час. Часто вони використовуються для прикриття, а в разі опору терористів може застосовуватися сила.

Список використаних джерел

- Александров Д.О., Андросюк В.Г. та ін. Конфліктологія. Навч.-метод. посібн. К.: НАВСУ, 2003. 106 с.
- Блінов О. А. Психологічне забезпечення переговорного процесу : навч. посіб. Київ. НАУ, 2013. 248 с.
- Васильєва О.А. Психологія ділового спілкування : навчально-методичний посібник. Ізмаїл : ІДГУ, 2018. 177 с.
- Комунікація як чинник транспарентності соціальної взаємодії: психологічний, історичний, правовий, економічний та політичний виміри: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Тернопіль: ЗУНУ2.024. 413 с.
- Мельник Р. С. Взаємодія поліції та населення: деякі аспекти українських реалій та американського досвіду. Науковий вісник Дніпропетровськ. держ. ун-у внутр. справ. 2007. №1. С. 189–195.
- Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О. 208 с.
- Стратегія і тактика ведення переговорів [Текст] : навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Міжнародні відносини» / за ред. А.М. Дегтяренко. Маріуполь, 2011. 196 с.
- Тихомирова Є. Б., Постолюк С. Р. Конфліктологія та теорія переговорів: підручник. Рівне: Перспектива, 2007. С. 389

Формування психологічної готовності працівників ОВС до дій в екстремальних ситуаціях затримання озброєного злочинця: наук.-практ. посібник / Казміренко В.П., Александров Д.О., Андросюк В.Г., Юсупов В.В., Черновський О.К.; за заг. ред. В.В. Коваленка. Чернівці, ЧДУ, 2013. 96 с.

Abstract

Olena Makarova. Psychology of negotiations: mechanisms, technologies and conditions of success. In today's world, negotiations are an integral part of people's lives in all spheres: business, politics, personal relationships, etc.

The ability to negotiate effectively can significantly affect a person's success in any activity. Despite the general prevalence and importance of negotiation, many people experience difficulties in this area. It is possible due to a number of factors, such as: ignorance of the psychological principles of negotiation (people often do not understand how psychological factors, such as emotions, perceptions and personal characteristics, affect the course of negotiations); lack of negotiation skills (people may lack the skills of active listening, formulating arguments, building compromises and other skills important for successful negotiations); inability to control emotions: During negotiations, people often experience strong emotions such as fear, anger or frustration, which can prevent them from thinking clearly and making rational decisions.

Researching the psychology of negotiation can help people better understand the psychological factors that influence the course of negotiations; develop negotiation skills necessary for success in various areas of life; learn to manage your emotions during negotiations; increase your chances of successfully resolving conflicts and achieving desired goals.

Author

Олена Макарова, кандидат психологічних наук, доцент, старший викладач кафедри педагогіки та психології Харківського національного університету внутрішніх справ. Автор більше 100 публікацій у фахових та професійних виданнях України, Норвегії, Польщі, Казахстані, Литві. Брала участь у 64 міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях. Тренер проектів: Розбудова потенціалу поліції для забезпечення прав та якнайкращих інтересів дитини; Взаємодія поліції з громадою; Підготовка поліцейських для забезпечення безпеки дітей у кіберпросторі» (у межах проекту «Розширення можливостей правоохоронних органів у подоланні насильства щодо дітей в інтернеті Психологічний супровід в екстремальних ситуаціях Член Національної психологічної асоціації, Всеукраїнської громадської організації «Український центр психології безпеки».

Марія Бригадир

кандидат психологічних наук

доцент кафедри психології та соціальної роботи

Західноукраїнського національного університету

Баланс емпатії та нейтральності у процесі медіації

Спілкування між людьми неможливе без емоцій. Вони відіграють визначальну роль у кодуванні та декодуванні інформації. Належачи до невербального сегменту комунікації, вони визначають потенціал конструктивності взаємодії між людьми.

Під час медіації емоції стають індикаторами напрямку розвитку конфлікту, етапу його розгортання. Тому для медіатора важливо вміти відчувати емоційний стан і настрої сторін конфлікту, зберігаючи при цьому емоційну нейтральність у ставленні до них, щоб забезпечити максимально об'єктивний супровід процедури розв'язання конфліктної ситуації і сприяти формуванню домовленостей. Постає проблема зберігання балансу між емпатією та нейтральністю, наявністю у медіатора відчуття межі та доречності прояву двох взаємопротилежних характеристик. Зважаючи на таку обставину можемо говорити про медіацію як мистецтво, яке потребує глибоких знань, умінь, навичок, досвіду, а також професійного чуття, вияву емпатії та нейтральності.

Проявляючи емоційний настрій, сторони конфлікту вивільняють внутрішню напругу та демонструють довіру до медіатора, тим самим очікуючи на максимальне розуміння їх інтересів і потреб. Завдання медіатора – не просто слухати, а чути важливе, що повідомляє учасник медіації, тому посереднику важливо володіти навичками емпатії, зчитувати емоційні сигнали, які демонструють учасники медіації. Проте, може виникнути ситуація надмірного емпатійного співпереживання до появи симпатії чи упередження стосовно іншої сторони конфлікту. У такому випадку варто розмежовувати емоції, пов'язані саме із ситуацією, ті, які дають змогу краще зрозуміти, що і як переживають учасники конфлікту, вловити зміст обставин, і ті, що вже забарвлені особистісними переживаннями самого медіатора. Останні можуть генерувати симпатію, зневагу та інші емоційні реакції, тим самим порушуючи перебіг самого медіаційного процесу, а медіатор при цьому вже не є посередником, а стає третьою стороною, яка залучається до конфліктної ситуації.

Для попередження таких ситуацій у медіатора мають бути достатньо розвинуті такі особистісні якості, як самосвідомість та емоційний інтелект. Щодо самосвідомості, це глибинний аспект особистісної зрілості, який є першоосновою професійності медіатора. У цьому контексті важливо вивчати та досліджувати процеси переносу та контрпереносу, які досить добре описані у практиці роботи психологів і психотерапевтів. Щодо емоційного інтелекту, то це базова компетенція медіатора, яку варто розвивати впродовж всієї професійної діяльності. Саме вона забезпечує розуміння власних емоцій, уміння керувати ними, ідентифікацію емоційних реакцій інших людей та вміння вибудовувати з ними добрий контакт.

М. Барський зазначає, що емоційні потреби можуть перешкоджати у медіації, тому обговорення емоційного стану учасників конфлікту, звертання уваги на їх емоційні переживання перетворює перемовини у конструктивне русло: «Звільнившись від тягаря невиражених емоцій, людина буде більше концентруватись на розв'язанні суперечки»¹. Всяке стримування емоцій є перешкодою для успішних перемовин, а також відчуття того, що емоції не приймаються медіатором та другою стороною. Така ситуація депривації потреби полягає у тому, що «тебе не чують і не розуміють», зі сторони опонента та медіатора створює відчуття відчуження, свідчить про нерозуміння та неприйняття їх інтересів². Л. Боуель зауважує, що роль медіатора у покращенні емоційного середовища у процесі медіації є ключовим елементом при вирішенні конфліктних ситуацій.³

Схожі механізми емоційного реагування можемо спостерігати у роботі психологів і психотерапевтів, у психоаналітичній практиці, яка власне стала першоджерелом організації психологічної допомоги за межами клініки. Основою налагодження терапевтичного процесу є механізми переносу та контрпереносу.

Відкриття поняття «перенос» (трансфер, від англ. Transference), здійснене З. Фройдом⁴, воно здатне розкрити низку психологічних проблем медіативних процедур. Поняття «перенос», відповідно до психоаналітичного підходу, є психологічним феноменом, який полягає у перенесенні раніше пережи-

¹ Barsky M. Emotional Needs and Dysfunctional Communication as Blocks to Mediation. *Mediation Quarterly*. 1983. Vol. 2. P.55.

² Fisher R., Ury W. *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In*. Penguin Books, 1991. P. 31.

³ Boule L. *Mediation: Principles, Process, Practice*. Chatswood, N.S.W: Lexis Nexis Butterworths, 2005. P. 214.

⁴ Freud, S. *An autobiographical study*. London: Hogarth Press, 1936. P. 47-48.

Freud, S. *Fragment of an analysis of a case of hysteria*. In *Collected papers*. Vol. III. London: Hogarth Press, 1925. P. 139.

тих почуттів, відносин, що виявлялися до значимих людей (з дитинства), на зовсім іншу особу. Якщо у процесі психоаналізу «перенос» є важливим для розуміння пацієнта і для подальшого його лікування, то у випадку з процедурою медіації цей феномен буде перешкодою на шляху до вирішення конфлікту. Перенос є несвідомим процесом, він може активізуватись у сторін медіації одна на одну та на медіатора і створювати додаткові перешкоди на шляху взаєморозуміння, бо конструє спотворену реальність. Слід зауважити, що перенос є складним та багаторівневим і має місце тоді, коли ситуацію сьогодення клієнти намагаються зрозуміти через досвід минулого.

Виокремлюють три види переносу:

- позитивний перенос – коли приємні аспекти минулих стосунків проєктуються на партнера спілкування; у такому випадку медіатор для сторони конфлікту може сприйматися позитивно – як турботливий, мудрий, чуйний – і є корисним;
- негативний перенос виникає, коли ворожі почуття проєктуються на медіатора; важливо це розуміти і відчувати, проговорити ці моменти з клієнтом, у бесіді відмежувати, що власне стосується предмета суперечки, а що пов'язано з особистістю медіатора. Якщо клієнт не зможе розрізнити емоційні реакції, то медіатору варто запропонувати йому звернутись до іншого посередника;
- сексуальний перенос – коли клієнт відчуває потяг до медіатора, така обставина спотворює процес посередництва й чітко регулюється етичними правилами та нормами поведінки медіатора.

У професійній діяльності медіатору також доречно знати про типи переносу, зокрема у психоаналітичній літературі знаходимо описи таких:

- батьківський трансфер – бачення медіатора як могутнього, мудрого, авторитетного батька-захисника; це може викликати почуття захоплення або хвилювання, залежно від стосунків клієнта з батьком;
- материнський трансфер - асоціація терапевта з матір'ю, яку сприймають як люблячу, впливову, яка опікується, втішає; такий вид переносу може викликати довіру або негативні почуття, залежно від стосунків клієнта зі своєю матір'ю;
- сіблінговий перенос (на брата або сестру) – може відображати динаміку стосунків між братом і сестрою і часто виникає, коли батьківські стосунки у досвіді клієнта відсутні;
- несімейний перенос – трапляється, коли клієнти ідеалізують медіатора та відображають стереотипи, які впливають на клієнта (у досвіді клієнта є люди певного фаху, яких вони вважають значимими та ефективними, наприклад, лікар, священник та ін.).

Медіатор не є психологом чи психотерапевтом, тому явище переносу не

є предметом його роботи, але емоційне чуття та діагностування цього явище є запорукою ефективного перебігу медіаційного процесу.

Емоційна реакція психолога, терапевта на проєкції клієнта називається контрпереносом. Таким чином, наявність установок контрпереносу можна ідентифікувати при появі тривоги, до якої медіатор повинен бути готовим, інакше він втратить нейтральність.

Б. Кохен визначив сигнали, які вказують на присутність контрпереносу:

- необґрунтована неприязнь до клієнта;
- нездатність співпереживати клієнтові;
- надемоційна реакція на ворожість клієнта;
- надмірна симпатія до клієнта;
- дискомфорт поруч із клієнтом;
- страх перед зустріччю з ним;
- труднощі з концентрацією уваги на клієнтові – у випадку, коли думками ближче до особистих справ, або присутня сонливість;
- початок зустрічей із запізненням або перевищення встановленого часу;
- втягнення у суперечку з клієнтом;
- захист або вразливість до критики клієнта;
- провокація афекту у клієнта;
- співчуття клієнтові щодо поведінки оточення у стосунку до нього.⁵

Проте контрперенос має великий потенціал. Значний крок уперед у розробці поняття «контрперенос» у психоаналітичних роботах відбувся у період, коли стало очевидним, наскільки важливу допомогу це явище може надати психотерапевтові у розумінні інформації, одержаної від клієнта. З'явилася ідея про те, що психотерапевт несе в собі елементи розуміння й осмислення процесів, що протікають у психіці клієнта, що ці елементи усвідомлюються не відразу, а можуть бути виявлені згодом, якщо він, аналізуючи клієнта, пізнає власні ментальні асоціації. Ця ідея приховано містилася в описах З. Фрейда, присвячених цінності нейтральності. Однак перше і чітке висловлювання про позитивне значення контрпереносу було зроблено П. Хайман, а згодом підтримано й іншими аналітиками. Вона почала розглядати контрперенос як явище, що включає всі почуття, які відчуває аналітик щодо клієнта. Вона вважала, що психоаналітик повинен використовувати свою емоційну реакцію на клієнта – свій контрперенос – як ключ для розуміння. Усвідомлення психотерапевтом власних реакцій може таким чином забезпечити додатковий доступ до розпізнавання несвідомих ментальних процесів клієнта⁶.

⁵ Cohen, Mabel B. Countertransference and anxiety. *Psychiatry*, 1952. Vol. 15. pp. 231-243.

⁶ Heiman P. On counter-transference. *International Journal of Psycho-Analysis*. 1950. Vol.

Якщо медіатор відчуває позитивний контрперенос, він може надмірно ідентифікувати себе з однією із сторін медіації. Власні емоційні, поведінкові та когнітивні здібності медіатора спричинюють втрату нейтральності та об'єктивності, розмивання кордонів, надмірної турботи⁷.

Зважаючи на вищевикладене, можемо констатувати важливість контрпереносу у роботі медіатора. Емпатійне віддзеркалення клієнта дає змогу кращого розуміння та відчуття таких процесів, які відбуваються у клієнта під час зустрічей.

Зміст рефлексивної компетентності полягає у розуміння власної професії і себе в професії, баланс між конгруентністю та емпатійністю, можливістю збереження нейтральності. Під час кокусу відбувається ближче знайомство медіатора зі сторонами конфлікту. Саме під час таких зустрічей між учасниками відбуваються паралельні інтуїтивні процеси.

Чи є посередник, який розвиває емпатичні зв'язки з кожною стороною посередництва, нейтральним? Важливим для цього є питання, які визначення/аспекти нейтралітету (якщо такі є) можуть розумно співіснувати із сильними емоціями та співпереживанням у посередництві.

Коли ми говоримо про нейтральність медіатора, слід визначити, яке змістове наповнення у цього поняття. Це зробить можливим пошук індикаторів такого явища. У багатьох сенсах поняття нейтральності медіатора все ще асоціюється з ідеєю судового нейтралітету, коли судді зобов'язані діяти неупереджено, залишатися байдужими до досягнутого результату (просто застосовувати закон) й уникати конфлікту інтересів.

Медіація як альтернативна форма вирішення суперечок має власні особливості та переваги. Г. Астор зауважує, що, на відміну від формальної системи справедливості, «медіація не є публічною, а також для медіаційних угод не обов'язково приймати рішення відповідно до закону. Посередництво має набути своєї легітимності з інших джерел, особливо консенсуальності і нейтралітету»⁸.

На думку Б. Вольського⁹ та Л. Боулле¹⁰, нейтральність посередника можна зрозуміти за трьома принципами: безкорисливість – відсутність інтересу до

31. P. 81-84. Winnicott, D.W. Hate in the Countertransference. *Trough Paediatrics to Psycho-Analysis*. New York. 1975. P. 194-203.

⁷ Burwell-Pender L., Halinski K. H. Enhanced Awareness of Countertransference. *Journal of Professional Counselling: Practice Theory and Research*. Vol. 36(2). P. 42.

⁸ Astor H. Rethinking Neutrality: A Theory to Inform Practice. *Australian Dispute Resolution Journal*. 2000. Vol. 11(2). pp. 145-154.

⁹ Wolski B. Mediator Settlement Strategies: Winning Friends and Influencing People. *Australasian Dispute Resolution Journal*. 2001. Vol. 12 (4). P. 249.

¹⁰ Boule L. *Mediation: Principles, Process, Practice*. Chatswood, N.S.W: Lexis Nexis Butterworths, 2005. P. 214.

результатів медіації; незалежність – відсутність попередніх стосунків зі сторонами суперечки; неупередженість – медіатор веде процес чесно, без упреждень до жодної зі сторін.

На підставі того, що службовці в судовій ієрархії повинні бути нейтральними в усіх трьох випадках, було зроблено припущення, що медіаторам достатньо бути лише неупередженими. Привабливість посередництва, на відміну від судового процесу, полягає в тому, що воно дозволяє кваліфікованому посередникові визначити суть конфлікту, його розміри і складність – незалежно від суворих юридичних прав чи законів. У такий спосіб медіатор може як «узаконити загальну реальність конфлікту, так і підтвердити емоційні переживання, які його супроводжують»¹¹.

Медіатор, який не володіє розвиненим емоційним інтелектом, ризикує порушити кожен із вище вказаних аспектів нейтральності. З точки зору безкорисливості, медіатор, який має надмірний емоційний зв'язок зі стороною, буде зацікавлений у тому, щоб медіація завершилася певним чином. Сильніший емпатійний зв'язок з однією стороною може призвести до того, що медіатор прагне досягти рішення, яке, на його думку, буде справедливим для цієї сторони. Крім того, посередник може відстежувати власні ідеї та інтереси, що спонукають до думки про перевагу і плекання певних результатів на протиположний. «Медіатори вносять власні цінності та інтереси в посередництво... вони обирають тактику поведінки на основі результату, якого бажають досягти, тобто результату, який відповідає їхнім власним цінностям та інтересам»¹².

На незацікавленість також впливають практичні міркування. Зважаючи на те, що «посередники мають власні інтереси у досягненні домовленостей, показниках успішності, професійній репутації»¹³, нейтральності в цьому випадку практично неможливо досягти.

Незалежність вимагає, щоб медіатор не мав попередніх відносин зі сторонами. Це складний і часто небажаний аспект нейтралітету, оскільки спеціалізація посередника перешкоджає цьому зобов'язанню. Слід зауважити, що посередники без сильної емоційної самосвідомості можуть підсвідомо (або навіть свідомо) віддавати перевагу постійному клієнтові, який забезпечує винагороду, стабільність і майбутній бізнес.

Неупередженість посередника є найважливішим виміром нейтральності. Завдання для медіаторів полягає в тому, щоб залишатися емоційно неупе-

¹¹ Boulle L. *Mediation: Principles, Process, Practice*. Chatswood, N.S.W: Lexis Nexis Butterworths, 2005. P.214.

¹² Wolski B. *Mediator Settlement Strategies: Winning Friends and Influencing People*. *Australasian Dispute Resolution Journal*. 2001. Vol. 12 (4). P. 249.

¹³ Boulle L. *Mediation: Principles, Process, Practice*. Chatswood, N.S.W: Lexis Nexis Butterworths, 2005. P 33.

редженим під час медіації. Медіатори мають власний набір поглядів та особистий досвід, які впливають на те, як вони взаємодіють зі світом і людьми в ньому, що може зробити неймовірно вимогливим залишатися емоційно відстороненим від становища двох різних сторін у конфлікті. Нереально, щоб медіатор емоційно ідентифікувався з кожною стороною в однаковій мірі та ступені. Якщо медіатор емоційно надмірно ідентифікує себе з однією стороною або емоційно недостатньо ідентифікує іншу, тоді значно зростає загроза появи упереджених угод і запламованих процесів медіації.

Якщо ми визнаємо, що неупередженість є переважно поведінковим явищем, тоді емоційно розумний медіатор зобов'язаний «проводити процес медіації справедливим, об'єктивним і неупередженим способом між сторонами»¹⁴.

Неупередженість – це якість, яку важко об'єктивно оцінити. Б. Вольський зазначає, що справжньою вимогою, яка наголошується в літературі про медіацію, є, мабуть, «потреба сприймати себе як неупередженого»¹⁵. Це узгоджується з роботами Л. Боулле, який стверджує, що «упередженість – це стільки ж питання сприйняття сторони, скільки й об'єктивна поведінка, фактор, який ускладнює управління та контроль для посередника»¹⁶.

Емпатія та надмірна емоційна ідентифікація можуть створити для медіатора «пастки неупередженості». Небезпека встановлення емпатійного зв'язку зі стороною медіації полягає в тому, що медіатор потрапляє під надмірний вплив. Емоційно інтелектуальні медіатори мають високий рівень самосвідомості, що дозволяє їм діагностувати, коли вони надмірно зобов'язані конкретній стороні. Без цього емоційного інтелекту медіатор може не знати про власні когнітивні та поведінкові ознаки, які вказують на упередженість медіатора. Коли медіатор не може отримати доступ до цих внутрішніх сигналів, співчуття стороні може легко перетворитися на надмірну емпатійність. Часто поділ на емпатію/симпатію можна окреслити досить чітко. Якщо емпатія переростає в непомічену симпатію, процеси, якими повинен керувати медіатор, знаходяться під загрозою. Медіація може проводитися нерівномірно, а симпатія однієї сторони може призвести до неоднакових рівнів уваги та спотвореного часу кокусування. Переосмислення проблем сторони може бути здійснено таким чином, що медіатор діє як адвокат однієї зі сторін й ефективно представляє їхні аргументи іншій стороні¹⁷.

¹⁴Boulle L. *Mediation: Principles, Process, Practice*. Chatswood, N.S.W: Lexis Nexis Butterworths, 2005. P. 35.

¹⁵Wolski B. *Mediator Settlement Strategies: Winning Friends and Influencing People*. *Australasian Dispute Resolution Journal*. 2001. Vol. 12 (4). P. 249.

¹⁶Boulle L. *Mediation: Principles, Process, Practice*. Chatswood, N.S.W: Lexis Nexis Butterworths, 2005. P. 258.

¹⁷Boulle L. *Mediation: Principles, Process, Practice*. Chatswood, N.S.W: Lexis Nexis Butterworths, 2005. P. 258.

Симпатія може змусити посередника висловити помітно різний ступінь теплоти, дружелюбності або прийняття однієї зі сторін на основі їхніх передбачуваних емоційних потреб. Медіатор може зневажливо ставитися до варіантів, які будуть не на користь певної сторони. У результаті перевірка реальності цих варіантів може перетворитися на допит або перехресний допит сторони, до якої медіатор відчуває мало симпатії¹⁸.

Також слід розрізнити нейтралітет як інтерес та неупередженість як поведінку. Це розрізнення підтримується деякими авторами, але воно не було широко розглянуто в літературі чи в інших рекомендаціях щодо медіаторів. Семантичне розділення цих понять є корисним. Хоча для медіатора майже неможливо не бути зацікавленим у суперечці (через його особисте ставлення та емоційні зв'язки, що формуються через емпатію), він може регулювати свою поведінку таким чином, щоб вважатися неупередженим. О. Коен, Л. Даттнер та А. Люксембург, зауважують про те, що «рівновіддаленість, емпатія та уважність є інструментами, які можна використовувати під час процесу медіації для створення неупередженості»¹⁹. Рівновіддаленість описується як «здатність посередника допомогти сторонам у суперечці висловити свою точку зору»²⁰.

Щоб допомогти сторонам розповісти свою історію та висловити емоції, медіатор може тимчасово приєднатися до кожної сторони, коли вони виголошують свої позиції. На перший погляд ця пропозиція здається незрозумілою. У будь-якому разі, поява емпатійного та уважного зв'язку між посередником та однією стороною залишить у іншій сторони враження упередженості та упередженості посередника. Однак рівновіддаленість як компонент нейтралітету працює в тій мірі, в якій посередник може рівномірно допомагати кожній стороні²¹.

Якщо неупередженість «означає зобов'язання допомогти всім, а не одній стороні, у досягненні взаємозадовільної угоди»²², немає явної вимоги, щоб кожен крок процесу посередництва був абсолютно неупередженим. У більшості посередницьких процесів це просто неможливо, й абсолютно неможливо, коли емоції відіграють велику роль у посередництві. Критика

¹⁸ Boule L. *Mediation: Principles, Process, Practice*. Chatswood, N.S.W: Lexis Nexis Butterworths, 2005. P. 258.

¹⁹ Cohen O., Dattner N., Luxemburg A. *The Limits of the Mediator's Neutrality*. *Mediation Quarterly*, 1999. Vol. 16(4). P. 343

²⁰ Rifkin J., Millen J., Cobb S. *Toward a New Discourse for Mediation: A Critique of Neutrality*. *Mediation Quarterly*. 1991. Vol. 9(2). P.151.

²¹ Rifkin J., Millen J., Cobb S. *Toward a New Discourse for Mediation: A Critique of Neutrality*. *Mediation Quarterly*. 1991. Vol. 9(2). P. 153.

²² Cooks L. M., Hale C. L. *The Construction of Ethics in Mediation*. *Mediation Quarterly*, 1994. Vol. 12(1). P. 63.

Г. Курієном нейтральності та неупередженості надає ваги цьому аргументу: «Внутрішній несвідомий світ і структура особистості роблять справжню нейтральність недосяжною метою. Що можливе, так це розвиток уявної нейтральності на свідомому рівні, завдяки якому особа усвідомлює потенціал для упереджень через саморефлексію та вживає активних заходів для створення поведінки, яка є, наскільки це можливо, неупередженою»²³.

Для полегшення процесу встановлення доцільного медіаційного контакту доречним є створення етичного кодексу діяльності медіатора. Оскільки в Україні медіація перебуває на етапі становлення, це питання є серед перспективних і стратегічних напрямів становлення альтернативних способів вирішення спорів.

У процесі посередництва перед медіатором щоразу постає завдання пошуку балансу між проявом емпатії та збереженням нейтральності щодо до сторін конфлікту. Проаналізувавши наукові праці, присвячені дослідженню особливостей реалізації медіаційних процедур, можемо констатувати, що емпатійна присутність медіатора потребує залучення до процесу вирішення конфлікту саме його особистості, вміння відчувати емоційний настрій і водночас так його віддзеркалити у процесі перемовин, у присутніх щоб не виникало відчуття упередженості чи прихильності до однієї з сторін. В особистісній структурі вміння розрізняти власні емоції та емоції комунікативного партнера, реакцію на них забезпечують такі структури як емоційний інтелект та самосвідомість. Відтак розвиток професійної майстерності медіатора потребує системної саморефлексії, особистісного пізнання та саморозвитку.

Список використаних джерел

- Astor H. Rethinking Neutrality: A Theory to Inform Practice. *Australian Dispute Resolution Journal*. 2000. Vol. 11(2). pp. 145-154.
- Barsky M. Emotional Needs and Dysfunctional Communication as Blocks to Mediation. *Mediation Quarterly*. 1983. Vol. 2. pp. 55-66.
- Boullé L. Mediation: Principles, Process, Practice. Chatswood, N.S.W: Lexis Nexis Butterworths, 2005. 628 p.
- Burwell-Pender L., Halinski K. H. Enhanced Awareness of Countertransference. *Journal of Professional Counselling: Practice Theory and Research*. Vol. 36(2). pp. 38-51.
- Cohen O., Dattner N., Luxenburg A. The Limits of the Mediator's Neutrality. *Mediation Quarterly*, 1999. Vol. 16(4). pp. 341-348.
- Cohen, Mabel B. Countertransference and anxiety. *Psychiatry*, 1952. Vol. 15. pp. 231-243.

²³ Kurien G. Critique of Myths of Mediation. *Australian Dispute Resolution Journal*. 1995. Vol. 6. P.52.

- Cooks L. M., Hale C. L. The Construction of Ethics in Mediation. *Mediation Quarterly*, 1994. Vol. 12(1). pp. 55-76.
- Fisher R., Ury W. Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In. Penguin Books, 1991. 200 p.
- Freud, S. An autobiographical study. London: Hogarth Press, 1936. 137 p.
- Freud, S. Fragment of an analysis of a case of hysteria. In Collected papers. Vol. III. London: Hogarth Press, 1925. Heiman P. On counter-transference. *International Journal of Psycho-Analysis*. 1950. Vol. 31. pp. 81-84.
- Kurien G. Critique of Myths of Mediation. *Australian Dispute Resolution Journal*. 1995. Vol. 6. pp. 43-54.
- Rifkin J., Millen J., Cobb S. 'Toward a New Discourse for Mediation: A Critique of Neutrality. *Mediation Quarterly*. 1991. Vol. 9(2). pp. 151-164..
- Winnicott, D.W. Hate in the Countertransference. *Trough Paediatrics to Psycho- Analysis*. New York. 1975. P. 194-203.
- Wolski B. Mediator Settlement Strategies: Winning Friends and Influencing People. *Australasian Dispute Resolution Journal* . 2001. Vol. 12 (4). pp. 248-251.

Анотація

У статті досліджуються теоретичні та прикладні аспекти балансу емпатії та нейтральності у процесі медіації. Визначено важливість емоційної складової у процесі комунікації між сторонами конфлікту, розмежовано поняття емоційної присутності медіатора, його надмірного емпатійного співпереживання, симпатії, упередження щодо сторін конфлікту. Проаналізовано ймовірність появи нейтральності, неупередженості у процесі медіації та виокремлено аспекти, які цьому сприяють. Вказано на важливість розвитку таких особистісних якостей медіатора як самосвідомість та емоційний інтелект. Щодо останнього, саме він забезпечує розуміння медіатором власних емоцій, уміння керувати ними, ідентифікацію емоційних реакцій інших людей та вміння вибудовувати з ними добрий контакт. Описано види переносу та контрпереносу в медіаційному процесі, їх значення та потенціал використання для ведення ефективного медіаційного процесу і збереження медіатором максимальної нейтральності та неупередженості при розв'язанні конфліктних ситуацій між сторонами.

Ключові слова: *нейтральність, емпатія, неупередженість, перенос, контрперенос, емоційний інтелект.*

Abstract

The article explores the theoretical and applied aspects of the empathy and neutrality balance in the mediation process. The importance of an emotional component in the communication process between the conflicting parties is determined, and the phenomena of the mediator's emotional presence, his excessive empathic empathy, sympathy, and prejudice towards the parties to the conflict are delineated. The probability of neutrality and impartiality appearing in the mediation process and the aspects contributing to

this are analyzed. The importance of improving the mediator's personal qualities, such as self-awareness and emotional intelligence, is indicated. As for the latter, this ensures the understanding of one's own emotions by the mediator, the ability to manage them, the identification of other people's emotional reactions, and the ability to build good contact with them. The types of transference and countertransference in the mediation process described their significance and the potential of use for conducting an effective mediation process and for the mediator to maintain maximum neutrality and impartiality when resolving conflict between the parties.

Key words: *neutrality, empathy, impartiality, transference, countertransference, emotional intelligence.*

Author

Бригадир Марія, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи, психолог, консультант, тренер. Автор понад 109 публікацій у фахових та професійних виданнях України, Польщі, Словаччини. Брала участь у більш ніж 50 міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях, семінарах (психологія, соціальна робота). Співкоординатор і тренер проєктів: «Перезавантаження» – тренінгу-інтенсиву розвитку soft- та hard-skills; тренінгу-інтенсиву з підвищення кваліфікації працівників структурних підрозділів медичних установ, які відповідають за надання медичних послуг. Співавтор і ведуча тренінгових занять у Школі професійного розвитку «Акме» для студентів спеціальностей «Психологія» та «Соціальна робота» ЗУНУ. Ведуча тренінгових занять з соціально-психологічної реабілітації та адаптації воїнів АТО та їх сімей. Член Всесвітньої організації Позитивної та транскультурної психотерапії; Громадської спілки Національна психологічна асоціація; Громадської організації «Асоціація психологів України «Разом заради майбутнього»; Соціологічної асоціації України; редакційної колегії наукового часопису «Вітакультурний млин». Заступник редактора науково-практичного альманаху «Акме». Нагороджена відзнакою Національної Академії прокуратури України – 2018 р. Сертифікований консультант із напрямку «Позитивна психологія», сертифікований арт-терапевт.

Руслана Гаврилюк

докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри публічного права, гарант освітньо-професійної програми «Медіація» підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 Право галузі знань 08 Право Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,

ORCID: 0000-0001-6750-4340

Петро Пацурківський

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри публічного права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,

ORCID: 0000-0001-5081-7842

Природні принципи медіації

Постановка проблеми. Коли б існувала об'єктивна та повна історія розвитку медіації, то, найімовірніше, не з'явилася б потреба у цьому дослідженні, основна мета якого – обґрунтування природних (буттєвих) медіаційних принципів: людиномірності, верховенства буттєвих прав сторін медіації; верховенства буттєвого права бути собою (принцип людської автономії) та права відкрити свою особистість назустріч Іншому (принцип комунікативної солідарності) тощо. Однак поки що більшість дослідників медіації переконані у тому, що вона виникла у другій половині ХХ ст., та неодмінно пов'язують її появу з регулюванням медіації позитивним правом. До прикладу, відомий європейський (німецький) дослідник медіації Христоф Бесемер промовисто демонструє свою позицію вже у першому реченні вступу до праці «Медіація. Посередництво в конфліктах»: «Медіація, – зазначає він, – це метод урегулювання конфліктів, розроблений у 60-70-х роках (ХХ століття. – Р. Г. і П. П.) у США й успішно застосований там у багатьох сферах життя»¹. Інноваційним підходом до розв'язання конфліктів (спорів) медіацію вважають американські вчені Джон Уінслейд та Джеральд Монк², Хо-

¹ Christoph Besemer. *Mediation: Vermittlung in Konflikten*. Stiftung Gewaltfreies Leben. 2001. 144 p.

² John Winslade, Gerald Monk. *A New Approach to Conflict Resolution*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers. 2000. 256 p.

вард Зер³, англійські дослідники М. С. Умбрейт, А. Робертс⁴ та інші⁵, чимало науковців із Австрії, Іспанії, Італії, Канади, Нової Зеландії, Франції тощо. Їх спільною рисою є позитивістський підхід до розуміння правової природи медіації, тенденцій її розвитку та місця у системі інструментів вирішення конфліктів (спорів). У його межах медіація не розглядається як альтернативний і, тим більше, як інструментально рівноцінний судовому метод вирішення конфліктів (спорів) самими їх сторонами за участі посередника (посередників). Квінтесенція вищезазначеного підходу полягає в тому, що медіація є породженням держави і виступає допоміжним засобом (інструментом) публічної влади, основне призначення якого – зменшити величезну кількість рутинних (буттєвих) конфліктів (спорів), що надходять на розгляд державних судів, і таким чином сприяти судам у здійсненні своєї місії. До речі, саме під такими гаслами зароджувалась та утверджувалась сучасна медіація у США⁶.

Проте існує й альтернативний погляд на природу, призначення та функції медіації. Він виник у сиву давнину і має в основі докорінно відмінне від попереднього підходу **антропосоціокультурне розуміння основного призначення та місця людини у світі**. У наших попередніх дослідженнях⁷ ми зазначали, що основою цього підходу є думка про те, що призначення та місце людини у світі є наслідком її основних властивостей.

Виклад основних результатів дослідження

1. Принцип людиномірності медіації. Медіація як інститут врегулювання конфліктів (спорів) самими їх учасниками за допомогою посередника (посередників), як і право, є ровесницею людської цивілізації. Її поява на

³ Howard Zehr. *Changing Lenses. A New Focus for Crime and Justice*. Scottsdale. Pennsylvania, Waterloo, Ontario. A Cristian Peace Shelf Selection. Herald Press. 2003. 292 p.

⁴ Umbreit M. S. and Roberts A. *Mediation of Criminal Conflict in England: An Assessment of Services in Coventry and Leeds*. St. Paul: The Centre for Restorative Justice and Mediation, University of Minnesota, School of Social Work, 1996. P. 28.

⁵ Aertsen I., Mackay R., Pelican C., Willemsens J, Wright M. *Rebuilding Community Connections — Mediation and Restorative Justice in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2004. 80 p.

⁶ National Conference on the Causes of Popular Dissatisfaction with the Administration of Justice, The Pound Conference / A. Lea Levin and Russell R. Wheeler eds. 1976; Menkel-Meadow C. *Mothers and Fathers of Invention: The Intellectual Founders of ADR*. Ohio St. J. on Disp. Resol. 2000. № 16. P. 1.

⁷ Гаврилюк Р. *Правова природа медіації як вислід буттєвих властивостей людини*. Право України. 2018. № 3. С. 128-143; Гаврилюк Р. *Зумовленість правової природи медіації буттєвим устроєм людського світу*. Право України. 2018. № 5. С. 181-195.

тривалий час випередила появу держави. Нинішню загально визнану назву вона отримала значно пізніше у порівнянні з часом своєї появи. Очевидно, це певним чином пов'язано з розвитком за тільки йому властивим алгоритмом рефлексивного людського мислення. Найімовірніше, саме тому й існує велика лакуна у наших знаннях про еволюційний процес: ми нічого не знаємо та й ніколи не довідаємося про форми соціального життя перших людей та їх прямих попередників із тваринного світу, як зазначає один із корифеїв соціальної антропології першої половини ХХ ст. Альфред Реджінальд Редкліфф-Браун. Він припускає, що доречно пов'язати реальний перехід від долюдського співжиття до людського з появою мови⁸. Згідно з даними сучасних наукових досліджень, це сталося понад мільйон років тому⁹.

Глибини тисячоліть сягають і початки рефлексивного осмислення медіації як атрибуту людського буття. Одним із перших серед наразі достеменно відомих таких прикладів відомий фахівець зі Старого (Ветхого) Завіту Перрі Йодер, який згадує медіацію у праці «Шалом: Біблійне слово для Спасіння, Справедливості і Миру». При традиційному тлумаченні не просто терміна, а справжнього символу *шалом*, як зазначає П. Йодер, його передусім пояснюють за традицією Старого (Ветхого) Завіту як *мир, замирення, правильний порядок речей, коли повсюдно домінує гармонія*¹⁰.

Друге значення *шалом* стосується суспільних відносин. Бог хоче, як наголошує П. Йодер, щоб усі люди перебували у добрих стосунках між собою і з Ним. Квінтесенція другого значення *буття-в-шалом* – це *жити без взаємної ворожнечі, самим вирішувати свої конфлікти (спори)*¹¹. У цьому й полягає сенс медіації, як зазначалося вище.

Нарешті, третє з основних семантичне значення терміна (символа) *шалом* у біблійному контексті стосується моральної (етичної) сфери. Його квінтесенцію, на думку П. Йодера, слід розуміти як *порядність*. При цьому вчений має на увазі дві її сторони: по-перше, *чесність* у буквальному її розумінні як *відсутність фальші, двоякості у взаєминах* і, по-друге, *бездоганність як безвинність, відсутність гріха*. До речі, П. Йодер звернув увагу, що *шалом* у третьому його базовому значенні рідше зустрічається

⁸ Alfred Reginald Radcliffe-Brown. Method in Social Anthropology. Paperback. Chicago: University of Chicago Press. 1958. P. 178-188.

⁹ Blackburn S. Spreading the word. Groundings in the philosophy of language. Oxford. 1984; Lamarque J. Philosophy of Language. Encyclopedia of language and linguistics. New York. 1994. Vol. 4.; Ashworth E. J. Renaissance Philosophy of Language. Routledge Encyclopedia of Philosophy / General Editor Edward Craig. Vol. 5. London, New York. 1998.

¹⁰ Perry B. Yoder. Shalom: The Bible's Word for Salvation, Justice, and Peace. Newton, Kansas: Faith and Life Press. 1987. 154 p.

¹¹ Ibidem. P. 19-21.

у Старому (Ветхому) Завіті, ніж у двох перших. Він також зазначає, що *шалом* як світогляд дає надії і сподівання на майбутнє¹².

Як зазначає інший дослідник доктрини *шалом* Говард Зер, вона у задумі Господа – це мир і замирення.¹³ Цей міфічний чи дійсний історичний урок, на який звернув увагу Г. Зер, є нагадуванням людським спільнотам про те, що, хоча вони і за людською природою приречені на замирення (медіацію), останнє не стається саме по собі, а вимагає постійних і всебічних зусиль від усіх членів спільноти задля такого ж постійного залагодження ними самими при допомозі посередників їх же конфліктів (спорів). У цьому їх не може замінити навіть сам Господь. У викладеному вище й полягає сенс буттєвого принципу людиномірності медіації.

Окремі аспекти цього принципу добре обґрунтовують та розкривають й інші вчені. Як доречно зазначає відомий вітчизняний дослідник медіації Андрій Гусев, принцип людиномірності як один із базових буттєвих принципів медіації проявляється й у тому, що конфлікт є природною частиною людського життя, бо ж «основу конфлікту складає наша відмінність один від одного»¹⁴. На його думку, конфлікт має розглядатись як *можливість* приймати і поважати ці відмінності. Досить промовисте і резюме А. Гусева у вищезазначеній публікації: «...медіаційні підходи до вирішення конфліктів, – зазначає він, – виходять із певних апріорних положень стосовно того, що людині, по-перше, притаманна здатність вирішувати конфлікти, спираючись на загальнолюдську систему цінностей, яка, в свою чергу, забезпечує універсальну людську мотивацію (прагнення) до вирішення конфліктів саме мирним шляхом»¹⁵.

На людиномірності медіації як одному з її буттєвих принципів зосереджує увагу і німецький вчений Ед Ватцке. Він зазначає, що у парадигмальній матриці конфлікту (спору) ми щоразу маємо справу «з різними конструктами дійсності, з різними результатами спостережень, поглядами, життєвим досвідом, способом життя людей, між якими виникає конфлікт. Ці люди випадково причетні до однієї події. Але вони по-різному ставляться до неї чи взагалі по-різному розуміють стосунки між людьми»¹⁶.

¹² Ibidem. P. 21.

¹³ Howard Zehr. Changing Lenses. A New Focus for Crime and Justice. Scottdale. Pennsylvania, Waterloo, Ontario. A Cristian Peace Shelf Selection. Herald Press. 2003. P. 68.

¹⁴ Андрій Гусев. Світоглядні основи медіації в контексті українських реалій: огляд та перспективи засвоєння. Збірник статей «5 років діалогу і 25 років медіації в Україні: від протистояння до порозуміння» [за заг. ред. І. Терещенко] К., 2019. С. 111.

¹⁵ Там само. С. 113.

¹⁶ Ed Watzke. Äquilibristischer Tanz zwischen Welten. Neue Methoden professioneller Konfliktmediation. Forum Verlag Godesberg GmbH. 2000. P. 31; Ed Watzke. Wahrscheinlich

Кріста Пелікан розкриває буттєвий принцип людиномірності медіації через людську «причетність» до неї, під якою вона розуміє «визнання автономії сторін конфлікту»¹⁷. Цей феномен є самостійним буттєвим принципом медіації – принципом верховенства прав її сторін. Детально про нього піде мова нижче.

Отже, ключовим буттєвим принципом медіації як способу врегулювання конфлікту (спору) самими його сторонами є *людиномірність*. Це парадигмальна матриця для розкриття: *буттєвих витоків медіації* – їх квінтесенцію являє собою зіткнення людських потреб та інтересів різних індивідів чи їх груп у процесі реалізації ними власних життєвих проєктів; *мети медіації* – нею є врегулювання конфлікту (спору) її сторін заради досягнення ними власних життєвих цілей; *ключового інструмента медіації* – діалогу сторін медіації, що відбувається за сприяння медіатора й інших учасників та структурних елементів медіації.

2. Принцип верховенства буттєвих прав сторін медіації. Буттєві та позитивні суб'єктивні права людини не є тотожними. Якщо позитивні суб'єктивні права є наслідком їх легітимації державою чи іншим сувереном і громадяни наділенні ними відповідно до загальноприйнятих у суспільстві правил, то буттєві легітимуються фактичністю буття, його даностями (очевидностями), а індивіди стають суб'єктами цих прав від народження. Найчастіше їх позначають терміном «природні права», що усталився в науковому світі.

Буттєві права сторін медіації нерозривно пов'язані з розумінням останньої як життєвої необхідності. Як уже зазначалося вище, така необхідність укорінена у буттєвих властивостях людей, а також у буттєвому устрої людського світу, який є втіленням людської культури в її найширшому розумінні (другої природи людини). Ці властивості людини суперечливі, конфліктні, а тому постійно загрожують людському буттю із середини. Якщо вчасно не врегулювати спричинених ними конфліктів (спорів), останні мають тенденцію до динамічного нагромадження і переходу в гострі й навіть антоністичні міжлюдські зіткнення, а при подальшій їх ескалації загрожують людським спільнотам самознищенням. В історії є дуже багато доказів цього.

Універсальним засобом запобігання таким конфліктам (спорам) та способом їх вирішення (якщо вони виникли) стала медіація, суть якої – у подоланні конфлікту самими його сторонами. Тобто, люди як вид приречені на

hat diese Geschichte gar nichts mit Ihnen zu tun...: Geschichten, Metaphern, Sprüche und Aphorismen in der Mediation Hardcover. Forum Verlag Godesberg GmbH. 2008. 192 p.

¹⁷ Christa Pelikan. Victim-Offender-Mediation in Domestic Violence cases — A Comparison of the Effects of Criminal Law Intervention: the Penal Process and Mediation. Doing Qualitative Research. Forum: Qualitative Social Research. Volume 3. No. 1, Art. 16 January 2002.

медіацію в силу своєї природи. Таким чином, історичні перспективи людських спільнот безпосередньо залежать від знаходження ними можливостей урегулювання вищезазначених конфліктів (спорів) та ефективного використання цих можливостей.

Розглядаючи буття людини крізь призму її потреб, сукупність людських можливостей задовольняти власні трансцендентальні (життєво значущі) потреби й інтереси, втім числі й у врегулюванні конфліктів (спорів), називаємо правами (або правами та свободами) людини. Саме вони є ядром природного права.

Не випадково П. М. Рабінович, лідер потребового підходу у вітчизняному правознавстві, резюмує: «Буттєві права і свободи – це певні можливості людини, які необхідні для задоволення біологічних і соціальних потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів»¹⁸. Процитований уривок доводить, що П. М. Рабінович, поряд із визначенням буттєвих людських прав і свобод, свідомо чи мимовільно актуалізує одну з одвічних дилем правопізнання: що є первинним – людські права чи обов'язки людини?

У різні часи представники різних наукових напрямів та шкіл трактували цю дилему по-різному. Найбільш послідовними у її розв'язанні виявилися представники юридичного позитивізму. Вважаючи (вслід за К. Марксом) людину екстрактом усіх суспільних відносин і державно зобов'язаною, вони стверджували та продовжують наполягати, що ключова, системоутворююча роль у парі категорій «права людини – обов'язки людини» належить людським обов'язкам як загальносуспільному чинникові, а позитивними, тобто, законодавчо санкціонованими чи встановленими правами, які, на думку представників юридичного позитивізму, є похідними від людських обов'язків, конкретних індивідів чи відповідні їх спільноти наділяє держава.

Багато вчених дотримуються протилежного підходу і доводять пріоритетність прав людини перед її обов'язками, наполягаючи при цьому на наявності атрибутивних зав'язків та залежностей між ними. Чи не найбільш переконливо це доводять феноменологія, екзистенціалізм, практична філософія, діалогічне праворозуміння та ряд інших пізнавальних традицій антропосоціокультурного спрямування. Спільним в обґрунтуванні взаємозалежності між людськими правами й обов'язками є те, що усі філософські напрями виводять цю взаємозалежність із потреби самоідентифікації, самоствердження, конституювання індивідом себе через Іншого та ролі Іншого у цьому. Як зазначає

¹⁸ Рабінович П.М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Вид-во ЛОБФ «Медицина і право». 2021. С. 17.

Чарльз Тейлор в «Етиці автентичності», одній із найпомітніших філософських праць кінця ХХ ст., «наша індивідуальність потребує визнання іншими»¹⁹. Ця потреба з'явилася водночас із появою людини, точніше, її задоволення предками сучасної людини і завершило появу останньої.

Як переконує досвід, упродовж тривалого історичного періоду визнання індивіда не породжувало особливих проблем, оскільки воно було, по-перше, визнанням суспільним, по-друге, самим фактом народження людини, вбудованим в ідентичність соціального статусу. У процесі еволюції людської цивілізації з'явилася потреба визнання особистісної ідентичності людини, її самості, за словами П. Рікера²⁰. У межах європейської цивілізації поява окресленої потреби збіглася в часі з давньогрецькою Особистісною революцією середини I тис. до н.е. Як зазначає Ч. Тейлор, «внутрішньо породжена, особиста, самобутня ідентичність не отримує апріорного визнання (на відміну від суспільного визнання. – Р.Г. і П.П.). Вона змушена здобувати його через обмін і тому може його і не здобути»²¹.

Найбільший вплив на подальшу європейську пізнавальну традицію в цілому мала рання інтерпретація теми особистісного визнання Г. Гегеля. Їй присвячена четверта глава його праці «Феноменологія духу». У ній Г. Гегель послідовно обґрунтовує тезу про те, що ми усвідомлюємо себе через посередництво Іншого, внаслідок чого має місце безкомпромісна, на його думку, «боротьба за визнання». В ході цієї боротьби відбувається не просто зіткнення «двох свідомостей», а вони обидві прагнуть підтвердити власне буття для себе за рахунок перемоги над Іншим. Проте знищення Іншого, як резюмує Г. Гегель, загрожує неминучим самознищенням²². Тому істинне визнання, за Г. Гегелем, можливе тільки як взаємне визнання рівних суб'єктів, але воно неможливе без опосередкування соціальних інститутів, передусім держави. В «Основах філософії права» Г. Гегель уточнює, що визнання людини Іншим як умова реалізації людської свободи зазвичай має три форми: любов у родині, повага в громадянському суспільстві та солідарність у державі²³.

Подальші дослідження проблематики визнання одним індивідом іншого у більшості пізнавальних традицій, які обрали її предметом власних аналі-

¹⁹ Тейлор Ч. Етика автентичності / Пер. з англ. Вид. 2-е. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА. 2013. С. 42.

²⁰ Рікер П. Сам як інший. Пер. з фр. В. Андрушко, О. Сирцова. 2. вид. К.: Дух і Літера: Центр європейських гуманітарних досліджень Національного ун-ту «Києво-Могилянська академія». 2002. С. 378.

²¹ Тейлор Ч. Етика автентичності. С. 44.

²² Гегель Г.В.Ф. Феноменологія духу. Пер. з нім. Петро Тарашук. Київ: Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ». 2004. С. 129-166.

²³ Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Г.В.Ф.Гегель. Київ: Юніверс. 2000. С. 153-198.

тичних пошуків, відбувалося і продовжується головним чином у межах **парадигмальної матриці взаємності** як необхідної умови будь-якого визнання, у загальних концептуальних рисах розробленої теж Г. Гегелем на основі споріднених ідей Й. Г. Фіхте. Найбільш ґрунтовний внесок у вивчення згаданої проблеми зробили в подальшому феноменологи Г. Гусерль, А. Райнах та Е. Левінас, екзистенціалісти, передусім П. Рікер, представники практичної філософії Е. Фехнер, К.-О. Апель, Ю. Габермас, А. Гонет, Ч. Тейлор та ряд інших яскравих представників антропосоціокультурної пізнавальної традиції.

Вони переконливо довели, що право особи на вимогу до Іншого щодо задоволення її потреби, як власне і сама ця особа як правовий феномен, виникають тільки із взаємного визнання її та Іншого, якому адресована вимога конкретної особи на задоволення її потреби чи потреб. Задоволення Іншим, визнаним такою ж особою, вимоги першої особи, в свою чергу, також породжує у нього аналогічне право на задоволення нею уже його вимоги²⁴. Таке взаємне визнання Я та Іншого і являє собою квінтесенцію справедливості. Обоюбічне визнання одним індивідом Іншого та їх прав вимоги у бутті є динамічним процесом **взаємності**, у якому без застосування спеціальних пізнавальних інструментів складно виокремити одне завершене явище взаємного визнання з їх потоку і побачити первинність людського права та вторинність людського обов'язку. Цей факт можна розцінити як **іманентний недолік пізнавальної матриці взаємності**, який неможливо подолати у її парадигмальних межах.

Вся людська природа атрибутивно суперечлива, конфліктна, тому людство не може мати еволюційної перспективи, без систематичного і самостійного врегулювання перманентних конфліктів (спорів) між індивідами та їх спільнотами. Інакше кажучи, у людей є невідкладна необхідність (даність) у врегулюванні конфліктів (спорів) між собою на взаємних засадах заради збереження перспектив реалізації кожним власних життєвих проєктів.

Чи з'являться у них внаслідок цього відповідні можливості? а якщо так, то в чому вони полягають? Потрібно зазначити, що такі можливості не тільки з'являються у відповідних суб'єктів, але й що вони укорінені у спільності їх потреб щодо врегулювання конфліктів (спорів): у потребі взаємного визнання інтерсуб'єктивного характеру конфлікту (спору) і, відповідно, необхідності кооперації зусиль втягнутих у нього сторін; у потребі взаємного визнання прав сторін конфлікту (спору), передусім людської свободи й автономії кожної його сторони; у потребі недискримінації однієї сторони конфлікту (спору) іншою (взаємної недискримінації) у процесі його врегулю-

²⁴ Детальніше про це див.: Гаврилюк Р.О. Природа податкового права: антропосоціокультурний підхід: монографія. Чернівці. Чернівецький нац. ун-т. 2014. С. 494-514.

вання; у потребі взаємної довіри сторін конфлікту (спору) одна до одної та ряду інших взаємних потреб. Таке взаємне визнання сторонами конфлікту (спору) один одного та вищезазначених їх потреб і трансформує можливість його сторін у ньому в їх взаємні буттєві права.

Право людини відкрити свою особистість назустріч Іншому (право комунікативної солідарності) зумовлене її буттєвою потребою у самостверженні та самореалізації – поза співвіднесенням *самого* з Іншим вони неможливі. Таке відкриття себе Іншому найповніше та найпереконливіше відбувається у дискурсивній формі. Медіація є однією із найуніверсальніших та найефективніших форм дискурсу *самого* з Іншим, сенсом якого виступає комунікативна взаємодія її сторін. Передусім, цей дискурс має на меті врегулювання конфлікту (спору) його сторін ними ж самими за сприяння медіатора та інших долучених осіб. Окрім того, медіаційний дискурс є ефективним засобом (інструментом) соціалізації спершу найактивніших членів спільноти, а згодом і все ширших її верств. Дискурс докорінно змінює якість соціуму, оскільки він як форма комунікації трансформує світогляд його членів до рівня діалогічного світосприйняття, є неперевершеною школою рефлексивного мислення і дії. Нарешті, дискурс, укріплюючи та розвиваючи людську автономію, водночас укорінює потребу у консенсусних вчинках та практиках людських спільнот. Він, будучи *наслідком* реалізації особою її права на відкриття себе самої назустріч Іншому, з іншого боку, продовжує залишатися надійним пристанищем цього *права*.

Отже, буттєві людські права мають складну природу. Вони є доконаним фактом дійсності, породженим взаємним визнанням одного суб'єкта інтерсуб'єктивного відношення особою іншим його суб'єктом (*самого* Іншим у термінології П. Рікера; однієї сторони медіації іншою її стороною); трансформації внаслідок цього їх взаємних можливостей задовольняти власні потреби у правові засоби (інструменти) досягнення цих же цілей. Породження буттєвих людських прав осіб має зворотну сторону – появу у них таких же буттєвих людських обов'язків. Парадигмальною матрицею їх взаємодії між собою є верховенство буттєвих прав відповідних осіб, зокрема, сторін медіації, перед їх обов'язками. Саме ця обставина уможлиблює збереження людської гідності під час процедур медіації, а саму медіацію робить одним із найефективніших та найпопулярніших інструментів вирішення конфліктів (спорів) їх же сторонами за сприяння медіатора (медіаторів).

Список використаних джерел

- Christoph Besemer. *Mediation: Vermittlung in Konflikten*. Paperback. Stiftung Gewalt-freies Leben. 2001. 144 p.
- John Winslade, Gerald Monk. *A New Approach to Conflict Resolution*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers. 2000. 256 p.
- Howard Zehr. *Changing Lenses. A New Focus for Crime and Justice*. Scottdale. Pennsylvania, Waterloo, Ontario. A Cristian Peace Shelf Selection. Herald Press. 2003. 292 p.
- Umbreit M. S. and Roberts A. *Mediation of Criminal Conflict in England: An Assessment of Services in Coventry and Leeds*. St. Paul: The Centre for Restorative Justice and Mediation, University of Minnesota, School of Social Work, 1996. P. 28.
- Aertsen I., Mackay R., Pelican C., Willemsens J, Wright M. *Rebuilding Community Connections — Mediation and Restorative Justice in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2004. 80 p.
- National Conference on the Causes of Popular Dissatisfaction with the Administration of Justice, *The Pound Conference* / A. Lea Levin and Russell R. Wheeler eds. 1976;
- Гаврилюк Р. Правова природа медіації як вислід буттєвих властивостей людини. *Право України*. 2018. № 3. С. 128-143.
- Гаврилюк Р. Зумовленість правової природи медіації буттєвим устроєм людського світу. *Право України*. 2018. № 5. С. 181-195.
- Alfred Reginald Radcliffe-Brown. *Method in Social Anthropology*. Paperback. Chicago: University of Chicago Press. 1958. P. 178-188.
- Blackburn S. *Spreading the word. Groundings in the philosophy of language*. Oxford. 1984.
- Lamarque J. *Philosophy of Language*. Encyclopedia of language and linguistics. New York. 1994. Vol. 4.
- Ashworth E. J. *Renaissance Philosophy of Language*. Routledge Encyclopedia of Philosophy / General Editor Edward Craig. Vol. 5. London, New York. 1998.
- Perry B. Yoder. *Shalom: The Bible's Word for Salvation, Justice, and Peace*. Newton, Kansas: Faith and Life Press. 1987. 154 p.
- Адрій Гусев. Світоглядні основи медіації в контексті українських реалій: огляд та перспективи засвоєння. *Збірник статей «5 років діалогу і 25 років медіації в Україні: від протистояння до порозуміння»* [за заг. ред. І. Терещенко]. К.. 2019. С. 109-114.
- Ed Watzke. *Äquilibristischer Tanz zwischen Welten. Neue Methoden professioneller Konfliktmediation*. Forum Verlag Godesberg GmbH. 2000. 112 p.
- Ed Watzke. *Wahrscheinlich hat diese Geschichte gar nichts mit Ihnen zu tun...: Geschichten, Metaphern, Sprüche und Aphorismen in der Mediation* Hardcover. Forum Verlag Godesberg GmbH. 2008. 192 p.
- Christa Pelikan. *Victim-Offender-Mediation in Domestic Violence cases – A Comparison of the Effects of Criminal Law Intervention: the Penal Process and Mediation. Doing Qualitative Research*. Forum: Qualitative Social Research. Volume 3. No. 1, Art. 16 January 2002.
- Рабінович П. М. *Основи теорії та філософії права: навч. посібник*. Львів: Вид-во ЛОБФ «Медицина і право». 2021. 256 с.
- Тейлор Ч. *Етика автентичності* / Пер. з англ. Вид. 2-е. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА. 2013. 128 с.
- Рікер П. *Сам як інший*. Пер. з фр. В. Андрушко, О. Сирцова. 2-е вид. К. : Дух і Літера:

- Центр європейських гуманітарних досліджень Національного ун-ту “Києво-Могилянська академія”. 2002. 456 с.
- Гегель Г.В.Ф. Феноменологія духу. Пер. з нім. Петро Тарашук. Київ: Видавництво Соломії Павличко “ОСНОВИ”. 2004. 548 с.
- Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Г. В. Ф.Гегель. Київ: Юніверс. 2000. 336 с.
- Гаврилюк Р. О. Природа податкового права: антропосоціокультурний підхід: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. 2014. 636 с.

Анотація

Метою дослідження є аналіз природних (екзистенційних) засад медіації. Воно ґрунтується на таких пізнавальних інструментах, як аксіологічний, антропо-соціокультурний та генетичний підходи, загальнонаукові принципи історизму та об'єктивності, системний та структурно-функціональний методи пізнання.

Авторами обґрунтовано, що основним природним (екзистенційним) принципом медіації як способу вирішення конфлікту (спору) його сторонами є людський вимір медіації. Цей принцип слугує парадигмальною матрицею для розкриття сутнісних витоків медіації. Їх квінтесенцією є зіткнення людських потреб та інтересів різних індивідів або їх груп у процесі реалізації своїх життєвих проєктів; мети медіації, що полягає у врегулюванні конфлікту (спору) його сторін заради досягнення власних життєвих цілей; ключового інструменту медіації – діалогу сторін медіації за допомогою медіатора та інших учасників медіації; інших структурних елементів медіації.

Доведено, що екзистенційні права людини мають комплексний характер. Вони є абсолютним фактом дійсності, породженим взаємним визнанням одного суб'єкта інтерсуб'єктивних відносин як особи іншими суб'єктами (однією стороною опосередкування іншою стороною); перетворенням у результаті їх взаємних можливостей задовольняти власні потреби в правових засобах (інструментах) для досягнення тих же цілей. Екзистенційні права людини передбачають існування екзистенційних її обов'язків. Парадигмальною матрицею їх взаємодії є верховенство матеріальних прав відповідних осіб – сторін медіації, над їх обов'язками. Ця обставина дає можливість зберегти людську гідність під час проведення медіації. Це робить медіацію одним з найбільш ефективних і популярних інструментів вирішення конфліктів (спорів) їх сторонами за допомогою медіатора (медіаторів).

Abstract

The aim of the research is to analyze the natural (existential) principles of mediation. It is based on such cognitive tools as axiological, anthropo-sociocultural, and genetic approaches, general scientific principles of historicism and objectivity, and systemic and structural-functional methods of cognition.

The authors substantiated that the main natural (existential) principle of mediation as a way to resolve a conflict (dispute) by its parties is the human dimension of mediation. This principle serves as a paradigmatic matrix for the disclosure of essential origins of media-

tion – their quintessence is the clash of human needs and interests of different individuals or their groups in the process of implementing their life projects; the goal of mediation - it is the regulation of the conflict (dispute) of its parties for the sake of achieving their own life goals; the key tool of mediation – the dialogue of all the same mediation parties among themselves with the assistance of the mediator and other mediation participants; other structural elements of mediation. It has also proven that existential human rights are complex. They are an absolute fact of reality generated by the mutual recognition of one subject of an intersubjective relationship as a person by the other subjects (one side of the mediation by the other side); transformation as a result of their mutual opportunities to satisfy their own needs for legal means (tools) to achieve the same goals. The generation of existential human rights of individuals has, as its reverse side, the emergence of the same existential human duties in them. The paradigmatic matrix of their interaction with each other is the supremacy of the material rights of the relevant persons - the mediation parties, over their duties. This circumstance makes it possible to preserve human dignity during mediation procedures. It makes mediation one of the most effective and popular tools for resolving conflicts (disputes) by their parties with the assistance of a mediator (mediators).

Алла Загородня

Національна Академія Педагогічних Наук України

ORCID: 0000-0003-2418-1670

Осмислення соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти

Постановка проблеми. Кожна епоха відрізняється своїми філософськими поглядами на людину та освітньо-виховну модель її прогресу. Так, протягом усієї історії розвитку людства змінювалися й філософсько-антропологічні основи освіти, що стосується змін в уявленнях про особистість людини, методологію, інструментарій та дидактичний супровід реалізації її освітньо-виховної стратегії. Антропологія – наукова дисципліна, яка вивчає людину та різні етапи людської історії. Зосереджуючись на біологічних і культурних відмінностях різних груп людей, у межах яких розрізняють людину-індивіда, людину-суб'єкта, людину-особистість, людину-людину, антропологія об'єднується рядом наукових принципів і методологічних підходів, серед яких особливим є принцип холізму, що передбачає багатоаспектний аналіз об'єктів наукового дослідження.

Значний внесок у вивчення цього питання зробив І. Зязюн (1938-2014 рр.), який інтерпретуючи місце соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти, відводив значне місце людині, її місцю у світі та структурі освітнього процесу, зокрема. Отже, актуальність порушених дослідником соціально-антропологічних питань, що ґрунтуються на філософії освіти, змушує звернутись до його наукової спадщини.

Джерела соціально-антропологічних поглядів науковців сягають декількох століть. Різноманітні аспекти соціально-антропологічних ідей освіти і виховання в осмисленні науковців, педагогів та філософів, висвітлені у працях В. Артюха (філософія екзистенціалізму)¹; І. Аносова (антропологічний підхід процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості)²;

¹ В. Артюх. Про деякі історіософські ідеї в філософській публіцистиці Миколи Шлемкевича: спроба екзистенціальної інтерпретації. Філологічні трактати. 2009. Том 1. № 3-4. С. 5-14.

² І. П. Аносов. Антропологічний підхід до процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості. Теоретичні основи сучасної педагогіки та освіти. 2013. Вип. 29. С. 119-124.

А. Возняк (філософські питання антропогенезу)³; С. Грабовського⁴ (антропологічний код української культури і цивілізації) та ін.

Відомо, що світоглядні орієнтири І. Зязюна стали предметом досліджень багатьох сучасних науковців, як от: теорії цілісної особистості (В. Мозговий)⁵; прогностичності (Н. Ничкало)⁶; епістемологічної культурно-антропологічної парадигми освіти (Т. Усатенко)⁷, та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Соціально-антропологічні питання, закладені в основу української філософії освіти, актуальні та змушують звернутися до наукових надбань визначних учених, зокрема І. Зязюна. Адже перебудова освіти і виховання означає насамперед відхід від матеріалістичних засад виховання та побудову його на ідеалістичній системі цінностей, і реальні зміни в суспільстві насамперед пов'язані зі зміною свідомості людини.

Мета статті – теоретико-методологічне осмислення сутності соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна антропологія трактує філософсько-педагогічні ідеї у контексті педагогіки, вивчаючи різні освітні концепції з точки зору людської природи, місця людини у світі в цілому, а особливо в освітніх структурах. Використовуючи різноманітні філософсько-антропологічні ідеї, вона дає педагогіці відповідь на запитання: хто така людина – мета чи засіб, об'єкт чи суб'єкт педагогічних відносин у процесі навчання? Водночас її можна розуміти й оцінювати як особистість (самоціль), істоту, яка реалізує себе в різноманітному, вільному й творчому спілкуванні з іншими, або як автоматичну, автономну й безособову особистість⁸.

³ А.Б. Возняк. Педагогічна антропологія : навч. посіб. Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич : РВВ Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2011. 190 с.

⁴ С. Грабовський. Дослідник української душі. Історичний календар. Київ. 1998. С. 42-43.

⁵ В. Л. Мозговий. Культурологічний аспект педагогічної антропології. ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв». 2019. 107-109.

⁶ Н. Г. Ничкало. Прогностичність наукової спадщини академіка Івана Зязюна. Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього: збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Київ, 30-31 березня 2017 р.) / ред. колегія : В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, Н. Г. Ничкало; укл. Н. В. Гузій. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 339 с. С. 13-20.

⁷ Т. Усатенко. Науково-філософські обрії академіка І. А. Зязюна. Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього: збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Київ, 30-31 березня 2017 р.) / ред. колегія : В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, Н. Г. Ничкало ; укл. Н. В. Гузій. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 339 с. С. 64-65.

⁸ А. А. Загородня. Соціальна антропологія в контексті освіти та виховання особистості (друга половина XIX століття) як чинник сучасних освітніх змін. Наука і техніка сьогодні. 2022. 11 (11). С. 95-106; А. А. Загородня. Соціально-антропологічні виміри

Оскільки в полі нашого теоретико-методологічного дослідження ключовим концептом є «антропологія», слід розкрити її теоретично-концептуальні засади. Антропологія (з лат. – «пізнання людини», «наука про людину»), з'явилася наприкінці XVIII ст. Багато зусиль для організації антропологічних досліджень на теренах України доклав Ф. Вовк (1847-1918), який вважається засновником української антропологічної школи⁹.

У своїх антропо-етико-естетичних аспектах педагогічної майстерності І. Зязюн¹⁰ наголошував на безперервному самопізнанні, самовдосконаленні, сприйнятті й розумінні людської краси та духовності. Він віддавав перевагу ірраціональності над раціональністю та духовному досвіду (інтуїтивному розумінню) над логічними міркуваннями. Основними ідеями української філософії та антропологоцентризму І. Зязюна є відчуття, сенсомоторика та його різноманітні прояви (добро, любов, воля, свобода, дух, духовність тощо).

Досліджуючи питання філософії освітньої антропології, І. Зязюн розкриває перспективу, зумовлену сучасним антропологічним підходом до освітніх змін, оскільки він вважає, що люди є інтегративною цілісністю, яка має забезпечити врахування суб'єктності та автономії в освітній практиці¹¹.

Важливими для нашого дослідження є наукові погляди І. Зязюна, в основі яких закладено думку про те, що саме філософські знання дають педагогічній антропології загальні уявлення про людину, її природу і місце у світі і водночас є основою педагогічних поглядів на сутність, цілі та завдання педагогіки. Означене, на його думку, уможлиблюється через культурологічне, соціальне та психофізіологічне підґрунтя філософських ідей, закладених у будь-яку педагогічну доктрину.

у філософських рефлексіях освіти і виховання другої половини XIX століття. The 13th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development», (June 15-17, 2022). VoScience Publisher, Chicago, USA. 2022. P. 489-491; А. А. Загородня. Соціально-антропологічні ідеї освіти і виховання в осмиленні М. Коцюбинського. Наукові інновації та передові технології. (Серія «Педагогіка»). К.: Вид. група «Наукові перспективи». 2022. Вип. № 8(10) С. 56-66. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-8\(10\)-56-66](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-8(10)-56-66); Загородня А. А., Середіна І. А. Соціально-антропологічні ідеї освіти і виховання в науковому осмиленні феноменологів. Наукові записки Малої академії наук України. 2022. № 2(24). С. 37-43. DOI: <https://doi.org/10.51707/2618-0529-2022-24-05>.

⁹ Ф. Вовк. Студії з української етнографії та антропології. Український Громадський Видавничий Фонд., 1995. 354 с.

¹⁰ І. А. Зязюн. Філософія педагогічної антропології. Професійна освіта: педагогіка і психологія (Польсько-український українсько-польський щорічник). 2008. № 10. С. 51–59.

¹¹ І.А. Зязюн. Концептуальні засади теорії освіти в Україні. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2000. № 1. С. 11–24.

У своїх наукових доробках І. Зязюн¹² виокремлює дві провідні педагогічні парадигми (об'єктну та суб'єктну), які реалізуються завдяки філософсько-антропологічному принципу, що відображає відношення до людини як до об'єкта і/чи суб'єкта освіти (рис. 1).

Таким чином, бінарна природа об'єктної та суб'єктної парадигм освіти уможлиблює регулярне представлення двох протилежних способів освіти, де об'єктна парадигма передбачає переважно пасивну позицію людини-об'єкта в освітньому процесі, спрямовану на її адаптацію та інтеграцію в суспільство та культуру. Людина сприймається як істота, залежна від об'єктивних сфер, принципів, норм і виступає продуктом діяльності природи, культури та суспільства.

Натомість суб'єктна парадигма є особистісно-орієнтованою і стосується переважно саморозвитку, самовиховання, самокерівництва, а також рівноправності та взаємності у стосунках із учителем з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей особистості.

Так, кожен учень є активним учасником освітнього процесу, впливаючи на себе та свій вибір. Суть об'єктивного підходу в освіті полягає в тому, що людина вважається зовні детермінованою істотою, залежною від об'єктивних сфер, принципів і норм, є продуктом природи, суспільства і культури.

На думку І. Зязюна¹³, суб'єктивний підхід розглядає людину як повністю або переважно автономну істоту, сутність якої виводиться і з самої людини, і з суб'єктивного «Я». Кожна з окреслених освітніх парадигм має право на науковий аналіз у силу факту свого існування, однак має і свої обмеження, оскільки відображає певну односторонність бачення та сприйняття людини, її цілісності як об'єкта і предмета освітнього процесу.



Рис. 1. Типологізація концепцій освіти крізь призму філософсько-антропологічного принципу за І. Зязюном

¹² І. А. Зязюн. Філософія педагогічної антропології. Професійна освіта: педагогіка і психологія (Польсько-український українсько-польський щорічник). 2008. № 10. С. 51–59.

¹³ І. А. Зязюн. Немає педагогіки без педагога... Наук.-педагог. Журнал «Рідна школа». 2012. № 4-5. С. 19-23.

За науковими поглядами І. Зязюна¹⁴, соціально-антропологічні ідеї закладені в педагогічній науці та відображаються в розумінні багатогранності особистості людини та сприйнятті її крізь призму суб'єктивного й об'єктивного, інтелектуального й емоційно-почуттєвого, раціонально-почуттєвого й ірраціонального, тілесного та духовного, природного і соціального.

Самонавчання та саморозвиток об'єднуються в тісному взаємозв'язку, адже вони постають вихідним продуктом учіння особистості людини і виступають у ролі рівня пізнавальної активності, що розглядається як готовність особистості виходити за окреслені межі освітніх програм, передбачених для проходження учнями в закладах освіти.

Заслуговує на увагу думка дослідника про те, що відкрита модель людини й освіти, виникла не тільки під впливом нової суб'єктивної (гуманітарної) парадигми, але й на ґрунті попередніх систем, заснованих на об'єктивній парадигмі, що поєднує інтереси людей із їхніми унікальними духовними параметрами. Так, філософсько-антропологічні засади педагогіки, що стосуються трансформації освітнього простору, беруть початок з об'єктивної і суб'єктивної парадигм, яка витікає з об'єктно-суб'єктивної природи людини.

Під таким освітнім простором розуміється створене педагогікою об'єктивне і суб'єктивне середовище, підпорядковане дитині як унікальній і самобутній особистості, що включає діалектично взаємопов'язаний процес її інтеграції, адаптації та індивідуалізації. Реальність, створена проєкціями, характеризується не стільки запереченням і відкиданням попереднього педагогічного досвіду, скільки напрямом конвергенції та злиття у відкритих освітніх моделях різних педагогічних та антропологічних традицій, покликаних забезпечити кожній дитині комфортне входження у постійні природні основи розширеного та складного інтелектуального світу. Для координації її життєдіяльності та забезпечення повноцінного розвитку навчання орієнтація дитини на зовнішній світ і світ внутрішній повинні співіснувати¹⁵.

І. Зязюн зазначав¹⁶, що у такий спосіб соціально-антропологічна модель освіти має на меті забезпечити успішність її навчання, можливість форму-

¹⁴ І. А. Зязюн. Філософія педагогічної антропології. Професійна освіта: педагогіка і психологія (Польсько-український українсько-польський щорічник). 2008. № 10. С. 51–59.

¹⁵ О. В. Столяренко, О. В. Столяренко & О. М. Коберник. Ціннісне ставлення до людини в загальній стратегії виховання особистості. Виховання зростаючої особистості: ціннісний вимір: колективна монографія. Умань: Візаві. 2019. С. 75-93; О. В. Столяренко, О. В. Столяренко, Антропологічні детермінанти гуманістичних концепцій виховання. Педагогіка безпеки. 2020. Том 5. № 1. С. 1-8.

¹⁶ І.А. Зязюн. Концептуальні засади теорії освіти в Україні. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2000. № 1. С. 11–24.

вання та розвитку унікальних особистостей, здатних до діалогу, розуміння інших людей та інших культур, активно створюючи та перетворюючи зовнішнє середовище і внутрішній світ із почуттям відповідальності за наслідки вчинків.

Висновки. Освіта є найважливішим соціальним інститутом. Освітні процеси безпосередньо пов'язаними зі змінами, які відбуваються в суспільстві. Отже, у соціально-антропологічній перспективі цілі та завдання освіти, її зміст, методи, засоби і форми повинні бути органічно включені у загальний педагогічний соціально-антропологічний простір, підґрунтям якого є різні підходи до визначення соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти.

Філософське осмислення соціально-антропологічних засад освіти і виховання є перспективним для подальших досліджень.

Список використаних джерел

- Аносов І. П. Антропологічний підхід до процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості. Теоретичні основи сучасної педагогіки та освіти. 2013. Вип. 29. С. 119–124.
- Артюх В. Про деякі історіософські ідеї в філософській публіцистиці Миколи Шлемкевича: спроба екзистенціальної інтерпретації. Філологічні трактати. 2009. Том 1. № 3-4. С. 5–14.
- Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. Український Громадський Видавничий Фонд., 1995. 354 с.
- Возняк А.Б. Педагогічна антропологія : навч. посіб. Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич : РВВ Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2011. 190 с.
- Гравовський С. Дослідник української душі. Історичний календар. Київ. 1998. С. 42-43.
- Загородня А. А. Соціальна антропологія в контексті освіти та виховання особистості (друга половина XIX століття) як чинник сучасних освітніх змін. Наука і техніка сьогодні. 2022. 11 (11). С. 95-106.
- Загородня А. А. Соціально-антропологічні виміри у філософських рефлексіях освіти і виховання другої половини XIX століття. The 13th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development», (June 15-17, 2022). VoScience Publisher, Chicago, USA. 2022. P. 489-491.
- Загородня А. А. Соціально-антропологічні ідеї освіти і виховання в осмисленні М. Коцюбинського. Наукові інновації та передові технології. (Серія «Педагогіка»). К.: Вид. група «Наукові перспективи». 2022. Вип. № 8(10) С. 56-66. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-8\(10\)-56-66](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-8(10)-56-66)
- Загородня А. А., Середина І. А. Соціально-антропологічні ідеї освіти і виховання в науковому осмисленні феноменологів. Наукові записки Малої академії наук України. 2022. № 2(24). С. 37-43. DOI: <https://doi.org/10.51707/2618-0529-2022-24-05>

- Зязюн І. А. Немає педагогіки без педагога... Наук.-педагог. Журнал «Рідна школа». 2012. № 4-5. С. 19-23.
- Зязюн І. А. Філософія педагогічної антропології. Професійна освіта: педагогіка і психологія (Польсько-український українсько-польський щорічник). 2008. № 10. С. 51-59.
- Зязюн І.А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2000. № 1. С. 11-24.
- Мозговий В. Л. Культурологічний аспект педагогічної антропології. ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв». 2019. 107-109.
- Ничкало Н. Г. Прогностичність наукової спадщини академіка Івана Зязюна. Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього: збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Київ, 30-31 березня 2017 р.) / ред. колегія : В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, Н. Г. Ничкало; укл. Н. В. Гузій. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 339 с. С. 13-20.
- Столяренко О. В., Столяренко, О. В., & Коберник О. М. Ціннісне ставлення до людини в загальній стратегії виховання особистості. Виховання зростаючої особистості: ціннісний вимір: колективна монографія. Умань: Візаві. 2019. С. 75-93.
- Столяренко О. В., Столяренко, О. В., Антропологічні детермінанти гуманістичних концепцій виховання. Педагогіка безпеки. 2020. Том 5. № 1. С. 1-8.
- Усатенко Т., Науково-філософські обрії академіка І. А. Зязюна. Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього: збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Київ, 30-31 березня 2017 р.) / ред. колегія : В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, Н. Г. Ничкало ; укл. Н. В. Гузій. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 339 с. С. 64-65.

Анотація

У статті розкрито сутність терміна «антропологія», що є ключовим у дослідженні. Доведено, що соціально-антропологічний підхід дозволяє проаналізувати еволюцію взаємодії людини, природи, суспільства в історичному, соціальному, біологічному контексті. Зосереджено увагу на антропо-етико-естетичних аспектах педагогічної майстерності. Доведено, що саме філософські знання дають педагогічній антропології загальні уявлення про людину, її природу та місце у світі і водночас є основою педагогічних поглядів на сутність, цілі і завдання педагогіки. Представлено типологізацію концепцій освіти крізь призму філософсько-антропологічного принципу за І. Зязюном.

Визначено, що в об'єктній парадигмі акцент зроблено на цілеспрямованому впливі на учня в умовах більш чи менш строго керованої педагогічної системи. Натомість суб'єктна парадигма наголошує на основах вільного саморозвитку особистості, її самокерівництві. Виявлено, що в центрі світоглядних поглядів І. Зязюна – відкрита модель людини й освіти, створена не тільки на основі нової суб'єктної (гуманітарної) парадигми, але й попередніх систем, заснованих на об'єктній парадигмі, яка поєднує інтереси людей з їхніми унікальними духовними параметрами.

Аргументовано наукову позицію, що самонавчання та саморозвиток об'єднуються у тісному взаємозв'язку, адже вони постають вихідним продуктом учіння особистості людини і виступають в якості рівня пізнавальної активності.

Ключові слова: концепції освіти, педагогічна антропологія, педагогічна майстерність, соціально-антропологічний підхід.

Abstract

The essence of the key research term «anthropology» is revealed. It has been proven that the socio-anthropological approach allows to analyze the evolution of the interaction of man, nature, and society in the historical, social, and biological context. Emphasis is placed on the anthropo-ethical-aesthetic aspects of pedagogical skills. It is proven that philosophical knowledge gives pedagogical anthropology general ideas about man, his nature and place in the world and at the same time is the basis of pedagogical views on the essence, goals and tasks of pedagogy. The typology of the concepts of education through the prism of the philosophical and anthropological principle according to I. Zyazyun is presented. It was determined that the object paradigm emphasizes the purposeful influence on the student in the conditions of a more or less strictly controlled pedagogical system. Instead, the subject paradigm emphasizes the basics of free self-development of the individual, his self-management. It was revealed that in the context of the worldview of I. Zyazyun, the open model of man and education is based not only on the new subject (humanitarian) paradigm, but also on the basis of previous systems based on the object paradigm, which combines the interests of people with their unique spiritual parameters.

The scientific position is argued that self-learning and self-development are combined in a close interrelationships, because they are the initial product of the learning of a person's personality and act as the basis of the level of cognitive activity.

Key words: educational concepts, pedagogical anthropology, pedagogical skill, socio-anthropological approach.

Author

Алла Загородня – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України, вулиця Січових Стрільців, 52Д, Київ, 04053.

Світлана Шевченко

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інсти-
туту педагогіки НАПН України,
ORCID: 0000-0002-0432-8893*

Освітні та філософсько-освітні погляди українських діячів: політична філософія Дмитра Донцова

Постановка проблеми. Інтегральний націоналізм з'являється у країнах, де сильний дух мілітаризму ще більше зміцнюється у боротьбі за незалежність, і коли вважається, що після досягнення незалежності для забезпечення порядку, безпеки та життєздатності нової держави потрібний авторитарний правитель та\або мілітаризація.

Інтегральний націоналізм зародився у Франції наприкінці XIX – на початку XX ст. і, відповідно до викликів часу, поставив націоналізм на новий рівень, у тому числі політичний.

Необхідно зазначити, що український інтегральний націоналізм має певну відмінність. Інтегральні українські націоналісти вважали себе провісниками ідеалістичного погляду на світ, який вони розуміли як антитезу матеріалістичній філософії марксизму-ленінізму та засіб від позитивізму провідних діячів української демократичної думки (Володимира Антоновича, Михайла Драгоманова, Івана Франка та Михайла Грушевського). Шукаючи причини провалу української боротьби за незалежність (1917–1920), націоналісти переконалися, що маси прагнули незалежної держави, проте були засмучені та розчаровані слабким урядовим керівництвом. Критика окремих недоліків переросла в систематичну відмову від демократичних і соціалістичних принципів, які були помітною рисою українського національного руху наприкінці XIX і на початку XX століття. Гуманістичні традиції дореволюційного українського керівництва охарактеризовані як наївні й такі, яким не вистачає національних переконань. Націоналісти-інтегральні стали вважати, що їх епоха вимагала нових форм революційної дії, що може зрівнятися з жорстокістю і рішучістю, проявленими ворогами України¹.

¹ Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич, 1991.

Ідеологію ОУН до 1943 р. називають інтегральним націоналізмом. Аналізуючи наукову літературу, знаходимо цілу плеяду не менш відомих українських діячів: В. Липинський, І. Мірчук, М. Міхновський, В. Щербаківський та інші, які розглядали націоналізм як світогляд українського народу. Серед них і Дмитро Донцов (1883–1973) – український літературний критик, публіцист, філософ, політичний діяч, головний ідеолог українського інтегрального націоналізму.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Історико-культурологічна, політична, ідеологічна, культурно-громадська діяльність Д. Донцова, окремі аспекти його інтегрально-націоналістичної, патріотичної і педагогічної спадщини стали предметом наукового дослідження Р. Єндика, М. Сосновського та ін. Сучасне осмислення розвитку вітчизняної педагогічної науки представлено у працях Г. Грабовича, І. Дзюби, А. Жуковського, М. Железняка, С. Квітки та ін., які досліджували різні аспекти націоналістичної, просвітницької діяльності й аналізували праці Д. Донцова.

Звертаємось і до наукових надбань українських діячів Івана-Павла Химки та Пера Андерса Рудлінга, які стверджують, що українські націоналісти ніколи не вживали терміна «інтегральний націоналізм». Цю назву для означення ідеології ОУН запропонував Джон Армстронг після Другої світової війни². Інколи термін «інтегральний націоналізм» замінюють одним словом «інтегралізм».

Мета статті – розкрити освітні та філософсько-освітні погляди українського діяча з філософсько-освітньої позиції Дмитра Донцова.

Виклад основного матеріалу. Націоналізм як світоглядно-ідеологічний феномен є відображенням світоглядних установок певних соціальних груп, що проявляється в усвідомленні певної соціальної спільноти як тотальної цілісності та протиставлення цієї цілісності іншим, подібним їй за формою соціальним цілісностям. Український націоналізм як своєрідний соціокультурний паросток у дереві націоналістичної ідеології є віддзеркаленням всього політико-історичного шляху українства у всьому багатоманітті його проявів.

Д. Донцов є яскравим представником української школи націоналістичної ідеології, що пройшов світоглядний генезис від мислителя соціалістичної орієнтації до мислителя з чітко окресленою націоналістичною орієнтацією з атрибутом у формі якісної негації лівих ідеологій. Його світоглядна позиція є аперцептивним виразом певних соціальних груп, що прагнули до незалежності України, незважаючи на засоби, якими ця незалежність буде досягнута³.

² Ленкавський С. Історія Українського Націоналізму. Український Націоналізм. Твори, т.1, Івано-Франківськ, 2002.

³ Ленкавський С. Історія Українського Націоналізму. Український Націоналізм. Твори, т.1, Івано-Франківськ, 2002.

Політична філософія Дмитра Донцова (1883-1973), відома як «інтегральний націоналізм», справила величезний вплив на українську історію ХХ століття. Вона була основою ідеології ОУН, вона лишається ідейним підґрунтям багатьох правих партій та угруповань політичного спектру сучасної України.

Світогляд Донцова сформувався під визначальним впливом А. Шопенгауера, німецької «філософії життя» (Ф. Ніцше, О. Шпенглер, Г. Зіммель, В. Дільтей, гр. В. Фон Кайзерлінг), французького інтуїтивізму (А. Бергсон), творів Ж. Сореля, В. Парето і політичної філософії Б. Муссоліні. Справді, Д. Донцов часто покликається на цих авторів. Проте мало хто досліджував власне українські джерела його світогляду, а вони сягають найглибших шарів української історії та ментальності⁴.

При побудові концептуального каркасу теорії провідної верстви Д. Донцов використав праці італійських соціологів, які розробляли теорію «елітаризму» (Г. Моска, В. Парето, Н. Міхельс). Позитив Донцова як мислителя в тому, що він зміг відкинути вульгарне тлумачення концепцій згаданих діячів, спромігшись переробити отриманий конструкт під українські реалії, сформувавши якісну теорію української національної еліти⁵.

Ми ж спробуємо зосередити своє дослідження на філософській спадщині Д. Донцова, що зумовлено певними ретроспективним та перспективним причинами:

- 1) поруч із В'ячеславом Липинським, Дмитро Донцов першим в українській політико-правовій думці підняв до того спорадичні елітистські ідеї до рівня цілісної теорії, синтезувавши вітчизняні доробки із західними концепціями.
- 2) Його психологічно-волюнтаристичний підхід у теорії еліт спромігся перейти із розряду теорії до принципу національної політичної практики у 30-50 роки ХХ століття.
- 3) З огляду на глобальне поширення «західних» та «східних» концептів політичного процесу різного ґатунку, актуальним виглядає дослідження та впровадження в суспільне життя механізмів, що ґрунтуються на власних традиціях соціоорганізації.

Проблематику елітизму Дмитро Донцов розглядав у своїх працях «Модерне москофільство», «Націоналізм», «З приводу одної ересі», «Сучасне положення нації і наші завдання», «Підстави нашої політики», «Політика принципіальна і опортуністична», «Дух нашої давнини», «Орден – не партія», «Початки загравістів» і платформа «націоналістичного руху» та в інших⁶.

⁴ Стецько Я. Мої думки на маргінесі дискусії про Орден. Українська визвольна концепція. Твори, т.1, Мюнхен, 1987.

⁵ Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. Дрогобич, 1994.

⁶ Див. Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич, 1991; Донцов Д. За яку революцію. Мюнхен, 1957; Донцов Д. Єдине, що є на потребу. Київ, 2002.

За змістом доктринальних пошуків його теорію еліт умовно можна поділити на три блоки: критика псевдоеліти «масового суспільства» як радикальна негація сучасного йому суспільства, яке змушує дати обґрунтування нової еліти; визначення і характеристика статусу позитивної провідної верстви; організація національної еліти.

На думку мислителя, саме зрада національної еліти є однією з детермінант, що привели до встановлення чужоземної влади в Україні. Причинами такої констеляції, Д. Донцов вважає заміну войовничого елемента національної еліти «пасивною» інтелігенцією «драгоманівського» типу, партикулярний меркантилізм української національної еліти, нездатність синхронізувати свої сили тощо...⁷.

Д. Донцов малює контрастний портрет представника української національної еліти, що складається із так званої теорії «трьох рис» (мудрість, мужність, благородство). Мислитель вважає їх атрибутивними для процесу формування молодого покоління української національної еліти. Він наголошує на традиціоналізмі й архаїзмі як важливих складових концепції національної еліти.

Філософ звертається до історичного минулого українського народу (Київська Русь, Україна за часів Богдана Хмельницького), яке містить чимало величних прикладів соціальної активності української національної еліти.

Донцов підкреслює роль Києва як потужного імпринта до відродження української національної еліти. Мислитель зосереджує увагу на історичному минулому Києва, яке, на його думку, може стати основою для побудови якісно нового конструкту української національної ідеї⁸.

Аналізуючи творчу спадщину Д. Донцова, не можна не відзначити певної подібності його концепцій до ідей видатного українського консерватора-монархіста В'ячеслава Липинського. Деякі дослідники творів Донцова схиляють до думки, що він запозичив певні концептуальні моменти у Липинського, оскільки їхні теорії провідної верстви досить подібні⁹.

Наголошування мислителем на окцидентальному виборі українства, на русі до західних соціальних моделей та ксенофобія до концептуального Сходу (Росії зокрема). Донцов вважає Україну географічним центром Європи, що повинна служити буфером між Росією та Заходом¹⁰.

Керуючись ідеями Ніцше, Дмитро Донцов прийшов до загального висновку: нація – не лише «мовна чи національна збірнота», – нація – це «воля

⁷ Донцов Д. Підстави нашої політики. Відень. 1921.

⁸ Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич, 1991.

⁹ Ленкавський С. Історія Українського Націоналізму. Український Націоналізм. Твори, т.1, Івано-Франківськ, 2002.

¹⁰ Донцов Д. За яку революцію. Мюнхен, 1957.

щось спільне творити». Донцов намагався прищепити українському суспільству волю до влади і волю до життя, фанатизм на шляху боротьби за власну ідею, тверду віру у власні сили, і тільки такий вихід він вбачав у творенні повновартісної нації. Націю може порятувати лише народження нової психології переможців, а не рабів, «не вічний стогін покараних рабів і сльози»¹¹.

Історія, політика й мистецтво в його теоріях стоять поруч. У праці «Де шукати наших історичних традицій» Донцов із захопленням описував суворі епізоди історії козацтва і вважав, що коли українці відмовилися від політики національної агресії, коли національна ідея почала керуватися загальнолюдськими цінностями, перестала реалізовуватися через фанатизм, інстинктивні почування, емоційність, а не розумовість, дух національної нетерпимості, як це було за часів Богдана Хмельницького і тоді, коли Україна ще утримувала свою державність, тоді саме і почалося звиродніння нашого національного почуття.

«Націоналізм» (1926 р.) Д. Донцова – фундаментальна праця, яка стала своєрідним «євангелієм» для молодого покоління українських патріотів. Саме з ідей «Націоналізму» народились легендарні чини членів УВО, ОУН, УПА. У цій ґрунтовній роботі Донцов рішуче засуджує гнилий демосоціалізм «драгоманівців», «провансальців». Аналізуючи причини поразки наших визвольних змагань, він викриває демобілізуюче, роззброююче базікання «друзів народу» про «любов до братів-слов'ян», про «всепланетний рай», «демократію-соціалізм», піддає їх нищівній аргументованій критиці. Донцов апелює до Шевченка, до Лесі Українки, до М. Міхновського. У часах князівської доби, в славній козащині шукає той тип борця-лицаря, тип володаря-провідника, якого так не вистачало тоді і ще більше не вистачає зараз¹².

Обґрунтовуючи свої тези, він наводить незаперечні факти, цитує філософські та літературні твори, наводить приклади з вітчизняної та світової історії.

«Націоналізм» пробудив і кинув до святого бою за Україну легіони незламних лицарів, які рясно скропили кров'ю українську землю, «опаливши вогнем фанатичного прив'язання до неї». «Тільки плекання цілком нового духу порятує нас», – не втомлювався повторювати автор. Донцовський чинний націоналізм захопив гарячі серця галицької молоді, підпорядкував її Ідеї Нації. Донцов став для неї незаперечним авторитетом, хоч як не намагалися демосоціалісти та комуністи спалювати його, применшити його значення, просто замовчати, заховати – нічого в них не вийшло і до цього часу.

«України ще немає, але ми можемо створити її в нашій душі», — писав він, і ця Україна поставала в душах молодих українських борців. Україна ге-

¹¹ Донцов Д. Єдине, що є на потребу. Київ, 2002.

¹² Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. Дрогобич, 1992.

роїчна, Україна, яка творить себе і світ, а не є продуктом творення «сильних світу сього». «Здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за неї» – ось кредо послідовників Донцова, зміст їхнього життя¹³.

Висновки. Майстер слова, блискучий публіцист, Д. Донцов, дав нам твори, значення яких переоцінити неможливо. Його слово гостре, мова лаконічна, означення влучні й чіткі. І саме цим він страшний для ворогів України до сьогодні. «Націоналізм» перевидавався декілька разів на чужині, а нещодавно перевиданий видавництвом «Кальварія» в Україні. Актуальність його творів, його філософія інтегрального націоналізму і на сьогодні величезна. Актуальність ідей Д. Донцова – ще й у формуванні нової хвилі національної еліти в душі національних традицій.

Донцов послідовно обстоював ідею незалежності України й застерігав від орієнтації на Москву, незважаючи на те, чи вона царська, республіканська, буржуазна, чи пролетарсько-соціалістична. Як пише сучасний політолог А. І. Ключ, Донцов ототожнював царизм і комунізм, оскільки вони є різновидами однієї ідеології і відрізняються лише суттю.

Список використаних джерел

- Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. Дрогобич, 1994.
- Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич, 1991.
- Донцов Д. Єдине, що є на потребу. Київ, 2002.
- Донцов Д. За яку революцію. Мюнхен, 1957.
- Донцов Д. Партія чи орден. ЛНВ, лютий, 1933.
- Донцов Д. Підстави нашої політики. Відень. 1921.
- Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. Дрогобич, 1992.
- Кричевський Р. ОУН в Україні, ОУНз і ЗЧ ОУН. Нью-Йорк, 1962. Львів, 1991.
- Ленкавський С. Історія Українського Націоналізму. Український Націоналізм. Твори, т.1, Івано-Франківськ, 2002.
- Стецько Я. Мої думки на маргінесі дискусії про Орден. Українська визвольна концепція. Твори, т.1, Мюнхен, 1987.
- Шевченко С.М. Микола Міхновський (1917-1924 рр.) як один із представників українського національного руху кінця XIX – початку XX століття. *The 6th International scientific and practical conference «Scientific research in the modern world»* (April 6-8, 2023). Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2023. С. 384-387. – Режим доступу: <https://sci-conf.com.ua/vi-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-scientific-research-in-the-modern-world-6-8-04-2023-toronto-kanada-arhiv/> <https://lib.iitta.gov.ua/734919/>
- Шевченко С.М. Національна освіта й виховання учнів у творчості Юрія Федьковича. *The 7th International scientific and practical conference «Scientific research*

¹³ Кричевський Р. ОУН в Україні, ОУНз і ЗЧ ОУН. Нью-Йорк, 1962. Львів, 1991.

in the modern world» (May 4-6, 2023). Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2023. С. 380-384. – Режим доступу: <https://sci-conf.com.ua/vii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-scientific-research-in-the-modern-world-4-6-05-2023-toronto-kanada-arhiv/> <https://lib.iitta.gov.ua/735221/>

Шевченко С.М. Національні ідеї В. Липинського. *Педагогічна біографіка в освітньо-науковому просторі в умовах воєнної доби: нові виклики і завдання* : зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф. з історії освіти з міжнар. уч., 16 трав. 2023 р., Київ / Вінниця : ТВОРИ, 2023. С. 99-101. – Режим доступу: http://dnpb.gov.ua/ua/?post_type=ourpublications http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/Seminar_abstract_collection_16.052023.pdf

Анотація

У статті розглядається український інтегральний націоналізм на засадах політичної філософії Дмитра Донцова. Доведено, що цінним у цій площині є звернення до націоналізму як світоглядно-ідеологічного феномену, відображення світоглядних установок певних соціальних груп, що проявляється в усвідомленні певної соціальної спільноти як тотальної цілісності і протиставлення цієї цілісності іншим подібним їй за формою соціальним цілісностям. Виявлено, що український націоналізм як своєрідний соціокультурний напрям націоналістичної ідеології є віддзеркаленням всього політико-історичного шляху українства. Аргументовано актуальність праць та філософії Д. Донцова.

Встановлено, що Д. Донцов є яскравим представником української школи націоналістичної ідеології. Його світоглядна позиція є аперцептивним виразом певних соціальних груп, що прагнули до незалежності України, незважаючи на засоби, якими ця незалежність буде досягнута. Донцов підкреслює роль Києва як потужного імпринта до відродження української національної еліти. Він зосереджує увагу на історичному минулому української столиці, яке вважає перспективною основою для побудови якісно нового конструкту української національної ідеї. Донцов послідовно обстоював ідею незалежності України. Доведено, що актуальність його ідей лежать у сучасній площині національних традицій України.

Ключові слова: інтегральний націоналізм, український націоналізм, філософія, політико-історичний шлях.

Abstract

The article examines Ukrainian integral nationalism based on the political philosophy of Dmytro Dontsov. It has been proven that the appeal to nationalism as a worldview and ideological phenomenon, a reflection of the worldview attitudes of certain social groups, is valuable in this plane, which is manifested in the awareness of a certain social community as a total integrity and the opposition of this integrity to other social integrity similar to it in form. It was revealed that Ukrainian nationalism as a kind of socio-cultural direction of nationalist ideology reflects the entire political and historical path of Ukrainianism. The relevance of D. Dontsov's works and philosophy is argued.

It has been established that D. Dontsov is a bright representative of the Ukrainian school of nationalist ideology. His worldview position is an apperceptive expression of certain social groups that aspired to the independence of Ukraine, regardless of how this independence will be achieved. Dontsov emphasizes the role of the city of Kyiv as a powerful imprint for the revival of the Ukrainian national elite. The thinker focuses on the historical past of Kyiv as the basis for building a qualitatively new construct of the Ukrainian national idea. Dontsov consistently defended the idea of Ukraine's independence. It has been proven that the relevance of D. Dontsov's ideas lies in the modern plane of the national traditions of Ukraine.

Keywords: integral nationalism, Ukrainian nationalism, philosophy, political-historical path.

Маркіян Варивода

медіатор, юрист, керівник ГО “ПРОСТІР БЕЗСУДУ”

Наталія Романь

*медіатор, бізнес-тренер, коуч, фасилітатор,
психотерапевт, політконсультант*

Політична медіація (політичне посередництво)

Мета нашого дослідження – не тільки висвітлити наявність та можливості політичного посередництва у вирішенні міжнародних конфліктів, але й нагадати про головне: будь-які збройні конфлікти останніх століть завершувалися перемовинами і підписанням договорів (Версальський, Брестський та інші). Ці договори мали різний ступінь легітимності, по-різному поважали та враховували інтереси сторін, і не завжди результатом їх підписання була подальша стабільність, але всі вони призупиняли або повністю завершували війни.

У реаліях сучасного світу будь-який процес за участю декількох країн неможливий без офіційних договорів і домовленостей. Домовленостям передують перемовини. Якщо до них долучається третя незаангажована сторона (треті сторони), що бере на себе роль посередника, є більша ймовірність того, що досягнуті домовленості, будуть враховувати інтереси всіх сторін. Такими посередниками є політичні медіатори.

Політичне посередництво (медіація) є важливим аспектом сучасних політичних процесів і відіграє значну роль у формуванні, розвитку та стабілізації політичних систем. Посередництво забезпечує взаємодію між різними політичними платформами, сприяє попередженню і вирішенню конфліктів, а також формуванню консенсусу у випадках, коли в умовах політичної поляризації доводиться приймати компромісні рішення. У час глобалізації та зростання взаємозалежності держав, політичне посередництво набуває все більшого значення, оскільки дає можливість зберегти стабільність і безпеку на міжнародному рівні.

Сьогодні ми маємо можливість спостерігати різного роду політичні та внутрішньополітичні протистояння, як у світі, так і в Україні, включаючи військові конфлікти. Одним із найбільших протистоянь із моменту завершення Другої світової війни є російсько-українська війна, передумовами якої є політичні та історичні конфлікти.

У статті розглядаються концептуальні засади політичної медіації, її роль та проблеми у сучасних політичних процесах, а також аналізуються основні механізми та інструменти, що використовуються під час посередництва для досягнення своїх цілей.

Політичне посередництво (медіація) – це процес залучення нейтральної сторони для попередження чи врегулювання протиріч, конфліктів між політичними суб'єктами, в тому числі державами, з узгодженням їх інтересів.

Таке посередництво є складним процесом, спрямованим на мирне вирішення конфліктів між політичними суб'єктами, в тому числі й державами. Враховуючи його важливість та впливовість у сучасному політичному середовищі, необхідно розуміти, на яких принципах медіації функціонує політичне посередництво, що саме сприяє створенню умов для мирного і конструктивного вирішення політичних криз та конфліктів, формуванню ефективних механізмів управління в умовах кризи, а в окремих випадках – їх попередженню й забезпеченню стабільності та розвитку сучасного політичного середовища.

1. Нейтральність і неупередженість

Медіатор (посередник) повинен бути абсолютно нейтральним та неупередженим, не підтримуючи жодну зі сторін конфлікту. Це створює атмосферу довіри між сторонами і сприяє пошукові ефективних справедливих рішень у процесі перемовин. Нейтральність посередника дозволяє сторонам відчувати себе впевнено і відкрито обговорювати свої потреби та інтереси.

2. Конфіденційність

Конфіденційність є основним принципом політичного посередництва. Сторони мають бути впевнені, що всі питання під час переговорів залишаться між сторонами і не будуть розголошені третім особам. Це сприяє відкритому і чесному діалогові, допомагає сторонам відверто висловлювати свої побоювання та потреби без страху втратити репутацію чи отримати негативні наслідки.

3. Добровільність участі

Участь у посередництві повинна бути добровільною для всіх сторін конфлікту. Примус до участі може знизити ефективність процесу та призвести до небажаних результатів. Добровільна участь забезпечує більш конструктивний підхід до вирішення конфлікту, оскільки сторони зацікавленні у досягненні домовленостей. У політичному посередництві можлива й т. зв. «добровільність із примусу»: санкції, ембарго тощо, можуть створити умови для добровільної участі у переговорах із вирішення кризових ситуацій.

Процес політичного посередництва (медіації) є достатньо гнучким, адаптивним до особливих потреб та обставин конфлікту. Це дає змогу врахувати унікальні особливості кожної сторони й ситуації і знаходити найбільш ефективні рішення. Гнучкість також означає, що посередник може використовувати різні методи та підходи для досягнення домовленостей.

Основною метою політичної медіації є підтримка діалогу між сторонами конфлікту. Це допомагає сторонам висловлювати свої позиції, слухати один одного та шукати спільні рішення. Ефективний діалог підтримується завдяки високим комунікативним навичкам медіатора (посередника), що забезпечить чіткий і зрозумілий обмін інформацією між сторонами.

Політичне посередництво, як і будь-яке інше, спрямоване передусім на пошук взаємовигідних рішень, які задовольнятимуть інтереси всіх сторін, що, у свою чергу, допомагає забезпечити стійкість досягнутих домовленостей і знижує імовірність відновлення конфлікту. Взаємовигідні рішення створюють основу для довготривалого миру та співпраці.

Ефективність політичного посередництва залежить від ретельної підготовки та планування, а від посередника чи групи посередників вимагається детальне ознайомлення з історією конфлікту, його причинами та позиціями сторін, щоб розробити ефективну стратегію переговорів. Підготовка до переговорного процесу включає збір необхідної інформації, аналіз конфліктної ситуації та визначення можливих сценаріїв розвитку подій.

Важливо здійснювати моніторинг виконання домовленостей та оцінку результати. Це дасть можливість власно виявити проблеми і, при потребі, вживати заходи для їх вирішення. Моніторинг включає регулярний огляд виконання домовленостей, оцінку їх ефективності та виявлення можливих ризиків.

В окремих випадках, під час політичного посередництва (медіації) може виникати необхідність у залученні зовнішніх експертів, міжнародних організацій або держав з метою створення більш сприятливих умов для вирішення конфлікту. Міжнародна й дипломатична підтримка може значно підвищити ефективність посередництва (медіації) і стимулювати сторони до переговорів, а також сприяти досягненню стійких результатів.

Сьогодні діє кілька незалежних міжнародних та регіональних майданчиків, які відіграють важливу роль у розв'язанні конфліктів та сприянні стабільності. Ці платформи діють як нейтральні посередники, забезпечують ефективні умови для переговорів та діалогу між сторонами. Однак, чи можна такі майданчики використовувати у політичному посередництві (медіації), – це питання залишається дискусійним. Хоч Міжнародна організація з міграції (ІОМ), Центр гуманітарного діалогу (HD Centre), Міжнародна кризова група (ICG), Фонд Карнегі за міжнародний мир, Європейський

інститут миру (EIP) мають значний потенціал та репутацію, вони можуть стикатися з низкою проблем, які впливають на їхню ефективність і функціонування. З якими проблемами можуть зустрітися незалежні посередники у політичних конфліктах?

1. Обмежений доступ до сторін, які перебувають у конфлікті

У багатьох випадках складається ситуація, коли одна або кілька сторін можуть відмовитися від участі у процесі політичного посередництва (медіації), що, у свою чергу, буде ускладнювати досягнення всебічного та ефективного вирішення конфлікту.

2. Недовіра до посередників

Недовіра до нейтральних посередників може негативно впливати на процес медіації. Причини виникнення недовіри можуть бути зумовлені політичними, етнічними, релігійними або ідеологічними чинниками.

3. Фінансові обмеження

Фінансова підтримка є критично важливою для незалежних платформ, але часто вони стикаються з нестачею фінансування. Це може обмежити їхні можливості для проведення масштабних та довготривалих медіаційних процесів.

4. Політичний тиск

Незалежні платформи можуть піддаватися політичному тиску з боку держав або міжнародних організацій, що може впливати на їхню нейтральність і здатність діяти ефективно. Політичний тиск може впливати на прийняття рішень, які не будуть оптимальними для всіх сторін конфлікту.

5. Безпекові ризики

Надання гарантій безпеки медіаторам та учасникам процесів політичного посередництва.

6. Культурні та мовні бар'єри

Різні культурні традиції та мовні відмінності можуть призводити до непорозумінь, ускладнюючи досягнення взаєморозуміння. Політичне посередництво (медіація) може бути ефективним інструментом завдяки якому можна:

- сприяти комунікації та співпраці між політичними суб'єктами для запобігання політичним кризам;
- забезпечити стійкість політичних систем через конструктивний діалог;

- розв'язувати політичних криз;
- приймати компромісні чи консенсусні рішення;
- полегшити переговорний процес, досягнення угод і забезпечити виконання домовленостей;
- розробляти механізми співпраці між сторонами, що конфліктують.

Кожна незалежна організація, що є посередником у конфліктах, використовує різні методи та підходи для сприяння діалогу, вирішення конфліктів та підтримки миротворчих процесів.

Щодо російсько-українського конфлікту, який триває вже третій рік, ми можемо спостерігати за різними варіантами його врегулювання та пошуками того майданчику, на якому можна буде знайти рішення про деескалацію збройного конфлікту та подальше його припинення.

Передумовою для перемовин із країною-агресором російською федерацією є не тільки позиція чи вимоги, за наявності яких можуть відбутися переговори, головне – це гарантії безпеки для України як країни, що зазнала військового нападу та окупації значної території. Важливо розуміти, що країна, яка захищає свою територіальну цілісність, суверенітет та своїх громадян від агресора, потребує чітких і надійних гарантій безпеки. Лише за їх наявності можна розраховувати на ефективність та успішність перемовин. Коли країна чинить збройний опір агресору, це не повинно розглядатися як відмова від переговорів чи небажання миру, а як правомірне відстоювання свого суверенітету, територіальної цілісності та недопущення окупації територій. Відповідно, політичне посередництво має зосереджуватися на забезпеченні таких умов, які дозволять країні, що зазнала військової агресії, почуватися захищеною та впевненою у майбутньому, як під час, так і після переговорного процесу.

Ще одним важливим моментом є виконання домовленостей за результатами переговорів, якщо такі відбудуться між Україною та російською федерацією. Питання виконання домовленостей та механізмів їхньої реалізації стає ключовим чи навіть пріоритетним, тому, виникає необхідність у визначенні, хто гарантуватиме виконання домовленостей, і що робити у випадку, якщо одна зі сторін, зокрема російська федерація, не буде їх дотримуватися. Така ситуація потребує чітких міжнародних гарантій та механізмів примусу, які забезпечують виконання умов результатів переговорів. Враховуючи історичний досвід, питання доцільності домовленостей з агресором, який не дотримується своїх зобов'язань, постає дуже гостро.

Сьогоднішні маємо так звані “Формули миру” як один із можливих інструментів, досягнення миру у російсько-українській війні, що представляють ініціативу держав та дипломатичний майданчик для порозуміння. Основними є ініціатива України під назвою **“Українська формула миру”**

та Китаю «**Позиція Китаю щодо політичного врегулювання української кризи**» («**Мирний план Китаю**»). Останню підтримує російська федерація, яка вважає Китай своїм партнером у цьому протистоянні.

Обидві формули миру, українська та китайська, – це переговорні позиції сторін, які спрямовані на досягнення стабільності, безпеки та миру в регіоні, але кожна з них має свої особливості й акценти.

Українська формула миру¹

1. Радіаційна і ядерна безпека.
2. Продовольча безпека.
3. Енергетична безпека.
4. Звільнення всіх полонених і депортованих.
5. Виконання Статуту ООН і відновлення територіальної цілісності України та світового порядку.
6. Виведення російських військ і припинення бойових дій.
7. Повернення справедливості.
8. Протидія екоциду.
9. Недопущення ескалації.
10. Фіксація закінчення війни.

Обговорення Української формули миру відбулося на Глобальному саміті миру у Швейцарії, в якому взяла участь 101 країна та міжнародні організації. Учасники обговорили три основні пункти Української формули миру, які є критично важливими для забезпечення справедливого та сталого миру і виклали у «Спільному комюніке щодо Рамкової угоди про мир, Швейцарія, 15-16 червня 2024 року».

Водночас, учасники констатували, що тривала війна російської федерації проти України продовжує спричиняти масштабні людські страждання та руйнування, створюючи ризики та кризи із глобальними наслідками, важливість досягнення всебічного, справедливого і тривалого миру для України, а також підтвердили свої зобов'язання щодо дотримання Міжнародного права, включаючи Статут ООН, і наголосили на важливості резолюцій A/RES/ES-11/1² та A/RES/ES-11/6³, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН.

¹ “Формула миру” оприлюднена Президентом України Володимиром Зеленським 15 листопада 2022 року під час Саміту лідерів G20 на Балі в Індонезії URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-zavzhdi-bula-liderom-mirotvorchih-zusil-yaksho-rosi-79141>

² United Nations, Eleventh emergency special session, Resolution adopted by the General Assembly on 2 March 2022, ES-11/1. Aggression against Ukraine, URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/293/36/pdf/n2229336.pdf?token=fsgl2WXZdsHuSl06Gh&fe=true>

³ United Nations Eleventh emergency special session, Resolution adopted by the General Assembly on 23 February 2023, ES-11/6. Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n23/063/07/pdf/n2306307.pdf?token=9tOWM8YMWMQE8QYjXF&fe=true>

На саміті були розглянуті різні підходи до створення рамкової угоди про мир, базуючись на формулі миру, запропонованій Україною, та інших мирних ініціативах, що відповідають міжнародному праву. Обговорено й основні аспекти комюніке.

1. Використання ядерної енергії та ядерних установок має бути безпечним, захищеним та екологічно безпечним. Українські атомні електростанції, зокрема Запорізька АЕС, повинні працювати під контролем України та під наглядом МАГАТЕ. Будь-яка загроза або використання ядерної зброї в контексті війни проти України є неприпустимими.

Глобальна продовольча безпека залежить від безперервного виробництва та постачання продуктів харчування і не повинна використовуватися як зброя. Вільна та безпечна навігація торговельних суден, а також доступ до портів у Чорному й Азовському морях є критично важливим. Напади на торговельні судна, порти неприпустимі.

Всі військовополонені повинні бути звільнені шляхом повного обміну. Всі депортовані та незаконно переміщені українські діти й цивільні особи мають бути повернуті в Україну.

Для досягнення миру необхідна участь усіх сторін та конструктивний діалог між ними. Відповідно, учасники саміту вирішили здійснити конкретні кроки у зазначених напрямках із подальшим залученням представників усіх сторін. Принципи Статуту ООН, включаючи повагу до територіальної цілісності та суверенітету всіх держав, слугуватимуть основою для досягнення всеосяжного, справедливого і тривалого миру в Україні.⁴

Мирний план Китаю⁵

1. Повага до суверенітету, гарантії незалежності та територіальної цілісності всіх країн.
2. Примат міжнародного права без подвійних стандартів.
3. Відмова від «менталітету холодної війни».
4. Повага до інтересів безпеки окремих країн.
5. Відмова від зміцнення і розширення військових блоків.
6. Припинення вогню.
7. Початок мирних переговорів.
8. Вирішення гуманітарної кризи.
9. Захист цивільного населення та військовополонених відповідно до міжнародного гуманітарного права.

⁴ Ukraine conference joint communiqué: full text, By Reuters, June 16, 2024 12:17 AM GMT+2 URL: <https://www.reuters.com/world/europe/draft-joint-communiqué-ukraine-conference-switzerland-2024-06-15/>

⁵ China's Position on the Political Settlement of the Ukraine Crisis, by the Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/202302/t20230224_11030713.html

10. Гарантування безпеки атомних електростанцій.
11. Зниження стратегічних ризиків, запобігання використанню хімічної, біологічної та ядерної зброї.
12. Гарантії експорту зерна в рамках Чорноморської зернової ініціативи.
13. Відмова від односторонніх санкцій.
14. Забезпечення стабільності виробництва та ланцюгів постачання для захисту світової економіки.
15. Допомога у післявоєнній відбудові України.

Зауважимо, що російська федерація не опублікувала своєї позиції щодо врегулювання розпочатого нею збройного конфлікту, а лише підтримала позицію Китаю у цьому питанні. Аналізуючи наведені Формули миру, можемо побачити ряд точок дотику, а це може свідчити про спільні інтереси, які будуть формувати переговорну базу. Що спільного в обох формулах миру?

1) Радіаційна і ядерна безпека

Обидві сторони наголошують на необхідності гарантування безпеки ядерних об'єктів і запобігання ядерним катастрофам.

2) Продовольча безпека

Українська формула підкреслює продовольчу безпеку, що збігається з китайською ініціативою щодо гарантій експорту зерна.

3) Звільнення всіх полонених і депортованих / Захист військовополонених

Українська формула передбачає звільнення всіх полонених, а китайська – захист військовополонених відповідно до міжнародного гуманітарного права.

4) Виконання Статуту ООН і відновлення територіальної цілісності

В Українській формулі зазначено про відновлення територіальної цілісності України та дотримання статуту ООН, у свою чергу, Китайська формула також підтримує повагу до суверенітету і територіальної цілісності всіх країн.

5) Припинення бойових дій

Обидві формули включають припинення вогню і бойових дій як важливий крок до миру.

6) Відновлення справедливості / Вирішення гуманітарної кризи

Обидві сторони прагнуть досягнення справедливості та вирішення гуманітарних питань, спричинених конфліктом.

7) Недопущення ескалації

Обидві формули спрямовані на запобігання подальшій ескалації конфлікту. У свою чергу, президент російської федерації на зустрічі з керівництвом Міністерства закордонних справ російської федерації висловив своє бачення досягнення миру. Таке бачення з'явилося напередодні проведення Глобального саміту миру у Швейцарії і, швидше за все, мало стратегічний характер для російської федерації: це було зроблено, щоб виглядати ініціато-

ром миру в очах міжнародної спільноти. При аналізі виступу президента російської федерації у позиції країни-агресора помітні пріоритети, що можуть вплинути на початок проведення переговорів: нейтральний статус України, її демілітаризацію та денацифікацію, забезпечення прав російськомовного населення, визнання анексованих територій як частини російської федерації, закріплення цих умов у міжнародних договорах і скасування санкцій. Ці умови спрямовані на послаблення суверенітету України, збереження та розширення контролю Росії над територіями та зміцнення її геополітичної позиції. У виступі президента російської федерації можна побачити багато маніпулятивних елементів, спрямованих насамперед на обґрунтування агресії та примушування України до виконання жорстких умов, що фактично можуть позбавити її суверенітету⁶.

Бачення президента російської федерації має певні розбіжності з Мирним планом Китаю і стосуються територіальних питань, умов щодо санкцій і вимог про демілітаризацію та денацифікацію. Наскільки висловлене президентом російської федерації буде відображене в офіційній позиції його країни, зможемо побачити згодом.

Українська та китайська формули миру акцентують на необхідності дотримання міжнародного права і намагаються уникнути подальшої ескалації конфліктів. Водночас, китайська формула додає акцент на економічну стабільність і післявоєнну відбудову, що може доповнити українські мирні ініціативи у майбутніх переговорах.

Обговорення формул миру може відбуватися на різних майданчиках, але переговори із врегулювання збройного конфлікту мають відбуватися між двома сторонами і, ймовірно, за посередництва однієї чи кількох країн. Під час переговорів можуть виникнути питання довіри до посередників, реалістичності дотримання домовленостей та дій, які необхідно буде здійснити у разі порушення домовленостей. Також важливими будуть питання, що стосуватимуться механізму виконання, контролю та гарантій дотримання таких домовленостей у реальних умовах, що є дуже складним та багатограним завданням як для сторін, так і для медіаторів.

Важливо зазначити, що не існує єдиного універсального підходу до подолання проблем політичної медіації. Рішення, які будуть найефективнішими, залежатимуть від суті конфлікту, умов його розгортання та механізму реалізації таких рішень. Однак шляхом спільних зусиль ми можемо зробити політичну медіацію більш потужним інструментом для мирного врегулювання конфліктів і побудови більш справедливого та мирного світу.

⁶ Виступ президента російської федерації на зустрічі з керівництвом Міністерства зовнішніх справ російської федерації URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/74285>

Список використаної літератури

- “Формула миру” оприлюднена Президентом України Володимиром Зеленським 15 листопада 2022 року під час Саміту лідерів G20 на Балі в Індонезії URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-zavzhdi-bula-liderom-mirotvorchih-zusil-yaksho-rosi-7914>
- United Nations Eleventh emergency special session, Resolution adopted by the General Assembly on 2 March 2022, ES-11/1. Aggression against Ukraine, URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/293/36/pdf/n2229336.pdf?token=fsgI2WXZdsHuSl06Gh&fe=true>
- United Nations, Eleventh emergency special session, Resolution adopted by the General Assembly on 23 February 2023, ES-11/6. Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n23/063/07/pdf/n2306307.pdf?token=9tOWM8YMWMQE8QYjXF&fe=true>
- Ukraine conference joint communiqué: full text, By Reuters, June 16, 2024 12:17 AM GMT+2 URL: <https://www.reuters.com/world/europe/draft-joint-communiqué-ukraine-conference-switzerland-2024-06-15/>
- China's Position on the Political Settlement of the Ukraine Crisis, by the Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China
URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/202302/t20230224_11030713.html
- Виступ президента російської федерації на зустрічі з керівництвом Міністерства зовнішніх справ російської федерації URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/74285>

Анотація

У статті розглядаються концептуальні засади політичної медіації, її роль та проблеми у сучасних політичних процесах, а також аналізуються основні механізми та інструменти, що використовуються під час посередництва для досягнення своїх цілей. Проаналізовано особливості «Формул миру», запропонованих Україною та Китаєм, визначено їх спільні риси. Описано актуальні проблеми мирного врегулювання збройного вторгнення російської федерації на територію України й виділено основні питання, які зроблять процес перемовин між сторонами можливим.

Ключові слова: політична медіація, формула миру, принципи політичної медіації, інструменти політичної медіації.

Abstract

The article discusses the conceptual foundations of political mediation, its role, and problems in modern political processes. The main mediation mechanisms and tools used to achieve its goals are analyzed. The features of the “Peace Formulas” proposed by Ukraine and China are studied, and their general features are determined. The author describes the current problems of peaceful settlement of the armed invasion of Ukraine by the Russian

Federation and highlights the main issues that will make the negotiation process between the parties possible.

Keywords: political mediation, formula for peace, principles of political mediation, tools of political mediation.

Author

Маркіян Варивода, співзасновник проекту ADI | BEZSUDU, керівник ГО «ПРОСТІР БЕЗСУДУ», правознавець, медіатор, тренер.

Здобув вищу освіту в Київському університеті ім. Тараса Шевченка. Отримав диплом зі спеціалізації «Правознавство», сертифікат Українського центру медіації при Києво-Могилянській бізнес-школі – медіатор, сертифікат Українського центру медіації при Києво-Могилянській бізнес-школі) - медіатор у сімейних спорах та сертифікат Всесвітньої організації інтелектуальної власності – медіатор у спорах із питань інтелектуальної власності.

Є тренером в Українській школі урядування (курс «Медіаційні навички на публічній службі»). Розробник і тренер навчальних програм для представників публічної служби, бізнесу, нотаріусів, навчальних закладів.

Учасник проекту із попередження та врегулювання спорів спільно з Управлінням юстиції в м. Київ; проекту із врегулювання сімейних спорів в органах опіки та піклування; проекту “Медіація будує стосунки” для польських та українських учнів у співпраці з “Медіаторами Польщі”. Провів понад 300 годин навчальних занять.

Наталія Калініна

*кандидат філологічних наук, бізнес тренер міжнародної сертифікації,
Магістр медіації та конфлікт менеджменту, доцент БШ КРОК, PhD, MBA.*

Чому навички перемовин важливі в бізнесі або як зробити базову компетенцію керівника частиною ДНК компанії?

Постановка проблеми. Питання медіації як складової та інструмента формування і розвитку сильної корпоративної культури та HR-бренду в українських компаніях майже не досліджене, оскільки сам феномен корпоративної культури тільки набуває значимості у вітчизняних компаніях, а медіація як альтернативний спосіб вирішення конфліктів у корпоративному середовищі робить свої перші кроки. На жаль, це питання активно розглядається здебільшого зарубіжними авторами. Розуміння значимості корпоративної культури та HR-бренду в компанії, пошук ефективних інструментів формування та розвитку цих процесів зумовили інтерес до цієї проблеми й бажання висвітлити деякі аспекти питання, що розглядається.

Метою статті є аналіз та подальша теоретична розробка сутності переговорів як базової компетенції керівника й ефективного робочого інструмента сильної корпоративної культури компанії. Визначення принципів ADR у внутрішніх корпоративних спорах, особливостей компетенції переговорів як базової для керівника компанії.

Виклад основного матеріалу. Від народження ми маємо здатність конкурувати, щоб вижити та розвиватися. Але часто конкуренція призводить до конфліктів і самознищення. Щоб цього не трапилося, нам даровано альтернативу – миролюбність. І це не є слабкістю. Це мудрість виживання, закарбована у ДНК. Це ген врегулювання конфліктів.

Для будь-якого розвитку потрібен поштовх – конкурентне прагнення переваги і перехід до нового рівня розвитку. Але для цього важливо розумно витратити ресурси.

Так, компанії Coca-Cola, DuPont, Sony, IBM, Johnson & Johnson, General Motors, Deloitte, Shell, BP, Apple та Asters зробили вибір на користь ефективного використання часу та грошей для досягнення цілей бізнесу. Запобігання конфліктам та їх вирішення (у разі виникнення) є частиною ДНК цих компаній і розглядається не тільки як юридичний, але і як бізнес-імператив. Наз-

вані компанії зробили вибір на користь альтернативних способів вирішення спорів – ADR (Alternative Dispute Resolution), в центрі якого стоять переговори. Наприклад, компанія Google розробила просту «мантру», якої успішно дотримується: «Don't litigate, negotiate» (Не судись, веди переговори).

Деякі роки тому регулятори США та Європи звинуватили Google у зловживанні своїм домінуючим становищем серед пошукових систем на ринку. Компанія Google, просуваючи свої послуги, такі як Google Shopping, у результатах пошуку опускала інформацію про продукти конкурентів нижче, що скорочувало відсоток їх потенційних споживачів. Відповідно до угоди, Google погодилася зарезервувати місце у верхній частині своїх європейських пошукових сторінок для конкурентів, щоб надавати спеціалізовані результати пошуку для таких речей, як готельні номери, поряд із службами Google, які роблять те саме. Google вдалося уникнути офіційного поглибленого розслідування з боку регуляторів ЄС, що могло б призвести до штрафу в розмірі 10% від глобального річного доходу компанії, який на той момент становив 59,8 млрд доларів. Під час розслідування, яке тривало понад 3 роки, сторони наголосили, що вони хотіли уникнути формальної юридичної битви, посилаючись на те, що судовий розгляд зайняв би набагато років і не мав би такого негайного впливу.

Угода Google різко контрастує з десятирічною битвою Microsoft із Брюсселем. На відміну від Google, Microsoft потрапила в дорогу конфронтацію з європейськими антимонопольними органами, які оштрафували компанію-розробника програмного забезпечення на понад 2,5 мільярда доларів.

«Переговори працюють краще за конфронтацію», – сказав Герберт Ховенкамп, професор Університету Айови, фахівець з антимонопольного законодавства.¹

Google була набагато більш гнучкою, ніж Microsoft, представляючи свої власні пропозиції щодо вирішення спору з ЄС. Ось три принципи, які допоможуть вигідно вирішити конфлікти і перетворити суперечки на угоди:

1. Ефективне використання ресурсів

Вивчити можливість вдаватися до ADR, перш ніж звертатися до суду. Принцип ADR та переговори допомагають заощадити час. Гнучкість процесу забезпечує багатогранне рішення без кордонів, вироблене самими сторонами. Сторони керують процесом, виходячи з обумовлених правил взаємодії, на відміну від судового процесу, де суддя діє в рамках правил, описаних у процесуальних кодексах. Навіть у складному випадку суперечка може бути вирішена за лічені місяці чи тижні, а судовий процес може тривати роки.

¹ Herbert Hovenkamp. *Creation without Restraint: Promoting Liberty and Rivalry in Innovation*, 2016.

2. Фокус на взаємну користь

Зосередитись на інтересах, а не позиціях. Важливо визначити та висловити свої інтереси у суперечці, включаючи ті, які не є фінансовими, та закликати іншу сторону зробити те саме.

За протидіючими позиціями стоять спільні та різні інтереси. Важливо зрозуміти свої інтереси та інтереси іншої сторони. Інтереси можна задовольнити різними шляхами.

3. Контроль над тим, що відбувається

Самостійно контролювати ситуацію у процесі прийняття варіантів вирішення спору, а також захистити себе від «незручних» та нездійснених рішень. У процесі ADR сторони беруть безпосередню участь у виробленні та ухваленні рішення. Третя особа лише організовує переговори, у яких сторони самі шукають варіанти.

Отже, чи може бути культура перемовин у серці корпоративної культури вашої компанії? За визначенням, перемовини – це спір між двома або більше учасниками з метою досягти взаємовигідної угоди та/або вирішити конфлікт.² В уяві, мабуть, постає гучна сварка між подружжям, але не всі розуміють, що мета перемовин – уникнути такого сценарію. Незважаючи на комбінацію «мова тіла, інтонація, слова та нескінчена низка запитань», майстер перемовин може гори зрушити й усунути всі перешкоди для побудови тісних стосунків між партнерами. Від ошатного залу засідань до звичайного вуличного бару, навички вести перемовини є ключовими, які ми застосовуємо підсвідомо. Але коли здобуваємо їх потенціал, розуміємо, які дивіденди вони дають кожному працівникові та роботодавцю в галузі бізнесу. І не важливо, чи прагнете ви підвищення вашої ЗП, чи хочете укласти вигідну угоду, – вміння вести перемовини тут на першому місці.

Розглянемо п'ять причин, чому варто поставити в пріоритет навчання навичкам ведення перемовин для себе та своєї команди.

1. Вирішення конфліктів

Спір або суперечка можуть привести до втрачених або зіпсованих стосунків, розмежування в команді, створення токсичного середовища на робочому місці. Саме тому вміння відновити єдність за допомогою структурованого, мирного обговорення проблеми є ключовим у бізнесовому середовищі.

² Negotiation (Harvard Business Essentials Series). Harvard Business School Press, 2003.

Переговори є головним інструментом вирішення проблем під час конфлікту. Метою ефективних перемовин у нашому розумінні є врахування інтересів обох сторін та створення сценарію “win/win”.³

Шляхом коректної ідентифікації проблеми, визначення потреб клієнтів, співробітників або бізнесу, ви можете знайти найкраще вирішення, передбачити майбутні конфлікти та спланувати вчасне втручання у конфлікт.

Це може бути компроміс, співпраця або прийняття ситуації. Якщо CEO компанії, менеджер або тімлідер здатні вести ефективні перемовини, вони створюють живе, здорове середовище для розвитку успішного бізнесу, відмовившись від архаїчних авторитарних менеджерських практик із метою вирішення проблеми в самому її корінні.

2. Побудова відносин

Уміння ефективно вести перемовини викликає у клієнтів, співробітників та роботодавців позитивне відчуття поваги та професіоналізму. Якщо ви працюєте з проблемою чесно, формуючи сталі зв'язки з клієнтом та захищаючи взаємні вигоди в угоді, з вами буде намагатися працювати більше людей. Причина одна: ваше вміння ефективно спілкуватися, поважати інтереси та цінності опонента. Ніхто не хоче, щоб його сприймали як слабкого в переговорах, або як такого, що не вміє домовлятися. Для будь-якого менеджера сьогодні важливо бути впевненим у вмінні вести переговори. Це особливо необхідно топ-менеджерам, які мають зрозуміти, що їхня команда тільки виграє від того, що навчиться вирішувати конфліктні ситуації за допомогою навичок ведення ефективних переговорів. Маючи такі навички, людина може легко увійти у будь-яку справу, дискусію, обговорення, нетворкінг і вийти, здобувши максимальний результат для себе чи компанії. Це дозволяє бути більш професійним та переконливим у своїй справі. Ви можете успішно застосовувати навички перемовин як у бізнесі, вигідно домовляючись про ціни товару, так і в особистому житті. Наприклад, ефективно вести перемовини з вашим керівником про підвищення заробітної плати. Володіння навичками перемовин – це особливий склад мислення, а знання як їх застосовувати, може дати величезний бонус у житті.

3. Комунікація

Уміння вести перемовини – це не просто вміння гарно говорити. Це, перш за все, навички ґрунтовної підготовки, активного слухання, уміння

³ William Uri. Getting to Yes with Yourself: (and Other Worthy Opponents). International Edition, 2015.

розпізнавати певні сигнали опонента, вести торг, прораховувати баланс сил, і в цьому криється таємниця.

Саме ці вміння дозволяють гостро відчувати силу та слабкість опонента, побачити суть проблеми та знайти її рішення.⁴

Ставлення до перемовин як до взаємовигідного процесу, надання йому змістовності та розуміння інтересів сторін, уміння побудувати гнучку стратегію – все це надає сторонам переговорів величезної сили. Всі учасники переговорів, від клієнтів до колег, завжди високо цінують у людині вміння слухати та думати перед тим, як говорити.

Крім того, перемовини вчать людей досягати результату, бути відвертими в тому, чого бажаєш досягти без будь-яких маніпуляцій. Биття головою об ворота ніколи не призводило до результату. Перемовини – технологія, що навчає лаконічно формулювати мету, а це заощаджує час, енергію та гроші всіх учасників процесу.⁵

Вирішення проблеми

Перемовини як інструмент вирішення проблем дозволяє відкрито шукати інноваційні шляхи для подолання перешкод у процесі досягнення угоди. На відміну від ситуації, коли розмова закінчується із проявом першої ж негативної реакції опонента, ефективний перемовник може вдало застосувати техніку торгу, обговорення, відкритих запитань, зробити вдалу пропозицію. Це створює атмосферу відкритості, демонструє те, що ви цінуєте час та енергію опонента, шукаючи взаємовигідного вирішення проблеми разом із ним.

Як розвивати навички перемовин?

Для того, щоб стати ефективним перемовником, ми пропонуємо наступні шляхи:

1. Готуватись до перемовин ретельно та мати структурований план підготовки.
2. Разом зі своєю командою розробити детальну стратегію перемовин.
3. Під перемовин уважно слухати і ставити ефективні запитання.
4. Знати свою роль у команді під час перемовин і думати перед тим, як говорити.
5. Бути гнучким, концентруватися на тому, що важливо для опонента.
6. Фокусуватися на обговоренні проблеми «тут і зараз».

⁴ William Uri. Getting Past No. Negotiating with Difficult People. Random House, 1992.

⁵ William Uri. The Power of a Positive No: Save The Deal Save The Relationship and Still Say No. Bantam, 2007.

7. Бути відкритим, гнучким, орієнтованим на пошук рішення.
8. Перед тим, як буде досягнуто згоди, перевіряти, чи є вона взаємовигідною.
9. Практикувати навички перемовин скрізь: на роботі, в побуті, у суспільному житті.
10. Замовити для себе та своєї команди навчання з ефективних перемовин.
11. Спілкуватися з професіоналами в цій галузі, просити зворотній зв'язок із ними щодо підвищення рівня ваших навичок.

Таким чином, приймаючи за аксіому те, що перемовини є одним із найефективніших інструментів комунікації у всіх сферах життя – бізнесі, політиці, побуті – вони мають стати однією з ключових компетенцій сучасного керівника в будь-якій сфері. Іншими словами, перемовини – це частина ДНК корпоративної культури сучасної компанії, організації, закладу. Формування цієї компетенції залежить від свідомості топ-менеджменту, освіченості й розуміння важливості формування здорової, ненасильницької комунікації, що є ознакою сильної корпоративної культури.

Список використаних джерел

- Herbert Hovenkamp. *Creation without Restraint: Promoting Liberty and Rivalry in Innovation*, 2016.
- Negotiation (Harvard Business Essentials Series). Harvard Business School Press, 2003.
- William Uri. *Getting Past No. Negotiating with Difficult People*. Random House, 1992.
- William Uri. *The Power of a Positive No: Save The Deal Save The Relationship and Still Say No*. Bantam, 2007.
- William Uri. *Getting to Yes with Yourself: (and Other Worthy Opponents)*. International Edition, 2015.

Анотація

У статті розглядаються перемовини як ключовий інструмент вирішення внутрішніх та зовнішніх корпоративних спорів та конфліктів у контексті формування сильної корпоративної культури компанії. Корпоративна культура компанії сьогодні є показником не тільки її економічної успішності на ринку товарів і послуг, але й на рівні суспільства та відповідальності перед суспільством. Наводяться приклади корпорацій, які зберегли свої ресурси завдяки вирішенню спорів методом переговорів, а не судовим процесам. Обумовлена важливість введення компетенції переговорів у корпоративну культуру та ДНК компанії і, як наслідок, навчання керівників ефективним переговорам на корпоративному рівні.

Ключові слова: переговори, корпоративна культура, альтернативне вирішення конфліктів (ADR), позиції/інтереси, ДНК компанії, компетенція.

Abstract

The article discusses negotiations as a core tool for resolving internal and external corporate disputes and conflicts in building a high corporate culture. The company's corporate culture today indicates not only its economic success in the market of goods and services but also the level of society and responsibility to society. The author provides examples of corporations that have preserved their resources by resolving disputes through negotiations rather than litigation. The author emphasizes the importance of introducing negotiation competence into the corporate culture and of a company's DNA and, as a result, of training managers in effective negotiation at the corporate level.

Keywords: negotiations, corporate culture, alternative dispute resolution (ADR), positions/interests, company DNA, competence.

Author

Наталія Калініна є доцентом та провідним викладачем Бізнес Школи КРОК со-засновником і партнером, сертифікований бізнес-тренер міжнародної категорії, засновником та чинним тренером компанії "Стратегічний Партнер", веде ряд міжнародних бізнес проектів.

Є сертифікованим викладачем міжнародних програм навчання СИМА (Chartered Institute of Management Accounts) за курсом "Управління людськими ресурсами", "Управління відносинами в компанії" і "Управління організаційними змінами", «Переговори в медіації» програми «Медіація та вирішення конфліктів» (Erasmus+Programme of the EU), сертифікованим тренером міжнародної компанії "Scotwork" ("Навички переговорів"). Працювала у провідних бізнес школах України та за кордоном як запрошений викладач.

Як бізнес тренер і консультант-практик є автором навчальних програм в таких галузях як управління змінами, управління людськими ресурсами, навички ефективних переговорів, навички ефективної презентації, орієнтація на клієнта, управління талантами, оцінка та мотивація персоналу, програми з етикету та ін. в Україні та за кордоном.

Ярослава Бугерко

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Західноукраїнського національного університету
ORCID: 0000-0002-9138-5350*

Транспарентність освітньої діяльності як умова професійного становлення майбутнього фахівця

Постановка проблеми. В умовах війни українське суспільство дуже гостро відчуває потребу в підготовці професійних кадрів, здатних критично мислити, аналізувати і приймати виважені рішення, бути ефективними і творчими в праці. Для досягнення цих цілей майбутній професіонал повинен володіти не лише кваліфікацією, а й аутопсихологічною компетентністю, високим духовно-моральним потенціалом, професійною мотивацією, зрілістю, які ґрунтуються на професійній самосвідомості та рефлексії. Водночас, для майбутнього фахівця, який навчається в ЗВО і засвоює професійні знання та вміння, важливим є набуття системи професійних цінностей, пізнання свого професійного призначення, усвідомлення власного образу Я у професії. Реалізація зазначеного можлива за умов прозорої конструкції соціально-культурного освітнього середовища. Відтак в останні роки дослідження феномена транспарентності у соціальній та освітній сферах, питання розробки типології транспарентності на основі взаємодій та відносин суб'єктів та її практичної реалізації набуває особливого значення.

Освіта об'єктивно містить у собі значні резерви і потенціали для активізації особистісного зростання здобувачів. Під час навчання у ЗВО відбувається формування професійно важливих якостей майбутнього спеціаліста, становлення структури його професійних цінностей, закладається вектор особистісного і професійного саморозвитку. Відбувається складний процес опосередкованого пізнання себе як професіонала, починаючи від поодиноких ситуативних взірців до цілісного самоуявлення. Важливою засадою професійного становлення фахівця є активність самої особистості в умовах прозорості, доступності та відкритості інформації, спрямованої на реалізацію індивідуальної траєкторії освітньої діяльності здобувача вищої освіти¹.

¹ Боднар А. Я., Рибалочка К. А. Особливості професійного самовизначення сучасних студентів. *Психологія та психосоціальні інтервенції*. 2020. Том 3. С. 3–10.

Професійний розвиток особистості, зазвичай, ототожнюють із прогресивним розвитком людини (дозріванням, формуванням, саморозвитком та самовдосконаленням) і розглядають як багаторівневий та поліступінчастий процес. Однак, як зазначають більшість дослідників (Г.О. Балл, Ж.П. Вірна, В.В. Рибалка, Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелева, Н.Ф. Шевченко, Т.С. Яценко та ін.) досі не визначена єдина позиція стосовно розуміння суті, механізмів, етапів та особливостей здійснення професіогенезу спеціаліста. Більшість закордонних і вітчизняних учених наголошують, що професіогенетичні процеси розгортаються в часі та просторі; визначаються різними чинниками; мають свої специфічні етапи, стадії та фази. Аналіз професійного становлення фахівців соціогуманітарного профілю розглядають у таких аспектах, як професійна готовність та придатність; професійна компетентність; професійно значущі риси особистості; засоби формування ціннісної свідомості майбутніх фахівців. Однак динаміка професійного становлення майбутнього фахівця у ракурсі впливу прозорості організації освітнього процесу, дієвості поєднання у його функціонуванні принципів паритетності, транспарентності та рефлексивності вивчена недостатньо. Відтак **метою дослідження** є виявлення впливу транспарентності освітнього середовища на професійне самовизначення студентів соціогуманітарного профілю.

Виклад основного матеріалу. Сучасне тлумачення транспарентності в соціокультурній сфері трактується як властивість взаємовідносин та взаємодій за якої органи керівництва установи та організації надають усім зацікавленим сторонам необхідну для прийняття раціональних рішень та їх подальшої реалізації інформацію у відкритій, повній, своєчасній та зрозумілій формі. Зазначене визначення ґрунтується на розумінні транспарентності: по перше, як *середовища*, в якому така інформація надається відповідними органами та організаціями і по друге, як *властивість соціокультурного середовища*, яка виявляє вплив на кінцевий результат ставлень /відношень і взаємодій. Відтак транспарентність визначає стан *поінформованості*, тобто рівень повного, достатнього, достовірного та зручного для обробки знання про ту чи іншу діяльність будь-якого зацікавленого у цьому суб'єкта та на основі одержаного знання вибудовування двосторонньої комунікації.

У науковій літературі виділяються різні види транспарентності, при цьому увага фокусується на тому, що є добре емпірично вивченим представниками різних галузей соціального знання – в першу чергу на транспарентності як підзвітності, яка є умовою підвищення якості управління та надання освітніх послуг. Аналіз та узагальнення існуючих наукових підходів до зазначеного феномену дозволяє виокремити різні види транспарентності на підставі таких *критеріїв* як категорія зацікавлених суб'єктів та результати її застосування. Якщо розглянути суб'єкти інформаційної взаємодії системи

освіти з громадкістю, то варто зазначити, що виникнення у системі взаємодії двох суб'єктів (системи освіти та споживачів освітніх послуг) третьої сторони – держави вносить певні корективи. Так, держава активно впливає як на обидві групи суб'єктів – систему освіти і громадськість, так і на інформаційне поле та потоки інформації, якими ці суб'єкти обмінюються. З одного боку, на державному рівні задаються нормативні вимоги до освітніх організацій та органів управління освітою, що регулюють зміст, формати, канали інформаційної взаємодії та навіть її інтенсивність. З іншого боку, розвиваючи інформаційну відкритість усіх соціальних сфер, і особливо сфери державного управління, держава формує електронну культуру населення та культуру відкритості громадянського суспільства, відтак інформаційний та комунікаційний досвід, що освоюється населенням, формує відповідний попит та інформаційну активність споживачів освітніх послуг.

Що стосується другого критерію, то варто відмітити, що в сучасних умовах між теорією інформаційної відкритості та випереджальною практикою її розширення виник дисбаланс. Відставання аналітичних досліджень і теоретичних обґрунтувань механізмів, умов та принципів інформаційної відкритості в освіті є однією з причин формалізації дій, які здійснюються, розширення відкритості через екстенсивний шлях розвитку: збільшення обсягів інформаційних середовищ, каналів, одиниць інформації, які іноді залишаються незатребуваними і малоінформативними по суті. Водночас, інформаційна відкритість і прозорість закладів освіти на сьогодні – це не лише норма закону. Це вимога часу, яка надає можливість закладу вищої освіти організувати ефективний комунікаційний простір для усіх учасників освітнього процесу². ЗВО, як освітній центр, має бути не лише осередком сучасних інновацій, лідером у забезпеченні та наданні якісних освітніх послуг, а й майданчиком взаємодопомоги, підтримки та дієвої співпраці між усіма учасниками освітнього процесу.

Розуміння інтересів та можливостей користувачів визначає якісні характеристики відкритості будь-якої соціальної системи. У класифікаціях відкритості / прозорості, які наводяться у західних політологічних дослідженнях^{3, 4} за типом отримання інформації виділяють: 1) проактивну – надану самим інформаційним інститутом (організацією, яка володіє інформацією);

² Закон України “Про освіту” від 28.09.2017 року. *Стаття 30*. Прозорість та інформаційна відкритість закладу освіти.

³ Ferejohn J. *Accountability and Authority: Toward a Theory of Political Accountability* / A. Przeworski, S. Stokes, B. Manin (eds) *Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge: Cambridge University. 1999. P. 131–153.

⁴ Gailmard S. *Multiple Principals and Oversight of Bureaucratic Policy-Making*. *Journal of Theoretical Politics*. 2009. Vol. 21. No 2. P. 161–186.

2) реактивну – одержану за запитом, який вимагає від користувача додаткових дій для отримання доступу до інформації (запит, замовлення). За ступенем доступності інформації для споживача, виділяють: а) непрозору, коли споживачі можуть побачити лише кінцевий результат роботи організації; б) «ясну», коли відкритим (прозорим) є весь процес діяльності організації.

Стосовно системи освіти, інформація за запитом (*реактивний тип*) характерна в основному для органів управління освітою і значно меншою мірою використовується освітніми організаціями. *Проактивний тип* інформації поділяється на підтипи:

- клієнт зорієнтована інформація: організація вибирає і видає в загальний доступ інформацію на підставі вивчення інтересів та запитів користувачів, тобто споживачів освітніх послуг чи інших зацікавлених осіб;
- державо зорієнтована: організація надає у відкритий доступ інформацію, необхідність надання якої визначено у державних нормативних документах;
- організаційно зорієнтована: організація (наприклад, заклад вищої освіти) публікує інформацію, виходячи виключно з власних інтересів.

Насправді жоден із цих трьох підтипів інформаційної відкритості неспроможний існувати у чистому вигляді. Проте аналітичне розрізнення зазначених підходів до вибору інформації під час реалізації проактивної моделі показує базові інформаційні (комунікативні) стратегії освітніх організацій.

В освітній сфері важливо розрізняти терміни прозорості та відкритості.

Прозорість – (англ. transparency) – один з елементів управління освітніми організаціями. Даний термін близький до поняття «відкритість» (англ. disclosure). Однак прозорість освіти ширша за відкритість, оскільки передбачає не лише розкриття інформації, але й її повноту, достовірність та зрозумілість для користувачів: якщо відкритість базується на кількості інформації, що надається освітніми організаціями, то прозорість – на її якісних характеристиках, таких як зрозумілість, достовірність, сумісність, значимість для споживачів, затребуваність та корисність. Ідеальна «прозорість» полягає в тому, що споживачам освітніх послуг та іншим зацікавленим особам надається доступ не лише до матеріалів та документів, перелічених у статті 30 закону «Про освіту», а й до інших, важливих відомостей про ЗВО, а також доступ до процесів їх створення (наприклад до інформації про те, як розроблялася програма розвитку закладу чи можливість взяти участь у цих розробках, наприклад, стейкхолдерам). В ідеалі прозорими стають усі процеси, уся діяльність освітньої організації.

У нових соціально-економічних умовах актуалізувалася потреба суспільства у компетентних кадрах, здатних гнучко коригувати свою діяльність й швидко приймати відповідальні рішення. Саме у закладі вищої освіти за-

кладаються основи становлення професіонала, які надалі забезпечують його успішну професійну самореалізацію. Відтак, високий освітній результат зумовлюється якістю освітньої діяльності ЗВО, її прозорістю і звітністю. Тому важливим стає створення умов не лише для здобуття майбутнім фахівцем певної системи знань, умінь та навичок, а й прозорою і прогнозованою можливістю розвитку його ключових компетентностей, які охоплюють окрім когнітивної та операційно-технологічної складових, ще й мотиваційну, ціннісну, етичну, соціальну, поведінкову, окреслення освітньої траєкторії їх здобуття.

Успішне професійне самовизначення особистості у сучасному суспільстві вимагає швидкого і гнучкого реагування на зміни економічної ситуації, постійного професійного саморозвитку і самовдосконалення фахівця задля досягнення ним високої конкурентоспроможності на ринку праці. Тому в роботах сучасних вчених, присвячених проблемам професійного саморозвитку особистості акценти починають зміщуватися з питань профорієнтації, профпридатності, відповідності особистісно-професійних рис людини тій чи іншій професії на процеси прозорості освітнього простору⁵. Велику увагу сьогодні заклади вищої освіти приділяють максимальній своїй представленості в сучасному інформаційному просторі, зокрема в соціальних мережах, поширених серед сучасної молоді. Вже саме ознайомлення потенційного абітурієнта з навчальними планами, освітніми програмами підготовки майбутнього фахівця, його змістовим наповненням, яке міститься на сайті закладу вищої освіти та навіть перелік дисциплін, які він вивчатиме в даному закладі на обраній спеціальності, дозволяє йому визначитися, краще зрозуміти специфіку майбутнього фаху. Пізніше, під час навчання вільний вибір освітніх компонентів вибіркової частини навчального плану стимулює процеси активного самотворення людиною проекту своєї майбутньої кар'єри. У професійній літературі ці процеси описуються в термінах професійного самовизначення і професійного самопроєктування особистості⁶. Водночас все частіше озвучується така вимога до управління освітою як *транспарентність* – надання інформації зацікавленим особам, на основі якої вони можуть згодом формувати своє бачення та приймати рішення. Відзначимо, що транспарентність – це не односторонній інформаційний потік, а постійний діалог між освітніми установами, органами управління освітою та зовнішніми, внутрішніми стейкхолдерами, значення якого ви-

⁵ Романовський О. Г., Канівець М. В. Сутність професійно особистісного саморозвитку майбутніх фахівців та його механізми. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2013. Вип. 34. С. 193–197.

⁶ Гріньова О.М. Психологія проєктування життєвого шляху особистістю юнацького віку: дис. ... д-ра психол.наук: 19.00.07 / Нац. пед.ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 2018. 562 с.

ходить за рамки звичайного надання інформації. Відтак зростає значення досліджень ролі експертної оцінки за участю суспільства як механізму забезпечення транспарентності освіти⁷.

Поняття транспарентності, яке спочатку застосовувалося у сфері державного управління, в даний час знайшло своє застосування в різних галузях суспільного життя та економіки. Зараз дедалі більше зростають вимоги і до інформаційної відкритості та прозорості у системі освіти. Варто зазначити те що, більшість вимог транспарентності у світі забезпечується з допомогою Інтернет-технологій і загалом присутності освітньої організації у мережі, а основними передумовами розвитку транспарентності освіти є швидкий розвиток інформаційних технологій, тотальність інтернет-мереж, мобільність і цифровізація. Сам принцип транспарентності освітньої організації може бути застосований у досить широкому значенні і мати багато механізмів і форм його забезпечення. У наукових розвідках основна увага приділяється реалізації цього принципу через найдоступніше на сьогодні джерело інформації – сайт закладу освіти. Відповідно до статті 30 Закону України «Про освіту» (Прозорість та інформаційна відкритість закладу освіти) всі заклади освіти формують відкриті й загальнодоступні ресурси з інформацією про свою діяльність та зобов'язані надавати доступ до такої інформації на власних веб-сайтах, а у разі їх відсутності – на веб-сайтах засновників. У даній статті Закону прописані вимоги до оформлення сайтів закладів освіти.

Питання відкритості різних інститутів та систем сучасного українського суспільства обговорюється досить активно. Однією із провідних тенденцій забезпечення сталого розвитку освітньої системи є застосування *принципу транспарентності*. Зазначений принцип закріплено як правову норму в законах багатьох зарубіжних країн. Високий рівень прозорості означає, що інформація, яка надається (розкривається) сприяє створенню чіткого уявлення про справжній стан справ в освітній організації. Особливо важливе це питання у сфері української вищої освіти, оскільки воно багато в чому визначає не тільки якість та ефективність роботи ЗВО, а й їх виживання в умовах посилення інтернаціоналізації освіти. Саме заклади вищої освіти першими відчули на собі досить жорсткі вимоги, пов'язані з інформаційною відкритістю своєї діяльності перед державою та суспільством. Ці вимоги, які ще десять років тому були досить легкими, слабо оформленими і практично необов'язковими, в даний час істотно посилюються, закріплюються законодавчо і часто є практично єдиним орієнтиром для оцінки діяльності освітнього закладу з точки зору різних контактних аудиторій.

⁷ Ingvarson L. Professional development as the pursuit of professional standards: the standard based professional development system. *Teaching and Teacher Education*. № 14 (1). 1998. P. 127–140.

У зарубіжній психології дослідження транспарентності професійного становлення фахівців в основному реалізується у форматі, який умовно можна позначити як «*кар'єрний розвиток*». Дані дослідження беруть свій початок з напрацювань Е. Шпрангера та Ф. Паркінсона та базуються на дослідженнях Е. Еріксона та Ш. Бюллер, котрі вивчали еволюційний розвиток особистості. У зазначеному підході професіоналізація розглядається одночасно як процес і як результат пошуку та набуття суб'єктом моделі професійної діяльності, що відповідає певній категорії суб'єктивної індивідуальності. Яскравим представником цього підходу є Дж. Голланд, який вважає, що професійна задоволеність особистості не обмежується лише професійним реєстром дій і операцій, котрі реалізуються, а передбачає комунікацію в рамках професійної діяльності з людьми однієї духовної організації, які є важливими соціальними компонентами духовного середовища суб'єкта професійної діяльності⁸. Саме тут надзвичайно важливим є дотримання принципу транспарентності як відкритості і прозорості професійного середовища для фахівців.

Професійне становлення у часі розгортається з початком формування професійних інтересів та нахилів і триває до закінчення активної професійної діяльності. Оволодіння особистістю професією є тривалим складним процесом із певними закономірностями та психологічними особливостями. Він охоплює різні етапи професіоналізації особистості, зокрема професійний розвиток та становлення фахівця у просторі та часі професійної діяльності⁹.

Самовизначення молодого людини відбувається на перетині кількох просторів – внутрішньоособистісного, загальнокультурного, етнічного, сімейного. *Зовнішніми чинниками* самовизначення слугують об'єктивні параметри середовища, котрі є суб'єктивним відображенням умов і обставин життя і водночас суб'єктивно визначаються сенсами, які людина їм надає. Таким чином, середовище, освітній простір – у широкому сенсі, та конкретні умови життєдіяльності – у вузькому, є зовнішніми чинниками самовизначення. При цьому необхідно враховувати такі фактори, як специфіку суспільних відносин, умови конкретної країни, систему груп, до яких включена людина (родина, дружина компанія, школа, навчальна група, професійна група) Принципи паритетності, рефлексивності, транспарентності визначають форму їх комунікації¹⁰.

⁸ Barrick M. R., Michael K. M., and Rashmi G. Meta-analysis of the relationship between the five-factor model of personality and Holland's occupational types. *Personnel psychology*. 2003. 56 (1). 45–74.

⁹ Аверіна К. Специфіка професійного самовизначення майбутніх фахівців соціономічних професій. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2020. № 2 (25). С. 99–104.

¹⁰ Фурман О., Гіряк А. Сутнісні визначення модульно-розвивальної взаємодії викладача і студентів в освітньому процесі. *Психологія і суспільство*. 2020. № 3. С. 53–81.

Особливе місце по втіленню принципів *транспарентності спілкування* в освітній діяльності займає група, в якій відбувається спеціально організований процес професійного навчання молодих людей. Її мета – засвоєння знань, накопичених людством, досвіду життєдіяльності в соціумі. В такій навчальній групі складається певна соціально-психологічна атмосфера, яка безпосередньо впливає на розвиток особистості і є своєрідним буфером між людиною і навчальним закладом. При правильно організованому процесі соціалізації саме останній є для юнаків і дівчат першою та основною моделлю соціального світу, котрий допомагає освоювати межі законів, способи існування, за якими живуть і вчиняють всі учасники освітнього, а пізніше – професійного середовища.

До *внутрішніх чинників* відносяться різні утворення інтегральної індивідуальності людини, зокрема нейродинамічні, психодинамічні, особистісні, мета-індивідні. Аналіз наукової літератури дозволяє висновувати, що якщо певні фактори виступають в якості допоміжних засобів процесу самовизначення, їх варто аналізувати як опосередковуючі ланки цього процесу¹¹. Для ефективного професійного самовизначення необхідна наявність певних *передумов*, котрі, своєю чергою, створюють готовність до сприйняття дії інших факторів. Такими є певний рівень психічного та особистісного розвитку молоді людини, що складається в умовах спілкування та діяльності, та характеризується здатністю до соціального мислення і рефлексії, наявністю суб'єктного досвіду життєреалізованості, сформованістю самосвідомості, Я – концепції, нормативно-ціннісної системи та образу світу.

Самовизначення як системна особистісна властивість проходить кілька етапів. На *підготовчому* створюються передумови для виникнення самої можливості самовизначення, виробляються внутрішні критерії оцінки об'єктів, здійснюється вирішення проблем різного рівня, що сприяє накопиченню суб'єктного досвіду. На цьому етапі, що відноситься до юності, людина формує власну ідентичність, цілісність. *Основний етап* передбачає дві лінії: підтримання самототожності та її вдосконалення. Цілком імовірно, що одна з них виявиться домінуючою або на одному з життєвих етапів або протягом усього життя. Від цього і залежатиме якісний рівень самовизначення, що розкриває сутнісні характеристики суб'єкта, котрий конструює своє життєве поле в ситуації невизначеності.

Факт здійснення молоді людиною професійного вибору ще не означає закінчення процесу професійного самовизначення. По-перше, існує низка

¹¹ Ляшенко О. А., Достатня О. А. Чинники професійного самовизначення особистості в юнацькому віці. *Гуманітарний корпус*: [збірник наукових статей]. Вип. 23 (т. 1). Вінниця: ТОВ Нілан-ЛТД, 2019. С. 86-90.

нормативних та ненормативних криз адаптації молодого фахівця на робочому місці. Основними проблемами є адаптація до умов професійної діяльності та входження до системи відносин організації. Теоретик у сфері професійного розвитку, Д. Сьюпер та його колеги виділяють три стадії у процесі професійної адаптації (визначення, підтримання та спад). Дослідник описав ті завдання розвитку, котрі молодому фахівцю необхідно вирішувати на кожній зі стадій¹². Основне завдання початкової фази, або *фази визначення кар'єри*, полягає у реалізації професійних переваг та усвідомленні потреби досягнення стабільності у професійній кар'єрі. На наступній фазі індивід або дійсно набуває постійну роботу, або виявляється змушеним змиритися з більш менш постійною нестабільністю. Нарешті, індивід закріплюється та прогресує в обраній професійній кар'єрі.

Іншою важливою проблемою молодого фахівця, котра активно вивчається і досліджується в сучасній психологічній науці – це *стилі адаптації до роботи*. Дослідник Нефф виділив п'ять ключових типів порушень (у авторському визначенні – патології трудової адаптації), зокрема: низька робоча мотивація, реакція страху чи тривоги на вимоги до робочої продуктивності, чітко виявлена агресія та ворожість, залежність та соціальну наївність.

Аналіз теорії Лофквіста і Девіса показує, що професійне оточення здатне виробляти різноманітні патерни підкріплення, які вступають у взаємодію з потребами і здібностями молодого фахівця. Якщо є відповідність, або гармонія між молодим спеціалістом та його робочим оточенням, це сприяє стану задоволеності та приводить до певного рівня сталості чи трудової стабільності. Важливою умовою зазначеного є рівень відкритості вимог, норм, принципів, форм професійної взаємодії, зокрема на етапі здобуття професії.

Питання інформаційної відкритості соціальної сфери, як в Україні, так і закордоном, розглядаються переважно у політологічних дослідженнях — у контексті формування громадянського суспільства. Варто зазначити, що теоретичні концепції тут вже мають деяку традицію, що починається з робіт К. Поппера. У системі освіти інформаційна відкритість досліджується переважно стосовно вищої освіти^{13, 14, 15}, а також у більш вузькому контек-

¹² Patton W., Lokan J. Perspectives on Donald Super's construct of career maturity. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 2001. 1. 31–48.

¹³ Trow M. Trusts, Markets and Accountability in Higher Education: A Comparative Perspective. *Higher Education Policy*. 1996. Vol. 9. No 4. P. 309–324.

¹⁴ Dill D., Soo M. Transparency and Quality in Higher Education Markets / Teixeira P. et al. (eds.) *Markets in Higher Education: Rhetoric or Reality*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2004. P. 61–86.

¹⁵ Cooper P. Knowing Your “Lemons”: Quality Uncertainty in UK Higher Education. *Quality in Higher Education*. 2007. Vol. 13. No 1. P. 19–29.

сті підзвітності¹⁶. Проте досі немає повної визначеності щодо змісту навіть таких базових термінів, як «підзвітність» (accountability) та «відкритість» (transparency), а також щодо механізмів та умов їхнього взаємозв'язку та взаємовпливу. Поняття «*відкрита освіта*» спочатку з'явилося в рамках синергетичного підходу, який ставив за мету подолання інституційних рамок освіти. Відкрита освіта – це «освіта протягом усього життя». Пізніше тлумачення термінів «відкритість освіти», «відкрита освіта» зазнало значного розвитку. Сьогодні відкрита освіта розглядається у межах різних наукових підходів, включаючи синергетичний, системний, антропологічний, аксіологічний. Сучасне використання цього поняття у вітчизняній освітній практиці тяжіє до трьох основних моделей:

- відкритість операційна – доступність освіти будь-кому, незалежно від його вихідних характеристик (вік, рівень наявних знань), реалізується, зокрема, через використання дистанційних форм навчання та позасистемних освітніх послуг; можливість навчання у ритмі, зручному здобувачу освіти;
- відкритість інституційна – зорієнтованість на врахування інтересів усіх учасників освітнього процесу; можливість для споживачів освітніх послуг брати активну участь у формуванні та розвитку системи освіти, в оцінці якості освітніх послуг та управлінні ним (у тому числі через діяльність колегіальних органів управління: керуючих рад, громадських рад та ін.); облік системою освіти зовнішніх соціокультурних умов та потреб сучасного суспільства;
- відкритість інформаційна – забезпечення двостороннього інформаційного обміну між різними учасниками освітнього процесу та іншими зацікавленими суб'єктами, що забезпечує задоволення потреб стейкхолдерів в інформації про діяльність освітньої системи та дозволяє освітній організації та/або органу управління освітою отримувати зворотний зв'язок.

Очевидно, що інформаційна відкритість не тільки має власну значущість, а й є необхідною умовою для ефективної реалізації операційної та інституційної відкритості, що пояснює підвищену увагу до неї з боку дослідників та управлінців.

В ракурсі заявленої тематики ще одним важливим питанням є розгляд поняття *професіоналізму діяльності* – якісної характеристика суб'єкта діяльності як представника даної професії, що визначається мірою володіння ним сучасним змістом та сучасними засобами вирішення професійних завдань,

¹⁶ Salmi J. The Growing Accountability Agenda: Progress of Mixed Blessing? *Higher Education Management and Policy*. 2009. Vol. 21. No 1. P. 109–130.

продуктивними способами її здійснення. Хоча зазначена характеристика є якісною, є можливості проаналізувати і описати її і через кількісні критерії та показники¹⁷. Так, ключовою характеристикою професіоналізму діяльності є, насамперед, висока *продуктивність діяльності*. Дослідження, проведені в останні роки в акмеології, показали, що доцільним є розглядати професіоналізм не лише у діяльнісному контексті, але й у нерозривному зв'язку з особистісним, зокрема з такими його напрямками як особистісно-професійний, професійно-кваліфікаційний, професійно-посадовий і моральний.

Водночас, професіоналізм особистості – це якісна характеристика суб'єкта праці, яка відображає високий рівень розвитку професійно важливих та особистісно-ділових якостей спеціаліста, відповідний професійній ситуації рівень домагань, містить акмеологічні складники, мотиваційну сферу та ціннісні орієнтації молодого фахівця. Окрім того, професіоналізм особистості відображає професійні стандарти, які зорієнтовують на високе якісне виконання діяльності (відображається у визначенні «професіонал своєї справи»), своєрідну систему професійних моральних норм. Відтак, визнання професіоналізму передбачає певні жорсткі зобов'язання, як відображають якість діяльності суб'єкта праці та систему його відносин¹⁸. Ефективність професійної підготовки майбутніх фахівців визначається рівнем сформованості їх професійної самовизначеності, чому сприяє включення студентів в процес цілеспрямованого отримання інтегрованого знання засобами-джерелами інформації та засобами освоєння інформації, що відображають професійний контекст.

Студентський вік є найбільш сензитивним періодом для професійного та особистісного саморозвитку особистості. Якщо у підлітковому віці пізнання молоді людини спрямоване в основному на окремі властивості та якості свого характеру, то в юнацькому віці відбувається розгляд та оцінка особистості в загальному, сприйняття цілісності та унікальності своєї особистості, розвивається орієнтація на майбутнє, активно функціонують самопізнання та саморозвиток юнаків та дівчат. До того ж головними новоутвореннями в цьому віці є: світогляд, який активно формується і розвивається, утворення цілісного уявлення про себе та формування Я-концепції, утворення власних життєвих планів, активне функціонування процесів особистісного та професійного самовизначення. Саме юнацький вік займає особливу пози-

¹⁷ Аніщенко О. В., Баніт О. В., Василенко О. В., Волярська О. С., Дорошенко Н. І., Зінченко С. В., Сігаєва Л. Є. *Особистісний і професійний розвиток дорослих: теорія і практика: монографія*. Київ: ІПООД НАПН України. 2016. 354 с.

¹⁸ Guskey T., Huberman M. *Professional development in education: in search of the life optimal fix. Development in education: new paradigms and practices*; eds. T. Guskey. New York: Teachers College Press. 1995. P. 114–132.

цію у процесі формування особистості, її соціалізації у зв'язку із здійсненим вибором професії, системи цінностей тощо¹⁹.

Потрібно врахувати, що важливим фактором, котрий значною мірою впливає на поведінку людини, є специфіка обраної нею професії. Саме професія служить «фактичним виразником» моделей поведінки, тоді як соціокультурне середовище впливає на закріплення особистісних якостей молодій людині. А тому соціокультурний простір освітнього закладу, зокрема принципи відкритості, прозорості, паритетності, транспарентності мають важливий вплив на саморозвиток особистості у студентському віці. Власне, одним із завдань соціокультурного освітнього середовища і є розвиток професійних мотивів, ціннісних орієнтацій, інтересів молодій людині, котрі забезпечують її професійне та особистісне становлення та саморозвиток²⁰.

Період навчання у закладі вищої освіти є сензитивним для формування багатьох особистісних структур та властивостей особистості майбутнього фахівця, зокрема його ціннісних і смисложитєвих орієнтацій, мотиваційно-вольової сфери, професійних інтересів та самосвідомості, відповідальності, котрі є ключовими для професійного становлення майбутнього соціального працівника. Відмітимо, що професійне самовизначення особистості має інтегральну природу, що потребує його розгляду у вигляді складного процесу опосередкованого пізнання себе як професіонала від поодиноких ситуативних взірців до цілісного утворення, котре містить результати самопізнання своїх професійних якостей, емоційно-оцінкове ставлення до себе як професіонала, навиків професійної рефлексії та саморегуляції, професійну самосвідомість тощо. Формування останньої стає можливим саме в умовах спеціально організованого навчання, що сприяє розумінню вимог професії до особи, співвіднесенню себе з можливістю ефективного виконання професійних ролей, достатнього рівня самооцінки та самоконтролю, адекватним вимогам професії²¹.

Метою емпіричної частини нашого дослідження було вивчення психологічних та соціальних чинників професійного самовизначення майбутніх соціальних працівників в умовах реалізації принципів транспарентності освітнього середовища. Ми виходили із *припущення*, що професійне самовизначення майбутнього соціального працівника характеризує вибіркове (мо-

¹⁹ Гірняк А.Н. Психологічна ефективність оргтехнології модульно-розвивальної взаємодії в умовах сучасного ЗВО. *Психологія і суспільство*. 2022. №1. С. 199-238.

²⁰ Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного суспільства: монографія / ред. колегія: Т. В. Коломієць, Т. Ю. Кулаковський, Г. В. Пирог; за наук. редакцією Л. П. Журавльової. Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2020. 308 с.

²¹ Гірняк А.Н. Психологія модульно-розвивальної взаємодії: монографія. Тернопіль: ВПЦ «Університетська думка», 2020. 376 с.

тиваційно-сміслові) ставлення до професійної діяльності та формується у процесі професійної соціалізації під час навчання в ЗВО.

Проведений аналіз наукової літератури стосовно проблематики професійного самовизначення в юнацькому віці дозволив виділити показники професійного самовизначення майбутнього фахівця та згрупувати їх за принципом кватерності: 1) професійна спрямованість як інтегральна характеристика мотиваційної сфери особистості, що виражається у вибірковому ставленні людини до професії; 2) навички професійної рефлексії та саморегуляції; 3) афективно-оцінкове ставлення до себе як до професіонала; 4) становлення професійної самосвідомості через формування образу Я в професії.

Відповідно до виділених показників було підібрано діагностичний комплекс методик, в який увійшли: а) опитувальник професійних настанов І. Кондакова, б) методика В. Д. Шадрікова та С. С. Кургіняна «Рефлексія діяльності», в) модифікований А. Борисюк опитувальник В. Століна, С. Пантилеєвої «Ставлення до себе як до професіонала» та методика експрес-діагностики професійної ідентичності, г) Методика визначення ясності Я-концепції. Окрім того, комплекс дібраних методичних засобів містив анкетування, спостереження, методи діалогічної бесіди, окремі проєктивні техніки, спрямовані на розвиток основних компонентів професійного самовизначення особистості.

Експериментальне дослідження проводилося на базі соціально-гуманітарного факультету ЗУНУ (Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль). Вибірку склали студенти спеціальностей «Соціальна робота» денної та заочної форми навчання. Емпіричне вивчення проблеми професійного становлення майбутніх соціальних працівників проводилося в декілька етапів. Спочатку було проведено аналіз критеріїв для вибору найбільш адекватних методик, які б відповідали наступним принципам: доцільності (ефективність стосовно одержаного масиву результатів), релевантності досліджуваним процесам, валідності, надійності та стандартизованості дібраних методик, доступності у проведенні та інтерпретації одержаних результатів, що, зокрема передбачало можливість їх застосування та обробки результатів за мінімальних технічних умов, водночас без зниження якості отриманих даних. Основний етап емпіричного дослідження передбачав формування вибірки дослідження та вивчення особливостей професійного становлення студентів соціогуманітарного профілю закладу вищої освіти з використанням дібраного діагностичного інструментарію. Так, для дослідження професійної спрямованості майбутнього фахівця було використано опитувальник професійних настанов І. Кондакова. Зasadничим положенням методики є поняття про *професійні установки*, котрі виражають готовність особистості приймати професійно важливі рішення. Зазначені установки пов'язані як з об'єктивними вимогами ситуації професійного вибору, а отже

і з завданнями професійного розвитку, так і з уже наявним у особистості досвідом вирішення життєвих завдань. Зазначений опитувальник був розроблений на основі методики «Шкала зрілості професійних установок» Дж. Крайтса, котра була спрямована на вияв п'яти дуальних типів установок: впевненість та рішучість – нерішучість у професійному виборі; егоцентризм та матеріальні інтереси – безтурботність та матеріальна забезпеченість; самостійність та активність – залежність; соціальний престиж – реалізм та готовність до компромісів; поінформованість та раціональність – страх. У дослідженні професійних настанов І. Кондакова аналіз ситуаційно-специфічних особливостей професійного вибору був здійснений на інших засадах, ніж у Дж. Крайтса. Основним підґрунтям стало поняття суб'єктивного сприйняття індивідом навколишнього світу в аспекті можливостей його пізнання та оволодіння ним. Методика дозволяє визначити особливості професійних установок особистості відповідно до п'яти шкал:

- 1) Нерішучість в професійному виборі. Високі показники вказують на наявність невпевненості у виборі спеціальності, недостатню поінформованість стосовно світу професій, несформованість критеріїв власного професійного розвитку. Низькі – на протилежні фактори: впевненість та рішучість у правильності професійного вибору.
- 2) Раціоналізм професійного вибору. Високі показники свідчать про розсудливість, раціоналізм, готовність діяти згідно плану, а низькі, відповідно – на імпульсивність та необґрунтованість.
- 3) Оптимізм стосовно професійного вибору. Високі значення вказують на прояв схильності до ідеалізації, «юнацький максималізм», низькі – на реалістичні тенденції професійного вибору.
- 4) Висока самооцінка. Високі показники вказують на надмірний вияв віри у власні сили, завищену самооцінку, велику довіру суб'єктивним враженням, завзятість, наполегливість і прагнення долати наявні перешкоди та труднощі. Низькі значення – на невдалий досвід долаття життєвих завдань.
- 5) Залежність професійного вибору. Високі показники вказують на несамостійність, піддатливість, певну соціальну незрілість, конформізм, залежність від інших. Низькі – на протилежні позитивні якості.

Професійні установки є формою реалізації наявного досвіду вирішення життєвих проблем у конкретній ситуації (ситуації вибору професії). Відповідно виявлені фактори професійних установок мають тісний зв'язок з стійкими особистісними властивостями, насамперед з характерологічними особливостями людини.

Навички *професійної рефлексії і саморегуляції* досліджувались з допомогою методики В. Д. Шадрікова та С. С. Кургіняна «Рефлексія діяльності»

(форма С). Серед значної кількості різноманітних методик з визначення різних аспектів рефлексивності особистості зазначена методика відрізняється тим, що, за означенням авторів, рефлексія діяльності – це усвідомлений процес використання особистістю засобів і способів своєї діяльності, розуміння причин і наслідків досягнутих успіхів і невдач, здатність узагальнювати одержаний досвід і переносити його загальний спосіб впливу в іншу конкретну ситуацію. Зазначена методика містить чотири шкали, кожна з яких відображає певні типи рефлексії, котрі характеризують різні аспекти усвідомлення людиною реалізованої нею діяльності. Форма С методики «Рефлексія діяльності» спрямована на визначення особливостей рефлексивної діяльності, пов'язаною саме із професійною підготовкою студентів.

Третя складова професійного самовизначення – *афективно-оцінкове ставлення до себе як професіонала* передбачала аналіз професійно важливих якостей особистості майбутнього соціального працівника, особливості його ідентифікації з обраною спеціальністю. Відтак було обрано дві методики. Опитувальник В. Століна, С. Пантилеєвої, модифікований А. Борисюк «Ставлення до себе як до професіонала». Зазначена методика містить 11 шкал, які визначають: 1) прогнозоване ставлення до себе як до професіонала зі сторони інших; 2) шкалу аутосимпатії до своїх уявлень професіонала; 3) шкалу професійної самоповаги; 4) шкалу самопослідовності в професії; 5) шкалу саморозуміння себе в професійній якості; 6) шкалу самоприйняття себе як професіонала; 7) шкалу самооцінки себе в професійному плані; 8) шкалу невпевненості у своїх професійних якостях; 9) шкалу самоконтролю; 10) шкалу негативного оцінювання себе в якості професіонала; 11) шкалу самозвинувачення себе.

Другою використаною методикою була експрес-діагностика ідентичності О.Мерзлякової. Перевагою зазначеної експрес-методики є одержання достовірної інформації при порівняно невеликій затраті часу. При заповненні бланку методики особливий акцент робиться на дотримання постійної суми 10 балів з обраних параметрів ідентичності в двох протилежних стовпчиках. Методика передбачає визначення наступних параметрів ідентичності: 1) самооцінка своєї ефективності; 2) ставлення до себе; 3) емоційна оцінка; 4) ставлення до людей; 5) стратегія взаємодії; 6) позиція (самовідчуття), 7) світ навколо; 8) взаємодія зі світом. Збалансованість показників ідентичності та високі оцінки параметрів шкал, які визначають толерантність, прийняття, єдність, впевненість характеризує визначену збалансовану, зрілу позицію людини у її взаємодії з оточуючим світом. Завдяки гармонізації ставлень людини до себе та навколишнього світу вона здатна вчинити певний вибір (життєвий чи професійний) більш усвідомлено та відповідально. Якщо такого балансу немає, це показник для аналізу і відпрацювань звичних даних людині стратегій мислення та відповідно, її стратегій взаємодії

з навколишнім світом. Одержані дані діагностики спрямовують напрям її консультування стосовно професійного самовизначення та спрямовують подальші дії в простір коучингу, тобто психологічного супроводу саморозвитку людини (життєвого та професійного).

Підсумовуючим чинником професійного самовизначення студентів спеціальності «Соціальна робота» є формування їх професійної самосвідомості, образ Я-в-професії. Відтак дослідженню підлягав такий провідний конструкт самосвідомості як ясність Я-концепції. Для його вивчення ми використали методикау визначення ясності Я-концепції (SCC). Даний опитувальник створений на основі Шкали ясності Я-концепції Дж.Кемпбелла. Сам дослідник визначав критерієм ясності Я-концепції «межі, в яких зміст індивідуальної Я-концепції є чітко і послідовно визначений, внутрішньо завершений і достатньо стабільний на цьому етапі розвитку особистості».

Self-Concept-Clarity (ясність уявлення про себе) відображає, наскільки Я-концепція особистості є порівняно стійкою, достатньо усвідомленою, складається з індивідуальної системи уявлень людини про себе і визначає її взаємодію як з іншими людьми, так і з самою собою. Саме Я-концепція особистості відображає чіткість та визначеність уявлень особи про себе, їх внутрішню узгодженість та стабільність. Зазначена методика використовується для визначення показника усвідомлення уявлень себе. Вона містить наступні рівні: дуже високий рівень ясності Я-концепції; середній рівень, але ближче до високого рівня; середній рівень ясності; середній рівень ясності, але ближчий до низького; дуже низький рівень).

Заключним етапом дослідження було проведення аналізу одержаних результатів, здійснення їх інтерпретації та узагальнення, оформлення отриманих даних дослідження та їх апробація.

Процес професійного навчання можна розділити на два періоди: навчально-академічну діяльність (1–3 курси) та навчально-професійну (друга половина третього та 4 курси, магістратура). Саме в цей період формуються особистісні структури та властивості особистості майбутнього фахівця, його ціннісні і смисложиттєві орієнтації, професійні інтереси. Можна припустити, що на кожному періоді навчання професійне становлення особистості майбутнього фахівця має свої особливості. Тому вибірку нашого дослідження склали студенти I, III та V курсів спеціальності «Соціальна робота».

Аналіз теоретичного матеріалу показав, що первинним чинником професійного самовизначення майбутнього фахівця є його *професійна спрямованість* – інтегральна характеристика мотивації професійної діяльності, яка визначається певними спонуканнями в мотиваційній сфері і виражається в інтересах, відносинах, цілеспрямованих зусиллях особистості. Така складна багаторівнева структура мотивів, цінностей, особистісних смислів

і здібностей особистості визначає в подальшому формування професійно важливих якостей фахівця. Для визначення даної складової професійного самовизначення майбутнього працівника соціальної сфери було використано методику І. Кондакова «Опитувальник професійних настанов». Результати діагностики представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Результати визначення професійних настанов студентів спеціальності «Соціальна робота» (за методикою І. Кондакова «Опитувальник професійних настанов»)

Курс	Показники професійних настанов студентів (%)											
	Рішучість - нерішучість			Раціоналізм - імпульсивність			Оптимізм - реалізм			Незалежність - залежність		
	0-3	4-5	6-8	0-3	4-5	6-8	0-3	4-5	6-8	0-3	4-5	6-8
І курс	12,5	25,0	62,5	51,2	25,0	23,8	15,2	12,5	72,3	12,5	19,7	67,8
3 курс	29,2	29,2	41,6	21,7	25,0	53,3	12,5	34,2	53,3	29,2	41,6	29,2
5 курс	34,1	21,7	44,2	12,5	15,2	72,3	44,2	17,7	38,1	72,3	15,2	12,5

Високі показники за шкалою *рішучість – нерішучість* в професійному виборі (дана шкала інвертується, згідно методики), які спостерігаються у значній частини першокурсників свідчать про їх невпевненість у виборі спеціальності, недостатню поінформованість стосовно даної професії та про не сформованість критеріїв власного професійного розвитку. Найменші показники – у студентів-третьоккурсників, дещо зростають в здобувачів другого, магістерського рівня освіти. Опитування студентів показало, що зазначений показник зумовлений різними причинами у студентів різних курсів. Так, нерішучість у виборі професії в першокурсників часто пов'язана з недостатніми знаннями про себе та зміст праці в майбутній діяльності, тоді як у магістрів це зумовлено невпевненістю у власній конкурентоспроможності (зокрема це стосується тих, хто здобуває магістерську освіту не по профілю спеціальності бакалавра). У третьоккурсників, порівняно з новонабраними студентами, зростає рівень знань (теоретичних та практичних), які стосуються обраної спеціальності, відтак збільшується рівень впевненості у правильності (чи неправильності) обрання фаху і, відповідно, знижується показник нерішучості.

Зазначені дані тісно співвідносяться з результатами показника *раціоналізму* професійного вибору. Цілком очікувано є наявність високих показників цієї шкали у студентів-третьоккурсників та магістрів 53,3% та 72,3% відповідно. Це вказує на те, що старшокурсники співставляють обрану спеціальність із своїми життєвими інтересами, а першокурсники не враховують (або й не знають) про наявність у себе особистісних ресурсів для до-

сягнення професійної мети. Характерною особливістю є те, що якщо серед третьокурсників є частина студентів, які поєднують навчання із працею (всі – не за спеціальністю), то серед здобувачів магістерського рівня переважна більшість вже працює і значна частина з них – за спеціальністю. А тому їх вибір спеціальності є виваженим і обґрунтованим як внутрішніми уподобаннями, так і аналізом ситуації на ринку праці, можливістю працевлаштування, прогнозом майбутнього кар'єрного зростання тощо. Аналіз подальших результатів показав істотний зв'язок даного показника із таким явищем, як соціально-професійна рефлексивність, котра забезпечує аналіз, оцінку, прийняття / не прийняття тих чи інших типів професійної діяльності.

Результати визначень показника *«оптимізм – реалізм»* професійних настанов особистості показали різку відмінність у здобувачів першого та другого рівня вищої освіти. Так, якщо студентам-бакалаврам мало характерним є міркування стосовно своєї придатності до професії, наявності у них професійно важливих якостей, бачення лише оптимістичного варіанту свого професіогенезу (особливо першокурсникам), то студенти-магістри ґрунтовно розраховують свої можливості, прогнозують можливі перешкоди, які можуть виникнути на різних етапах їх кар'єри, аналізують, які власні особистісні ресурси потрібно буде використати для подолання або попередження прогнозованих перешкод у кар'єрному зростанні. Загалом, їх відрізняє високий реалізм бачення професії та спеціальності.

Цілком прогнозованим виявився четвертий показник професійних настанов – *«незалежність-залежність»*. Високий рівень залежності професійного самовизначення у студентів-першокурсників пов'язаний з тим, що вони ще не набули ідентичності, відтак не здатні протистояти психологічному тиску батьків, не мають власних коштів для навчання за контрактом, тому не мають можливостей для автономного, незалежного від соціального впливу самовизначення. Частина з них здійснили вибір «за компанію» з друзями, щоб не втратити бажаного неформального спілкування. Натомість, у здобувачів другого рівня вищої освіти всі (або майже всі) зазначені проблеми вирішені. Часто вони складають цілком автономні, значущі саме для них плани професійного вдосконалення і самореалізації.

Важливо відмітити, що професійне становлення є однією з форм соціалізації, і на етапі навчання у закладі вищої освіти характеризується як присвоєнням професійних умінь, знань, навичок, розвитком загальнокультурних та професійних компетентностей, так і формуванням певних відносин, сприйняття професії як особистісно значущої, освоєння професійної ролі, коли відбувається своєрідне «входження» професії в особистісний план майбутнього фахівця, знаходженням смислів, можливість реалізації своїх цінностей та задоволення потреб у отримуваній професії.

Одним із механізмів даного процесу є *рефлексія*, яка забезпечує аналіз, оцінку, прийняття (або не прийняття) тих чи інших цінностей, котрі властиві освоюваній професії. Оскільки соціалізація є двостороннім процесом, що передбачає активність суб'єкта в освоєнні професії, то ефективність даного процесу також визначатиметься здатністю студентів приймати відповідальність за своє професійне навчання та становлення, бути причиною своєї навчально-професійної активності. Тому однією з актуальних проблем є формування під час навчання в ЗВО у студентів-майбутніх соціальних працівників уявлення про себе як про суб'єкта професійної діяльності, котрий володіє навичками *професійної рефлексії та саморегуляції*. Зазначені навички досліджувались з допомогою методики В. Д. Шадрикова та С. С. Кургіняна «Рефлексія діяльності». Вибір методики В. Д. Шадрикова та С. С. Кургіняна здійснено з огляду на завдання: по-перше, оцінити динаміку розвитку рефлексивних здібностей здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів; по-друге, охарактеризувати відмінності у їх розвитку на різних етапах освітньо-професійного навчання.

Зазначена методика містить чотири шкали, кожна з яких відображає певні типи рефлексії, котрі характеризують різні аспекти усвідомлення людиною реалізованої нею діяльності та водночас, рефлексія є специфічним самоуправлінням людини собою. Шкала ІОД визначає стан рефлексування інформаційної основи діяльності. Шкала МЦД вказує на рівень мотивації та цілепокладання діяльності. Шкала ПРЗД характеризує особливості прийняття людиною рішень та здійснення діяльності. Шкала ЗРД вказує на загальний рівень рефлексії діяльності. Результати діагностичних визначень представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Результати визначень рефлексивних компетентностей здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» (методика В. Д. Шадрикова, С. С. Кургіняна «Рефлексія діяльності»)

Шкали методики	Види рефлексивних компетентностей	Показники		
		I курс	III курс	V курс
ІОД	рефлексія інформаційної основи діяльності	15,4	18,2	18,8
МЦД	рефлексія мотивації та цілепокладання діяльності	17,1	28,4	28,9
ПРЗД	рефлексія прийняття рішень та здійснення діяльності	16,2	23,4	35,7
ЗРД	загальний показник рефлексії діяльності	48,7	70,0	83,2

Рефлексивна компетентність – це певна властивість людини, котра сприяє максимальній реалізації процесів, пов'язаних із рефлексією. Вона тісно пов'язана з формуванням та саморозвитком людини, дозволяє їй використовувати творчі підходи до професійної діяльності. Результати визначень показують, що найвищі показники рефлексії прийняття рішень та здійснення діяльності характерні студентам-магістрам. Саме рефлексивні здібності дозволяють їм успішно здійснювати процеси самоформування себе як фахівця, реалізовувати свої творчі засади, що водночас є основою для їхнього професійного розвитку.

Аналіз робіт, пов'язаних з вивченням професійної рефлексії, показує, що по-перше професійна рефлексія, як правило, трактується як відношення особистості та вимог, які висуваються професією; по-друге, це складне і багатокomпонентне явище, яке має різні рівні, форми та механізми; по-третє, рефлексивні здібності тісно пов'язані з розвитком самооцінки та самоконтролю. Відтак, рефлексія є однією з найважливіших професійно важливих властивостей людини і є визначником ефективності її діяльності, допомагає розвитку творчих засад, сприяє розвитку професіоналізму та є механізмом професійного розвитку та творчої реалізації особистості.

Аналіз результатів проведеного дослідження особливостей професійної рефлексії студентів-майбутніх соціальних працівників показав, що у студентів-першокурсників показник мотивації та цілепокладання діяльності становить 17,1%, у здобувачів вищої освіти третього курсу 28,4%, а в студентів-магістрів - 28,9%. Можна припустити, що переломний етап та інтенсивний розвиток рефлексивних компетентностей починаються у майбутніх соціальних працівників із третього курсу. Це може бути пояснено тим, що в цей час розширюється та поглиблюється професійна складова освітньої діяльності студентів, відбувається усвідомлення специфіки професійної діяльності соціального працівника, виникають перші професійні труднощі, які формують потребу у отриманні нових знань та ще не освоєних професійних дій, закладається самооцінка професійних навичок.

Варто відмітити, що у здобувачів другого рівня освіти (магістерського), максимальні показники із трьох видів рефлексивних компетентностей належать рефлексії прийняття рішень та здійснення діяльності (35,7%). Цілком імовірно, що студенти з високим рівнем професійної рефлексивності будуть успішнішими у професійних досягненнях та вибудовуванні своїх професійних перспектив.

Вивчивши особливості професійної рефлексії здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів, можна зробити висновок про нерівномірність її розвитку. За загальним кількісним показником рефлексивної діяльності, у студентів першого курсу спостерігається середньо-низький рівень її розвитку, на п'ятому курсі відбувається

інтенсивне зростання професійної рефлексії та її розвиток досягає середньо-високого рівня. На третьому курсі відзначено певну позитивну динаміку середнього та високого рівня, що може вказувати на сприятливий період для розвитку професійної рефлексії майбутніх фахівців соціальної справи.

Розвиток рефлексивних здатностей у вирішальній мірі визначає і оцінкове ставлення до себе як до професіонала, формування образу Я та уявлень про себе як професіонала. Причому формування образу Я – професіонал відбувається, головним чином, через формування «образу себе в професії» (як я поводитимуся, які я проявлю здібності і чи досягну значного успіху, наскільки я буду «важливий», або «впливовий», або «значимий» у цій професії, які «важливі» та цікаві люди мене оточуватимуть).

Аналіз наукових джерел показує, що найчастіше структуру професійної самосвідомості складають:

1. Образ Я – саморозуміння, визначення себе у власних цінностях і смислах, потребах і мотивах, характерних особистісних властивостях.
2. Образ професії – сприйняття професії, усвідомлення її різних сторін.
3. Образ Я у професії – усвідомлення себе у професії, готовність здійснити даний вибір та зробити зусилля щодо його реалізації.

Для визначення *афективно-оцінкового ставлення до себе як професіонала* було використано опитувальник В. Століна, С. Пантилеєвої, модифікований А. Борисюк «Ставлення до себе як до професіонала». Аналіз одержаних результатів показав прогнозовані істотні відмінності в розвитку професійного самоусвідомлення студентів першого, третього, і особливого п'ятого року навчання. Однак несподіваним було те, що студенти-першокурсники, на відміну від третьокурсників, значно вище оцінили саморозуміння себе в професійній якості, прогнозоване ставлення до себе як до професіонала зі сторони інших та самооцінку себе в професійному плані. Пояснюється даний феномен недостатньою поінформованістю і низьким рівнем знань про специфіку роботи соціального працівника серед першокурсників. Немаловажну роль і відіграє значно нижчий рівень рефлексивності в новонабраних студентів, порівняно із старшокурсниками. Тому це ще раз показує потребу у проведенні спеціальних тренінгово-корекційних занять для першокурсників з розвитку рефлексивної компетентності і зокрема, професійної рефлексії.

Результати оцінки ставлення до себе як до професіонала серед студентів-третьокурсників та студентів-магістрів мають подібні тенденції (шкали аутосимпатії до своїх уявлень професіонала, самопослідовності в професії, самоконтролю, професійної самоповаги та самоприйняття себе як професіонала) з дещо вищими показниками у здобувачів другого рівня вищої освіти. Однак за шкалами негативного оцінювання себе в якості професіонала та самозвинувачення себе вищі показники теж виявились в студентів-магістрів.

Для зрозуміння і точнішої інтерпретації одержаних даних було проведено експрес-методику з визначення *професійної ідентичності* О. Мерзлякової. Ми виходили з того, що результатом професійного самовизначення є професійна ідентичність, яка проявляється в усвідомленні себе представником певної професії та професійної спільноти, ототожненні та диференціації себе зі справою та іншими і виявляється у когнітивно-емоційно-поведінкових самоописах «Я». Відтак, провели співставлення одержаних даних з видами професійної ідентичності.

Аналіз одержаних результатів показав, що професійна ідентичність сформована у 22,5% першокурсників, майже половини третьокурсників (48,6%) та переважної більшості студентів-магістрів (84,5%), що свідчить про готовність здобувачів вищої освіти до здійснення усвідомленого вибору свого професійного розвитку. У 17,5% першокурсників та 14,3% третьокурсників спостерігається криза професійної ідентичності, що характеризується статусом «Мораторій», серед магістрів таких студентів не виявлено. Подібна динаміка, але із зворотнім знаком, характерна для таких статусів професійної ідентичності як невизначена та нав'язана ідентичність.

Таким чином, одержані результати свідчать про те, що у майже половини третьокурсників та більшій частини студентів-магістрів (48,6% та 84,5% відповідно) сформована професійну ідентичність, а в переважній більшості першокурсників (77,5%) профідентичність не виражена чи пасивна. Збалансованість показників ідентичності та високі оцінки параметрів шкал, які визначають толерантність, прийняття, впевненість характеризує визначену збалансовану, зрілу позицію здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти. У них спостерігається гармонізація ставлення до себе та навколишнього світу, а тому вони здійснюють певний вибір (як життєвий, так і професійний) більш усвідомлено та відповідально. Водночас це засвідчує про високий рівень ясності їх Я-концепції.

Четвертий компонент-чинник самовизначення особистості майбутнього соціального працівника, провідний конструкт самосвідомості – *ясність Я-концепції*. Для його вивчення ми використали Шкалу ясності Я-концепції Дж.Кемпбелла (адаптовану І.Я. Шемелюк). Одержані результати показують наскільки Я-концепція особистості є порівняно стійкою та усвідомленою. Переважна більшість третьокурсників (48,2 %) мають середній рівень ясності своєї Я-концепції. Серед першокурсників таких лише 28,0 % студентів. В цих студентів спостерігаються ситуативні уявлення про себе, які досить швидко можуть змінюватися залежно від ситуацій успіху чи неуспіху, в які вони потрапляють. Відповідно, в деяких життєвих і навчальних ситуаціях ці уявлення є узгоджені та стабільні, а в деяких, через відсутність внутрішньої стійкості, вони можуть змінюватися. Високий рівень ясності Я-кон-

цепції характерний для 35,7% третьокурсників та 17, 2 % першокурсників. Це означає, що в цієї категорії здобувачів вищої освіти уявлення про себе чіткі, характеризуються внутрішньою узгодженістю та стабільністю. У студентів-магістрів найкращі загальні показники ясності Я-концепції. Якісно співвідношення рівнів показників (високого, середнього і низького) таке ж як у третьокурсників, але кількісні показники значно вищі (49,8%, 40,7%, 9,5% відповідно).

Таким чином, результати нашого дослідження показали, що під час засвоєння змісту професійної підготовки в умовах транспарентності освітньої діяльності ефективно формується професійна самосвідомість майбутнього фахівця, виробляється індивідуальний стиль його діяльності, його професійна вмільсть. Професійна самосвідомість, на відміну від загальної самосвідомості, значно специфічніша за своїм змістом, оскільки є проєкцією структурних компонентів самосвідомості на професійну діяльність. Вона є категорією, яка реально відображає сутність процесу становлення фахівця на різних етапах професійної підготовки. Саме професійна самосвідомість ставить особистісний сенс майбутньої діяльності, оскільки формується переконаність у доцільності вибору тих чи інших мотивів та засобів, задаються внутрішні установки та формується самостійна професійна позиція.

Розвиток професійної самосвідомості свідчить про здатність соціального працівника знаходити оптимальне співвідношення між соціальними та індивідуальними вимогами, здатність до самоспричинення професійного розвитку, вдосконалення процесів саморегуляції. Ясність його Я-концепції забезпечує усвідомлення себе як суб'єкта у соціальному просторі діяльності, у системах професійного спілкування та власній особистості. Регулювання цього процесу відбувається під час професійної підготовки, яка зумовлена багатьма факторами, як зовнішніми (особливості освітньої діяльності, зокрема функціонування принципів рефлексивності, транспарентності в соціокультурному просторі закладу вищої освіти), так і внутрішніми індивідуальними особливостями самого здобувача.

Одним з ключових чинників, який визначає успішність професійного самовизначення студента, є рівень його рефлексії. Однак саме цей показник, за результатами нашого дослідження є найбільш проблемним для студентів-першокурсників. Тому з числа студентів нового набору було сформовано експериментальну групу для проведення тренінгових занять з метою підвищення рівня професійного самовизначення, де ключову роль було приділено дотриманню умов відкритості, прозорості, транспарентності спілкування в умовах навчально-тренінгових занять. Програма тренінгу складена на основі розвивальних програм М. В. Гриньової, М. М. Кононової та низки авторських напрацювань.

Розвивально-корекційний тренінг проводився протягом двох місяців по два заняття в тиждень. Всього було проведено 14 тренувальних занять. Важливо відмітити, що в процесі тренінгових занять у студентів розвинулось системне перспективне бачення та інноваційне мислення. А головне – відбулись зміни в їх професійній Я-концепції.

Професійне самовизначення особистості має складну багатокomпонентну структуру та у своєму розвитку проходить низку етапів. Найважливішим фактором у період його становлення є включення молодшої людини у професійне середовище, здійснення нею перших професійних проб та рефлексування власного квазіпрофесійного досвіду з позиції відповідності індивідуальних характеристик вимогам обраної професії. Ефективність професійної підготовки майбутніх фахівців визначається рівнем сформованості їх професійної самовизначеності, чому сприяє включення студентів в процес цілеспрямованого отримання інтегрованого знання засобами-джерелами інформації та засобами освоєння інформації, що відображають професійний контекст.

Становлення майбутнього професіонала на етапі навчання у закладі вищої освіти характеризується як присвоєнням професійних умінь, знань, навичок, розвитком загальнокультурних та професійних компетентностей, так і формуванням певних відносин, сприйняття професії як особистісно значущої, освоєння професійної ролі, коли відбувається своєрідне «входження» професії в особистісний план майбутнього фахівця, знаходженням смислів, можливість реалізації своїх цінностей та задоволення потреб у отримуваних професії.

Результати нашого дослідження показали, що під час здобуття професії соціального працівника у закладі вищої освіти в умовах транспарентності освітньої діяльності відбувається ефективно формування професійної самосвідомості студентів, розширюються її межі, зазнають змін критерії оцінки власних професійних якостей і можливостей, набувається професійна ідентичність, формується образ себе як професіонала. Успішність здійсненого професійного самовизначення сприятиме в майбутньому ефективній професійній діяльності сучасного соціального працівника в складних реаліях сьогодення.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Сучасне суспільство висуває високі вимоги до особистісних та професійних якостей майбутнього фахівця. Система знань, умінь та навичок випускника закладу вищої освіти важлива не сама по собі, значно більше значення має створення максимально сприятливих умов для розвитку ключових компетентностей майбутніх фахівців, що, своєю чергою, передбачає не лише когнітивну та операційно-технологічну складові, а й наявність певного соці-

окультурного освітнього простору, котрий характеризується функціонуванням принципів паритетності, рефлексивності, транспарентності.

Період навчання у ЗВО характеризується професійним становленням майбутнього фахівця, формуванням його особистості як суб'єкта професійної діяльності, яке здійснюється на основі розвитку професійної спрямованості, професійних здібностей та професійної самосвідомості студента. Саме у закладі вищої освіти закладаються основи становлення професіонала, які надалі забезпечують його успішну професійну самореалізацію. Відтак, високий освітній результат зумовлюється якістю освітньої діяльності ЗВО, її прозорістю і звітністю. Тому важливим стає створення умов не лише для здобуття майбутнім фахівцем певної система знань, умінь та навичок, а й прозорою і прогнозованою можливістю розвитку його ключових компетентностей, окреслення освітньої траєкторії їх здобуття.

Студентський вік є сензитивним для формування багатьох особистісних структур та властивостей особистості майбутнього фахівця, зокрема його ціннісних і смисложиттєвих орієнтацій, мотиваційно-вольової сфери, професійних інтересів та самосвідомості, відповідальності, котрі є ключовими для професійного становлення майбутнього соціального працівника. Освіта об'єктивно містить у собі значні резерви і потенціали для активізації особистісного зростання здобувачів. Під час навчання у ЗВО відбувається формування професійно важливих властивостей майбутнього спеціаліста, формування структури його професійних цінностей, відбувається налаштування професійного саморозвитку, закладається вектор особистісного саморозвитку, його величина, напрямок, швидкість та сталість. Відтак, **перспективою подальших розвідок** є дослідження впливу соціокультурного простору освітнього закладу на смисложиттєву сферу особистості майбутнього фахівця, формування його професійної спрямованості як інтегративної характеристики мотиваційної сфери, котра забезпечує знаходження смислів та цінностей у своїй професійній діяльності, осмислення професійних уподобань та можливостей їх реалізації через активне рефлексування власних професійних потреб екзистенційно-професійної діяльності.

Список використаних джерел

- Аверіна К. Специфіка професійного самовизначення майбутніх фахівців соціономічних професій. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2020. № 2 (25). С. 99–104
- Аніщенко О. В., Баніт О. В., Василенко О. В., Волярська О. С., Дорошенко Н. І., Зінченко С. В., Сігаєва Л. Є. *Особистісний і професійний розвиток дорослих: теорія і практика: монографія*. Київ: ІПОД НАПН України. 2016. 354 с.

- Боднар А. Я., Рибалочка К. А. Особливості професійного самовизначення сучасних студентів. *Психологія та психосоціальні інтервенції*. 2020. Том 3. С. 3–10.
- Закон України “Про освіту” від 28.09.2017 року. *Стаття 30*. Прозорість та інформаційна відкритість закладу освіти.
- Гірняк А.Н. Психологічна ефективність оргтехнології модульно-розвивальної взаємодії в умовах сучасного ЗВО. *Психологія і суспільство*. 2022. №1. С. 199-238
- Гірняк А.Н. Психологія модульно-розвивальної взаємодії : монографія. Тернопіль: ВПЦ «Університетська думка», 2020. 376 с
- Грінцова О.М. Психологія проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку: дис. ...д-ра психол.наук: 19.00.07 / Нац. пед.ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 2018. 562 с.
- Ляшенко О. А., Достатня О. А. Чинники професійного самовизначення особистості в юнацькому віці. *Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей]*. Вип. 23 (т. 1). Вінниця: ТОВ Нілан-ЛТД, 2019. С. 86-90.
- Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного суспільства: монографія / Ред. колегія: Т. В. Коломієць, Т. Ю. Кулаковський, Г. В. Пирог; за наук. редакцією Л. П. Журавльової. Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2020. 308 с.
- Романовський О. Г., Канівець М. В. Сутність професійно особистісного саморозвитку майбутніх фахівців та його механізми. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2013. Вип. 34. С. 193–197.
- Фурман О., Гірняк А. Сутнісні визначення модульно-розвивальної взаємодії викладача і студентів в освітньому процесі. *Психологія і суспільство*. 2020. № 3. С. 53-81
- Barrick M. R., Michael K. M., and Rashmi G. Meta-analysis of the relationship between the five-factor model of personality and Holland's occupational types. *Personnel psychology*. 2003. 56 (1). 45–74.
- Cooper P. Knowing Your “Lemons”: Quality Uncertainty in UK Higher Education. *Quality in Higher Education*. 2007. Vol. 13. No 1. P. 19–29.
- Dill D., Soo M. Transparency and Quality in Higher Education Markets / Teixeira P. et al. (eds.) *Markets in Higher Education: Rhetoric or Reality*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2004. P. 61–86.
- Ingvarson L. Professional development as the pursuit of professional standards: the standard based professional development system. *Teaching and Teacher Education*. № 14 (1). 1998. P. 127–140.
- Ferejohn J. Accountability and Authority: Toward a Theory of Political Accountability / A. Przeworski, S. Stokes, B. Manin (eds) *Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge: Cambridge University. 1999. P. 131–153.
- Gailmard S. Multiple Principals and Oversight of Bureaucratic Policy-Making. *Journal of Theoretical Politics*. 2009. Vol. 21. No 2. P. 161–186.
- Guskey T., Huberman M. *Professional development in education: in search of the life optimal fix*. *Development in education: new paradigms and practices*; eds. T. Guskey. New York: Teachers College Press. 1995. P. 114–132.
- Patton W., Lokan J. Perspectives on Donald Super's construct of career maturity. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 2001. 1. 31–48.
- Salmi J. The Growing Accountability Agenda: Progress of Mixed Blessing? *Higher Education Management and Policy*. 2009. Vol. 21. No 1. P. 109–130.
- Trow M. Trusts, Markets and Accountability in Higher Education: A Comparative Perspective. *Higher Education Policy*. 1996. Vol. 9. No 4. P. 309–324.

Анотація

У статі розглянуто питання інформаційної, інституційної та операційної відкритості освітньої сфери в Україні. Здійснено короткий ретроспективний аналіз поняття «відкрита освіта», яке виникло у форматі синергетичного підходу та зазнало значного розвитку в даний час у ракурсі трьох її основних моделей. Показано, що інформаційна відкритість є необхідною умовою для ефективної реалізації операційної та інституційної відкритості. Здійснено аналіз поняття транспарентності в соціокультурній сфері як властивості взаємовідносин та взаємодій, за якої органи керівництва установи та організації надають усім зацікавленим сторонам необхідну для прийняття раціональних рішень та їх подальшої реалізації інформацію у відкритій, повній, своєчасній та зрозумілій формі. Розглянуто транспарентність не як односторонній інформаційний потік, а постійний діалог між освітніми установами, органами управління освітою та зовнішніми і внутрішніми стейкхолдерами, значення якого виходить за рамки звичайного надання інформації.

Аналіз та узагальнення існуючих наукових підходів до зазначеного феномену дозволив виокремити різні види транспарентності в освітній діяльності на підставі таких критеріїв як категорія зацікавлених суб'єктів та результати її застосування. За якісними характеристиками відкритості / прозорості соціальної системи виділено проактивний та реактивний тип інформаційної відкритості та вказано на особливості їх функціонування в освітній сфері. Проаналізовано відмінності термінів прозорості та відкритості освіти через кількісні (надання інформації) та якісні (повнота, достовірність, зрозумілість, корисність інформації) характеристики. Показано, що інформаційна відкритість і прозорість закладів освіти сьогодні є вимогою часу, яка надає можливість ЗВО організувати ефективний комунікаційний простір для усіх учасників освітнього процесу. Відмічено, що саме у закладі вищої освіти закладаються основи становлення професіонала, які надалі забезпечують його успішну професійну самореалізацію. Відтак, високий освітній результат зумовлюється якістю освітньої діяльності ЗВО, її прозорістю і звітністю. Тому важливим стає створення умов не лише для здобуття майбутнім фахівцем певної системи знань, умінь та навичок, а й прозорою і прогнозованою можливістю розвитку його ключових компетентностей, які охоплюють окрім когнітивної та операційно-технологічної складових, ще й мотиваційну, ціннісну, етичну, соціальну, поведінкову, окреслення освітньої траєкторії їх здобуття.

Ефективність професійної підготовки майбутніх фахівців визначається рівнем сформованості їх професійної самовизначеності, чому сприяє включення студентів в процес цілеспрямованого отримання інтегрованого знання засобами-джерелами інформації та засобами освоєння інформації, що відображають професійний контекст. Виділено показники професійного самовизначення майбутнього фахівця та згруповано їх за принципом кватерності: 1) професійна спрямованість як інтегральна характеристика мотиваційної сфери особистості, що виражається у вибіркового ставленні людини до професії; 2) навички професійної рефлексії та саморегуляції; 3) афективно-оцінкове ставлення до себе як до професіонала; 4) становлення професійної самосвідомості через формування образу Я-в-професії.

Здійснено емпіричне дослідження психологічних та соціальних чинників професійного самовизначення майбутніх соціальних працівників в умовах реалізації

принципів транспарентності освітнього середовища. Результати дослідження показали, що під час здобуття професії в умовах транспарентності освітньої діяльності відбувається ефективне формування професійної самосвідомості студентів, розширюються її межі, зазнають змін критерії оцінки власних професійних якостей і можливостей, набувається професійна ідентичність, формується образ себе як професіонала. Успішність здійсненого професійного самовизначення сприятиме в майбутньому ефективній професійній діяльності сучасного соціального працівника в складних реаліях сьогодення.

Abstract

The issues of informational, institutional, and operational transparency in the educational sector in Ukraine are examined in the article. A brief retrospective analysis of the concept of “open education” is conducted, which emerged in the framework of the synergistic approach and has undergone significant development in the context of its three main models. It is shown that informational transparency is a necessary condition for the effective implementation of operational and institutional transparency. An analysis of the concept of transparency in the sociocultural sphere has been carried out, viewing it as a characteristic of relationships and interactions where the governing bodies of institutions and organizations provide all interested parties with the necessary information for making rational decisions and their subsequent implementation in an open, complete, timely, and understandable form. Transparency is considered not as a one-sided information flow, but as a continuous dialogue between educational institutions, education management bodies, and external and internal stakeholders, whose significance goes beyond merely providing information.

The analysis and generalization of existing scientific approaches to this phenomenon have allowed the identification of various types of transparency in educational activities based on criteria such as the category of interested subjects and the outcomes of its application. Proactive and reactive types of informational openness, highlighting their functioning features in the educational sphere are distinguished by the qualitative characteristics of openness/transparency of the social system. The differences between the terms ‘transparency’ and ‘openness’ in education are analyzed through quantitative (information provision) and qualitative (completeness, reliability, clarity, usefulness of information) characteristics. It is demonstrated that informational openness and transparency of educational institutions today are a requirement of the time, providing universities with an opportunity to organize an effective communication space for all participants of the educational process. It is noted that it is in higher education institutions where the foundations for professional development are laid, ensuring successful professional self-realization in the future. Therefore, high educational outcomes are determined by the quality of educational activities of higher education institutions, their transparency, and accountability. Thus, it becomes important to create conditions not only for future professionals to acquire a certain system of knowledge, skills, and abilities, but also for transparent and predictable development of their key competencies, which include not only cognitive and operational-technological components, but also motivational, ethical, social, behavioral aspects, outlining the educational trajectory of their acquisition

The effectiveness of professional training of future specialists is determined by the level of their professional self-determination, which is facilitated by involving students in the process of purposeful acquisition of integrated knowledge through information resources and means of information mastery that reflect the professional context. Indicators of professional self-determination of future specialists are identified and grouped according to the quadrant principle: 1) professional orientation as an integral characteristic of the motivational sphere of personality, expressed in the selective attitude of individuals towards their profession; 2) skills of professional reflection and self-regulation; 3) affective and evaluative attitude towards oneself as a professional; 4) formation of professional self-awareness through the development of the self-image in the profession.

An empirical study has been conducted on the psychological and social factors of professional self-determination among future social workers in the context of implementing principles of transparency in the educational environment. The study results showed that in the process of professional training under conditions of educational transparency, there is effective formation of students' professional self-awareness. The boundaries of this awareness expand, criteria for evaluating their own professional qualities and capabilities change, professional identity is acquired, and a self-image as a professional is formed. The successful achievement of professional self-determination will contribute to effective professional activities of contemporary social workers in the complex realities of today.

Author

Бугерко Ярослава, кандидат психологічних наук, доцент, авторка понад 170 наукових та навчально-методичних праць, активний учасник різноманітних методичних, методологічних семінарів, круглих столів, всеукраїнських та міжнародних конференцій і симпозіумів. Працювала практичним психологом Чортківського державного медичного коледжу (1995-2008 рр.), заступником директора Інституту педагогіки, психології та інклюзивної освіти РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» м. Ялта, Крим (2009-2014 р.р.), закінчила докторантуру Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ (2016 р.) З 2017 року - доцент кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету. Член редакційної колегії методологічного альманаху „Вітакультурний млин” (додаток до соціогуманітарного часопису „Психологія і суспільство”). Коло професійних інтересів: методологічні підходи вивчення психодуховної реальності людини, духовні виміри ціннісно-сислової сфери особистості, рефлексія як інтегративна філософсько-психологічна проблема та засаднича умова самобуття людини, професійне становлення майбутнього фахівця соціогуманітарного профілю.

PART III

Piotr Wojnicz

*Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Filia w Elku
ORCID:0000-0003-3333-6726*

Magdalena Możejewska

*Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Filia w Elku*

Komunikacja ze społeczeństwem w zakresie przeciwdziałania przestępczości – pozyskiwanie informacji przez organy ścigania. Wybrane zagadnienia

Komunikacja stanowi bardzo istotny element funkcjonowania każdego społeczeństwa. Występuje na wielu płaszczyznach – w pracy, w szkole, w stosunkach interpersonalnych między znajomymi, członkami rodziny czy też osobami sobie nieznanymi. Podstawowym elementem komunikacji jest przekazywanie informacji, która jest nośnikiem wiedzy o otaczającym świecie i zachodzących w nim procesach i zmianach. „W wąskim znaczeniu informacja oznacza wiadomość uzyskiwaną przez człowieka poprzez obserwacje lub przemyślenia, przekazywaną w układzie nadawca – odbiorca”. Użyteczna informacja powinna być dokładna, aktualna, kompletna i odpowiednia¹.

Informacja to nie tylko produkt biznesowy, przekładający się na zysk, ale też bardzo ważny element w procesie zapewnienia bezpieczeństwa społeczeństwu. W tym wypadku stanowi szczególny przedmiot zainteresowania ze strony organów ścigania, które w zakresie swoich zadań mają na celu zwalczanie przestępczości. Funkcjonowanie takich organów opiera się na pozyskiwaniu, przetwarzaniu i wykorzystywaniu informacji. Pomiędzy organami ścigania a społeczeństwem zachodzi specyficzna forma komunikacji polegająca na przekazywaniu i przyjmowaniu informacji. Obie strony procesu komunikacji posiadają swój cel do osiągnięcia, a mianowicie podniesienie standardów bezpieczeństwa oraz eliminację zachowań kryminogennych ze środowiska, bez względu na motywację osób przekazujących informację czy ją przetwarzających.

¹ *Encyklopedia Zarządzania*, <https://mfiles.pl/pl/index.php/Informacja>, dostęp 29.05.2024 r.

Przedmiotem niniejszego opracowania jest scharakteryzowanie komunikacji organów ścigania ze społeczeństwem w celu pozyskania niezbędnej wiedzy, mającej służyć usunięciu z przestrzeni społecznej źródeł zagrażających bezpieczeństwu publicznemu, a w szczególności życiu, zdrowiu, wolności czy mieniu znacznej wartości.

W tym celu postawiono następujące pytania badawcze: jaką rolę pełnią organy ścigania w procesie przeciwdziałania przestępczości, jakie instrumenty prawne pozwalają na wykorzystanie czynności operacyjno-rozpoznawczych, jaka jest istota czynności operacyjno-rozpoznawczych, w jaki sposób organy ścigania pozyskują wiedzę w ramach komunikacji ze społeczeństwem. Punktem odniesienia przedmiotowych rozważań będzie działalność Policji w zakresie przeciwdziałania przestępczości.

Podjmując próbę odpowiedzi na postawione wyżej pytania, sformułowano następujące hipotezy badawcze: pozyskiwanie informacji w ramach komunikacji ze społeczeństwem przez organy ścigania stanowi podstawę realizacji ich ustawowych działań. Umiejętnie prowadzona komunikacja ze społeczeństwem jest skutecznym narzędziem w walce z przestępczością. Skuteczne przeciwdziałanie przestępczości i eliminacja zachowań kryminogennych stanowią bardzo istotny czynnik wpływający na poczucie bezpieczeństwa. Organy ścigania nie wykazałyby swojej efektywności bez dobrze zorganizowanej współpracy ze społeczeństwem. Tym samym pozyskiwane w toku komunikacji informacje służą zapobieganiu negatywnym zjawiskom społecznym. Tego typu informacje są pozyskiwane z wielu źródeł – od osób, ze środków masowego przekazu czy Internetu.

Komunikacja jako proces przekazywania informacji o zagrożeniach

Informacja jest kluczowym elementem procesu komunikacji, który odgrywa zasadniczą rolę w życiu codziennym, zarówno w sferze prywatnej, jak i zawodowej. Komunikacja, jako proces wymiany informacji, jest nieodłącznym elementem ludzkiego działania, umożliwiającym przekazywanie myśli, uczuć, wiedzy i doświadczeń. Bez skutecznej komunikacji trudno sobie wyobrazić funkcjonowanie jakiegokolwiek społeczności, organizacji czy instytucji. Według słownika języka polskiego PWN komunikacją nazywamy „przekazywanie i odbieranie informacji w bezpośrednim kontakcie z drugą osobą”². Natomiast Emanuel Kulczycki uważa, komunikacja ma określony cel, którym najczęściej jest przekazanie określonego komunikatu³. W procesie komunikacji muszą wystąpić co najmniej trzy elementy: nadawca (źródło informacji), komunikat, odbiorca⁴.

² *Komuniikacja*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/komunikacji.html>, dostęp: 20.05.2024 r.

³ E. Kulczycki, *Teoretyzowanie komunikacji*, Poznań 2012, s. 16.

⁴ J. Ober, Funkcja i rola efektywnej komunikacji w zarządzaniu, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”, 65(2013), s. 260.

Adrian Frączek wskazuje na konkretne cechy, jakie posiada komunikacja. Zdaniem autora komunikowanie spełnia bardzo ważną rolę w społeczeństwie. Procesowi temu autor przypisuje określone funkcje, takie jak informacyjne, edukacyjne, identyfikacji osobistej, integracyjne, mobilizacyjne, rozrywkowe (tab. 1)⁵. Podobnie wypowiada się Bożena Kubiczek, kreśląc następujące funkcje komunikacji: informacyjną, kontrolną, emotywną, motywacyjną, socjalizacyjną, edukacyjną, kulturową, rozrywkową czy integracyjną. Jednocześnie zwraca uwagę, że jest to proces bardzo skomplikowany, na który wpływa wiele czynników⁶.

Tabela nr 1

Funkcje komunikacji wskazane przez Adriana Frączek

Funkcje	Charakterystyka
Informacyjna	ma związek z obserwacją i kształtowaniem środowiska; po przez komunikowanie jednostki uzyskują wiedzę o najbliższym otoczeniu i o wydarzeniach w kraju i na świecie; dzięki tej wiedzy każda osoba może dokonywać codziennych wyborów i podejmować decyzje
Edukacyjna	połączona jest z funkcją informacyjną; już pierwsi badacze wspominali, że ludzkość dzięki procesowi komunikowania ma możliwość przekazywania z pokolenia na pokolenie uczuć, wiedzy i wartości; dzięki procesom komunikowania rozwija się nauka i edukacja
Identyfikacja osobista	pozwała na wzmocnienie wzorów zachowań i wartości przekazywanych w procesach komunikacyjnych; dzięki tym procesom jednostka może utożsamiać się z innymi osobami, grupami czy narodami, a także poszukiwać swojej odrębności
Integracyjna	nawiązuje do powstawania więzi pomiędzy jednostkami a społecznościami, wskutek czego tworzy się pewien ład społeczny; umożliwia koordynowanie aktywności społecznej jednostek i grup
Mobilizacyjna	pojawia się w kontekście jednokierunkowych procesów perswazyjnych
Rozrywkowa	ma związek z relaksem i odpoczynkiem, które towarzyszą procesowi komunikowania; przypisuje się ją przede wszystkim mediom masowym, ale jest realizowana również podczas spotkań towarzyskich.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: A. Frączek, *Komunikacja interpersonalna*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość”, 9(2012), s. 121-122.

Zdaniem Piotra Wojnicz „prowadzenie właściwej wymiany informacji pomiędzy Policją a społeczeństwem stanowi jeden z gwarantów należytej realizacji zadań wynikających z ustawy”⁷. Należy podkreślić, że „Policja jako organizacja publicz-

⁵ A. Frączek, *Komunikacja interpersonalna*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość”, 9(2012), s. 121-122.

⁶ B. Kubiczek, *Teoretyczne podstawy procesu komunikacji interpersonalnej*, (w:) *Komunikacja w resocjalizacji*, red. M. Filipowicz, J. Latała, Warszawa 2019, s. 51.

⁷ P. Wojnicz, *Osobowe źródła informacji jako szczególna forma komunikacji społeczeństwa z organami Policji* (w:) *Communication as a factor of transparency of social interaction: psycholo-*

na jest zobowiązana do komunikowania się dwustronnego z obywatelem”⁸. Jednakże zdaniem Jadwiga Mazur w procesie komunikacji Policji ze społeczeństwem mogą wystąpić różne bariery ograniczające efektywność wykorzystania informacji. Wśród nich autorka wymienia przeszkody „społeczno-kulturowe odnoszące się do kodów językowych nadawcy i odbiorcy, odmienność stylów komunikowania, różne kapitały wiedzy”⁹. Ponadto wskazana autorka zauważa ograniczenia komunikacji mogą wynikać z „nadmiernej złożoność komunikatu, stereotypów, uprzedzeń, kwestii osobowościowych odbiorcy i umiejętności słuchania”¹⁰.

Jak słusznie zauważyły Angelika Wilk i Anna Woźnialis „właściwa komunikacja na linii społeczeństwo – policja pozwala zwiększyć wykrywalność przestępstw. Społeczeństwo jest ważnym partnerem w budowie bezpieczeństwa publicznego. Umiejętność wzajemnego komunikowania się umożliwia realizację zadań z zakresu bezpieczeństwa i porządku publicznego. Policja, jako instytucja odpowiedzialna za bezpieczeństwo publiczne, powinna w sposób szczególny dbać o obszary związane z komunikowaniem się ze społeczeństwem. Przekaz powinien być formułowany w sposób odpowiedzialny i przemyślany, tym bardziej że policja posiada monopol na zapewnienie bezpieczeństwa publicznego, a społeczeństwo jest jej strategicznym partnerem. Nie bez znaczenia jest dbałość o wizerunek instytucji. Wizerunek bowiem to również komunikat dla społeczeństwa, kim jest nadawca i jakim zaufaniem można go obdarzyć”¹¹. W tym kontekście należy podkreślić, że Policja przekazuje informacji dla opinii publicznej o zagrożeniach i ich eliminacji, oddziałuje prewencyjnie poprzez kampanie informacyjne i społeczne oraz zbiera informacje w celu zapobiegania przestępczości i zagwarantowania bezpieczeństwa publicznego.

Przykładem prewencyjnej działalności Policji było stworzenie Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa. W projekcie tym uczestniczy przede wszystkim społeczeństwo, które poprzez aplikacje wskazuje miejsca szczególnie niebezpieczne. Wdrożenie tego systemu zostało poprzedzone wnikliwymi konsultacjami społecznymi. Podstawą prawną wdrożenia systemu były: ustawa o Policji z dnia 06 kwietnia 1990 r. o Policji¹² oraz zarządzenie nr 768 Komendanta Głównego

gical, historical, legal, economic and political dimensions, red. J. Mrozek, O. Koval, K. Ziółkowska, Ełk 2022, s. 390.

⁸ J. Mazur, *Komunikowanie się Policji ze społeczeństwem, organami administracji państwowej i samorządowej. Studium socjologiczne*, Kraków 2012, s. 208.

⁹ Tamże, s. 198.

¹⁰ Tamże, s. 198.

¹¹ A. Wilk, A. Woźnialis, *Nowoczesny system komunikacji na przykładzie działań policji w Polsce*, „Nowoczesne Systemy Zarządzania”, 2(2018), s. 144.

¹² Ustawa o Policji z dnia 06 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz. U. z 2024 r. poz. 145, dalej Ustawa o Policji.

Policji z dnia 14 sierpnia 2007 r. W sprawie form i metod wykonywania zadań przez policjantów pełniących służbę patrolową oraz koordynacji działań o charakterze prewencyjnym¹³, na podstawie których Komendant Główny Policji wydał wytyczne w sprawie sposobu postępowania policjantów podczas realizacji zadań związanych z funkcjonowaniem Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa¹⁴.

Zdaniem Dariusza Minkiewicza Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa stanowi funkcjonalnie dwie płaszczyzny, a mianowicie:

- informatyczną, interaktywną platformę dedykowaną społeczeństwu;
- wizualizowane ujęcie statystyczne dokonanych przestępstw i wykroczeń z podziałem na poszczególne województwa, powiaty oraz gminy¹⁵.

Z kolei Ferdynand Skiba skatalogował trzy płaszczyzny informacji, na których opiera się Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa:

- informacje gromadzone w policyjnych systemach informatycznych,
- informacje pozyskiwane od społeczeństwa w trakcie: bezpośrednich kontaktów z obywatelami, z przedstawicielami samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych oraz w trakcie realizowanych debat społecznych poświęconych bezpieczeństwu publicznemu¹⁶.

Natomiast Magdalena Szumiec wskazuje, że Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa spełnia bardzo ważne funkcje związane z identyfikacją zagrożeń. Autorka wymienia następujące funkcje KMZB:

- prewencyjno-ochronną
- badawczą
- informacyjną
- strategiczną
- ostrzegawczą
- społeczno-integrującą
- kontrolną¹⁷.

¹³ Zarządzenie nr 768 Komendanta Głównego Policji z dnia 14 sierpnia 2007 r. W sprawie form i metod wykonywania zadań przez policjantów pełniących służbę patrolową oraz koordynacji działań o charakterze prewencyjnym, Dz.Urz. KGP 2007, nr 5, poz. 11.

¹⁴ Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 14 września 2016 r. w sprawie sposobu postępowania policjantów podczas realizacji zadań związanych z funkcjonowaniem Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa, Dz. Urz. KGP z 2016, poz. 58.

¹⁵ D. Minkiewicz, *Funkcje Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa w kształtowaniu bezpieczeństwa społeczności lokalnej*, „Kwartalnik Policyjny”, 3(2017), s. 71.

¹⁶ F. Skiba, „Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa” — efekty jej funkcjonowania w 2017 r. na przykładzie działalności policjantów województwa śląskiego, „Przegląd Policyjny”, 2(2018), s. 149.

¹⁷ M. Szumiec, *Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa istotnym elementem procesu zarządzania bezpieczeństwem publicznym*, „Studia Administracji i Bezpieczeństwa”, 12(2022), s. 160.

Krajową Mapę Zagrożeń Bezpieczeństwa Policja tworzy w oparciu o informacje pochodzące wprost od społeczeństwa. Tym samym stanowi ona bardzo ważny element w systemie zarządzania bezpieczeństwem publicznym. Zdaniem Jadwigi Stawnickiej „dzięki takim działaniom dokonuje się adekwatna do skali i rodzaju zagrożeń alokacja sił i środków policyjnych oraz kierowanie sił i środków policyjnych w miejsca oczekiwane, co w efekcie doprowadza do eliminacji zagrożeń. Takie działania korespondują z funkcją prewencyjną mapy przejawiającą się poprzez zapobieganie zagrożeniom, a analiza stanu bezpieczeństwa stanowi punkt wyjściowy do działań związanych z projektowaniem działań prewencyjnych”¹⁸. KMZB jest częścią systemu prewencyjnego Policji, dzięki któremu uzyskuje niezbędne informacje wykorzystywane w podejmowaniu decyzji związanych z przeciwdziałaniem przestępczości i eliminacji różnego rodzaju zagrożeń.

Czynności operacyjno-rozpoznawcze jako element działalności organów ścigania

W przeciwności do działań prewencyjnych, czynności operacyjno-rozpoznawcze mające na celu walkę z przestępczością i jej zapobieganiu, nie zawsze polegają na oficjalnych kontaktach ze społeczeństwem i otoczeniem¹⁹. Należy zauważyć, że w polskim systemie prawnym nie ma jawnego aktu prawnego, który by regulowała kwestię tej sfery działalności organów ścigania. Policja z mocy ustawy jest uprawniona do prowadzenia tego typu działań. Wśród ustawowych zadań Policji należy wymienić:

- ochronę życia i zdrowia ludzi oraz mienia przed bezprawnymi zamachami naruszającymi te dobra;
- ochronę bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym zapewnienie spokoju w miejscach publicznych oraz w środkach publicznego transportu i komunikacji publicznej, w ruchu drogowym i na wodach przeznaczonych do powszechnego korzystania;
- inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym i współdziałanie w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi;
- prowadzenie działań kontrterrorystycznych;
- wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców;

¹⁸ J. Stawnicka, *Regulacje prawne i funkcjonowanie Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa – istotnego elementu procesu zarządzania bezpieczeństwem publicznym przez polską Policję*, „Roczniki Administracji i Prawa”, 18(2018), s. 269.

¹⁹ J. Konieczny, J. Widacki, T. Widła, *Kryminalistyka*, Warszawa 2012, s. 134.

- ochrona obiektów stanowiących siedziby członków Rady Ministrów, z wyłączeniem obiektów służących Ministrowi Obrony Narodowej i Ministrowi Sprawiedliwości, wskazanych przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych;
- nadzór nad specjalistycznymi uzbrojonymi formacjami ochronnymi w zakresie określonym w odrębnych przepisach;
- kontrola przestrzegania przepisów porządkowych i administracyjnych związanych z działalnością publiczną lub obowiązujących w miejscach publicznych;
- współdziałanie z policjami innych państw oraz ich organizacjami międzynarodowymi, a także z organami i instytucjami Unii Europejskiej na podstawie umów i porozumień międzynarodowych oraz odrębnych przepisów;
- przetwarzanie informacji kryminalnych, w tym danych osobowych;
- prowadzenie zbiorów danych zawierających informacje gromadzone przez uprawnione organy o odciskach linii papilarnych osób, niezidentyfikowanych śladach linii papilarnych z miejsc przestępstw oraz o wynikach analizy kwasu dezoksyrybonukleinowego²⁰.

Tabela nr 2

Główne funkcje czynności operacyjno-rozpoznawczych

Funkcja	Opis
Rozpoznawcza	Polega na opracowywaniu zgromadzonych informacji pod kątem prowadzonego postępowania. Może ono dotyczyć osób, zjawisk lub miejsc powiązanych z osobą zaginioną.
Wykrywcza	Odnosi się do ustalenia, ujawnienia lub pozyskania informacji wstępnie doprowadzających do rozwiązania prowadzonego poszukiwania.
Kierunkująca późniejsze udowodnienie	Dotyczy zgromadzonych informacji o osobach lub zjawiskach, które mogą mieć znaczenie dla prowadzonego poszukiwania i pozwalają na podjęcie określonych czynności.
Weryfikująca przednie ustalenie	Dotyczy weryfikacji zebranych informacji we wcześniejszych etapach poszukiwań z aktualnym etapem poszukiwania.
Zapobiegawcza	Wszelkie czynności prowadzone w celu niedopuszczenia wystąpienia czynu zabronionego.
Informacyjna	Zbieranie, przetwarzanie oraz przekazywaniu informacji w celu postępu procesu poszukiwania.
Dezintegracyjna	Dotyczy działań prowokacyjnych służb
Ochronna oraz zabezpieczająca	Ma na celu między innymi ochronę dóbr i prywatności osoby poszukiwanej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: K. Ożóg-Wróbel, *Katalog metod prowadzenia czynności operacyjno-rozpoznawczych*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 4(2012), s. 118.

²⁰ Art. 1, Ustawy o Policji.

Tym samym Policja została uprawniona do prowadzenia zadań o charakterze niejawnym mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa publicznego. Zdaniem Eweliny Wójcik „czynności operacyjno-rozpoznawcze to osobny system poufnych bądź tajnych działań organów policyjnych prowadzonych poza procesem karnym, lecz najczęściej służących obecnym bądź przyszłym celom tego procesu oraz wykonywanych dla zwalczania i zapobiegania przestępczości i innych prawnie określonych negatywnych zjawisk społecznych”²¹. Czynności te spełniają określone funkcje wynikające z zapisów ustaw (tab. 2). Tadeusz Hanusek wymienia następujące funkcje czynności operacyjno-rozpoznawczych:

- rozpoznawcze,
- wykrywawcze,
- kierunkujące późniejsze udowadnianie,
- weryfikujące uprzednie ustalenia,
- zapobiegawcze (profilaktyczne),
- ochronne
- zabezpieczające²².

Joanna Sobejko zwraca uwagę, że „czynności operacyjno-rozpoznawcze są umocowanymi ustawowo, z reguły niejawnymi działaniami organów państwowych, realizowanymi w celach informacyjnych, prewencyjnych, wykrywczych lub dowodowych”²³. Podstawowym celem tych działań jest „zapobieganie i zwalczanie przestępczości oraz innych prawnie określonych negatywnych zjawisk społecznych”. Według Feliksa Prusaka „cechami wspólnymi wszystkich czynności operacyjno-rozpoznawczych jest ich charakter poufny i tajność działania oraz cel, jakim jest rozpoznanie, zapobieganie i wykrywanie przestępstw o mniejszej lub większej wadze uciążliwości społecznej lub też godzących w bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny, które w konsekwencji służą również do uzyskiwania, weryfikowania, a następnie wykorzystania czynności (...), jako informacji dowodowych o osobach, ich otoczeniu, stanowiących obiekt zainteresowania podczas prowadzenia omawianych czynności”²⁴. W ramach czynności operacyjno-rozpoznawczych Policja wykorzystuje szereg różnego rodzaju metod, środków czy technik. Służą one przede wszystkim zdobyciu, przetworzeniu i wykorzystaniu informacji.

Jednakże należy podkreślić, że wykonywanie czynności operacyjno-rozpoznawczych podlega określonym zasadom wyznaczonym przez prawo. Najważ-

²¹ E. Wójcik, *Czynności operacyjno-rozpoznawcze i ich rola w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej*, <https://wspia.eu/media/00jnsacq/44-w%C3%B3jck.pdf>, dostęp: 30.05.2024.

²² T. Hanusek, *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Warszawa 2009, s. 112-113.

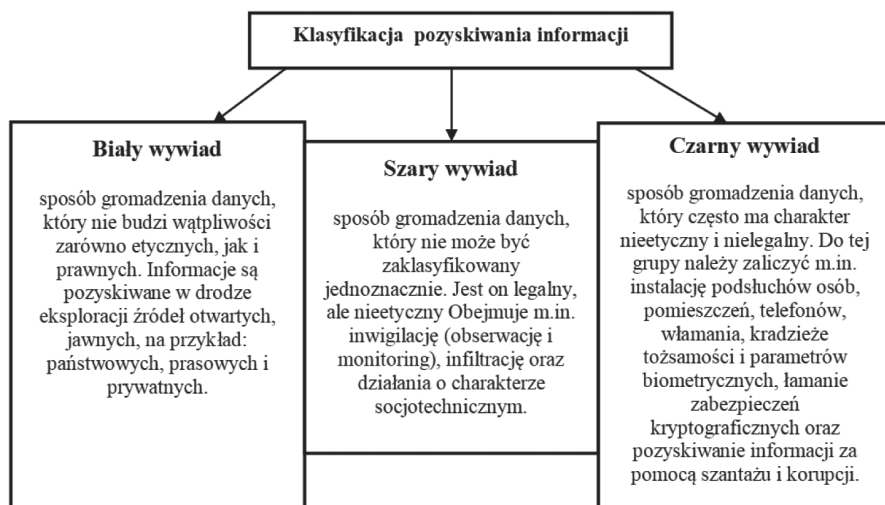
²³ J. Sobejko, *Wykorzystanie pozyskanych materiałów z czynności operacyjno-rozpoznawczych jako dowód w procesie karnym*, „Facta Simonides”, 1(2016), s. 306.

²⁴ F. Prusak, *Kontratyp czynności operacyjno-rozpoznawczych*, „Zeszyty Prawnicze”, 1(2013), s. 10.

niejszą z nich jest zasada praworządności. Organy państwowe w trakcie zbierania informacji o osobach czy wydarzeniach muszą działać w granicach prawa.

Otwarte źródła informacji

Informacja, jako nośnik wiedzy, stanowi podstawowy instrument wykorzystywany przez Policję w procesie przeciwdziałania przestępczości. T. Hanusek wyodrębnił dwa źródła pierwszej informacji: zewnętrzne i wewnętrzne. Do zewnętrznych autor zaliczył: zawiadomienia obowiązkowe, doniesienia jawne, doniesienia anonimowe, samooskarżenia, publikatory, instytucje kontrolne i kontrolno-rewizyjne. Wśród źródeł wewnętrznych wyróżnił: bezpośrednie wyniki czynności operacyjno-rozpoznawczych Policji, poufne, osobowe źródła informacji, wyniki niektórych czynności służbowych organów ścigania, rezultaty analiz materiałów archiwalnych, efekty różnych form kontaktów organów ścigania ze społeczeństwem²⁵. W doktrynie powstały różne klasyfikacje pozyskiwania informacji służących eliminacji zachowań kryminogennych z przestrzeni publicznej (rys. 1).



Rysunek nr 1. Klasyfikacja pozyskiwania informacji

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: D. Mider, J.Garlicki, W. Mincewicz, Pozyskiwanie informacji z Internetu metodą Google Hacking – biały, szary czy czarny wywiad?, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 20(2019), s. 69-70.

²⁵ T. Hanusek, dz. cyt., s. 67-71.

Należy zauważyć, że Policja pozyskuje informacje z różnych źródeł. Biały wywiad inaczej zwany otwartymi źródłami informacji jest jednym z wielu sposobów zdobywania wiedzy o środowisku i wydarzeniach. Według Krzysztofa Prokopa „korzystanie z otwartych źródeł informacji jest jednym z zadań organów odpowiedzialnych za utrzymanie bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego państwa”²⁶.

Krzysztof Mroziewicz definiuje biały wywiad jako „analizę informacji z legalnie dostępnych źródeł”²⁷. Natomiast Bartłomiej Sienkiewicz twierdzi, że biały wywiad zajmuje się „legalnym zdobywaniem informacji z przestrzeni publicznej i przetwarzaniem ich w sposób dający pionom operacyjnym możliwość reakcji w sytuacjach tego wymagających”²⁸. W tym kontekście wyróżnia się następujące etapy wykorzystania tak uzyskanych informacji: zebranie danych surowych pochodzących z pierwotnego źródła, analiza zebranych danych, przekazanie danych wyselekcjonowanej grupie odbiorców oraz weryfikacja danych²⁹.

W doktrynie powstało wiele podziałów otwartych źródeł informacji.

- media tradycyjne: prasa drukowana (np. dzienniki, czasopisma branżowe, dokumenty rządowe); telewizja informacyjna, rozgłośnie radiowe, literatura (książki, publicystyka, analizy, śledztwa dziennikarskie),
- Internet: internetowe wydania gazet i czasopism; blogi, mikroblogi, portale społecznościowe; strony wiki; serwisy wideo; serwisy fotograficzne; strony internetowe przedsiębiorców; rejestry domen WHOIS; mapy, zdjęcia satelitarne, zdjęcia lotnicze,
- usługi komercyjne: podmioty gospodarcze, które za opłatą przygotowują sprofilowane raporty i analizy; wydawnictwa marketingowe,
- „szara literatura”: analizy, informacje będące do dyspozycji tylko poprzez wyspecjalizowane kanały, generowane przez środowiska akademickie, organizacje państwowe i pozarządowe,
- bazy danych i katalogi³⁰.

Tomasz Aleksandrowicz zaproponował inny podział otwartych źródeł informacji. Cytowany autor wyodrębnił następujące kategorie informacji:

²⁶ K. Prokop, „Biały wywiad” a bezpieczeństwo państwa (uwagi wprowadzające), (w:) *Biały wywiad. Otwarte źródła informacji - wokół teorii i praktyki*, red. W. Filipkowski, Warszawa 2011, s. 29.

²⁷ K. Mroziewicz, *Czas pluskiew*, Warszawa 2007, s. 334.

²⁸ B. Sienkiewicz, Historia pewnego złudzenia, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” Wydanie Specjalne, 6 kwietnia 2010, s. 52.

²⁹ K. Jarczevska-Walendziak, *Wykorzystywanie otwartych źródeł informacji przez służby śledcze*, *Toruńskie Studia Bibliologiczne*, 1(2017), s. 138-139.

³⁰ G. Dobrowolski, W. Filipkowski, M. Kisiel-Dorohnicki, W. Rakoczy, *Wsparcie informacyjne dla analizy otwartych źródeł informacji w Internecie w walce z terroryzmem. Zarys problemu*, (w:) *Praktyczne elementy zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu*, pod red. L. K. Paprzyckiego, Z. Rau, Warszawa 2009, s. 281-282.

- komercyjne bazy danych;
- informacje ogólnodostępne;
- opracowania wydawane przez indywidualnych ekspertów;
- „szarą literaturę”³¹.

Wśród zalet wykorzystania otwartych źródeł informacji należy wymienić: szybkość pozyskiwania informacji, znaczna ilość informacji możliwych do zdobycia, różnorodność, jakość i przejrzystość oraz łatwość i niewielkie koszty ich analizy. Do innych zalet należy zaliczyć niski poziom ingerencji w prawa człowieka i obywatela oraz prywatność osób trzecich³². Bartosz Saramak wylicza również ograniczenia wynikające z tej formy zbierania informacji. Zdaniem autora wadami tego systemu jest: nadmiar informacji i problemy z ich weryfikacji, bariery językowe oraz dezinformacja³³.

Andrzej Lebedowicz zwraca uwagę, że zarówno w doktrynie jak i praktyce toczy się dyskusja czy otwarte źródła informacji zaliczyć do czynności operacyjno-rozpoznawczych. Bogdan Świączkowski jest zdania, że prowadzenie działań w oparciu o informacje z otwartych źródeł informacji można potraktować jako działania analityczno-informacyjne, a nie czynności operacyjno-rozpoznawcze. W podobnym tonie wypowiada się Jędrzej Pogorzelski, który wprost twierdzi, że pozyskiwanie informacji z otwartych źródeł nie można umiejscowić ramach czynności operacyjno-rozpoznawczych³⁴. Z kolei Piotr Chlebowicz otwarte źródła informacji lokuje „w obszarze taktyki kryminalistycznej, przy czym jego zastosowanie odnosiłoby się przede wszystkim do realizacji funkcji rozpoznawczej”³⁵.

Niezależnie od umiejscowienia otwartych źródeł informacji na płaszczyźnie działań organów ścigania, należy podkreślić, że niewątpliwie jest to duży zasób wiedzy wspomagający system przeciwdziałania przestępczości. Umiejętne ich wykorzystanie przyczynia się do efektywnego rezultatu działań organów ścigania. Zdaniem Andrzeja Lebedowicza „organy ścigania w toku prowadzenia czynności operacyjno-rozpoznawczych oraz postępowań przygotowawczych niejednokrotnie korzystają z otwartych źródeł informacji, które stanowią kopalnię cennych informacji”³⁶.

³¹ T. Aleksandrowicz, *Biały wywiad w walce z terroryzmem*, (w:) *Rola mediów w przeciwdziałaniu terroryzmowi*, K. Liedel, P. Piasecka (red.), Warszawa 2009, s. 81.

³² B. Saramak, *Wykorzystanie otwartych źródeł informacji w działalności wywiadowczej: historia, praktyka, perspektywy*, Warszawa 2015, s. 31-34.

³³ Tamże, s. 35-37.

³⁴ A. Lebedowicz, *Wykorzystanie białego wywiadu w działalności Policji i prokuratury*, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury”, 1(2021), s. 61.

³⁵ P. Chlebowicz, *Biały wywiad z perspektywy kryminalistyki*, (w:) W. Filipkowski, W. Mądrzejowski (red.), *Biały wywiad. Otwarte źródła informacji – wokół teorii i praktyki*, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 61

³⁶ A. Lebedowicz, dz. cyt., s. 72.

Ponadto cytowany autor dodaje, że pozytywnie zweryfikowane dane uzyskane z otwartych źródeł informacji mogą stać się istotnym filarem wielu analiz kryminalnych, których wnioski będą rzutowały na kierunki prowadzonych śledztw³⁷.

Podsumowanie

Komunikacja jest bardzo istotnym elementem funkcjonowania każdego społeczeństwa. Między organami ścigania a członkami społeczeństwa często zachodzi specyficzna interakcja w wyniku, której następuje wymiana informacji o zagrożeniach bezpieczeństwa. Należy podkreślić, że w taki sposób zebrane informacje znacznie podnoszą standardy życia oraz poziom bezpieczeństwa. Przykładem tego jest wprowadzenie aplikacji Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa. Z drugiej strony pozyskiwanie informacji z ogólnie dostępnych źródeł w ramach białego wywiadu stanowi bardzo ważny element czynności rozpoznawczych Policji i przyczynia się do podniesienia efektywności pracy organów ścigania.

Tym samym należy stwierdzić, że zarówno pozyskiwanie informacji o zagrożeniach bezpośrednio od społeczeństwa oraz szukanie informacji w przestrzeni ogólnodostępnej stanowią ważny czynnik w pracy Policji służący eliminacji z przestrzeni publicznej zachowań kryminogennych.

Bibliografia

Źródła prawne

- Ustawa o Policji z dnia 06 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz. U. z 2024 r. poz. 145.
Zarządzenie nr 768 Komendanta Głównego Policji z dnia 14 sierpnia 2007 r. W sprawie form i metod wykonywania zadań przez policjantów pełniących służbę patrolową oraz koordynacji działań o charakterze prewencyjnym, Dz.Urz. KGP 2007, nr 5, poz. 11.
Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 14 września 2016 r. w sprawie sposobu postępowania policjantów podczas realizacji zadań związanych z funkcjonowaniem Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa, Dz. Urz. KGP z 2016, poz. 58.

Literatura

- Aleksandrowicz T., *Biały wywiad w walce z terroryzmem*, (w:) *Rola mediów w przeciwdziałaniu terroryzmowi*, K. Liedel, P. Piasecka (red.), Warszawa 2009.
Chlebowicz P., *Biały wywiad z perspektywy kryminalistyki*, (w:) W. Filipkowski, W. Mądrzejowski (red.), *Biały wywiad. Otwarte źródła informacji – wokół teorii i praktyki*, C.H. Beck, Warszawa 2012.

³⁷ Tamże, s. 73.

- Dobrowolski G., Filipkowski W., Kisiel-Dorohnicki M., Rakoczy W., *Wsparcie informatyczne dla analizy otwartych źródeł informacji w Internecie w walce z terroryzmem. Zarys problemu*, (w:) *Praktyczne elementy zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu*, pod red. L. K. Paprzyckiego, Z. Rau, Warszawa 2009.
- Frączek A., *Komunikacja interpersonalna*, „*Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*”, 9(2012).
- Hanusek T., *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Warszawa 2009.
- Jarczewska-Walendziak K., *Wykorzystywanie otwartych źródeł informacji przez służby śledcze*, *Toruńskie Studia Bibliologiczne*, 1(2017).
- Kubiczek B., *Teoretyczne podstawy procesu komunikacji interpersonalnej*, (w:) *Komunikacja w resocjalizacji*, red. M. Filipowicz, J. Latała, Warszawa 2019.
- Kulczycki E., *Teoretyzowanie komunikacji*, Poznań 2012.
- Mazur J., *Komunikowanie się Policji ze społeczeństwem, organami administracji państwowej i samorządowej. Studium socjologiczne*, Kraków 2012.
- Konieczny J., Widacki J., Widła T., *Kryminalistyka*, Warszawa 2012.
- Lebiedowicz A., *Wykorzystanie białego wywiadu w działalności Policji i prokuratury*, „*Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury*”, 1(2021).
- Mider D., Garlicki J., Mincewicz W., *Pozyskiwanie informacji z Internetu metodą Google Hacking – biały, szary czy czarny wywiad?*, „*Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*”, 20(2019).
- Minkiewicz D., *Funkcje Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa w kształtowaniu bezpieczeństwa społeczności lokalnej*, „*Kwartalnik Policyjny*”, 3(2017).
- Mroziewicz K., *Czas pluskiew*, Warszawa 2007.
- Ober J., *Funkcja i rola efektywnej komunikacji w zarządzaniu*, „*Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*”, 65(2013).
- Ożóg-Wróbel K., *Katalog metod prowadzenia czynności operacyjno-rozpoznawczych*, „*Roczniki Nauk Prawnych*”, 4(2012).
- Prusak F., *Kontratyp czynności operacyjno-rozpoznawczych*, „*Zeszyty Prawnicze*”, 1(2013).
- Prokop K., *„Biały wywiad” a bezpieczeństwo państwa (uwagi wprowadzające)*, (w:) *Biały wywiad. Otwarte źródła informacji - wokół teorii i praktyki*, red. W. Filipkowski, Warszawa 2011.
- Saramak B., *Wykorzystanie otwartych źródeł informacji w działalności wywiadowczej: historia, praktyka, perspektywy*, Warszawa 2015.
- Sienkiewicz B., *Historia pewnego złudzenia*, „*Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*” Wydanie Specjalne, 6 kwietnia 2010.
- Skiba F., *„Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa” — efekty jej funkcjonowania w 2017 r. na przykładzie działalności policjantów województwa śląskiego*, „*Przegląd Policyjny*”, 2(2018).
- Sobejko J., *Wykorzystanie pozyskanych materiałów z czynności operacyjno-rozpoznawczych jako dowód w procesie karnym*, „*Facta Simonides*”, 1(2016).
- Stawnicka J., *Regulacje prawne i funkcjonowanie Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa – istotnego elementu procesu zarządzania bezpieczeństwem publicznym przez polską Policję*, „*Roczniki Administracji i Prawa*”, 18(2018).
- Szumiec M., *Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa istotnym elementem procesu zarządzania bezpieczeństwem publicznym*, „*Studia Administracji i Bezpieczeństwa*”, 12(2022).

Wilk, A., Woźnialis A., *Nowoczesny system komunikacji na przykładzie działań policji w Polsce*, „Nowoczesne Systemy Zarządzania”, 2(2018).

Wojnicz P., *Osobowe źródła informacji jako szczególna forma komunikacji społeczeństwa z organami Policji (w:) Communication as a factor of transparency of social interaction: psychological, historical, legal, economic and political dimensions*, red. J. Mrozek, O. Koval, K. Ziółkowska, Ełk 2022.

Internet

Encyklopedia Zarządzania, <https://mfiles.pl/pl/index.php/Informacja>, dostęp 29.05.2024 r.

Komunikacja, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/komunikacji.html>, dostęp: 20.05.2024 r.

Wójcik E., *Czynności operacyjno-rozpoznawcze i ich rola w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej*, <https://wspia.eu/media/00jnsacq/44-w%C3%B3jcik.pdf>, dostęp: 30.05.2024.

Abstract

Communication is a very important element of the functioning of any society. There is often a specific interaction between law enforcement agencies and members of the public that results in the exchange of information about security threats. It should be emphasized that the information collected in this way significantly improves living standards and the level of safety. An example of this is the introduction of the National Security Threat Map application. On the other hand, obtaining information from publicly available sources as part of white intelligence is a very important element of police reconnaissance activities and contributes to increasing the effectiveness of the work of law enforcement agencies.

Therefore, it should be stated that both obtaining information about threats directly from the public and searching for information in public spaces are an important factor in the work of the Police aimed at eliminating criminogenic behavior from public space.

Agnieszka Gilewska

*Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Filia w Elku*

Mediacja jako skuteczne narzędzie w dydaktyce nauczania języków obcych

Wstęp

Mediacja ma coraz szersze zastosowanie w nauczaniu glottodydaktyce¹. Współcześnie nie można mówić o skutecznym procesie nauczania bez zastosowania umiejętnego podejścia mediacyjnego. Czynnikiem wymagającym zmiany, w tym wymuszającym niejako podejście mediacyjne, w przekazywaniu wiedzy, stała się sytuacja społeczno – gospodarcza².

I. Europejski system opisu kształcenia językowego

Jednym z najważniejszych opracowań dotyczących kształcenia językowego oraz kulturowego jest Europejski system opisu kształcenia językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie (ESOK). Jest to dokument dający jednolitą podstawę do tworzenia planów nauczania, zaleceń programowych oraz podręczników czy egzaminów dla krajów europejskich. Opisuje również wiedzę, sprawności jak i umiejętności konieczne w osiągnięciu biegłości językowej, biorąc pod uwagę kontekst kulturowy³.

Po 20 latach doświadczeń powstało nowe, uzupełniające opracowanie ESOKJ, opublikowane przez Radę Europy na początku 2018 r. Różny jest jednak stopień wdrożenia wspomnianego opracowania w krajach Europy, jak okazuje się w trakcie analizy na przykład podstawy programowej czy popularyzacji wiedzy o ESOKJ⁴.

W nowym opracowaniu uwypuklono rolę mediacji. Dodanie mediacji jako kolejnego, czwartego obszaru użycia języka, wiązało się z opracowaniem skali

¹ J. Sujecka-Zajac, *Rola mediacji dydaktycznej w rozwijaniu warsztatu poznawczego ucznia na lekcji języka obcego*, Warszawa 2017, s. 1.

² A.D. Do Álvarez, *Pedagogical Mediation and Learning*, *Revista de Lenguas Modernas*, N° 19, 2013 / 513-522 / ISSN: 1659-1933.

³ Council of Europe: D. Coste, B. North, J. Sheils, J. Trim, *Europejski system kształcenia opisu językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie*, Wydawnictwo Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa 2003, s. 13.

⁴ L. Aleksandrowicz-Pędich, *Międzykulturowość na lekcjach języków obcych*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2005 s. 24.

deskryptorów takich jak, na przykład, recepcja tekstu literackiego czy interakcji w komunikacji drogą elektroniczną⁵.

Co ważne, w nowym opracowaniu: „Kompetencja różnojęzyczna i różnokulturowa (pluri lingual and pluri cultural competence) uzyskały tu wreszcie własną rangę, stając się równoprawnym z kompetencją komunikacyjną wyznacznikiem skutecznego uczenia języka obcego.”⁶. Bez zastosowania mediacji nie można mówić ani o kompetencji komunikacyjnej, ani o skutecznej komunikacji międzykulturowej.

I a. Mediacja

Ostatnie lata okazały pokazały bardzo mocno, jak duża jest potrzeba stosowania i skuteczności mediacji.

Jak podaje *Kodeks postępowania cywilnego* w ustawie z dnia 17 listopada 1964 r. w kolejnych artykułach:

Art. 1831. [Charakter mediacji]

§ 1. Mediacja jest dobrowolna.

§ 2. Mediację prowadzi się na podstawie umowy o mediację albo postanowienia sądu kierującego strony do mediacji. Umowa może być zawarta także przez wyrażenie przez stronę zgody na mediację, gdy druga strona złożyła wniosek, o którym mowa w art. 1836 § 1

§ 3. W umowie o mediację strony określają w szczególności przedmiot mediacji, osobę mediatora albo sposób wyboru mediatora.

§ 4. Mediację prowadzi się przed wszczęciem postępowania, a za zgodą stron także w toku sprawy.

Ustawodawca określa ściśle kto może być mediatorem, jakimi cechami powinien odznaczać się \ oraz jak zobowiązany jest prowadzić mediacje.

Art. 1833a . [Metody mediacji]

Mediator prowadzi mediację, wykorzystując różne metody zmierzające do polubownego rozwiązania sporu, w tym poprzez wspieranie stron w formułowaniu przez nie propozycji ugodowych, lub na zgodny wniosek stron może wskazać sposoby rozwiązania sporu, które nie są dla stron wiążące.

Współcześnie wymaga się nieco innych kompetencji od nauczycieli niż kilka lat wcześniej. Umiejętność mediacyjnego słuchania, wzbudzania zaufania, dążenia do porozumienia jest niezmiernie istotne. Obecnie nauczyciel nie spełnia tej samej roli, jak dawniej. Coraz częściej mówi się, że powinien być on też mediatorem

⁵ W. Wilczyńska., M. Mackiewicz, J. Krajka, *Komunikacja interkulturowa. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Naukowe UAM Poznań, 2019, s. 611.

⁶ Ibidem.

(oraz coachem). Uczniowie mając możliwość sięgania do zasobów internetowych, po wiedzę sięgają sami, potrzebują osób, które wskażą im, jak samodzielnie nauczyć się, skutecznie skorzystać z dostępnej wiedzy. Bez wrażliwych na słuchanie oraz poznawanie innej kultury nauczycieli nie będzie można mówić o skutecznej komunikacji, stanowiącej istotę dydaktyki języka obcego.

II. Kompetencje kulturowe jako podłoże mediacji

Mediacja wykorzystywana jest skutecznie w glottodydaktyce. Budując kompetencje kulturowe przy użyciu mediacji należy pamiętać, co w procesie edukacji jest ważne, ale nieoczywiste. Jak zauważa Grzegorz Stunża⁷, kształcąc młode pokolenie nie należy zapominać, że edukacja to nie tylko przekazanie i przyswajanie wiedzy, ale również wartości. Badacz podkreśla, jak ważny jest ukryty program edukacyjny (hidden curriculum) czyli to, co nie jest zapisane w programie nauczania, ale wynika z procesu organizacji. Jako przykład podaje kolejność zajęć, podział na zajęcia, stosowanie metod oraz dobór narzędzi edukacyjnych, układ ławek czy zasady komunikowania. W glottodydaktyce niezmiernie ważna jest komunikacja kulturowa, będąca, według Mikołowskiego-Pomorskiego: „(...) sposobem postępowania, tworzącym życie społeczne przez wyposażenie jednostki w możliwości uczestniczenia, utożsamiania i negocjowania tego życia. Jest czynnikiem społecznie aktywnym”⁸. Jak zauważa Urszula Żydek-Bednarczuk komunikacja kulturowa rządzi się następującymi zasadami: „1. Każda wspólnota konwersacyjna nosi w sobie ślady kulturowo określonych środków i znaczeń postępowania komunikacyjnego, a komunikuje się skutecznie i stosownie do kontekstu”⁹.

Wzbogacanie istotnej kompetencji komunikacji interkulturowej, musi uwzględniać podejście mediacyjne (jeśli chodzi o podejście do kultury amerykańskiej, może nastąpić dzięki programowi TEIP - Teaching English in Poland). Program ten prowadzony przez Fundację Kościuszkowską cieszy się w Polsce dużym powodzeniem, łączy on nie tylko intensywną naukę języka angielskiego, ale również uczy empatii międzykulturowej. Kurs ten wypracował formułę budowania kontaktów polsko-amerykańskich. Powstała platforma do budowania realnych kontaktów polsko-amerykańskich, włączająca wymiar poznawania i szanowania kultur, która daje szansę wyrównania niedostatków kształcenia interkulturowego wynikających z ubogich treści w podręcznikach do nauki języka angielskiego.

⁷ G. D. Stunża, *Edukacja wersja beta. Pokolenie Z i pokolenie Alfa a kompetencje uczestnictwa w kulturze*, „Kultura popularna”, nr 1, (5 0), t. 4, Academicon, Warszawa 2017, s. 91.

⁸ J. Mikołowski Pomorski, *Jak narody porozumiewają się ze sobą w komunikacji międzykulturowej i komunikowaniu medialnym*, Wyd. UNIVERSITAS, Kraków 2007, s. 20.

⁹ U. Żydek-Bednarczuk, *Spotkanie kultur Komunikacja i edukacja międzykulturowa w glottodydaktyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015, s. 12.

Rozwijanie kompetencji mediacyjnej na bazie kształcenia interkulturowego w szkole zwykle pada ofiarą splotu różnych czynników: nieadekwatne przygotowanie i zaangażowanie nauczycieli, mała liczba lekcji tygodniowo, zbyt liczne klasy, presja sprawdzianów testujących łatwo sprawdzalną wiedzę leksykalno-gramatyczną, nacisk czynników zewnętrznych na sukces egzaminacyjny. Niski poziom zaangażowania nauczycieli języków obcych, w tym głównie języka angielskiego, w rozwijanie kompetencji interkulturowych uczniów wynika z wielu różnych przyczyn, niekoniecznie związanych z niedostatkami w przygotowaniu zawodowym. Stosunkowo mała liczba godzin lekcji z języków obcych w grupach kilkunastoosobowych powoduje, że czas lekcji przeznaczony jest na realizację tych elementów programu, które potem są sprawdzane: słownictwo, gramatyka i cztery sprawności językowe. Kompetencje interkulturowe uczniów nie wchodzi w zakres egzaminów i testów szkolnych, a zatem ani uczniowie ani nauczyciele nie mają motywacji w postaci nagrody za efekty (lub kary za ich brak). Nauczycielowi może być wręcz trudno przekonać rodziców czy dyrekcję szkoły, że wyrabianie u dzieci wrażliwości na podejście mediacyjne czyli odpowiednie reagowanie na mniejszości etniczne i rasowe ma większe znaczenie niż poprawność gramatyczna.

Zakończenie

Mediacja jest ważnym narzędziem bazującym na języku używanym przez uczących oraz nauczanych. Za pomocą kodów językowych, posługując się mediacją jako środkiem, przekazywana jest nie tylko wiedza, ale również wartości oraz normy¹⁰. Umiejętności mediacyjne są kluczowe zwłaszcza w komunikacji międzykulturowej, charakterystycznej dla obecnych czasów, której podstawy powinny być kształtowane w ramach procesu dydaktycznego¹¹.

Bibliografia

- Aleksandrowicz-Pędich L., *Międzykulturowość na lekcjach języków obcych*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2005.
- Belz J.A., Vyatkina N., *The pedagogical mediation of a development learner Corpus for classroom – based language instruction*, „Learning language and technology”, vol. 12, nr 3.
- Council of Europe: D. Coste, B. North, J. Sheils, J. Trim, *Europejski system kształcenia opisu językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie*, Wydawnictwo Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa 2003.

¹⁰ N. Kats, A. Rubtsova, D. Bylieva, *Structural Analysis of Pedagogic Mediation in a Foreign Language Classroom*, Educ. Sci. 2024, 14, 405. <https://doi.org/10.3390/educsci14040405>.

¹¹ J. A. Belz, N. Vyatkina, *The pedagogical mediation of a development learner Corpus for classroom – based language instruction*, *Learning language and technology*, vol. 12, nr 3, p.33-52.

- Do Álvarez A.D., *Pedagogical Mediation and Learning*, *Revista de Lenguas Modernas*, N° 19, 2013 / 513-522 / ISSN: 1659-1933
- Kats N., Rubtsova A., Bylieva D., *Structural Analysis of Pedagogic Mediation in a Foreign Language Classroom*, *Educ. Sci.* 2024, 14, 405. <https://doi.org/10.3390/educsci14040405>.
- Mikołowski-Pomorski J., *Jak narody porozumiewają się ze sobą w komunikacji międzykulturowej i komunikowaniu medialnym*, Wyd. UNIVERSITAS, Kraków 2007.
- Stunża G.D., *Edukacja wersja beta. Pokolenie Z i pokolenie Alfa a kompetencje uczestnictwa w kulturze*, „Kultura popularna”, nr 1, (5 0), t. 4, Academicon, Warszawa 2017.
- Sujecka-Zajac J., *Rola mediacji dydaktycznej w rozwijaniu warsztatu poznawczego ucznia na lekcji języka obcego*, Warszawa 2017.
- Wilczyńska W., Mackiewicz M., Krajka J., *Komunikacja interkulturowa. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Naukowe UAM Poznań, 2019.
- Żydek-Bednarczuk U., *Spotkanie kultur Komunikacja i edukacja międzykulturowa w glottodydaktyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.

Streszczenie

Nowatorskie spojrzenie na glottodydaktykę w ostatnim czasie przyniosła Rada Europy oraz powstałe publikacje naukowe. W dokumencie, jakim jest *Europejski systemem opisu kształcenia językowego* eksperci zaproponowali inne niż dotychczas podejście do nauczania języka obcego, jakim okazało się podejście mediacyjne. Wspomniane działanie jest jednak mało doceniane oraz wykorzystywane w procesie dydaktycznym. Działanie mediacyjne ma szerokie zastosowanie nie tylko w procesie tłumaczenia, ale również w działaniach komunikacyjnych. Działania mediacyjne podejmowane na polu glottodydaktyki wymagają docenienia, jak również pełnego wykorzystania we współczesnym świecie, gdzie nie tylko ważna jest znajomość leksyki czy gramatyki, ale również właściwa interpretacja kulturowa konieczna w skutecznym komunikowaniu międzykulturowym.

Abstract

An innovative approach to glottodidactics has recently been brought by the Council of Europe and academic publications. In the document called the *Common European Framework of Reference for Languages, CEFR*, experts proposed a different approach to teaching a foreign language than before, which turned out to be the mediation approach. However, this activity is not appreciated and used in the teaching process. Mediation is widely used not only in the translation process, but also in communication activities. Mediation activities undertaken in the field of glottodidactics require appreciation, where not only knowledge of lexis and grammar is important, but also cultural interpretation is the necessity for effective intercultural communication.

Mikołaj Mirecki

Student Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

ORCID: 0000-0003-2976-3565

Instytucja mediacji uregulowana w Kodeksie Postępowania Administracyjnego jako alternatywny sposób załatwienia sprawy administracyjnej

Wstęp

Spory, konflikty i sytuacje, w których strony mają sprzeczne ze sobą interesy prawne lub faktyczne są nieodłącznymi elementami codziennego partycypowania jednostki w społeczeństwie. Do konfliktów dochodzi we wszystkich środowiskach, grupach społecznych, na każdym szczeblu socjalnej drabiny i we wszystkich aspektach życia społecznego¹. Kwestia ta przejawia się także w sprawach związanych z działalnością administracji publicznej, którą definiuje się między innymi jako „przejęte przez państwo i realizowane przez jego zawisłe organy, a także przez organy samorządu terytorialnego zaspokajanie zbiorowych i indywidualnych potrzeb obywateli, wynikających ze współżycia ludzi w społecznościach”².

Z dniem 1 czerwca 2017 r. weszła w życie nowelizacja Kodeksu Postępowania Administracyjnego (dalej: K.p.a.), która wprowadzona została ustawą z dnia 7 kwietnia 2017 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania administracyjnego oraz niektórych innych ustaw. Na mocy częściowej zmiany obowiązującego dotychczas K.p.a., wprowadzona została nieznaną wcześniej na gruncie ww. ustawy, instytucja mediacji administracyjnej, która pojawia się już na samym początku znowelizowanej ustawy, w zasadach ogólnych procedury administracyjnej, a konkretnie w art. 13, który stanowi o zasadzie polubownego rozstrzygnięcia kwestii spornych. Zgodnie z przytoczonym przepisem - organy administracji publicznej w sprawach, których charakter na to pozwala, dążą do polubownego rozstrzygnięcia kwestii spornych oraz ustalania praw i obowiązków będących przedmiotem postępowania w należących do ich właściwości sprawach, w szczególności przez podejmowanie czynności skłaniających strony do zawarcia ugody, w sprawach,

¹ A. Przylepa-Lewak, *Mediacja jako forma komunikacji w postępowaniu administracyjnym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sectio G – Ius 2 (2022), s. 61-73.

² J. Boć, [w:] *Prawo administracyjne*, red. J. Boć, Wrocław 2005, s. 16.

w których uczestniczą strony o spornych interesach oraz w sprawach niezbędnych do przeprowadzenia mediacji³.

Zasadę ugodowego załatwienia spraw administracyjnych realizują dwie instytucje proceduralne - ugoda i mediacja. Różnica między nimi jest zasadnicza, ponieważ ta druga forma nie skutkuje załatwieniem sprawy, a jej celem jest jedynie wyjaśnienie i rozważenie okoliczności sprawy oraz przyjęcie ustaleń dotyczących jej załatwienia w granicach obowiązującego powszechnie prawa, w tym przez wydanie decyzji lub zawarcie ugody. Mediacja jest więc szczególnym trybem postępowania wyjaśniającego, poprzedzającym załatwienie sprawy administracyjnej, natomiast ugoda jest równorzędną z decyzją prawną formą załatwienia sprawy administracyjnej⁴.

Celem niniejszego artykułu jest scharakteryzowanie mediacji administracyjnej w polskim porządku prawnym w kontekście alternatywnej metody załatwiania sporów toczących się przed organami administracji publicznej. Autor, stosując metodę dogmatyczno-prawną, analizuje przepisy prawa dotyczące instytucji mediacji administracyjnej, przedstawia proces mediacji i jego etapy, charakteryzuje osobę mediatora określając jego zadania, a także ukazuje instytucję mediacji jako formę komunikacji w postępowaniu administracyjnym. Autor przywołuje także orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego (dalej: NSA) i wojewódzkich sądów administracyjnych (dalej: WSA), co podkreśla wagę podejmowanego tematu i odzwierciedla znaczenie przeprowadzania mediacji administracyjnych na gruncie postępowań przed sądami administracyjnymi.

Instytucja mediacji administracyjnej – ogólna charakterystyka

Mediacja (łac. *mediator* – pośrednik, *mediare* – pośredniczyć w sporze, *medicus* – środkowy, bezstronny)⁵ jest polubownym sposobem załatwienia danego sporu - alternatywnym w stosunku do sądowego rozwiązywania konfliktu między zainteresowanymi.

Uczestnikami mediacji administracyjnej mogą być – organ prowadzący postępowanie oraz strona lub strony tego postępowania, albo tylko strony postępowania (z wyłączeniem organu). W literaturze przedmiotu jednak trafnie podkreślono, że w relacji organ – strona postępowania trudno jest mówić o powstaniu konfliktu jeszcze przed rozstrzygnięciem sprawy. Spór może bowiem powstać po

³ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego, art. 13 (Dz.U. z 2024 r., poz. 572 t.j.).

⁴ A. Wróbel, [w:] M. Jaśkowska, M. Wilbrandt-Gotowicz, A. Wróbel, *Komentarz aktualizowany do Kodeksu postępowania administracyjnego*, LEX/el. 2024, art. 13.

⁵ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2000, s. 321.

wydaniu przez organ decyzji w sprawie. Jak słusznie wskazuje J. Wegner-Kowalska „przed administracyjnym rozstrzygnięciem sprawy strona nie ma pewności co do tego, czy zostanie ona załatwiona zgodnie z jej oczekiwaniami. Treść decyzji wyraża zatem po raz pierwszy sformalizowane stanowisko organu i wówczas można rozpatrywać to, czy pozostaje ono w sprzeczności z interesem strony”⁶. Co istotne, jak założył ustawodawca, mediacja administracyjna może zostać przeprowadzona w każdym stadium postępowania administracyjnego, niezależnie od tego czy jest to tryb zwyczajny czy tryb nadzwyczajny oraz niezależnie od sposobu uruchomienia go⁷. Nie ma więc szczególnych wyróżnień etapów, w których można rozpocząć postępowanie mediacyjne. Można przyjąć, że dane postępowanie administracyjne może rozpocząć się i dążyć do zakończenia w trybie nieobjętym mediacją, jednak w jego trakcie, z woli stron, postępowanie mediacyjne zaabsorbuje dotychczasowe czynności na rzecz mediacji i polubownego rozwiązania sporu administracyjnego.

Etapy postępowania mediacyjnego

Zgodnie z art. 96b K.p.a., organ administracji publicznej, z urzędu lub na wniosek strony, zawiadamia o możliwości przeprowadzenia mediacji⁸. Mediacja może być prowadzona tylko w sprawach, których charakter pozwala na „mediowanie”. Udzielenie, wygaśnięcie lub przeniesienie jakiegokolwiek indywidualnego uprawnienia nie może być z kolei przedmiotem mediacji⁹. W przedmiotowym wniosku strona może wskazać mediatora. Nie jest to jednak warunek, a upoważnienie. Brak wskazania mediatora nie budzi żadnych konsekwencji prawnych. W zawiadomieniu informującym o możliwości przeprowadzenia mediacji organ administracji publicznej zwraca się do stron o wyrażenie zgody na przeprowadzenie mediacji oraz o wybranie mediatora. Dzieje się to w terminie czternastu dni od dnia doręczenia zawiadomienia. Jest to termin procesowy, który może zostać przez organ przywrócony stronie na jej wniosek po spełnieniu ustawowych przesłanek¹⁰. Niezwykle ważnym elementem jest wyrażenie zgody na przeprowadzenie mediacji przez strony. Jest to wyraz dobrowolności przeprowadzenia

⁶ J. Wegner-Kowalska, *Koncepcja włączenia instytucji mediacji do Kodeksu postępowania administracyjnego*, „Przeгляд Prawa Publicznego” 2016, nr 11, s. 57.

⁷ K. Klonowski, [w:] *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, wyd. III, red. H. Knysiak-Sudyka, Warszawa 2023, art. 96(a).

⁸ K.p.a., art. 96(b).

⁹ Wyrok NSA z dnia 17 października 2022 r., sygn. akt II GSK 1756/21, LEX nr 3442587.

¹⁰ M. Wilbrandt-Gotowicz, [w:] M. Jaśkowska, A. Wróbel, M. Wilbrandt-Gotowicz, *Komentarz aktualizowany do Kodeksu postępowania administracyjnego*, LEX/el. 2024, art. 96(b).

mediacji administracyjnej, która wynika *expressis verbis* z przepisów K.p.a.¹¹. Zatem nie można postawić organowi skutecznego zarzutu poprzez nieprzystąpienie do mediacji, skoro nie ma on obowiązku uczestniczenia w mediacji, gdy nie dostrzeżga ani samego przedmiotu, który mógłby nią zostać objęty, ani szans na powodzenie tej formy załatwienia sprawy administracyjnej¹². Zawiadomienie o możliwości przeprowadzenia mediacji musi zawierać także pouczenie o zasadach prowadzenia mediacji oraz ponoszenia jej kosztów. Na obowiązek informacyjny składa się także to, że organ administracji publicznej zawiadamia o możliwości przerwania mediacji na każdym jej etapie bez ponoszenia negatywnych konsekwencji¹³. Jeśli po upływie opisanego powyżej terminu procesowego organ nie uzyska zgody na przeprowadzenie mediacji – postępowania mediacyjnego nie przeprowadza się¹⁴. W drugim przypadku, jeśli potencjalni uczestnicy mediacji wyrazili na nią zgodę, to organ administracji publicznej wydaje postanowienie o skierowaniu sprawy do mediacji. Postanowienie doręcza się stronom. Jeżeli przepis prawa uzależnia wydanie decyzji od zajęcia stanowiska przez inny organ (wyrażenia opinii lub zgody albo wyrażenia stanowiska w innej formie), a decyzję wydaje się po zajęciu stanowiska przez ten organ, to organ administracji publicznej zawiadamia również ten organ¹⁵. W postanowieniu o skierowaniu sprawy do mediacji wskazuje się mediatora wybranego przez uczestników mediacji, a jeżeli uczestnicy mediacji nie wybrali mediatora (żadna strona go nie zaproponowała lub nie doszło do konsensusu), wskazuje się mediatora wybranego przez organ administracji publicznej, posiadającego odpowiednią wiedzę i umiejętności w zakresie prowadzenia mediacji w sprawach danego rodzaju. Co istotne, na przedmiotowe postanowienie organu administracji publicznej nie przysługuje zażalenie¹⁶.

Organ administracji publicznej, kierując sprawę do mediacji, odracza rozpatrzenie sprawy na okres do dwóch miesięcy. Na zgodny wniosek uczestników mediacji lub z innych ważnych powodów termin dwóch miesięcy może zostać przedłużony, nie dłużej jednak niż o miesiąc. Warto zaznaczyć, że skierowanie sprawy do mediacji może być powodem przewlekłości postępowania zarówno z powodu

¹¹ K.p.a., art. 96(b).

¹² Wyrok WSA w Warszawie z dnia 31 października 2018 r., sygn. akt VII SA/Wa 2046/17, LEX nr 2974343.

¹³ A. Wójcik, *Mediacja jako nowy instrument znowelizowanego kodeksu postępowania administracyjnego w kształtowaniu nowoczesnej administracji*, „Młody Jurysta” Czasopismo Studentów I Doktorantów Wydziału Prawa i Administracji UKSW, (4), s. 96.

¹⁴ K.p.a., art. 96(c).

¹⁵ K.p.a., art. 106 § 1.

¹⁶ Postanowienie WSA w Warszawie z dnia 10 października 2018 r., sygn. akt VI SAB/Wa 31/18, LEX nr 2998207.

zbędności mediacji, jak i z powodu odroczenia sprawy na zbyt długi okres¹⁷, co może powodować naruszenie zasady ogólnej K.p.a. z art. 12, która stanowi o szybkości przeprowadzania postępowania administracyjnego.

W przypadku nieosiągnięcia najważniejszych celów mediacji, czyli wyjaśnienia i rozważenia okoliczności faktycznych i prawnych sprawy oraz dokonania ustaleń dotyczących jej załatwienia w granicach obowiązującego prawa w ustawowym terminie, organ administracji publicznej wydaje postanowienie o zakończeniu mediacji i załatwia sprawę prowadząc postępowanie administracyjne oraz finalnie – wydając decyzję, chyba że dany przypadek nie wymaga wydania decyzji administracyjnej.

Mediator – wymagania, zadania, prawa i obowiązki

Mediatorem może być osoba fizyczna posiadająca pełną zdolność do czynności prawnych. Mediator musi też korzystać z pełni praw publicznych, w szczególności wymóg ten dotyczy mediatora wpisanego na listę stałych mediatorów lub do wykazu instytucji i osób uprawnionych do prowadzenia postępowania mediacyjnego, prowadzonych przez prezesa sądu okręgowego, lub na listę prowadzoną przez organizację pozarządową lub uczelnię, o której informację przekazano prezesowi sądu okręgowego. Szczegóły dotyczące prowadzenia listy stałych mediatorów określa Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie prowadzenia listy stałych mediatorów z dnia 20 stycznia 2016 r., które między innymi reguluje sposób prowadzenia listy stałych mediatorów, tryb wpisywania i skreślenia z listy, tryb zamieszczania na liście i aktualizacji danych i informacji, sposób potwierdzania spełnienia warunków wpisywania na listę, wzór formularza wniosku o wpis na listę oraz rodzaje dokumentów załączanych do wniosku¹⁸. Warto zauważyć, że jak wskazał WSA w Gliwicach - nie należy podzielić poglądu, że dla wykazania wiedzy i umiejętności w zakresie mediacji niezbędne jest wykazanie doświadczenia w ich prowadzeniu, ponieważ doświadczenie może obrazować poziom umiejętności a nie same umiejętności. Aby zdobyć doświadczenie, trzeba prowadzić mediacje, a to umożliwia dopiero wpis na listę stałych mediatorów, która podlega bieżącej aktualizacji¹⁹. Aby zostać wpisanym na listę stałych mediatorów należy więc wykazać odpowiednie umiejętności, ale pod uwagę nie jest brane doświadczenie w prowadzeniu postępowań mediacyjnych.

¹⁷ P. M. Przybysz, [w:] *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2024, art. 96(e).

¹⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie prowadzenia listy stałych mediatorów, § 1 (Dz.U. z 2016 r. poz. 122).

¹⁹ Wyrok WSA w Gliwicach z dnia 1 marca 2017 r., sygn. akt III SA/GI 1487/16, LEX nr 2268809.

Do głównych zadań mediatora należy poprawa komunikacji, która dotyczy przede wszystkim ulepszania wzajemnego przekazywania informacji o problemach między stronami, a także o preferowanych schematach rozwiązywania sporów. Mediacja dzięki zaangażowaniu osoby trzeciej zmienia dynamikę i poziom komunikowania się po obu stronach oraz pomiędzy nimi. Mediator modyfikuje forum wymiany stanowisk, jego schematy i procedury. Może podsycać i ułatwiać bezpośrednią komunikację, chociażby poprzez proponowanie bardziej efektywnych sposobów mówienia i słuchania oraz powtarzanie własnymi słowami tego, co się usłyszało, przekładając wypowiedzi na język bardziej zrozumiały i akceptowalny, zadając otwarte pytania i podsumowując wypowiedzi stron²⁰. Mediator więc, dzięki swoim kwalifikacjom, właściwościom oraz umiejętnościom stwarza odpowiednią atmosferę oraz fundamenty umożliwiające nawiązanie przez strony dialogu²¹, a później – konsensusu.

Mediator ma prawo do wynagrodzenia i zwrotu wydatków związanych z przeprowadzeniem mediacji, chyba że wyraził zgodę na prowadzenie mediacji bez wynagrodzenia²². Jako wydatki związane z przeprowadzeniem mediacji można uznać chociażby koszt podróży do miejsca, w którym ma odbyć się mediacja. Jeśli sprawa załatwiana jest w drodze decyzji administracyjnej, kosztem mediacji obciąża się organ administracji publicznej. Z kolei w sprawach, w których może być zawarta ugoda, koszty mediacji ponoszą strony mediacji w częściach równych, chyba że postanowią inaczej. O zasadach tych organ obowiązany jest pouczyć strony już w zawiadomieniu o możliwości skierowania sprawy do mediacji²³. Koszty mediacji uczestnik mediacji ma obowiązek pokryć od razu po jej zakończeniu (bez zbędnej zwłoki). Uwzględniając, że koszty mediacji określa organ postanowieniem o ustaleniu wysokości kosztów mediacji, niezwłoczne uiszczenie kosztów mediacji należy wiązać z doręczeniem przedmiotowego postanowienia. Wymagalność zapłaty powstaje więc w momencie doręczenia stronie postanowienia ustalającego wysokość kosztów mediacji.

Podczas prac legislacyjnych nad nową regulacją pojawił się pomysł, aby to organ administracji publicznej (w osobie jego pracownika) odgrywał rolę mediatora, lecz finalnie zrezygnowano z tego rozwiązania z uwagi na zagrożenie naruszenia

²⁰ C.W. Moore, *Mediacje. Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów*, Warszawa 2016, s. 46.

²¹ M.K. Jurgilewicz, *Mediacja w administracji publicznej – wybrane problemy*, [w:] „Nowe zjawiska w administracji publicznej”, Prace studialne Warszawskiego Seminarium Aksjologii Administracji, Z. Cieślak, A. Kosieradzka-Federczyk (red.), Warszawa 2015.

²² Wyrok NSA z dnia 9 stycznia 2015 r., sygn. akt I OSK 2382/13, Legalis nr 1310402.

²³ B. Adamiak, J. Borkowski, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*. Wyd. 18, Warszawa 2022.

zasady bezstronności²⁴. Należy podzielić pogląd, że sytuacja, w której mediatorem byłby pracownik jakiegokolwiek organu administracji publicznej byłaby co najmniej niewłaściwa oraz mogłaby naruszać zasadę ogólną K.p.a. stanowiącą o tym, że organy administracji publicznej prowadzą postępowanie w sposób budzący zaufanie jego uczestników do władzy publicznej, kierując się zasadami proporcjonalności, bezstronności i równego traktowania²⁵.

Jak wynika z K.p.a. mediator powinien zachować bezstronność przy prowadzeniu mediacji i niezwłocznie ujawnić okoliczności, które mogłyby wzbudzić wątpliwość co do jego bezstronności. Stosuje się również przepisy o wyłączeniu pracownika organu administracji publicznej. Mediator podlega więc wyłączeniu od udziału w postępowaniu w sprawie:

- w której jest stroną albo pozostaje z jedną ze stron w takim stosunku prawnym, że wynik sprawy może mieć wpływ na jego prawa lub obowiązki;
- swego małżonka oraz krewnych i powinowatych do drugiego stopnia;
- osoby związanej z nim z tytułu przysposobienia, opieki lub kurateli;
- w której był świadkiem lub biegłym albo był lub jest przedstawicielem jednej ze stron, albo w której przedstawicielem strony jest jego małżonek, krewny, powinowaty albo osoba związana z nim z tytułu przysposobienia, opieki lub kurateli;
- w której brał udział w wydaniu zaskarżonej decyzji;
- z powodu której wszczęto przeciw niemu dochodzenie służbowe, postępowanie dyscyplinarne lub karne;
- w której jedną ze stron jest osoba pozostająca wobec niego w stosunku nadrzędności służbowej.

Powody wyłączenia mediatora od udziału w postępowaniu trwają także po ustaniu małżeństwa, przysposobienia, opieki lub kurateli²⁶. Mediator powinien odmówić również przeprowadzenia mediacji w przypadku wątpliwości co do jego bezstronności i niezwłocznie zawiadomić o tym uczestników mediacji oraz organ administracji publicznej, jeżeli nie jest on uczestnikiem mediacji. Mamy więc do czynienia z rygorystycznymi przesłankami wyłączenia mediatora z prowadzenia mediacji. Powinien on zostać wyłączony, także gdy zachodzą jakiegokolwiek wątpliwości, a nie tylko gdy określone przesłanki zajdą wprost.

Przed rozpoczęciem mediacji, mediator zapoznaje się z aktami danej sprawy i ma prawo sporządzania z nich notatek, kopii lub odpisów, chyba że uczestnik mediacji

²⁴ K. Surmiak, *Mediacja jako nowa instytucja w procedurze administracyjnej*, [w:] A. Gronkiewicz, A. Ziółkowska (red.), „Nowe instytucje procesowe w postępowaniu administracyjnym w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania administracyjnego z dnia 7 kwietnia 2017 roku”, Katowice 2017, s. 170.

²⁵ K.p.a., art. 8.

²⁶ *Ibidem*, art. 24.

w terminie siedmiu dni od dnia ogłoszenia lub doręczenia postanowienia o skierowaniu sprawy do mediacji nie wyrazi zgody na zapoznanie się mediatora z aktami. Prawo zapoznania się mediatora z aktami sprawami nie ma więc charakteru bezwzględnego, gdyż prawo wglądu do akt uzależniono od woli uczestników mediacji²⁷.

Zasada tajności mediacji administracyjnej, akta postępowania, protokół z mediacji

Właściwa procedura mediacyjna co do zasady nie jest jawna. Mediator, uczestnicy mediacji i inne osoby biorące udział w mediacji są obowiązani zachować w tajemnicy wszelkie fakty, o których dowiedzieli się w związku z prowadzeniem mediacji. Nie jest to jednak norma bezwzględna, ponieważ uczestnicy mediacji mogą postanowić inaczej. Propozycje ugodowe, ujawnione fakty lub oświadczenia złożone w toku mediacji nie mogą być wykorzystywane jednak po jej zakończeniu, z wyjątkiem ustaleń zawartych w protokole z przebiegu mediacji²⁸. Rozwiązania te mają być gwarantem niewykorzystywania ustaleń, oświadczeń wiedzy i woli składanych przez uczestników w trakcie mediacji po jej zakończeniu. Zestawienie tej reguły z zasadą względnej jawności postępowania administracyjnego z art. 73 wskazuje, że wolą prawodawcy było zapewnienie uczestnikom mediacji, że ich zaangażowanie w ten etap i ujawnienie przez nich okoliczności, nie przyniosą uszczerbku ich interesom prawnym i faktycznym w sytuacji nieosiągnięcia celów mediacji i przystąpienia przez organ do rozstrzygnięcia sprawy w sposób autorytatywny. Przedstawione gwarancje poufności mediacji są jednak iluzoryczne. Trudno przyjąć, aby dopuszczony do procesu mediacyjnego pracownik organu administracji publicznej powstrzymał się od prowadzenia postępowania wyjaśniającego w zakresie okoliczności ujawnionych w trakcie mediacji, o których istnieniu przed mediacją nie posiadał wiedzy²⁹. Nie sposób przyjąć, że pracownik organu administracji pomiędzy zakończeniem mediacji, a przejściem do rozwiązywania danej sprawy w sposób standardowy, odrzuci całkowicie wiedzę, którą posiadał uczestnicząc w mediacji. Nawet jeśli chciałby tego dokonać – może to się po prostu nie udać ze względu na uwarunkowania psychiczne człowieka oraz działanie jego podświadomości.

Istotnym jest, że mediator prowadząc mediację, ma dążyć do polubownego rozwiązania sporu, szczególnie poprzez wspieranie uczestników mediacji w formuło-

²⁷ M. Wilbrandt-Gotowicz, [w:] M. Jaśkowska, A. Wróbel, M. Wilbrandt-Gotowicz, *Komentarz aktualizowany do Kodeksu postępowania administracyjnego*, LEX/el. 2024, art. 96(i).

²⁸ K.p.a., art. 96(j).

²⁹ K. Klonowski, [w:] *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, wyd. III, red. H. Knysiak-Sudyka, Warszawa 2023, art. 96(j).

waniu przez nich propozycji ugodowych³⁰. Ten obowiązek, który na mediatora nakłada ustawodawca, jest aktualny zarówno w przypadku, gdy mediator ma dostęp do akt sprawy, jak i wtedy, gdy w konkretnym postępowaniu uczestnik mediacji (jako strona) odmówił zgody na zapoznanie się mediatora z aktami sprawy³¹. Można stwierdzić, że wspomaganie stron w sformułowaniu przez nich ugody jest jednym z najważniejszych zadań mediatora. Osoby będące stronami nie muszą być przecież profesjonalistami, nie muszą nawet znać szczegółowo przepisów prawa. Zawierana ugoda musi być z kolei zgodna z obowiązującym prawem, ponieważ będzie ona na dalszym etapie wymagać zatwierdzenia przez organ administracji publicznej. Jedną z form zakończenia mediacji będzie więc zawarcie ugody.

Podjęcie satysfakcjonujących dla stron konkluzji co do sposobu załatwienia sprawy powinno zostać zapisane w protokole z mediacji, stanowiącym podstawę załatwienia sprawy³². Mediator sporządza protokół z przebiegu mediacji, który ma zawierać: czas i miejsce przeprowadzenia mediacji, imiona i nazwiska (nazwy) oraz adresy (siedziby) uczestników mediacji, imię i nazwisko oraz adres mediatora, dokonane ustalenia co do sposobu załatwienia sprawy, podpis mediatora oraz uczestników mediacji, a jeżeli którykolwiek z uczestników mediacji nie może podpisać protokołu, wzmiankę o przyczynie braku podpisu³³. Katalog danych, które mają znaleźć się w protokole można uznać za katalog enumeratywny. Mediator niezwłocznie przedkłada protokół z przebiegu mediacji organowi administracji publicznej w celu włączenia go do akt sprawy i doręcza odpis tego protokołu uczestnikom mediacji.

Jeśli w wyniku postępowania mediacyjnego w protokole zostaną zawarte ustalenia dotyczące załatwienia sprawy, to powinna zostać ona zakończona zgodnie z tymi ustaleniami. W uzasadnieniu noweli wskazano, że związanie organu ustaleniami protokołu następuje jedynie w granicach obowiązującego prawa³⁴, co oznacza, że dla organu wiążące będą tylko te ustalenia, które nie naruszają żadnych obowiązujących przepisów prawa.

Zgodnie z K.p.a., do akt postępowania nie włącza się dokumentów i innych materiałów, które nie znajdują się w aktach postępowania, ujawnionych w toku mediacji przez jej uczestników, jeżeli te dokumenty i materiały nie stanowią podstawy do załatwienia sprawy zgodnie z ustaleniami zawartymi w protokole z przebiegu

³⁰ K.p.a., art. 96(k).

³¹ R. Hauser, M. Wierzbowski (red), *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*. Wyd. 8, Warszawa 2023.

³² J. Wegner, B. Wróblewski, *Mediacja w postępowaniu administracyjnym ogólnym i podatkowym*, „Studia Prawa Publicznego” Nr 4 (24), 2018.

³³ K.p.a., art. 96(m).

³⁴ Ustawa z dnia 7 kwietnia 2017 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania administracyjnego i niektórych innych ustaw (Dz.U. 2017, poz. 935 t.j.).

mediacji. Jest to przejaw realizacji zasady poufności postępowania mediacyjnego. Za zasadę uznać trzeba, że dokumenty – niezależnie od formy ich utrwalenia – ujawnione w toku mediacji nie są dołączane do akt administracyjnych danej sprawy, niezależnie od tego, przez kogo zostały ujawnione poprzez wprowadzenie ich do postępowania mediacyjnego. Ponadto, materiały wyłączone z obowiązku dołączenia ich do akt, co do zasady nie stanowią informacji publicznej w rozumieniu przepisów dot. udostępniania informacji publicznej³⁵. Założenie to pozwala zapewnić swobodę procesu mediacyjnego, w którym strony nie muszą być skrzępowane tym, że przedstawione przez nie materiały pozostawione zostaną trwale w aktach dotyczącej ich sprawy³⁶.

Mediacja administracyjna jako forma komunikacji w postępowaniu administracyjnym

Jedną z przesłanek wprowadzenia instytucji mediacji do polskiego postępowania administracyjnego było zbliżenie organów administracji publicznej do społeczeństwa, zapewnienie „bardziej partnerskiego podejścia do obywateli”, a także umożliwienie partycypacji „społeczeństwa we władztwie administracyjnym”³⁷.

Udział jednostki w sprawowaniu władztwa administracyjnego oraz partnerskie podejście organów administracji publicznej do społeczeństwa wymaga odpowiedniej komunikacji podczas prowadzenia postępowań administracyjnych. Jedną z form sprawnej komunikacji na linii: organ administracji publicznej a interesant (wymienne – petent, a czasem nawet klient) jest prowadzenie mediacji, a więc procesu dążącego do polubownego załatwienia sporu między dwoma stronami, niezależnie od tego, jakie podmioty tymi stronami są.

Można zaryzykować stwierdzenie, że jedną determinantą do efektywnego załatwienia sprawy poddanej mediacji administracyjnej jest sprawna, niezakłócona i dobra komunikacja. Ważne będą więc także umiejętności komunikacyjne mediatora umożliwiające efektywne porozumiewanie się i ułatwiające wychodzenie z konfliktu³⁸. To od tego jak mediator będzie moderować przebieg mediacji zależy, w znacznym stopniu, to jak szybko strony zrozumieją wzajemnie swoje stanowiska i jak szybko dojdą do zadowalającego ich konsensusu. Rolą mediatora nie będzie więc samo lakoniczne

³⁵ Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej, art. 1 (Dz.U. z 2022 r. poz. 902 t.j.)

³⁶ M. Wierzbowski, A. Wiktorowska (red.), *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, wyd. 30, Warszawa 2021.

³⁷ Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania administracyjnego oraz niektórych innych ustaw, Druk nr 1183.

³⁸ A. Cybulko, *Komunikacja interpersonalna*, [w:] „Mediacje. Teoria i praktyka”, red. E. Gmurzyńska, R. Morek, Warszawa 2018, s. 117.

dążenie do zakończenia sporu, ale także wpływanie na jakość komunikacji interpersonalnej, która jest podstawą znalezienia satysfakcjonującego rozwiązania konkretnej sprawy administracyjnej. Prawidłowo poprowadzone postępowanie mediacyjne, także w aspekcie właściwej komunikacji, przesądzi o tym, że strony będą mogły poczynić wobec siebie pewne ustępstwa, które w konsekwencji rozwiążą spór³⁹.

Zakończenie

Konkludując trzeba wyraźnie stwierdzić, że wśród wielu zalet mediacji w postępowaniu administracyjnym należy wymienić przede wszystkim: kształtowanie dobrych relacji pomiędzy administracją publiczną i społeczeństwem, szybkość postępowania administracyjnego i zakończenia sprawy, szansę na uniknięcie postępowania odwoławczego lub sądowo-administracyjnego, tajny charakter, efektywną komunikacją pomiędzy stronami dzięki wsparciu dobrego mediatora, niższe koszty postępowania, a także łatwość przedstawiania dowodów⁴⁰.

Znowelizowanie K.p.a. było długo wyczekiwany procesem, który w założeniu dostosowuje panujące zasady postępowania oraz strukturę administracji do realiów i ukształtowanego już w świadomości obywateli modelu nowoczesnej i ciągle rozwijającej się administracji. Szereg wprowadzonych regulacji, w tym instytucja mediacji administracyjnej, ma służyć zmianie wizerunku administracji publicznej między innymi poprzez wprowadzenie licznych instrumentów dążących do upowszechnienia partnerskiego podejścia organów administracji do obywateli⁴¹. Strona, która może wziąć czynny udział w załatwieniu swojej sprawy poprzez uczestniczenie w mediacji nabiera zaufania do organu, zmienia podejście do aparatu administracji publicznej i staje się partnerem organu, a nie jego przeciwnikiem procesowym.

Postępowanie mediacyjne niesie wiele korzyści, także dla administracji publicznej i nie sposób to jakkolwiek kwestionować⁴². Nowocześnie działającemu organowi administracji publicznej powinno zależeć na czynnym udziale stron w załatwieniu sprawy. Minimalizuje to odwołania, skargi i powoduje zadowolenie petentów z załatwionej sprawy.

³⁹ M.K. Jurgilewicz, *Mediacja w administracji publicznej – wybrane problemy*, [w:] „Nowe zjawiska w administracji publicznej”, Prace studialne Warszawskiego Seminarium Aksjologii Administracji, Z. Cieślak, A. Kosieradzka-Federczyk (red.), Warszawa 2015.

⁴⁰ W. Broński, *Efektywność mediacji w postępowaniu administracyjnym*, Studia prawnicze KUL, 3(79)/2019, Lublin 2019.

⁴¹ A. Wójcik, *Mediacja jako nowy instrument znowelizowanego kodeksu postępowania administracyjnego w kształtowaniu nowoczesnej administracji*, „Młody Jurysta” Czasopismo Studentów I Doktorantów Wydziału Prawa i Administracji UKSW, (4), s. 100-101.

⁴² M. Lis, *Potrzeba mediacji jako zabezpieczenia dla uzyskania równowagi dla stron w postępowaniu przed organami władz publicznych*, „Arbitraż i Mediacja” 2012, nr 2, s. 66.

Bibliografia

Literatura

- Adamiak B., Borkowski J., *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*. wyd. 18, Warszawa 2022.
- Boć J., [w:] *Prawo administracyjne*, J. Boć (red.), Wrocław 2005.
- Broński W., *Efektywność mediacji w postępowaniu administracyjnym*, Studia prawnicze KUL, 3(79)/2019, Lublin 2019.
- Cybulko A., *Komunikacja interpersonalna*, [w:] „Mediacje. Teoria i praktyka”, E. Gmurzyńska, R. Morek (red.), Warszawa 2018.
- Hauser R., Wierzbowski M. (red), *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*. wyd. 8, Warszawa 2023.
- Jurgilewicz M.K., *Mediacja w administracji publicznej – wybrane problemy*, [w:] „Nowe zjawiska w administracji publicznej”, Prace studialne Warszawskiego Seminarium Akcjologii Administracji, Z. Cieślak, A. Kosieradzka-Federczyk (red.), Warszawa 2015.
- Klonowski K., [w:] *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, wyd. III, H. Knyśiak-Sudyka (red.), Warszawa 2023.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2000.
- Lis M., *Potrzeba mediacji jako zabezpieczenia dla uzyskania równowagi dla stron w postępowaniu przed organami władz publicznych*, „Arbitraż i Mediacja” 2012, nr 2.
- Moore C.W., *Mediacje. Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów*, Warszawa 2016.
- Przybysz P.M., [w:] *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2024.
- Przylepa-Lewak A., *Mediacja jako forma komunikacji w postępowaniu administracyjnym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sectio G – Ius 2 (2022).
- Surmiak K., *Mediacja jako nowa instytucja w procedurze administracyjnej*, [w:] A. Gronkiewicz, A. Ziółkowska (red.), „Nowe instytucje procesowe w postępowaniu administracyjnym w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania administracyjnego z dnia 7 kwietnia 2017 roku”, Katowice 2017.
- Wegner-Kowalska J., *Koncepcja włączenia instytucji mediacji do Kodeksu postępowania administracyjnego*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2016, nr 11.
- Wegner J., Wróblewski B., *Mediacja w postępowaniu administracyjnym ogólnym i podatkowym*, Studia Prawa Publicznego Nr 4 (24), 2018.
- Wierzbowski M., Wiktorowska A., (red.), *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, wyd. 30, Warszawa 2021.
- Wilbrandt-Gotowicz M. [w:] M. Jaśkowska, A. Wróbel, M. Wilbrandt-Gotowicz, *Komentarz aktualizowany do Kodeksu postępowania administracyjnego*, LEX/el. 2024.
- Wójcik A., *Mediacja jako nowy instrument znowelizowanego kodeksu postępowania administracyjnego w kształtowaniu nowoczesnej administracji*, „Młody Jurysta” Czasopismo Studentów I Doktorantów Wydziału Prawa i Administracji UKSW, (4).
- Wróbel A., [w:] M. Jaśkowska, M. Wilbrandt-Gotowicz, A. Wróbel, *Komentarz aktualizowany do Kodeksu postępowania administracyjnego*, LEX/el. 2024.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (Dz.U. z 2022 r. poz. 902 t.j.).
- Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. - Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U z 2024 r., poz. 572 t.j.).
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 2017 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania administracyjnego i niektórych innych ustaw (Dz.U. 2017, poz. 935 t.j.).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie prowadzenia listy stałych mediatorów (Dz.U. z 2016 r. poz. 122).
- Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania administracyjnego oraz niektórych innych ustaw, Druk nr 1183.

Orzecznictwo

- Wyrok NSA z dnia 9 stycznia 2015 r., sygn. akt I OSK 2382/13, Legalis nr 1310402.
- Wyrok NSA z dnia 17 października 2022 r., sygn. akt II GSK 1756/21, LEX nr 3442587.
- Postanowienie WSA w Warszawie z dnia 10 października 2018 r., sygn. akt VI SAB/Wa 31/18, LEX nr 2998207.
- Wyrok WSA w Warszawie z dnia 31 października 2018 r., sygn. akt VII SA/Wa 2046/17, LEX nr 2974343.
- Wyrok WSA w Gliwicach z dnia 1 marca 2017 r., sygn. akt III SA/Gl 1487/16, LEX nr 2268809.

Streszczenie

Autor opisuje instytucję mediacji administracyjnej uregulowanej w polskim Kodeksie Postępowania Administracyjnego na mocy nowelizacji tej ustawy, która weszła w życie 1 czerwca 2017 r. Praca naukowa przedstawia mediację administracyjną z perspektywy alternatywnej do władczych rozstrzygnięć organów administracji publicznej.

Artykuł oparty został na analizie i interpretacji obowiązującego prawa, literatury przedmiotu i orzecznictwa sądów administracyjnych. Kompleksowe spojrzenie na zagadnienie mediacji administracyjnej pozwala zauważyć, jak duże znaczenie ma ona w uaktywnianiu czynnika społecznego w postępowaniach administracyjnych chociażby poprzez partnerskie podejście aparatu administracyjnego do petentów i zdobywanie zaufania obywateli do szeroko pojętej administracji publicznej.

Abstract

The author describes the institution of administrative mediation regulated in the Polish Code of Administrative Procedure under the amendment to this Act, which entered into force on June 1, 2017. The scientific work presents administrative mediation from an alternative perspective to the authoritative decisions of public administration bodies.

The article is based on the analysis and interpretation of applicable law, subject literature, and case law of administrative courts. A comprehensive look at the issue of administrative mediation allows us to notice how important it is in activating the social factor in administrative proceedings, for example, through a partnership approach of the administrative apparatus to petitioners and gaining citizens' trust in the broadly understood public administration.

Autor

Autor jest studentem dwóch kierunków studiów na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie – prawa (3 rok) i administracji (1 rok). Posiada kwalifikacje zawodowe w obrębie zawodu – Inspektor Ochrony Danych uzyskane w Polskim Centrum Edukacji Prawnej. Prelegent i uczestnik licznych ogólnopolskich i międzynarodowych konferencji naukowych z zakresu prawa oraz administracji. Autor artykułów naukowych i rozdziałów w recenzowanych monografiach wieloautorskich. Szczególne zainteresowania naukowe to: prawo administracyjne materialne (w tym prawo o aktach stanu cywilnego), postępowanie administracyjne, prawo konstytucyjne, prawo kanoniczne, prawo wyznaniowe.

Nina Kurpios

*Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Prawa i Administracji
Naukowe Koło Prawa Ubezpieczeń Społecznych*

Mediacja jako narzędzie alternatywnego rozwiązywania sporów w systemie prawnym

1. Wprowadzenie

Mediacja możliwa jest w każdej sprawie, o ile prawo dopuszcza możliwość zawarcia ugody, natomiast zagadnienia poruszane w trakcie trwania mediacji zależą od woli stron sporu. Przedmiotem uzgodnień mogą być wszelkie sprawy np. uzgodnienia dotyczące warunków rozstania, warunków rozwiązania stosunku pracy. Mediacja może być prowadzona przed wniesieniem powództwa do sądu albo po rozpoczęciu przewodu sądowego, każdej ze stron niezależnie od etapu postępowania przysługuje prawo do złożenia wniosku o przeprowadzenie mediacji, ale zawsze warunkiem koniecznym jest zgoda drugiej strony konfliktu. Po otrzymaniu wniosku o przeprowadzenie mediacji mediator niezwłocznie kontaktuje się ze stronami konfliktu celem ustalenia terminu oraz miejsca posiedzenia mediacyjnego¹. Posiedzenie mediacyjne może odbywać się przy udziale obu stron jednocześnie albo mediator może prowadzić dialog z osobna. Z przebiegu mediacji mediator zobowiązany jest sporządzić protokół. Co istotne protokół nie zawiera żadnych ocen ani stanowisk stron, a jedynie rezultat przeprowadzonego postępowania mediacyjnego. Wynikiem mediacji może być zawarcie ugody między stronami albo pozostawić spór bez ugodowego rozwiązania i przekazać do rozstrzygnięcia niezawisłego, niezależnego sądu, co ważne, jeśli nie dojdzie do zawarcia ugody to strony ani tym bardziej sąd nie są związani propozycjami, które padły w trakcie mediacji. Jeśli natomiast strony zawarły ugodę, a sprawa trafiła do mediacji po otwarciu przewodu sądowego to wówczas ugoda zostaje dołączona do protokołu, a mediator zobowiązany jest poinformowania stron, iż w moment podpisania ugody jest tożsamy z wyrażeniem zgody na wystąpienie do sądu o jej zatwierdzenie. Mediator przekazuje protokół wraz z ugodą do właściwego sądu oraz doręcza stronom odpis protokołu. Sąd bez zbędnej zwłoki przeprowadza postępowanie mające na celu zatwierdzenie ugody, nadania klauzuli wykonalności

¹ Miejscem posiedzenia mediacyjnego.

dla zawartej ugody albo odmowy zatwierdzenia ugody czy też nadania klauzuli wykonalności w całości albo części. Sąd ma prawo odmówić uznania ugody wypracowanej w trakcie trwania mediacji, jeśli ugoda jest sprzeczna z prawem lub zasadami współżycia społecznego, jeżeli zmierza ona do obejścia prawa, jest niezrozumiała czy też zawiera sprzeczności.

2. Uniwersalne zasady mediacji

Postępowanie mediacyjne ma swoje ustalone reguły, które stanowią swoistą instrukcję zarówno dla mediatora jak i uczestników postępowania mediacyjnego, „mediacja jest dobrowolnym, poufnym procesem, w trakcie którego niezależna i bezstronna osoba o profesjonalnym przygotowaniu pomaga stronom w rozwiązywaniu sytuacji trudnej, konfliktowej. Ma służyć ustaleniu kwestii spornych, zmniejszeniu barier komunikacyjnych, wspólnemu przygotowaniu propozycji rozwiązań i optymalnie zawarciu porozumienia satysfakcjonującego strony konfliktu. Podstawą powodzenia mediacji jest poza wolą samych stron także prawidłowe działanie mediatora²”.

Po pierwsze mediacja zawsze winna być dobrowolna wynika to wprost z przepisów obowiązującego prawa (m.in. art. 183¹ § 1 kodeksu postępowania cywilnego³, art. 96a § 2 kodeksu postępowania administracyjnego⁴). Oznacza to, że niezależnie w jakiego rodzaju sprawie ma zostać przeprowadzona mediacja, nie istnieje żadna możliwość prawna do przymuszenia potencjalnych uczestników do udziału w postępowaniu mediacyjnym. Przy pierwszym spotkaniu mediatora z uczestnikami postępowania mediacyjnego, mediator ma obowiązek odebrać zgodę od uczestników na przeprowadzenie mediacji. Należy podkreślić, iż zgoda na przeprowadzenie postępowania mediacyjnego może zostać cofnięta na każdej fazie prowadzonego postępowania mediacyjnego przez każdego z uczestników. Ponadto w polskim systemie prawnym nie istnieje możliwość przymuszenia uczestników do zawarcia ugody, „dobrowolność dotyczy również zawarcia ugody: każda ze stron ma prawo odmówić jej podpisania, mimo że wcześniej zgodziła się na wszystkie jej zapisy⁵”.

² Postanowienie WSA w Poznaniu z 27.11.2018 r., III SA/Po 336/18, LEX nr 2595635.

³ Art. 183¹ § 1 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1805 z późn. zm.; dalej: „kodeks postępowania cywilnego”) „mediacja jest dobrowolna”.

⁴ 96a § 2 z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 775 z późn. zm.; dalej: „kodeks postępowania administracyjnego”) „mediacja jest dobrowolna”.

⁵ K. Jurewicz-Bakun, *Mediacja jako jedna z form rozwiązywania sporów indywidualnych w prawie pracy*, PiZS 2021, nr 3, s. 41-49.

Po drugie postępowanie mediacyjne oraz wszystkie warunki ugody są utajnione⁶. Oznacza to, że tylko uczestnicy postępowania mediacyjnego oraz mediator wiedzą o tym, jakie zagadnienia zostały poruszone podczas postępowania mediacyjnego oraz mają one obowiązek zachowania tych informacji w tajemnicy. W praktyce oznacza to, że w sytuacji, gdyby nie doszło do zawarcia ugody w razie postępowania sądowego nie mogą powoływać się na ustalenia jakie były proponowane w mediacji, gdyż będzie to bezskuteczne, „sąd nie bada treści ustaleń mediacyjnych, bowiem zgodnie z art. 183⁴ § 1 k.p.c. postępowanie mediacyjne nie jest jawne⁷”. Dodatkowo mediator nie może być przesłuchany przez sąd na okoliczności wynikłe w trakcie postępowania mediacyjnego, „mediator jest obowiązany zachować w tajemnicy fakty, o których dowiedział się w związku z prowadzeniem mediacji⁸” ani ujawnić pozostałym uczestnikom postępowania mediacyjnego faktów jakich dowiedział się w trakcie rozmów indywidualnych ani żadnym innym osobom niezwiązanych z danym postępowaniem mediacyjnym, „za niedozwolone należy uznać nie tylko ujawnienie informacji osobie trzeciej, ale również wykorzystanie ich we własnym lub cudzym interesie, w szczególności w związku z inną prowadzoną przez mediatora lub osobę trzecią działalnością⁹”. Wyłączenie jawności postępowania mediacyjnego wzmacnia w uczestnikach poczucie bezpieczeństwa i pozwala na większą szczerłość twierdzeń, a tym samym może doprowadzić do satysfakcjonujące ugody z punktu widzenia wszystkich uczestników. Jest to niewątpliwa przewaga mediacji nad postępowaniem sądowym, które zgodnie z art. 45 ust. 1 Konstytucji¹⁰ co do zasady jest jawne, a co za tym idzie wszystkie zagadnienia poruszane podczas procesu mogą być ogólnodostępne, co niewątpliwie wpływa na prywatność stron postępowania.

Po trzecie mediator ma obowiązek zachowania bezstronności¹¹. Zasada bezstronności jest gwarancją dla uczestników postępowania mediacyjnego, że media-

⁶ Stanowią o tym przepisy m.in. art. 96j § 1 kodeksu postępowania administracyjnego „mediacja nie jest jawna”, art. 183⁴ § 1 kodeksu postępowania cywilnego „postępowanie mediacyjne nie jest jawne”.

⁷ Wyrok SR w Łodzi z 23.12.2020 r., XIII GC 1820/20, LEX nr 3189034.

⁸ Wyrok SA w Gdańsku z 15.10.2018 r., V ACa 398/18, LEX nr 2634970.

⁹ M. Koszowski, *Prawno-etyczne aspekty wykonywania zawodu mediatora z uwzględnieniem standardów europejskich*, St.Pr.-Ek. 2008, nr 77, s. 29-47.

¹⁰ Art. 45 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.; dalej: „Konstytucja”) „każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd”.

¹¹ Stanowią o tym przepisy m.in. art. 183³ § 1 kodeksu postępowania cywilnego „mediator powinien zachować bezstronność przy prowadzeniu mediacji”, art. 96g § 1 kodeksu postępowania administracyjnego „mediator powinien zachować bezstronność przy prowadzeniu mediacji i niezwłocznie ujawnić okoliczności, które mogłyby wzbudzić wątpliwość co do jego bezstronności, w tym odpowiednio okoliczności, o których mowa w art. 24 § 1 i 2”.

tor nie opowiada się za żadnym z uczestników w równym stopniu wspiera każdego z nich w rozwiązywaniu konfliktu. Mediator ma obowiązek dbania o komfort każdego uczestnika postępowania mediacyjnego z osobna i łącznie. Mediator nie poddaje ocenie poglądów, zachowania czy też twierdzeń stron, ma on jedynie pomóc uczestnikom wypracować kompromis, który usatysfakcjonuje każdego z nich. Mediator nie może także pozwolić, aby jego osobiste poglądy mogły wpłynąć na jego postrzeganie konfliktu, a tym samym, aby zgodnie z własnymi przekonaniem namawiał strony do rozwiązania, które jest zgodne z jego sumieniem, „mediator stara się, aby jego poglądy, przekonania czy uprzedzenia nie wpływały na postrzeganie przedmiotu sporu i nie determinowały stosunku do możliwych rozwiązań¹²”. Mediator obowiązany jest do niezwłocznego ujawnienia okoliczności, które potencjalnie mogą rzutować na jego bezstronność¹³.

3. Zalety mediacji w ujęciu ekonomicznym

Jedną z głównych zalet mediacji jest szybkość. W przeciwieństwie do długotrwałych procesów sądowych, mediacja może być przeprowadzona w krótkim czasie, często tylko kilka spotkań wystarczy do znalezienia satysfakcjonującego rozwiązania. Zgodnie z raportem centrum mediacji mediacja średnio trwa do 42 dni, podczas gdy proces trwa średnio 480 dni¹⁴.

Mediacja co do zasady jest odpłatna, ale jej koszty są znacznie niższe niż koszty procesu. Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 2016 r. w sprawie wysokości wynagrodzenia i podlegających zwrotowi wydatków mediatora w postępowaniu cywilnym¹⁵, w sprawach o prawa majątkowe wynagrodzenie mediatora wynosi 1% wartości przedmiotu sporu, jednak nie mniej niż 150 złotych i nie więcej niż 2000 złotych za całość postępowania mediacyjnego. W sprawach o prawa majątkowe, w których wartości przedmiotu sporu nie da się ustalić, oraz w sprawach o prawa niemajątkowe wynagrodzenie mediatora za prowadzenie postępowania mediacyjnego wynosi za pierwsze posiedzenie 150 złotych, a za każde kolejne – 100 złotych, łącznie nie więcej niż 450 złotych.

¹² Dz. U. poz. 921

¹³ Stanowią o tym przepisy m.in. art. 183³ § 2 kodeksu postępowania cywilnego „mediator niezwłocznie ujawnia stronom okoliczności, które mogłyby wzbudzić wątpliwości co do jego bezstronności”, art. 96g § 2 kodeksu postępowania administracyjnego „mediator odmawia przeprowadzenia mediacji w przypadku wątpliwości co do jego bezstronności i niezwłocznie zawiadamia o tym uczestników mediacji oraz organ administracji publicznej, jeżeli nie jest on uczestnikiem mediacji”.

¹⁴ <https://www.centrummediacjisadowych.pl/wpis/5,sredni-czas-postepowan-mediacyjnych-oraz-sadowych-w-polsce> [dostęp 27.06.2023 r.]

¹⁵ Dz. U. poz. 921

Natomiast koszty procesu w sprawach cywilnych reguluje ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych¹⁶. W sprawach o prawa majątkowe pobiera się od pisma opłatę stałą ustaloną według wartości przedmiotu sporu lub wartości przedmiotu zaskarżenia wynoszącej:

- 1) do 500 złotych – w kwocie 30 złotych;
- 2) ponad 500 złotych do 1500 złotych – w kwocie 100 złotych;
- 3) ponad 1500 złotych do 4000 złotych – w kwocie 200 złotych;
- 4) ponad 4000 złotych do 7500 złotych – w kwocie 400 złotych;
- 5) ponad 7500 złotych do 10 000 złotych – w kwocie 500 złotych;
- 6) ponad 10 000 złotych do 15 000 złotych – w kwocie 750 złotych;
- 7) ponad 15 000 złotych do 20 000 złotych - w kwocie 1000 złotych.

W sprawach o prawa majątkowe przy wartości przedmiotu sporu lub wartości przedmiotu zaskarżenia ponad 20 000 złotych pobiera się od pisma opłatę stosunkową wynoszącą 5% tej wartości, nie więcej jednak niż 200 000 złotych. Koszty mediacji w sprawach zakresu administracji kształtują się podobnie. Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 2 czerwca 2017 r. w sprawie wysokości wynagrodzenia i podlegających zwrotowi wydatków mediatora w postępowaniu administracyjnym¹⁷, w sprawach o należności pieniężne wynagrodzenie mediatora wynosi 1% wartości tych należności, jednak nie mniej niż 150 złotych i nie więcej niż 2000 złotych za całość postępowania mediacyjnego. Natomiast w sprawach dotyczących:

- 1) koncesji, zezwoleń lub pozwoleń na prowadzenie działalności gospodarczej,
- 2) budownictwa i architektury,
- 3) zagospodarowania przestrzennego,
- 4) ochrony środowiska i przyrody,
- 5) gospodarki wodnej,
- 6) nieruchomości,
- 7) rolnictwa i leśnictwa,
- 8) własności przemysłowej;

– wynagrodzenie mediatora wynosi za pierwsze posiedzenie 150 złotych, a za każde kolejne - 100 złotych, łącznie nie więcej niż 2000 złotych. Dla porównania zgodnie z rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 16 grudnia 2003 r. w sprawie wysokości oraz szczegółowych zasad pobierania wpisu w postępowaniu przed sądami administracyjnymi¹⁸ Wpis stosunkowy zależy od wysokości należności pieniężnej objętej zaskarżonym aktem i wynosi:

¹⁶ t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1125 z późn. zm.

¹⁷ Dz. U. poz. 1088

¹⁸ t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 535

- 1) do 10.000 zł – 4% wartości przedmiotu zaskarżenia, nie mniej jednak niż 100 zł;
- 2) ponad 10.000 zł do 50.000 zł – 3% wartości przedmiotu zaskarżenia, nie mniej jednak niż 400 zł;
- 3) ponad 50.000 zł do 100.000 zł – 2% wartości przedmiotu zaskarżenia, nie mniej jednak niż 1.500 zł;
- 4) ponad 100.000 zł – 1% wartości przedmiotu zaskarżenia, nie mniej jednak niż 2.000 zł i nie więcej niż 100.000 zł.

Natomiast wpisy stałe przykładowo wynoszą bez względu na przedmiot zaskarżonego aktu lub czynności:

- 1) skarg na postanowienia wydane w postępowaniu administracyjnym, egzekucyjnym i zabezpieczającym – 100 zł;
- 2) skarg na akty lub czynności z zakresu administracji publicznej dotyczące uprawnień lub obowiązków wynikających z przepisów prawa - 200 zł;
- 3) skarg na akty prawa miejscowego organów jednostek samorządu terytorialnego i terenowych organów administracji rządowej - 300 zł;
- 4) skarg na akty organów jednostek samorządu terytorialnego i ich związków, inne niż akty prawa miejscowego, podejmowane w sprawach z zakresu administracji publicznej - 300 zł;
- 5) skarg na akty nadzoru nad działalnością organów jednostek samorządu terytorialnego – 300 zł;
- 6) skarg na bezczynność organów administracji publicznej – 100 zł.

Wpis stały w sprawach skarg dotyczących koncesji, zezwoleń lub pozwoleń na prowadzenie działalności gospodarczej w zakresie przykładowo wynosi:

- 1) budowy i eksploatacji autostrad płatnych oraz dróg ekspresowych – 10.000 zł;
- 2) energetyki – 10.000 zł;
- 3) transportu lotniczego, kolejowego i morskiego – 10.000 zł;
- 4) radiofonii i telewizji – 10.000 zł;
- 5) publicznego obrotu papierami wartościowymi – 10.000 zł;
- 6) działalności bankowej – 10.000 zł;
- 7) wytwarzania wyrobów spirytusowych i tytoniowych – 8.000 zł.

Wpis stały w sprawach skarg, nieobjętych wpisem stosunkowym, z zakresu przykładowo wynosi:

- 1) budownictwa i architektury – 500 zł;
- 2) zagospodarowania przestrzennego – 500 zł;
- 3) ochrony środowiska i przyrody – 200 zł;
- 4) gospodarki wodnej – 300 zł;
- 5) nieruchomości – 200 zł;
- 6) rolnictwa i leśnictwa – 200 zł;
- 7) własności przemysłowej – 1.000 zł.

Również w tym wypadku mediacja pod względem finansowym wypada dużo korzystniej. W mediacji w sprawach karnych zgodnie z art. 618 § 1 pkt 8¹⁹ i z art. 619 § 2²⁰ kodeksu postępowania karnego ponosi skarb państwa.

4. Zalety mediacji w ujęciu społecznym

W postępowaniu mediacyjnym strony mają większą kontrolę nad wynikiem, ponieważ to one same podejmują decyzje dotyczące rozwiązania sporu. Mediator pełni rolę neutralnego pośrednika, który pomaga stronom w identyfikacji problemów, odkrywaniu wspólnych interesów oraz w poszukiwaniu kreatywnych i trwałych rozwiązań. W postępowaniu mediacyjnym strony mają możliwość aktywnego uczestnictwa i wyrażania swoich potrzeb, obaw i priorytetów. Mediator wspiera je w komunikacji, pomaga w wypracowaniu porozumienia i stymuluje dialog oparty na wzajemnym zrozumieniu. Strony mają kontrolę nad tym, jakie rozwiązanie jest dla nich najbardziej satysfakcjonujące i zgodne z ich potrzebami. W przeciwieństwie do procesu sądowego, gdzie sędzia podejmuje ostateczne decyzje, mediacja daje stronom możliwość wspólnego opracowania rozwiązania, które uwzględnia ich indywidualne interesy. Mediator pomaga im w identyfikacji wspólnych punktów zbieżności oraz szukaniu rozwiązań *win-win*, które zaspokajają potrzeby obu stron.

Kolejną korzyścią płynącą z postępowania mediacyjnego jest możliwość odbudowania relacji pomiędzy stronami. Proces mediacji promuje otwartość, szacunek i współpracę, co sprzyja budowaniu lepszych relacji między stronami. Strony mają okazję do wzajemnego słuchania, wyrażania emocji i wypracowania rozwiązań, które uwzględniają ich perspektywy. To często niemożliwe w trakcie procesu sądowego, który często prowadzi do pogłębienia podziałów i napięć między stronami. Postępowanie mediacyjne ma również korzystne skutki dla systemu prawnego jako całości. Redukuje obciążenie sądów, pozwalając im skoncentrować się na bardziej złożonych sprawach. Ponadto, postępowanie mediacyjne promuje dialog i współpracę pomiędzy stronami, co sprzyja budowaniu spójniejszego i bardziej harmonijnego społeczeństwa.

Podsumowanie

Podsumowując w opinii autorki mediacja jako narzędzie alternatywnego postępowania sporów w systemie prawnym ma wiele korzyści. Jest to skuteczna,

¹⁹ Art. 618 § 1 pkt 8 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 z późn. zm.; dalej: „kodeks postępowania karnego”) „wydatki Skarbu Państwa obejmują w szczególności wypłaty dokonane z tytułu: postępowania mediacyjnego”.

²⁰ Art. 619 § 2 kodeksu postępowania karnego „koszty postępowania mediacyjnego ponosi Skarb Państwa”.

szybsza, tańsza i bardziej elastyczna w porównaniu do tradycyjnego procesu sądowego metoda rozwiązywania konfliktów, która daje stronom większą kontrolę nad wynikiem i umożliwia odbudowę relacji. Wprowadzenie mediacji jako powszechnie stosowanej praktyki może przyczynić się do poprawy efektywności i dostępności systemu prawnego, zmniejszyć obciążenie sądów oraz promować rozwiązania oparte na dialogu i współpracy. Zdaniem autorki warto inwestować w promowanie świadomości i edukację społeczeństwa na temat mediacji, aby zwiększyć świadomość i zaufanie do tego procesu. W opinii autorki kluczowe jest również zaangażowanie państwa i organów administracji w promowanie mediacji jako alternatywnego narzędzia rozwiązywania sporów. Rząd może wprowadzić zachęty finansowe, takie jak zwolnienia podatkowe czy dopłaty, aby zachęcić strony do skorzystania z mediacji. Może również wprowadzić przepisy, które uznają umowy osiągnięte w ramach mediacji za wiążące i egzekwowalne prawnie. Wreszcie, ważne jest, aby mediacja była prowadzona przez wykwalifikowanych i doświadczonych mediatorów. Osoby pełniące rolę mediatora powinny posiadać odpowiednie umiejętności komunikacyjne, empatię, zdolność do rozwiązywania konfliktów i neutralność. Regularne szkolenia i certyfikacje dla mediatorów są niezbędne, aby zapewnić jak najwyższą jakość usług.

Bibliografia

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 775 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1805 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1125 z późn. zm.);
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 2016 r. w sprawie wysokości wynagrodzenia i podlegających zwrotowi wydatków mediatora w postępowaniu cywilnym (Dz. U. poz. 921);
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 2 czerwca 2017 r. w sprawie wysokości wynagrodzenia i podlegających zwrotowi wydatków mediatora w postępowaniu administracyjnym (Dz. U. poz. 1088);
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 grudnia 2003 r. w sprawie wysokości oraz szczegółowych zasad pobierania wpisu w postępowaniu przed sądami administracyjnymi (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 535);

Literatura

- Jurewicz-Bakun K., *Mediacja jako jedna z form rozwiązywania sporów indywidualnych w prawie pracy*, PiZS 2021.
- Koszowski M., *Prawno-etyczne aspekty wykonywania zawodu mediatora z uwzględnieniem standardów europejskich*, St.Pr.-Ek. 2008, nr 77.
- Majer T. [w:] *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz do art. 61-126. Tom II*, red. M. Karpiuk, P. Krzykowski, A. Skóra, Olsztyn 2020.
- Sekuła-Leleno M., *Mediacja jako nowoczesny sposób rozwiązywania sporów - analiza zmian wprowadzonych z dniem 1.01.2016 r.*, Rejent 2016, nr 8.
- Szumiło-Kulczycka D. [w:] K. Dudka, H. Paluszkiewicz, D. Szumiło-Kulczycka, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz orzecznicy*, Warszawa 2015.

Orzecznictwo

- Wyrok SR w Łodzi z 23.12.2020 r., XIII GC 1820/20, LEX nr 3189034.
- Wyrok SA w Gdańsku z 15.10.2018 r., V ACa 398/18, LEX nr 2634970.
- Postanowienie WSA w Poznaniu z 27.11.2018 r., III SA/Po 336/18, LEX nr 2595635.

Streszczenie

W dzisiejszym społeczeństwie, gdzie konflikty są nieodłączną częścią naszego życia, istnieje coraz większe zapotrzebowanie na efektywne metody rozwiązywania sporów. W tym kontekście mediacja zdobywa coraz większą popularność jako narzędzie alternatywnego postępowania sporów w systemie prawnym. Mediacja jest procesem, w którym niezależna i neutralna osoba - mediator, pomaga stronom w konflikcie znaleźć rozwiązanie zgodne z ich potrzebami i interesami. W odróżnieniu od tradycyjnego postępowania sądowego, mediacja stawia na współpracę i dialog pomiędzy stronami, zamiast na konfrontację i rozstrzygnięcie przez sąd. Jest to dobrowolny proces, który umożliwia stronom samodzielne i aktywne uczestnictwo w rozwiązywaniu swoich problemów. Mediacja jest dobrowolną, poufną formą rozwiązywania konfliktu, w której strony przy pomocy bezstronnej, neutralnej osoby trzeciej, zwanej mediatorem samodzielnie dochodzą do kompromisu. Pojęcie mediacji wywodzi się z prawa rzymskiego *mediare*, było rozumiane jako „być w środku” albo „pośredniczyć” i ściśle łączyło się z pojęciem *conflictus*, czyli zdarzeniem. Rzymscy prawnicy słusznie zauważali, iż aby można było mówić o mediacji, konieczne jest istnienie konfliktu, który wymaga rozwiązania. Mediacja była postrzegana jako proces, w którym neutralna osoba, zwana mediatorem, wchodziła pomiędzy strony konfliktu, aby pomóc im znaleźć wspólne rozwiązanie. W niniejszym artykule autorka pragnie przedstawić mediację jako alternatywę dla procesu sądowego.

Słowa kluczowe: mediacja, prawo, proces sądowy, komunikacja.

Abstract

In today's society, where conflicts are an inseparable part of our lives, there is a growing need for effective methods of dispute resolution. In this context, mediation as a tool for alternative dispute resolution in the legal system is gaining more and more popularity. Mediation is a process in which an independent and neutral person - the mediator - helps the parties to the conflict to find a solution that meets their needs and interests. Unlike traditional court proceedings, mediation focuses on cooperation and dialogue between the parties, rather than on confrontation and resolution of the case by the court. It is a voluntary process that allows parties to independently and actively participate in solving their problems. Mediation is a voluntary, confidential form of conflict resolution in which the parties, with the help of an impartial, neutral third party, called a mediator, reach a compromise on their own. The concept of mediation comes from the Roman law *mediare*, it was understood as "to be in the middle" or "to mediate" and was closely related to the concept of "conflictus", i.e. events. Roman lawyers rightly noticed that in order to talk about mediation, there must be a conflict that needs to be resolved. Mediation was seen as a process where a neutral person, called a mediator, appeared between the parties to a conflict to help them find a mutual solution. In this article, the author wants to present mediation as an alternative to the court process.

Keywords: mediation, law, court process, communication.

Autorka

Nina Kurpios, studentka prawa na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie, Wiceprezes Zarządu Stowarzyszenia Na Rzecz Praworządności w Oświacie, stały arbiter Stałego Sądu Polubownego przy Warmińsko-Mazurskim Wojewódzkim Inspektorze Inspekcji Handlowej, absolwentka m.in projektu „sPrawny ekspert pozarządowy” organizowanego przez Chorągiew Warmińsko-Mazurską Związku Harcerstwa Polskiego. II edycji Kolegium Legislacji organizowanego przez Rządowe Centrum Legislacji i Fundacja Inicjatyw Młodzieżowych oraz Szkoły Liderów „Administracja pod kontrolą” 2022 organizowanej przez Warszawskie Seminarium Aksjologii Administracji.

Jacek Janusz Mrozek

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Filia w Elku

ORCID: 0000-0002-7260-3308

Komunikowanie religijne w Siłach Zbrojnych Ukrainy

1. Wprowadzenie

Proces komunikacji religijnej jest odrębnym i znaczącym rodzajem komunikacji społecznej, którego rola wzrosła wraz z rozwojem środków masowego przekazu i pod wpływem mediatyzacji. Komunikacja religijna zakłada nie tylko osiągnięcie określonych celów w perspektywie doczesnej, społecznej, politycznej, gospodarczej lub kulturalnej, ale ma również przyczynić się do zbawienia. Komunikowanie religijne należy analizować jako odrębny proces, który ma swoją naturę, cele, uczestników¹. Komunikowaniem religijnym w czasie wojny na Ukrainie zajmują się kościoły i związki wyznaniowe działające w ramach Sił Zbrojnych.

Ukraińskie duszpasterstwo wojskowe ma niedługą historię. Dopiero bowiem od 1992 roku na terenach jednostek wojskowych otwierano kościoły, tworzono wydziały synodalne i upowszechnił się udział księży w ceremoniach wojskowych. Wraz z początkiem zbrojnej agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę szczególnego znaczenia nabrała opieka duszpasterska nad personelem wojskowym. W efekcie liczba kapelanów wojskowych zaczęła rosnąć. Znaleźli się wśród nich duchowni prawosławni, grecko- i rzymskokatoliccy oraz przedstawiciele innych związków wyznaniowych działających w tym kraju. Kapłani przybywali na tereny objęte działaniami wojennymi jako wolontariusze, aby zaspokoić potrzeby duchowe i religijne oraz nieść pomoc humanitarną. W ten sposób Ukraina dołączyła do grona państw mających posługę duchową w wojsku.

Celem niniejszego opracowania jest ukazanie systemu duszpasterstwa wojskowego na Ukrainie, a także analiza jego roli we wspieraniu żołnierzy ukraińskich poprzez głoszenie (komunikowanie) zasad wiary chrześcijańskiej.

¹ R.J. Pastwa, *Komunikowanie religijne na przykładzie Kościoła katolickiego w Polsce z uwzględnieniem kontekstu pandemii koronawirusa*, „Kultura - Media - Teologia” 2020 nr 41, s. 38.

2. Pięć etapów

Ukraińscy badacze dzielą historyczny proces kształtowania się duszpasterstwa wojskowego w Ukrainie na pięć etapów. Każdy etap charakteryzuje się specyficzną dynamiką inicjatyw podejmowanych zarówno przez związki wyznaniowe, jak też państwo, w zakresie wprowadzenia instytucji kapelanów do Sił Zbrojnych Ukrainy².

Pierwszy etap obejmował lata 1991-2008. W tym okresie inicjatywa organizacji kapelanów pochodziła początkowo od Kościołów, a następnie od przedstawicieli armii. Jednak działania te nie opierały się na jasnych mechanizmach normatywnych. Podczas drugiego etapu (2008-2014), w oparciu o *Memorandum o współpracy* (ukr. Меморандум про співпрацю), zaczęto tworzyć akty normatywne dotyczące nawiązywania współpracy ze związkami wyznaniowymi w dziedzinie kapelaństwa, a wszelkie inicjatywy dotyczące wprowadzenia kapelanów miały charakter partnerski. Na trzecim etapie (2014-2016) instytucja duszpasterza wojskowego rozwijała się dzięki intensywnemu wsparciu wolontariuszy. W tym okresie władze państwowe zaczęły coraz bardziej interesować się prawnym uregulowaniem tej kwestii. Na czwartym etapie (2017-2021) kapelaństwo wojskowe w Ukrainie uzyskało swój pełniejszy kształt dzięki uchwaleniu specjalnej ustawy. Piąty etap (który rozpoczął się w 2022 roku) stanowi swoistą cezurę w historii duszpasterstwa wojskowego na Ukrainie³. Instytucja ta została zmuszona do działania w ekstremalnych warunkach pełnoskalowej inwazji wojsk Federacji Rosyjskiej. Z tego względu można powiedzieć, że historia duszpasterstwa wojskowego na Ukrainie, choć krótka, była naznaczona licznymi wyzwaniem, dynamicznymi zmianami i skomplikowanymi relacjami między organizacjami religijnymi a państwem.

3. Podstawy prawne

Po uzyskaniu niepodległości przez Ukrainę 24 sierpnia 1991 roku, podejmowano rozliczne działania w celu formalnego wprowadzenia duchownych do specjalnych służb duszpasterskich, skupiając się głównie na kapelanach wojskowych, policyjnych i więziennych, a także rozszerzając to na służby graniczne i celne. Wojskowi kapelani uzyskali wysoki status prawny, potwierdzony odpowiednimi regulacjami prawnymi. Było to konieczne ze względu na sytuację geopolityczną po rosyjskiej aneksji Krymu i pojawieniu się separatystycznych ruchów we wschodnich regionach Ukrainy w 2014 roku. Wojna hybrydowa przyspieszyła wprowadzenie odpowiednich

² В. Гоголь, Р. Деятинський, *Історія становлення військового капеланства в Збройних Силах України (1991 – 2022 роки)*, „Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії” 2022, випуск 42, s. 34.

³ *Ibidem*.

przepisów i tworzenie struktur duszpasterstwa w ukraińskiej armii. Ministerstwo obrony organizowało szkolenia dla kapelanów i powołało radę społeczną do spraw religijnej opieki w wojsku. Mimo aktywności kościołów, brakowało wsparcia ze strony administracji prezydenckiej. Jednakże niektórzy deputowani wspomogli ten proces, przygotowując projekty ustaw. Nie pomogło to w szybkim wprowadzeniu jednolitego ustawodawstwa w tym zakresie⁴.

Przyczyny tych trudności miały charakter nie tylko prawny. Decydującą rolę odegrały czynniki społeczno-kulturowe. Liudmyła Nepipenko wskazała na takie problemy, jak:

- międzywyznaniowe antagonizmy;
- rozłam w ukraińskim prawosławiu (część wiernych i duchownych czuła się Ukraińcami, druga część pozostawała lojalna Moskwie);
- upolitycznienie życia religijnego (co wiązało się z ryzykiem przeniesienia politycznych konfliktów do jednostek wojskowych);
- stosunkowo niski wpływ religii na budowanie tożsamości narodowej;
- aktywna działalność alternatywnych nurtów religijnych na terenie Ukrainy po 1991 roku (co nasiliło problem zachowania tożsamości narodowej);
- ambiwalentna postawa obywateli i specjalistów wobec działalności przedstawicieli kościołów w pracy wychowawczej i społeczno-psychologicznej w jednostkach wojskowych oraz w strukturach siłowych;
- rozpowszechnienie ateizmu wśród znacznej części mieszkańców Ukrainy (co stanowiło spadek po epoce ZSRR);
- znaczny odsetek osób niewierzących wśród personelu wojskowego;
- prawna gwarancja świeckiego charakteru ukraińskich instytucji państwowych (zasada ta obejmowała również armię i struktury siłowe);
- wykluczenie przez ukraińskie prawo możliwości finansowania działalności organizacji religijnych przez państwo⁵.

Zdaniem Nepipenko „począwszy od lat 90. XX wieku, taki stan rzeczy stał się poważną przeszkodą we wprowadzeniu funkcji wojskowego kapelana. Jednak rozwój współpracy wojskowo-religijnej nie ustawał, na co wpłynęły procesy demokratyzacji społeczeństwa, zmiany w jego życiu duchowym, aktywna postawa przywódców i przedstawicieli różnych związków wyznaniowych oraz organizacji religijnych”⁶.

Jaku już wcześniej zauważono, potrzeba legislacyjnego rozwiązania zaistniałego problemu zaostrzyła się po rozpoczęciu pierwszej fazy ukraińsko-rosyjskiego

⁴ J. Nikołajew, *Status kapelanów wojskowych duszpasterstw specjalnych w ukraińskim systemie prawnym*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2018 nr 21, s. 201-202.

⁵ Л. Непіпенко, *Військове капеланство в незалежній Україні: поступ власної моделі*, Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 43, s. 128.

⁶ *Ibidem*.

konfliktu. Zwracali na to uwagę m.in. specjaliści z zakresu prawa. W 2014 roku J. W. Krywenko, przedstawiciel Uniwersytetu Narodowego „Akademia Prawa w Odessie”, przekonywał, że „bez oparcia się na wartościach chrześcijańskich cały system duchowego i moralnego wychowania personelu wojskowego może zawieść. Teraz, gdy żołnierze giną podczas wykonywania zadań bojowych, gdy występują pewne trudności kadrowe, mówi się, że potrzebny byłby ksiądz i dobrze byłoby, gdyby duszpasterstwo (wojskowe – przyp. autora) zyskało status oficjalny”⁷⁸.

Mimo to ustawa regulująca prawne podstawy działalności tego typu duchownych w ukraińskich formacjach zbrojnych została opracowana stosunkowo późno. Projekt ustawy „O duszpasterstwie wojskowym” wpłynął do Rady Najwyższej Ukrainy 22 stycznia 2021 roku⁹. Ustawa została podpisana przez prezydenta Wołodomyra Zeleńskiego 30 listopada 2021 roku¹⁰, a więc niecałe 3 miesiące przed pełnowymiarową inwazją Federacji Rosyjskiej. Tekst ustawy opublikowano 21 grudnia w oficjalnym dzienniku Rady Najwyższej „Głos Ukrainy”. Zgodnie z postanowieniami, akt miał wejść w życie 1 lipca 2022 roku¹¹.

Oprócz ustawy „O służbie kapelanów wojskowych” prawną podstawę działalności tych osób duchownych stanowi „Konstytucja Ukrainy”¹² oraz ukraińskie ustawy „O wolności sumienia i organizacjach religijnych”¹³, „O obowiązku służby wojskowej i służbie wojskowej”¹⁴, „O ochronie socjalnej i prawnej personelu woj-

⁷ Ю.В. Кривенко, *Діяльність військових капеланів за законодавством України*, „Прикарпатський юридичний вісник” 2014, nr 3, s.91-92.

⁸ Początek pełnoskalowej wojny z Federacją Rosyjską również wywarł wpływ na religijność mieszkańców Ukrainy. Tak wynika z badań opinii publicznej, przeprowadzonych w listopadzie 2022 roku przez Centrum Rozumkowa. W badaniach wzięło udział 2018 respondentów w wieku 18 lat i starszych zamieszkujących regiony kontrolowane przez Ukrainę, w których nie toczyły się aktywne działania wojenne. 26% ankietowanych stwierdziło, że od początku wielkiej wojny stali się ludźmi bardziej religijnymi. Kolejne 65% zadeklarowało, że wydarzenia wojenne nie wywołały żadnej zmiany w ich podejściu do religii i wiary [O. Тараренко, Р. Свирида, І. Власюк, „*Нація стає більш монолітною у складних умовах*”: як війна впливає на релігійність українців, <https://suspilne.media/rivne/392021-nacia-stae-bils-monolitnou-u-skladnih-umovah-ak-vijna-vplivae-na-religijnist-ukrainciv/> (dostęp: 29.6.2024)].

⁹ *Народні депутати пропонують прирівняти статус військових капеланів до військовослужбовців*, <https://web.archive.org/web/20210122133645/https://ua.interfax.com.ua/news/political/718187.html> (dostęp: 25.6.2024).

¹⁰ *Зеленський підписав закон про Службу військового капеланства*, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kapelan-sluzhba-zakon/31614504.html> (dostęp: 25.6.2024).

¹¹ *Закон про військових капеланів набирає чинності з 1 липня 2022 року*, <https://armyinform.com.ua/2021/12/21/zakon-pro-vijskovyh-kapelaniv-nabyraye-chynnosti-z-1-lypnya-2022-roku/> (dostęp: 25.6.2024).

¹² *Zob. Конституція України*, „Відомості Верховної Ради України” 1996, nr 30, ст. 141.

¹³ *Zob. Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації”*, „Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)” 1991, nr 25, ст. 283.

¹⁴ *Zob. Закон України „Про військовий обов’язок і військову службу”*, „Відомості Верховної Ради України (БВР)” 1992, nr 27, ст. 385.

skowego i członków jego rodzin”¹⁵, a także inne ustawy, akty normatywno-prawne uchwalane przez Radę Najwyższą Ukrainy, prezydenta Ukrainy, inne organy państwowe, czy umowy międzynarodowe zawierane przez Ukrainę¹⁶.

Ukraińska ustawa o duszpasterstwie wojskowym jest ważna z tego względu, że w jej ramach zdefiniowano kluczowe kwestie dotyczące działalności kapelanów wojskowych. W rozdziale I ustawy przedstawiono definicje takich pojęć, jak np. wojskowa działalność duszpasterska, kapelan wojskowy, potrzeby duchowo-religijne czy opieka duszpasterska¹⁷. I tak, według definicji ukraińskiego ustawodawcy, wojskowa działalność duszpasterska to „działalność prowadzona przez kapelanów wojskowych na rzecz realizacji konstytucyjnego prawa personelu wojskowego, pracowników i członków ich rodzin do wolności przekonań i wyznania poprzez zaspokajanie ich potrzeb duchowych i religijnych”¹⁸. Z kolei kapelanem wojskowym jest osoba, która: „w trybie określonym przez ustawę otrzymała mandat z prawem do wykonywania czynności duszpasterstwa wojskowego, zawarła umowę o pełnienie służby wojskowej w stopniu oficerskim (wyłącznie na stanowiskach duszpasterza wojskowego) oraz wykonuje wojskową działalność duszpasterską w jednostkach Sił Zbrojnych Ukrainy, Gwardii Narodowej Ukrainy oraz innych formacjach utworzonych zgodnie z prawem Ukrainy, Państwowej Służbie Granicznej Ukrainy”¹⁹. Duchowo-religijne potrzeby to uświadomione przez człowieka potrzeby związane z wewnętrznymi motywacjami, rozwojem osobistym i interakcjami społecznymi. Przejawiają się one w wierzeniach religijnych, wyobrażeniach, uczuciach, praktykach oraz obrzędach²⁰. Z kolei pod pojęciem opieki duszpasterskiej ukraiński ustawodawca rozumie „kierunek działalności wojskowych kapelanów, mający na celu zapewnienie wsparcia religijnego, etycznego, moralnego i duchowego oraz wspieranie kształtowania osobistej odporności i odpowiedniego stanu duchowego personelu wojskowego”²¹.

W rozdziale I omawianej ustawy podano również definicje takich pojęć, jak: ośrodki duchowe, zaspokojenie potrzeb duchowych i religijnych, kwota reprezentacji religijnej kapelanów wojskowych, zasięganie opinii dowództwa wojskowego w sprawach religijnych, mandat uprawniający do wykonywania czynności duszpasterstwa wojskowego, praca religijno-wychowawcza, służba duszpasterstwa woj-

¹⁵ Zob. Закон України „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”, „Відомості Верховної Ради України” 1992, nr 15, st. 190.

¹⁶ Закон України „Про Службу військового капеланства”, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text> (dostęp: 25.6.2024).

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

skowego, działalność społeczno-charytatywna, a także osoba upoważniona przez organizację religijną²².

4. Praca duszpasterza wojskowego

Na mocy ustawy „O służbie kapelanów wojskowych”, w celu zorganizowania działań mających na celu zaspokojenie potrzeb duchowych i religijnych żołnierzy Sił Zbrojnych Ukrainy, pracowników i członków ich rodzin, powołano Duszpasterstwo Wojskowe, jako odrębną strukturę w ramach Sił Zbrojnych Ukrainy, która podlega bezpośrednio Naczelnemu Dowódcy Sił Zbrojnych Ukrainy. Oznacza to, że stanowiska kapelanów wojskowych zostały wprowadzone do struktur organizacyjnych i kadrowych wojskowych organów dowodzenia, jednostek wojskowych, wojskowych instytucji oświatowych, innych instytucji i organizacji Sił Zbrojnych Ukrainy. Zgodnie z otrzymaną kwotą reprezentacji religijnej kapelanów wojskowych organizacje religijne przygotowują niezbędną liczbę duchownych i przekazują im mandat (misję) do wykonywania działalności duszpasterstwa wojskowego, opracowany przez Państwową Służbę Ukrainy ds. Etnopolityki i Wolności Sumienia (PSUEWS). Uprawnienie do pełnienia czynności duszpasterstwa wojskowego wygasa przez odwołanie mandatu przez PSUEWS z przyczyn określonych w przepisach wykonawczych²³.

Kapelanem wojskowym działającym w strukturach ZSU może zostać obywatel Ukrainy będący duchownym organizacji religijnej zarejestrowanej na Ukrainie i posiadający mandat od ośrodka zarządzającego (kierownictwa) odpowiedniej organizacji religijnej uprawniający do wykonywania działalności duszpasterstwa wojskowego. Obowiązkiem wymogiem na stanowisku kapelana wojskowego jest posiadanie wyższego wykształcenia teologicznego. Kapelanem wojskowym nie może zostać osoba, której dostęp do jednostek, oddziałów wojskowych i oddziałów Sił Zbrojnych Ukrainy, Gwardii Narodowej, innych formacji wojskowych oraz Państwowej Służby Granicznej utworzonej zgodnie z prawem Ukrainy ogranicza ustawa²⁴.

Zgodnie z ust. 1-4 art. 100 *Statutu Służby Wewnętrznej Sił Zbrojnych Ukrainy*, do obowiązków kapelana wojskowego należy:

- doradztwo w sprawach religijnych;
- uczenie personelu wojskowego, pracowników i członków ich rodzin tolerancji wobec osób o innym światopoglądzie i poglądach religijnych;

²² *Ibidem*.

²³ Zob. Zob. M.B. Долганова, I.P. Чобіт, *Особливості діяльності військових капеланів під час російсько-української війни (2014-2022 рр)*, „Військово-науковий вісник” 2022, nr 38.

²⁴ *Закон про військових капеланів набирає чинності з 1 липня 2022 року*, <https://armyinform.com.ua/2021/12/21/zakon-pro-vijskovyh-kapelaniv-nabyraye-chynnosti-z-1-lypnya-2022-roku/> (dostęp: 26.6.2024).

- nawiązywanie współpracy z przedstawicielami organizacji religijnych prowadzących działalność w miejscach rozmieszczenia jednostek wojskowych, w celu zaspokojenia potrzeb duchowych i religijnych personelu wojskowego, pracowników i członków ich rodzin;
- promowanie zdrowego stylu życia wśród personelu wojskowego, pracowników i członków ich rodzin;
- promowanie rozwoju osobistego i moralnego wśród personelu;
- udzielanie pomocy psychologicznej;
- zapewnienie organizacji i przeprowadzenia rytuałów związanych z zaspokojeniem potrzeb duchowych i religijnych żołnierzy, pracowników i członków ich rodzin;
- edukowanie żołnierzy, pracowników i członków ich rodzin z zakresu podstaw nauk religijnych²⁵.

Jednocześnie kapelani wojskowi nie mogą być zaangażowani w prowadzenie dochodzeń urzędowych oraz w inne czynności niezgodne z obowiązkami służbowymi wynikającymi ze statusu duchownego. *Statut Służby Wewnętrznej Sił Zbrojnych Ukrainy* zabrania również wydawania im broni oraz amunicji²⁶.

Wojskowi kapelani prowadzą działalność duszpasterską na Ukrainie według następujących zasad:

- udział żołnierzy, pracowników i członków ich rodzin w nabożeństwach i ceremoniach religijnych musi mieć charakter dobrowolny;
- zakaz narzucania przekonań religijnych lub innych nie związanych z religią;
- priorytetyzacja szkolenia bojowego (specjalnego) podczas planowania i wdrażania środków mających na celu zaspokojenie potrzeb duchowych i religijnych żołnierzy.
- nakaz przestrzegania konstytucyjnego prawa żołnierzy i pracowników do wolności światopoglądowej i religijnej;
- równość kapelanów wojskowych bez względu na przynależność do organizacji religijnej. Równość ta dotyczy np. prawa do korzystania z ośrodków duchowych;
- równe prawo przedstawicieli wszystkich wyznań do zaspokajania własnych potrzeb religijnych. Zasada ta dotyczy wszystkich osób służących w Siłach Zbrojnych Ukrainy, Gwardii Narodowej Ukrainy, w Państwowej Służbie Granicznej Ukrainy oraz w innych formacjach wojskowych (utworzonych zgodnie z prawem Ukrainy);

²⁵ Закон України „Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України”, „Відомості Верховної Ради України” 1999, nr 22-23, ст. 194.

²⁶ *Ibidem*.

- kapelani wojskowi winni okazywać tolerancję wobec przedstawicieli innych związków wyznaniowych²⁷.

Do szczególnych zadań kapelanów wojskowych należy prowadzenie działalności społeczno-charytatywnej. Polega ona na „zaspokajaniu potrzeb społecznych żołnierzy poprzez nawiązywanie partnerstw z przedstawicielami organizacji religijnych, charytatywnych (wolontariuszy), publicznych, w celu zapewnienia wszechstronnego wsparcia, troskliwej postawy wobec żołnierzy, pracowników i członków ich rodzin”²⁸.

5. Statystyki

Zgodnie ze stanem na dzień 25 października 2023 roku, w strukturach Sił Zbrojnych Ukrainy działało ponad 160 kapelanów wojskowych. Na kolejnych duchownych czekało ponad 700 wolnych etatów. Kilkuset innych duchownych i pastorów współpracowało z wojskiem jako osoby cywilne. Największa liczba kapelanów należy do Cerkwi Prawosławnej Ukrainy. Drugie miejsce zajmuje Ukraiński Kościół Greckokatolicki. Wśród pozostałych wyznań można spotkać również duchownych rzymskokatolickich i protestanckich. Na Ukrainie utworzono także osobne jednostki wojskowe, w których służą muzułmanie. W związku z tym przydzielono im kapelanów-imamów. Każdy kapelan tego czy innego wyznania jest mianowany w zależności od zapotrzebowania konkretnej jednostki²⁹.

Warto w tym miejscu odnotować, że wśród kapelanów wojskowych na Ukrainie nie ma przedstawicieli Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego. Złożyło się na to kilka czynników. Ponieważ Rosyjska Cerkiew Prawosławna aktywnie wspierała politykę Władimira Putina, w tym aneksję Krymu i wojnę na Donbasie, Ukraińską Cerkiew Prawosławną pozostającą w jurysdykcji Patriarchatu Moskiewskiego zaczęto postrzegać jako potencjalne narzędzie wpływu Rosji – co miało uzasadnienie w faktach³⁰. Po utworzeniu Prawosław-

²⁷ *Правові основи військового капеланства в Україні*, <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/pravovi-osnovy-vijskovogo-kapelanstva-v-ukrayini/> (dostęp: 26.6.2024).

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Хто такі капелани українського війська: пояснюємо*, <https://espresso.tv/khto-taki-kapelani-ukrainskogo-viyska-poyasnyuemo> (dostęp: 26.6.2024).

³⁰ Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego (UKP (MP)) jest prawnie i administracyjnie podporządkowany Patriarchatowi Moskiewskiemu, co oznacza, że zgodnie ze statutem Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, stanowi jej integralną część oraz wykonuje wszystkie instrukcje i rozkazy płynące z Moskwy. UKP (MP) realizował kolaboracyjną działalność na zaanektowanym Krymie i okupowanych terenach obwodów donieckiego i ługańskiego [С. І. Здіорук, *Проблеми організації служби військових капеланів України в умовах агресії Російської Федерації: Аналітична записка*, <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-08/kapelanu-d05c2.pdf> (2.7.2024)].

nej Cerkwi Ukrainy (PCU) w grudniu 2018 roku, która uzyskała autokefalię (niezależność)³¹, ukraińskie władze wojskowe preferowały kapelanów związanych z PCU. Ponadto, w 2018 roku ukraiński parlament wprowadził specjalne zmiany legislacyjne. Zabraniały one przebywać na obiektach o szczególnym znaczeniu oraz prowadzić na ich terenie działalność duszpasterską przedstawicielom tych związków wyznaniowych, których centrum znajduje się w krajach dokonujących agresję przeciwko Ukrainie³².

6. Standardy NATO

Rozwój duszpasterstwa wojskowego w strukturach sił zbrojnych Ukrainy przybliży ten kraj do standardów państw NATO. Wiele państw sojuszniczych NATO dysponuje rozwiniętymi strukturami duszpasterstwa wojskowego, które stanowią integralną część ich sił zbrojnych. Podobnie jak na Ukrainie, kapelanom w armiach NATO powierza się ważne funkcje, polegające na zapewnianiu wsparcia duchowego, moralnego i psychologicznego żołnierzom. Wydaje się to dość istotne w perspektywie planowanej integracji Ukrainy w systemie bezpieczeństwa Traktatu Północnoatlantyckiego. Współpraca z NATO wymaga dostosowania własnego systemu obronnego do standardów sojuszniczych, które obejmują różnorodne aspekty, w tym opiekę duszpasterską. Rozwój instytucji kapelana wojskowego na Ukrainie jest więc jednym z kroków w kierunku spełniania tych wymagań.

Analizując rozwój systemu opieki duszpasterskiej w ukraińskiej armii można znaleźć pewne podobieństwa do analogicznych systemów w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, które weszły do NATO. Da przykładu, na Słowacji kapelani wojskowi należą do zawodowego personelu wojskowego, który podlega dowódcy jednostki wojskowej. Takie osoby muszą mieć stopień porucznika, starszego porucznika, kapitana, majora, podpułkownika i pułkownika. Jednak nie noszą one na mundurze wojskowym gwiazd oficerskich, a jedynie charakterystyczne znaki symbolizujące służbę duchową i status księdza. Oprócz tego kapelani Republiki Słowackiej nie noszą broni³³. Zarówno na Ukrainie, jak i w Polsce, kandydat na kapelana wojskowego musi posiadać wykształcenie teologiczne. Z kolei wojskowi

³¹ Zob. A. Łomanowski, *Autokefalia na Ukrainie. Wojna o wiarę prawdziwą*, <https://www.gp.pl/kosciol/art1554861-autokefalia-na-ukrainie-wojna-o-wiare-prawdziwa> (dostęp: 29.6.2024).

³² В. Самохвалов, *Ростислав Височан та Костянтин Холодов, військові капелани. Убивати й захищати – це різне*, <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3755367-rostislav-visocan-ta-kostantin-holodov-vijskovi-kapelani.html> (dostęp: 29.6.2024).

³³ М.В Долганова, *Особливості діяльності інституту військових капеланів в країнах Центрально-Східної Європи*, *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*, том 33 (72) № 6 2022, s. 13.

duszpasterze działający w siłach zbrojnych Czech obejmują swoją opieką duchową wszystkich pracowników jednostki wojskowej, do której należą. Dotyczy to zarówno zawodowego personelu wojskowego, jak i cywilnego³⁴.

7. Relacje z frontu

Cennym źródłem wiedzy na temat duszpasterstwa wojskowego w Ukrainie są sami kapelani. Osoby te często dzielą się własnymi doświadczeniami, przeżyciami oraz przemyśleniami na łamach ukraińskich serwisów informacyjnych. Poniżej przedstawiono wypowiedzi niektórych duchownych, działających bezpośrednio na linii frontu.

Jednym z ukraińskich wojskowych kapelanów jest Andrij Chomyszyn, młodszy podporucznik Służby Duszpasterstwa Wojskowego, kapelan Narodowej Akademii Wojsk Lądowych imienia hetmana Piotra Sahaidachnego, proboszcz Kościoła Garnizonowego Świętych Apostołów Piotra i Pawła. Ponadto Chomyszyn pełni funkcję opata Kościoła św. Michała Archanioła, a także nadzoruje zespoły batalionów dużej instytucji edukacyjnej. Obecnie zajmuje się pracą duszpasterką z podchorążymi i oficerami. Jednak kapelan jeździł na tereny objęte działaniami wojennymi jeszcze przed wybuchem pełnowymiarowej wojny z Federacją Rosyjską, gdy działalność tego typu duchownych nie była uregulowana prawnie³⁵. Podczas rozmowy z serwisem informacyjnym Суспільне Львів (ukr. Społeczne Lwów) Chomyszyn podzielił się następującymi spostrzeżeniami: „Zadanie kapelana wojskowego w czasie wojny polega na tym, by więcej słuchać. Nie możesz dać komuś dobrej rady, jeśli najpierw go nie wysłuchasz. Jedni się boją, innych trapi trwoga, ale w modlitwie przychodzi pocieszenie i nadzieja, że Bóg jest z nami i wszystko będzie dobrze”³⁶.

Niesieniem duchowego wsparcia zajmuje się również Ihor Kowałyk, dwudziestoosmioletni kapelan wojskowy, duchowny Kościoła Prawosławnego Ukrainy. „Na front prowadziła mnie ręką Boga. Pan pomógł mi zrozumieć, że moja praca w charakterze kapelana wojskowego, moje posłannictwo, jest bardziej potrzebne na froncie. Dlatego podjąłem decyzję, aby jechać do chłopaków, aby wspierać ich duchowo. Posługa kapelana wojskowego na froncie w rzeczywistości niewiele różni się od posługi zwykłego księdza w parafialnym kościele. To przede wszystkim udzielanie podstawowych sakramentów: spowiedź, komunie, chrzest, ślub, poświęcenie różnych

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ О. Шведа, *Бути поруч з воїнами. Хто такі військові капелани та яка у них місія*, <https://suspilne.media/lviv/675766-buti-poruc-z-voinami-hto-taki-vijskovi-kapelani-ta-aku-nih-misia/> (dostęp: 25.6.2024).

³⁶ *Ibidem*.

przedmiotów, błogosławieństwo przed bitwą, wspólna modlitwa. Oficjalnie nazywa się to zaspokajaniem potrzeb religijnych. W rzeczywistości dla żołnierzy najważniejsza jest możliwość uzyskania odpowiedzi na pytania, które od dawna chcieli zadać księdzu, ale z jakichś powodów nie zrobili tego wcześniej. Jednak na froncie te pytania stały się bardziej palące. Rozmowa to podstawa pracy kapelana wojskowego, ponieważ wszystkie inne modlitewne i liturgiczne czynności stanowią tylko 15% całej posługi. Żołnierz może zwrócić się do mnie z dowolnym pytaniem, nawet jeśli nie jest ono bezpośrednio związane z moją posługą. Zawsze wysłucham i spróbuję pomóc rozwiązać problem, który dręczy daną osobę³⁷.

Posługa kapłańska w czasie wojny wiąże się z wieloma trudnościami. Dla księdza Mirona Gorbowego najtrudniejsze okazało się patrzenie na ludzkie cierpienie. „Kiedy widzisz cierpienie, jakie ludzie muszą znieść, jest to najtrudniejsze, ponieważ okazujesz empatię. Zrozumienie emocji tych ludzi, którzy stoją przed tobą, wczucie się w nich jest oczywiście wyczerpujące, ale tylko w ten sposób możesz zrozumieć, co czują w środku. Cierpią także bliscy, którzy są obok rannych chłopców i oni też dźwigają ten krzyż”³⁸. Zdaniem duchownego istota posługi kapelana polega na byciu obok żołnierzy. „Kiedy widzą, że jesteś wśród nich, czują się spokojniejsi, bo ty jako kapelan, jako ksiądz, jesteś dla nich przedstawicielem Boga. Wtedy rozumieją, że cenisz ich służbę, że cenisz ich poświęcenie, że chcesz ich wspierać”³⁹. Groowiy twierdzi, że osoby walczące na froncie tak naprawdę nie potrzebują wiele: wystarczy wsparcie i pamięć. „Czasami słyszę od rannych, że na początku wszyscy o nich pamiętali i dzwoniли do nich. Potem telefony odzywały się rzadziej, potem jeszcze rzadziej. Stąd ta pamięć jest dla żołnierzy bardzo ważna”⁴⁰.

Jak już wcześniej zaznaczono, armia ukraińska jest strukturą wielowyznaniową, stąd też wśród ukraińskich kapelanów można spotkać przedstawicieli różnych wyznań. Obecnie w Siłach Zbrojnych Ukrainy służy dwóch kapelanów reprezentujących islam. Jednym z nich jest Paweł Fedosow. „Choć jestem muzułmaninem, jako kapelan, muszę być w pełni zaznajomiony ze wszystkimi obrzędami i rytuałami chrześcijaństwa, judaizmu oraz innych religii. Ogólnie rzecz biorąc, duszpasterstwo jest stosunkowo nową służbą w wojsku ukraińskim, dlatego wielu kwestii jeszcze nie dopracowano. Żeby wszystko działało jak w zegarku, trzeba się uczyć, komunikować, spotykać i omawiać sam system. Jest to jednak niemożliwe podczas

³⁷ І. Виговська, *Я військовий капелан, який працює на фронті*, <https://www.village.com.ua/village/city/city-experience/336277-ya-viyskoviy-kapelan-yakiy-pratsyue-na-fronti> (dostęp: 29.6.2024).

³⁸ С. Духович, *Військовий капелан: коли воїни відчують добро, вони готові його захищати*, <https://www.vaticannews.va/uk/church/news/2024-01/intervyu-z-viyskovym-kapelanom-otcem-myronom-horbovym.html> (dostęp: 30.6.2024).

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

aktywnych działań zbrojnych, ponieważ wtedy jesteśmy potrzebni naszym żołnierzom. Musimy w każdy możliwy sposób wzmacniać ich morale w najtrudniejszych chwilach”⁴¹.

Fedosow zauważa, że w ukraińskiej armii, jak w każdej innej, mają miejsce konflikty. Jednak nie wynikają one z różnic religijnych. „Sytuacje konfliktowe w wojsku zdarzają się szczególnie podczas działań bojowych, kiedy nasza psychika znajduje się pod ciągłą presją. Ale nie dotyczą one religii. Przybyliśmy tutaj, aby bronić Ukrainy. Walczymy o nasz lepszy świat, o świat wielokulturowy i wielowyznaniowy. Wszyscy rozsądni ludzie to rozumieją, więc nie ma na tym tle sporów. W związku z szybkim rozwojem duszpasterstwa wojskowego na nasze barki spada obowiązek rozstrzygnięcia wszelkich wątpliwości, jakie mogą wyniknąć w tej materii”⁴².

Służbę duszpasterską na ukraińskim froncie pełnią także kobiety. Jedną z nich jest pochodząca z Żytomierza Ołena Legenczuk. Przed pełnoskalową inwazją Rosji, kobieta mieszkała w Hiszpanii z czwórką dzieci i mężem⁴³. Legenczuk stała się pierwszą na Ukrainie kobietą kapelan, którą dopuszczona na linię frontu „zero”. Jednak nie jest ona etatowym kapelanem, lecz pozaetatowym, więc nie podlega Siłom Zbrojnym Ukrainy, co – jak sama przyznaje – daje jej pewną swobodę w decydowaniu, gdzie się udać i komu pomóc⁴⁴. Kapelanka działa w ramach Chrześcijańskiej Służby Ratunkowej. Zajmuje się dostarczaniem pomocy humanitarnej, pomaga osobom tymczasowo przesiedlonym. Wraz z innymi kapelanami Legenczuk prowadzi mobilną jednostkę stomatologiczną, z której korzystają mieszkańcy wyzwolonych ziem oraz żołnierze. Ale jej główna misja to praca duchowa z personelem wojskowym. Kapelanka prowadzi nabożeństwa, udziela komunii, spowiedzi, odbywa z żołnierzami rozmowy⁴⁵. Mężczyźni walczący za froncie darzą ją dość dużym zaufaniem. Opowiadają jej „pewne rzeczy, których nie mogą powiedzieć np. psychologowi, bo psycholog też podlega dowódcy. Dlatego nikt nigdy nie odmówił mi modlitwy, nawet Krysznaici zaczynają się modlić i przyjmować komunię” – konstatuje Legenczuk⁴⁶.

⁴¹ Я. Задубінна, *Імам-капелан Павло Федосов: Міжрелігійні конфлікти? Це точно не про Українське військо*, <https://armyinform.com.ua/2023/08/14/imam-kapelan-pavlo-fedosov-mizhreligijni-konflikty-cze-tochno-ne-pro-ukrayinske-vijsko/> (dostęp: 30.6.2024).

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Перша в Україні жінка-капелан: мама 4-х дітей покинула життя в Іспанії задля допомоги землякам*, <https://zhzh.com.ua/armiya/persha-v-ukraini-zhinka-kapelan-mama-4-h-ditej-pokinula-zhittia-v-ispanii-zadlia-dopomogi-zemliakam.html> (dostęp: 30.6.2024).

⁴⁴ О. Ковальчук, О. Степуренко, *„Найважче для мене в капеланстві – не розплакатися при хлопцях” – житомирянка Олена Легенчук*, <https://suspinne.media/zhytomyr/282782-najvazce-dla-mene-v-kapelanstvi-ne-rozplakatisa-pri-hlopchah-zitimiranka-olena-legencuk/> (dostęp: 30.6.2024).

⁴⁵ *Перша в Україні жінка-капелан... op. cit.*

⁴⁶ *Ibidem*.

Dla pełnienia duszpasterskiej służby w szeregach Sił Zbrojnych Ukrainy wymagany jest mandat kapelana. Jednak Legenczuk, jako wolontariuszka, nie potrzebuje takiego dokumentu. Jak wyjaśnia: „Wystarczy, że jestem duchowną zarejestrowanego kościoła na Ukrainie. Posiadam również certyfikat kapelana z organizacji szkolącej kapelanów. Nasza organizacja współpracuje z korpusem duszpasterskim Sił Zbrojnych Ukrainy. Posiadam certyfikat duszpasterstwa mojego Chrześcijańskiego Korpusu Zbawienia i korpusu wojskowego. To wszystko pozwala mi pracować”⁴⁷.

8. Wnioski końcowe

Wydaje się, iż w warunkach działań zbrojnych toczonych na terenie Ukrainy, najważniejsza funkcja kapelana wojskowego to przede wszystkim niesienie wsparcia psychologiczno-duchowego żołnierzom. W obliczu brutalności i stresu związanego z wojną, żołnierze często doświadczają skrajnych emocji, takich jak strach, rozpacz, niepewność, czy poczucie straty. Kapelani wojskowi pomagają żołnierzom radzić sobie z tymi wyzwaniem, oferując nie tylko duchowe wsparcie za pośrednictwem odprawianych rytuałów, ale również psychologiczne wsparcie poprzez indywidualne rozmowy i doradztwo. W ten sposób mogą oni pomóc walczącym w zrozumieniu i usensownieniu traumatycznych doświadczeń, wspierając ich w znalezieniu wiary oraz nadziei w obliczu trudnych sytuacji. Dzięki swojej obecności, kapelani tworzą atmosferę zaufania, w której żołnierze mogą czuć się bezpiecznie i komfortowo dzieląc się własnymi przeżyciami.

Wartość psychologicznych aspektów duchowego wsparcia ze strony kapelanów wydaje się nieoceniona. Dla wielu żołnierzy walczących po stronie ukraińskiej religia i wiara stanowią istotne źródło siły i pocieszenia. Kapelani, organizując regularne nabożeństwa, udzielają sakramentów takich jak spowiedź i komunia, a także oferują błogosławieństwa przed bitwą, co pomaga walczącym zachować wiarę i nadzieję. W momentach kryzysowych, kapelani stają się źródłem duchowej pomocy, przypominając żołnierzom o wartościach, dla których walczą, oraz o nadziei na lepszą przyszłość.

Funkcja kapelana wojskowego jest również ważna dla utrzymania wysokich standardów etycznych i moralnych wśród walczących żołnierzy, co ma bezpośredni wpływ na przestrzeganie prawa konfliktów zbrojnych oraz humanitarnego traktowania jeńców. Kapelani uwrażliwiają na wartości, takie jak szacunek dla ludzkiego życia, współczucie, uczciwość, czy honor. Poprzez kazania i indywidualne rozmowy

⁴⁷ Л. Траспетрихіна, *Чи може жінка бути капеланом і як воїнам лікують зуби під обстрілами: інтерв'ю з Оленою Легенчук*, https://24tv.ua/stomatologiya-pid-obstrilami-yak-viyskova-kapelanka-likuye-dushu_n2331352 (dostęp: 30.6.2024).

wy, kapelani pomagają żołnierzom zrozumieć znaczenie tych wartości, tłumaczą jak kierować się nimi w obliczu śmiertelnego zagrożenia. Rozważania na temat znaczenia ludzkiego życia i godności są szczególnie ważne w kontekście sytuacji bojowych, gdy silne emocje mogą prowadzić do działań sprzecznych z normami prawa wojennego. Z uwagi na to ważne jest promowanie współczucia i empatii, stałe przypomnianie, że nawet wrogowie są ludźmi, którzy zasługują na godne traktowanie zgodnie z międzynarodowymi konwencjami, takimi jak Konwencje Genewskie. Kapelani mogą również interweniować w przypadku, gdy dochodzi do naruszeń tych norm, zapewniając moralne i duchowe przypomnienie o obowiązkach żołnierzy względem jeńców wojennych. Indywidualne rozmowy z żołnierzami pozwalają kapelanom na wychwycenie wczesnych sygnałów potencjalnych problemów. Takim sposobem można zapobiegać eskalacji negatywnych zachowań wśród żołnierzy. W efekcie, obecność i działalność kapelanów wojskowych nie tylko wspiera moralność i etykę wśród żołnierzy, ale również przyczynia się do budowania bardziej humanitarnej i zgodnej z prawem międzynarodowym armii.

Działanie w warunkach wojny stanowi niełatwe wyzwanie dla instytucji duszpasterstwa wojskowego na Ukrainie. Z jednej strony kapelani wojskowi muszą radzić sobie z takimi trudnościami, jak bezpośrednie zagrożenie życia, stres bojowy, traumy psychiczne żołnierzy, konieczność działania w warunkach niedoboru zasobów oraz miejsc do sprawowania posługi. Jednocześnie te wyzwania wiążą się z możliwością rozwoju. Wojna, mimo że jest sytuacją ekstremalną, stwarza unikalne warunki do umacniania i rozbudowy instytucji duszpasterstwa wojskowego. Trudne warunki wojenne mogą mobilizować kapłanów do innowacyjnych działań i wprowadzania nowych form wsparcia duchowego. Wszystko to przyczynia się do kształtowania nowoczesnego i efektywnego systemu duszpasterstwa wojskowego.

Literatura

- Łomanowski A., *Autokefalia na Ukrainie. Wojna o wiarę prawdziwą*, <https://www.rp.pl/kosciol/art1554861-autokefalia-na-ukrainie-wojna-o-wiare-prawdziwa> (dostęp: 29.6.2024).
- Nikołajew J., *Status kapelanów wojskowych duszpasterstw specjalnych w ukraińskim systemie prawnym*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2018 nr 21.
- Виговська І., *Я військовий капелан, який працює на фронті*, <https://www.village.com.ua/village/city/city-experience/336277-ya-viyskoviy-kapelan-yakiy-pratsyue-na-fronti> (dostęp: 29.6.2024).
- Гоголь В., Делятинський Р., *Історія становлення військового капеланства в Збройних Силах України (1991 – 2022 роки)*, „*Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*” 2022, випуск 42.
- Долганова М.В., І.Р. Чобіт, *Особливості діяльності військових капеланів під час російсько-української війни (2014-2022 рр)*, „*Військово-науковий вісник*” 2022, nr 38.

- Долганова М.В., *Особливості діяльності інституту військових капеланів в країнах Центрально-Східної Європи*, Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування, том 33 (72) № 6 2022.
- Духович С., *Військовий капелан: коли воїни відчують добро, вони готові його захищати*, <https://www.vaticannews.va/uk/church/news/2024-01/intervyu-z-vijskovym-kapelanom-otcem-myronom-horbovym.html> (dostęp: 30.6.2024).
- Задубінна Я., *Имам-капелан Павло Федосов: Міжрелігійні конфлікти? Це точно не про Українське військо*, <https://armyinform.com.ua/2023/08/14/imam-kapelan-pavlo-fedosov-mizhreligijni-konflikty-cze-tochno-ne-pro-ukrayinske-vijsko/> (dostęp: 30.6.2024).
- Закон про військових капеланів набирає чинності з 1 липня 2022 року*, <https://armyinform.com.ua/2021/12/21/zakon-pro-vijskovykh-kapelaniv-nabyrae-chynnosti-z-1-lipnya-2022-roku/> (dostęp: 25.6.2024).
- Закон України „Про військовий обов'язок і військову службу”*, „Відомості Верховної Ради України (ВВР)” 1992, nr 27.
- Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації”*, „Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)” 1991, nr 25.
- Закон України „Про Службу військового капеланства”*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text> (dostęp: 25.6.2024).
- Закон України „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”*, „Відомості Верховної Ради України” 1992, nr 15.
- Закон України „Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України”*, „Відомості Верховної Ради України” 1999, nr 22-23.
- Здіорук С.І., *Проблеми організації служби військових капеланів України в умовах агресії Російської Федерації: Аналітична записка*, <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-08/kapelanu-d05c2.pdf> (2.7.2024)].
- Зеленський підписав закон про Службу військового капеланства*, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kapelan-sluzhba-zakon/31614504.html> (dostęp: 25.6.2024).
- Ковальчук О., Степуренко О., *„Найважче для мене в капеланстві – не розплакатися при хлопцях” – житомирянка Олена Легенчук*, <https://suspilne.media/zhytomyr/282782-najvazce-dla-mene-v-kapelanstvi-ne-rozplakatisa-pri-hlopchah-zitomiranka-olena-legencuk/> (dostęp: 30.6.2024).
- Конституція України*, „Відомості Верховної Ради України” 1996, nr 30.
- Кривенко Ю.В., *Діяльність військових капеланів за законодавством України*, „Прикарпатський юридичний вісник” 2014, nr 3.
- Народні депутати пропонують порівняти статус військових капеланів до військовослужбовців*, <https://web.archive.org/web/20210122133645/https://ua.interfax.com.ua/news/political/718187.html> (dostęp: 25.6.2024).
- Непідпенко Л., *Військове капеланство в незалежній Україні: поступ власної моделі*, Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск.
- Перша в Україні жінка-капелан: мама 4-х дітей покинула життя в Іспанії задля допомоги землякам*, <https://zhzh.com.ua/armiya/persha-v-ukraini-zhinka-kapelan-mama-4-h-ditej-pokinula-zhittia-v-ispanii-zadlia-dopomogi-zemliakam.html> (dostęp: 30.6.2024).
- Правові основи військового капеланства в Україні*, <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/pravovi-osnovy-vijskovogo-kapelanstva-v-ukrayini/> (dostęp: 26.6.2024).

- Pastwa R.J., *Komunikowanie religijne na przykładzie Kościoła katolickiego w Polsce z uwzględnieniem kontekstu pandemii koronawirusa*, „Kultura - Media - Teologia” 2020 nr 41.
- Самохвалов В., *Ростислав Височан та Костянтин Холодов, військові капелани. Убивати й захищати – це різне*, <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3755367-rostislav-visocan-ta-kostantin-holodov-vijskovi-kapelani.html> (dostęp: 29.6.2024).
- Татаренко О., Свирида Р., Власюк І., „Нація стає більш монолітною у складних умовах”: як війна впливає на релігійність українців, <https://suspilne.media/rivne/392021-nacia-stae-bils-monolitnou-u-skladnih-umovah-ak-vijna-vplivae-na-religijnist-ukrainciv/> (dostęp: 29.6.2024)].
- Траспетрихіна Л., *Чи може жінка бути капеланом і як воїнам лікують зуби під обстрілами: інтерв’ю з Оленою Легенчук*, https://24tv.ua/stomatologiya-pid-obstrilami-yak-viyskova-kapelanka-likuye-dushu_n2331352 (dostęp: 30.6.2024).
- Хто такі капелани українського війська: пояснюємо*, <https://espresso.tv/khto-taki-kapelani-ukrainskogo-viyska-poyasnyuemo> (dostęp: 26.6.2024).
- Шведа О., *Бути поруч з воїнами. Хто такі військові капелани та яка у них місія*, <https://suspilne.media/lviv/675766-buti-poruc-z-voinami-hto-taki-vijskovi-kapelani-ta-aka-u-nih-misia/> (dostęp: 25.6.2024).

Streszczenie

Tocząca się obecnie wojna między Ukrainą i Federacją Rosyjską ma charakter wieloaspektowy, bowiem przebiega ona nie tylko na płaszczyźnie militarnej, ale również gospodarczej, ideologicznej, a także duchowej. Na froncie walki duchowej ważną rolę odgrywa instytucja kapelanów wojskowych. Na Ukrainie wojskowe duszpasterstwo zaczęło się rozwijać po upadku ZSRR, jednak ustawa „O duszpasterstwie wojskowym” została przyjęta przez Radę Najwyższą dopiero w 2021 roku. Od tamtego momentu funkcja kapelana wojskowego została formalnie wprowadzona do struktur Sił Zbrojnych Ukrainy. Do najważniejszych zadań kapelanów wojskowych należy zaspokajanie potrzeb religijnych żołnierzy, niesienie wsparcia psychologicznego, a także kształtowanie pożądaných postaw moralnych. W ramach niniejszego artykułu dokonano analizy instytucji komunikowania religijnego (duszpasterskiego) w Siłach Zbrojnych Ukrainy od strony prawnej. Pod lupę wzięto również aspekty praktyczne, opisywane przez kapelanów działających bezpośrednio w strefie działań zbrojnych.

Słowa kluczowe: działania zbrojne, religia, pomoc psychologiczna, personel wojskowy, prawa człowieka.

Abstract

The current war between Ukraine and the Russian Federation is multi-faceted, as it takes place not only on the military level, but also on the economic, ideological and spiritual level. On the front of the spiritual war, the institution of military chaplains plays an important role. In Ukraine, military chaplaincy began to develop after the collapse of the USSR, but the law “On military chaplaincy” was adopted by the Verkhovna Rada only in

2021. From that moment on, the function of a military chaplain was formally introduced into the structures of the Armed Forces of Ukraine. The most important tasks of military chaplains include meeting the religious needs of soldiers, providing psychological support, and shaping the desired moral attitudes. This article analyzes the institution of religious (pastoral) communication in the Armed Forces of Ukraine from the legal perspective. Practical aspects, described by chaplains operating directly in the zone of military operations, were also examined.

Keywords: military operations, religion, psychological assistance, military personnel, human rights.

Author

Jacek Janusz Mrozek – profesor Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, doktor habilitowany nauk o bezpieczeństwie, doktor nauk prawnych, doktor nauk humanistycznych, doktor nauk teologicznych, sędzia Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie, kapitan rezerwy Wojska Polskiego.

Opinions

George Kohlrieser

Distinguished Professor of Leadership and Organizational Behavior at IMD Switzerland

In today's interconnected and rapidly evolving world, the significance of communication cannot be overstated. As we navigate through a landscape shaped by unprecedented technological advancements and global challenges, the ability to communicate effectively has emerged as a cornerstone for fostering transparency, understanding, and collaboration across various domains. This monograph, "Communication as a Factor of Transparency in Social Interaction: Psychological, Historical, Legal, Economic, and Political Dimensions," comes at a crucial time, particularly for Ukraine, a nation whose resilience and spirit are tested daily amidst the ongoing conflict with Russia.

Drawing from my extensive experiences as a clinical psychologist, hostage negotiator, and leadership professor, I have witnessed firsthand the transformative power of communication. My journey, particularly highlighted in my works "Hostage at the Table" and "Care to Dare," underscores the profound impact that dialogue and emotional bonding can have, even in the most dire circumstances such as kidnappings and hostage takings. These experiences have shown me that whether in a corporate boardroom or a tense negotiation room, the principles of open communication, mutual respect, and empathy are vital for overcoming conflicts and driving progress.

For Ukraine, effective communication serves not only as a tool for internal cohesion but also as a beacon of transparency and resilience to the global community. In times of war, clear and honest communication becomes even more critical, helping to unify efforts, convey the truth of the nation's struggles and aspirations, and garner international support. As leaders and scholars, it is our responsibility to champion these communication principles, ensuring they permeate through all levels of society and governance.

I have come to understand that at the heart of all meaningful interactions lies the human connection, what I call human bonding. Whether dealing with hostile individuals or guiding organizational change, the ability to connect on a personal level can defuse tension, build trust, and inspire collective action. This monograph aims to explore these dimensions, providing insights into how transparent communication can enhance social interactions across psychological, historical, legal, economic, and political spheres.

In conflict, as illuminated through the war in Ukraine and articulated in my writings, managing conflict effectively hinges on not merely accepting but trans-

forming our perspectives. Recognizing that accepting is not agreeing allows us to engage with conflicting views constructively. By reframing an adversary as a potential ally, and relentlessly seeking common goals, we transform conflict from a destructive force into a catalyst for growth and understanding. This approach, critical in hostage negotiations, is equally vital in international relations, where the stakes are nations' futures.

As we delve into this collaborative exploration, let us remember that the essence of communication is not just in the exchange of words, but in the creation of bonds that transcend adversity. In supporting Ukraine and all nations striving for peace and unity, we reaffirm our commitment to using the power of communication to build a more transparent, just, and connected world.

Peter Kesting

Professor of Aarhus University
founder of the International Association for the Study and Research
of Negotiations «INTRA» (Denmark)

Communication is essential for understanding complex issues and navigating social discourse, which is necessary to balance interests and find efficient, fair solutions. This is especially important today, as the international order is increasingly under pressure and individual actors undermine cohesion. Technological developments present people with additional challenges but also create new opportunities.

Many of the contributions this monograph address the conflict, striving to manage it and mitigate its destructive consequences. The world can take a lesson from how straightforwardly and with what dignity Ukraine is navigating these difficult times, all while maintaining its moral integrity. Science can help better understand these experiences and make them accessible to people everywhere.

Steve Alban

TINEO & the W3 Assertive Group

Communication is fundamental to human interaction, serving not merely as a vehicle for expression but as a critical means for fostering understanding. This dual role of communication—conveying messages and ensuring comprehension—underpins its significance in the context of transparency in social interactions, and especially in the field of negotiation, mediation and conflict resolution.

Within the framework of the program “Communication as a Factor of Transparency in Social Interaction: Psychological, Historical, Legal, Economic, and Political Dimensions,” it is essential to explore how communication facilitates mutual understanding, comprehension, agreement (even if we agree to disagree) and trust among individuals and groups.

Psychologically, communication involves complex cognitive processes where both the sender and receiver engage in encoding, decoding, and interpreting messages. Effective communication requires more than just articulation; it necessitates active listening, empathy, and feedback mechanisms to ensure that the intended message is accurately understood. Miscommunication can lead to misunderstandings, conflicts, and a breakdown in relationships, highlighting the importance of clarity and intention in communication.

Historically, the evolution of communication technologies and practices has significantly influenced how societies function and evolve. From oral traditions to the written word, and now to digital communication, each advancement has expanded the capacity for clearer and more widespread dissemination of information. Historical shifts in communication have often paralleled changes in social transparency and governance, with periods of increased openness and trust coinciding with advancements in communicative methods.

Legally, communication is pivotal in the articulation and interpretation of laws and regulations. Clear legal language and transparent communication between legal entities and the public are essential for the rule of law and justice. Legal frameworks often include provisions for ensuring transparency and accountability in communication, recognizing the role of clear information in upholding legal standards and public trust. However, in the legal aspect of communication, let never under-estimate the human interactions and the emotional aspects of our discussions and misunderstandings.

Economically, communication drives market transactions and economic policies. Transparent communication in business practices and governmental economic policies fosters trust and stability in markets. Miscommunication or the

lack of transparency can lead to economic uncertainty, mistrust, and market failures. Hence, economic systems rely heavily on the precision and honesty of communication.

Politically, communication is a cornerstone of democratic processes. Transparent and effective communication between governments and citizens is vital for informed public participation, accountability, and the legitimacy of political systems. Political transparency, facilitated by clear and honest communication, is essential for fostering trust and engagement in democratic governance.

In conclusion, communication transcends the mere act of saying something; it is a profound means through which individuals and societies achieve mutual understanding and transparency, at all level of societies, from government all the way down to the humain exchanging words and ideas. By focusing on the multidimensional aspects of communication—psychological, historical, legal, economic, and political—we can appreciate its critical role in fostering transparent and effective social interactions.

Hence our company's philosophy:

“We are leading the Ethical Negotiation Revolution,
by empowering Human Capabilities to transform mentalities
as to create Positive, Respectful and Successful Resolutions,
and accompanying Companies, Governments and Individuals
to always strive to reach Conscious & Principled Agreements”.

